

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

ПРИСЯЖНИК ЮРІЙ ІВАНОВИЧ

УДК 339.933(477.51)

**МІЖРЕГІОНАЛЬНА СТРУКТУРНА ВЗАЄМОДІЯ ЕКОНОМІКИ
УКРАЇНИ З НАЦІОНАЛЬНИМИ ГОСПОДАРСЬКИМИ
СИСТЕМАМИ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

Спеціальність 08.00.02 – світове господарство і
міжнародні економічні відносини

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Науковий консультант
ФІЛІПЕНКО АНТОН СЕРГІЙОВИЧ,
доктор економічних наук, професор

Львів 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ	
1.1. Еволюція поглядів на господарські системи	17
1.2. Наукові підходи до дослідження сучасних господарських систем	55
1.3. Взаємодія національних та глобальних економічних перетворень господарських систем	79
Висновок до 1 розділу	98
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ НАЦІОНАЛЬНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ	
2.1. Теоретичні основи і поняття структурної політики	101
2.2. Еволюція підходів до аналізу структурної взаємодії господарських систем	111
Висновок до 2 розділу	133
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СПІВПРАЦІ НАЦІОНАЛЬНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	
3.1. Теоретичні основи міжрегіональної економічної співпраці	136
3.2. Організаційні форми міжрегіональної економічної співпраці	148
3.3. Міжрегіональні економічні зв'язки та методичні аспекти визначення їх ефективності	163
Висновок до 3 розділу	177

РОЗДІЛ 4. ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	180
4.1. Структурні зміни в економіці України в період економічної трансформації	180
4.2. Інноваційна взаємодія України в міжнародному співробітництві	206
4.3. Сучасні тенденції розвитку зовнішньоекономічних міжрегіональних зв'язків України	223
4.4 Зовнішня торгівля України з країнами ЦСЄ	227
4.5. Інвестиційна міжрегіональна взаємодія економіки України з економіками країн ЦСЄ	233
Висновок до 4 розділу	243
РОЗДІЛ 5. НАЦІОНАЛЬНІ ГОСПОДАРСЬКІ СИСТЕМИ КРАЇН ЦСЄ В УМОВАХ ЧЛЕНСТВА В ЄС	247
5.1. Модель зростання взаємодії виробничого сектора економіки в країнах ЦСЄ	247
5.2. Передумови сучасних міграційних процесів у країнах ЦСЄ	268
5.3. Проблеми нелегальної міграції у країнах ЦСЄ	272
5.4. Інституційні механізми забезпечення міграційної політики країн ЦСЄ як членів ЄС	285
5.5. Вплив розширення ЄС на напрями міжнародної трудової міграції (на прикладі Республіки Польщі)	292
Висновок до 5 розділу	295
РОЗДІЛ 6. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ З ГОСПОДАРСЬКИМИ СИСТЕМАМИ КРАЇН ЦСЄ	298

6.1. Співпраці між Україною та ЄС у сфері міграційної політики	298
6.2. Перспективи співпраці між Україною та країнами ЦСЄ в інноваційній сфері	323
6.3. Міжрегіональна економічна співпраця як чинник інтеграції України до ЄС	328
6.4. Аналіз взаємодії факторів підвищення інноваційного потенціалу країн Центрально – Східної Європи	341
Висновок до 6 розділу	353
ВИСНОВКИ	357
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	361
ДОДАТКИ	423

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Жодна держава сучасного світу не може залишитися осторонь глобалізаційних та інтеграційних процесів. Для незалежної України як європейської держави та її субнаціональних територіальних утворень – регіонів проблема активного залучення до міжнародної діяльності набула особливої актуальності після розширення Європейського Союзу (ЄС) за рахунок західних країн-сусідів України.

Попри географічну близькість, подібність політичних систем і налагоджені протягом тривалого часу економічні зв'язки, міжрегіональна співпраця між Україною та її найближчими сусідами, країнами Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), в епоху соціалізму обмежувалася окремими напрямками. З міркувань військової безпеки протягом чотирьох з половиною десятиріч гальмувався розвиток транспортної інфраструктури. Відмінності адміністративних систем, візові бар'єри чинили перешкоди для транскордонної співпраці.

На сучасному етапі перед Україною та її європейськими сусідами постало спільне завдання – створення інтегрованого європейського простору. В одному зі своїх комюніке з промовистою назвою “Ширша Європа – сусідство: Нові рамки взаємовідносин із нашими східними та південними сусідами” (2003 р.) Європейська Комісія зазначила, що Європейський Союз повинен спрямувати свої зусилля на створення зони процвітання та добросусідства з тими, з ким він має тісні, мирні та дружні відносини.

Україна стоїть перед необхідністю пошуку шляхів реформування економічних зв'язків з країнами - членами ЄС, розширення можливостей для співпраці в різних сферах суспільного життя, апробації і розробки

конкретних методів взаємодії, зокрема поживлення міжрегіональної та транскордонної співпраці. Ці питання вимагають поглибленого аналізу суті мезорегіональної інтеграції та специфіки форм її втілення.

Розвиток міжрегіональної співпраці визначено важливим пріоритетом та ефективним механізмом зміцнення міжнародних зв'язків і вирішення регіональних проблем у “Концепції регіонального розвитку України”. Усі плани соціально-економічного розвитку як державного, так і регіональних рівнів включають компоненти з міжнародної та міжрегіональної співпраці. У цих документах міжрегіональна співпраця визначається як ефективний інструмент регіональної соціально-економічної трансформації.

Теоретичні та практичні аспекти формування глобального економічного середовища досліджували Р.Айзен, В.Базилевич, Я.Белінська, О.Білорус, В.Будкін, І.Бураковський, Д.Вайнер, І.Владіміров, А.Гаасе, О.Озембло, Б.Гаврилишин, А.Гальчинський, Н.Гражевська, В.Геєць, Б.Губський, Дж.Даннінг, М.Делягін, В.Євстігнеєв, Я.Жаліло, В.Іноземцев, Б.Кваснюк, К. Колодко, Г.Клімко, М.Кочетков, А.Кредісов, Г.Крьомер, В.Лукашевич, Д.Лук'яненко, К.Міхалопулус, Ю.Пахомов, В.Перегудов, Ф.Перру, А.Румянцев, Є. Савельєв, В.Сіденко, О.Соколенко, Я.Столярчук, П.Уайлз, А.Філіпенко, А.Чухно, М.Чатков, В.Юрчишин, Ю.Шишков та ін. Світові глобалізаційні процеси висвітлені (хоч не завжди це відображено у назві) у працях В.Долгова, Д.Долара, Е.Корнера, А.Краайа, Д.Ромера, Д.Сакса Д.Френкеля. Вагомим є також внесок у дослідження різних аспектів глобалізації Г.-П.Мартіна, О.Панаріна, Г.Рормозера, А.Уткіна, Х.Шумана. Чимало аспектів сучасної глобальної економіки аналізуються у польській літературі (Б.Аньол, Е.Залізьяк, Р.Кузьняр, А.Куклінський, І.Кукулка, Т.Лось-Новак, Й.Симонідес та ін). Методологічним проблемам міжрегіональної співпраці та взаємовідносин України присвячені публікації українських дослідників В.Андрійчука, П.Беленького,

Л.Вардомського, О.Власюка, М.Гонака, М.Долішнього, Є.Кітовського, П.Луцишина, Ю.Макогона, М.Мальського, Н.Мікули, А.Мокія, О.Оксанича, М.Паламарчука, О.Паламарчука, В.Пили, С.Писаренко, В.Поповкіна, С.Романова, Є.Сича, М.Фащевського, О.Чмир, В.Чужикова, О.Шаблія, М.Шевелєва, І.Школи, М.Янківа та ін.

Попри вагомість і значущість наукового доробку перелічених учених, їхні публікації й розробки не охоплюють усієї сукупності проблем ефективного залучення України до міжрегіональної співпраці з урахуванням глибоких трансформацій, що відбуваються останнім часом як у світовому господарстві в цілому (світова фінансова криза), так і у Європейському Союзі (економічна стагнація та криза в єврозоні). Зазначене потребує всебічного наукового аналізу системи міжрегіональної співпраці України з країнами ЦСЄ на всіх організаційних рівнях зовнішньоекономічної діяльності держави, особливо з урахуванням динамічних змін умов входження української економіки у світові та регіональні господарські зв'язки. Нагальним завданням є розробка організаційних та економічних основ участі в процесах мезорегіональної інтеграції, які б забезпечували підвищення ефективності міжрегіональної співпраці України. Особливо важливим є вдосконалення механізму регулювання міжрегіональної співпраці в напрямі надання максимально можливої за сучасних умов організаційної, фінансової та інформаційної підтримки суб'єктам міжрегіональної співпраці з боку держави.

Викладене зумовлює актуальність теми, обраної для дисертаційного дослідження, а також окреслює коло дослідницьких проблем.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний для дисертаційного дослідження напрям пов'язаний з науковими темами, які виконувались кафедрою міжнародних економічних відносин, факультету міжнародних відносин Львівського національного

університету імені Івана Франка (“Теоретичні засади виявлення та аналізу інноваційного чинника економічного зростання України в умовах лібералізації зовнішньої торгівлі”, номер державної реєстрації 0108U000745, “Секторальна інтеграція в економічній системі Європейського Союзу”, номер державної реєстрації 0110U003148).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в науковому обґрунтуванні організаційних засад та економічних пріоритетів міжрегіональної взаємодії за сучасних геополітичних і гео економічних умов, а також у розробці практичних рекомендацій щодо визначення об’єднувальних і розмежувальних чинників і на цій основі вироблення узгодженої стратегії вдосконалення регулювання процесів міжрегіональної взаємодії господарських систем України і країн ЦСЄ.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- з’ясувати системну сутність міжрегіональної взаємодії господарських систем країн ЦСЄ та України як передумови розвитку мезорегіональної інтеграції;

- визначити пріоритетні напрями розвитку міжрегіональної взаємодії економік держав ЦСЄ та України у сферах регіональної політики, гармонізації і адаптації інституційних структур України до норм і стандартів ЄС в умовах підготовки Угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі між Україною та ЄС;

- охарактеризувати роль міжрегіональної співпраці як інструменту зміцнення міжнародних економічних відносин України і країн ЦСЄ у вирішенні регіональних проблем;

- окреслити передумови та фактори трудової міграції, що визначають необхідність формування міграційної політики України в умовах міжрегіональної взаємодії з країнами ЦСЄ;

– обґрунтувати необхідність інноваційної взаємодії України в міжнародній співпраці як передумови її входження в європейський економічний та науковий простір через раціоналізацію та поглиблення міжрегіональних взаємозв'язків із державами - членами ЄС;

– визначити пріоритети та напрями структурної трансформації експортного потенціалу галузей України;

– обґрунтувати пріоритетні напрями вдосконалення організації та забезпечення дієвості механізму регулювання міжрегіональної взаємодії з метою ефективного залучення України до процесів мезоінтеграції.

Об'єктом дослідження є структурна взаємодія господарських систем країн ЦСЄ – членів ЄС і України.

Предметом дослідження є сукупність соціально-економічних відносин та організаційних форм структурної взаємодії регулювання міжрегіональної співпраці України із країнами ЦСЄ.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження слугували положення економічної теорії, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених-економістів, що стосуються проблем міжрегіональної співпраці, структурної трансформації мезорегіональної інтеграції в контексті розвитку глобалізації та регіоналізму.

У процесі дослідження для обґрунтування закономірностей залучення України до міжрегіональної співпраці застосовувався системний підхід; ієрархія системи мезоінтеграційних процесів досліджувалася за принципами структурного аналізу; геоситуаційний підхід використовувався для аналізу впливу кордону на соціально-економічний розвиток держави; статистичний метод – для виявлення тенденцій розвитку інвестиційної і міжрегіональної співпраці на державному та регіональному рівнях; графічний аналіз допоміг довести необхідність вирівнювання соціально-економічного становища України з державами

ЦСЄ; методи аналізу та синтезу – для висвітлення та оцінювання теоретичних і методологічних засад, на які спираються наукові розробки з проблем формування економічного порядку за умов трансформації системи зовнішньоекономічних зв'язків України з країнами ЦСЄ; структурно-логічний – для систематизації чинників, які впливають на міжрегіональну співпрацю, а також при виробленні рекомендацій щодо вдосконалення міжрегіональної економічної співпраці України з державами ЦСЄ; порівняльного аналізу – для порівняння внеску в розвиток міжрегіональної економічної співпраці України з країнами ЦСЄ; наукового узагальнення – для виокремлення особливостей міжрегіональної економічної співпраці; застосування економіко-математичних методів дало змогу визначити взаємний гравітаційний потенціал України та держав ЦСЄ, змодельовати тенденції розвитку експортно-імпортних операцій між державами, побудувати моделі регулювання процесів залучення України до інтеграції і на цій основі визначити пріоритетні напрями удосконалення інфраструктури країн з метою поглиблення міжрегіональної економічної співпраці в інноваційній, міграційній, торговельній і інвестиційній сферах взаємодії.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти, статистичні матеріали Держкомстату України, Євростату, наукові публікації провідних українських і зарубіжних учених з проблем удосконалення господарських систем, структурної трансформації, інноваційної діяльності, трудової міграції, європейської інтеграції, зовнішньополітичної діяльності і міжрегіональної економічної співпраці.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертаційній роботі досліджено концептуальні засади розвитку міжрегіональної економічної співпраці, виявлено основні чинники, які забезпечують її еволюцію за умов розширеного ЄС, запропоновано теоретико-методологічні засади та

практичні засоби оптимізації міжрегіональної економічної співпраці України з країнами ЦСЄ. Наукові результати дисертаційного дослідження, одержані автором, характеризуються такими основними положеннями:

уперше:

– розроблено теоретичні засади наукового трактування проблеми міжрегіональної взаємодії України з національними господарськими системами країн ЦСЄ за сучасних геополітичних та економічних умов та запропоновано методологічні основи дослідження структурної взаємодії господарських систем для виявлення ефективності реалізації державного зовнішньоекономічного потенціалу країни;

– запропоновано інтегральну концепцію міжрегіональної економічної співпраці, побудовану на засадах еволюційної, інституційної та гуманістичної парадигм міжнародного руху товарів, послуг і факторів виробництва, інноваційного потенціалу; окреслено особливості та переваги кожної з цих парадигм, а також визначено напрями та силу їх впливу на інтенсифікацію міжрегіональної економічної співпраці України з країнами ЦСЄ;

– обґрунтовано наукову і практичну доцільність використання категорії економічного порядку у визначенні пріоритетних напрямів міжрегіональної інвестиційної взаємодії, орієнтованих на перехід до відтворювальних економічних відносин України з країнами ЦСЄ у торговельно-економічній, інвестиційній, інституційній сферах за умов подолання кризових явищ та зміцнення європейських інтеграційних процесів завдяки реалізації принципів конкурентної політики ЄС;

– виявлено інституційні чинники та інституційні важелі розвитку міжрегіональної економічної співпраці між Україною та країнами ЦСЄ за умов розширеного ЄС, зокрема, запропоновано механізм усунення інституційних перешкод, що гальмують розвиток міжрегіональної

економічної співпраці (підвищення інституційної спроможності, удосконалення системи державного управління, підвищення економічної самостійності регіонів, імплементація європейських норм і стандартів у систему національного законодавства);

удосконалено:

– методологічні підходи до дослідження міжрегіональної співпраці як форми взаємодії регіонів України з регіонами країн ЦСЄ, зокрема запропоновано системний аналіз мезорегіональної інтеграції, згідно з яким основними компонентами структурної взаємодії двох сторін є матеріально-речові складові (товари, послуги, технології, капітали, робоча сила); економічні форми (обмін, торгівля, інвестиції, міграція робочої сили, валютно-фінансові відносини); інституційні чинники (організація, управління, законодавство, традиції, звичаї).

– засади формування цілісної системи регулювання міжрегіональної взаємодії, що передбачають поступове зміщення центру основної ваги з центральних органів виконавчої влади на регіони та нижчі ієрархічні рівні, що забезпечить реалізацію стратегічних пріоритетів міжрегіональної співпраці, впровадження в Україні європейських принципів субсидіарності;

– концепцію використання міжрегіональних економічних зв'язків як особливої сфери міжрегіональної економічної співпраці в процесі наближення України до ЄС на основі механізму їх еволюційної трансформації, включаючи діяльність єврорегіонів, реалізацію транс-кордонних інвестиційних проектів, створення вільних економічних зон, транс-кордонних кластерів, розвиток прикордонної інфраструктури та інтенсифікацію транс-кордонного підприємництва, інноваційних проектів і міграції робочої сили;

набули подальшого розвитку:

– на підставі оцінки ефективності структури міжрегіональної торговельної взаємодії та механізмів формування раціональних торговельних зв'язків розроблено основні вимоги і критерії оптимізації експортно-імпортних операцій і рекомендації щодо поліпшення умов торговельної співпраці, її інституційно-інфраструктурного та інформаційного забезпечення;

– структуризація економіко-математичних моделей у дослідженні міжрегіональної економічної взаємодії України з країнами ЦСЄ на основі використання задач лінійного програмування та кореляційно-регресійного аналізу при виявленні тенденцій розвитку експорто-імпортних операцій та оптимальних обсягів залучення прямих іноземних інвестицій, а також моделювання ефективності інфраструктурного забезпечення міжрегіональної економічної співпраці;

– методичні засади оцінки ефективності системи фінансового забезпечення міжрегіональної співпраці, з урахуванням впливу окремих складових цієї системи, зокрема, залучених фінансових ресурсів – державно-приватного партнерства, недержавних джерел і цільового розподілу фінансових ресурсів;

– модель регулювання процесів залучення України до мезорегіональної інтеграції через налагодження міжрегіональних економічних зв'язків різних організаційних форм (спільне підприємництво, транскордонні проекти, економічна координація та кооперація).

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення дисертації полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні напрямів реалізації міжрегіональної економічної співпраці з державами ЦСЄ. Сформульовані в ній теоретичні положення, методичні підходи та

практичні рекомендації щодо вдосконалення форм і методів залучення України до процесів мезоінтеграції можуть бути використані при формуванні зовнішньоекономічної політики України, в економіко-аналітичній і прогностичній роботі Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції, управлінні зовнішніх відносин і зовнішньоекономічної діяльності облдержадміністрацій, при вирішенні проблем оптимізації економічних та організаційних форм міжрегіональної співпраці, вдосконаленні організаційно-економічного механізму управління зовнішньоекономічною діяльністю України на загальнодержавному та регіональному рівнях.

Отримані теоретичні та методичні положення впроваджено у діяльність Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень в місті Львові (довідка про впровадження № 14/2 від 05.09.2010 р.). Львівського державного центру науки, інновацій та інформатизації (довідка про впровадження № 17/3 від 27.10.2010 р.), а також у навчальний процес Львівського національного університету імені Івана Франка (довідка про впровадження № 35/2 від 15.03.2009 р.), Львівської комерційної академії (довідка про впровадження № 25/2 від 11.04.2010 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено авторський підхід до структурної взаємодії господарських систем міжрегіональної економічної співпраці України з країнами ЦСЄ. З наукових публікацій, написаних в співавторстві, використано лише ті положення, які належать особисто автору. Результати наукового дослідження знайшли відображення в опублікованих працях. Внесок автора у спільно опублікованих працях конкретизовано у списку праць за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати наукового дослідження доповідалися на таких науково-практичних

конференціях, у тому числі міжнародних: “Стратегія українсько-польського соціально-економічного партнерства” (м. Люблін, м. Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка, грудень 2000 р.); “Вступ країн з перехідною економікою до СОТ: політичні, економічні та правові аспекти” (м. Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка, червень 2001 р.); “Україна та Польща в ХХ столітті: проблеми та перспективи взаємовідносин” (м. Київ, Національний педагогічний університет ім. П.Драгоманова, травень 2002 р.); “Глобалізаційні та інтеграційні процеси в сучасному світі: виклики та шанси для України” (м. Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка, травень 2003 р.); “7-ма Рамкова програма науково-технологічного розвитку Європейського Співтовариства: можливості для участі науково-дослідних організацій” (м. Мінськ, жовтень 2006 р.); “Національні меншини й масмедіа” (м. Люблін, університет ім. М. Складовської-Кюрі, жовтень 2006 р.); “Політика Європейського Союзу щодо України: партнерство чи членство?” (м. Люблін, Католицький університет, листопад 2006 р.); “Угода з Шенген – шанси і загрози для транскордонної співпраці Польщі і України” (м. Люблін, Католицький університет, лютий-березень 2007 р.); “Формування етнічної національної тотожності на польсько-українському пограниччі” (м. Люблін, Католицький університет, квітень 2007 р.); “Європейська безпека: ЄС – НАТО – Польща – Україна” (м. Люблін, Католицький університет, травень 2007 р.); “Формування західного вектора інтеграційної політики України в контексті її регіональних та національних інтересів” (м. Жешув, м. Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка, грудень 2007 р.); “Європейське екологічне право” (Львів, Вроцлав, Дрезден, березень-квітень 2008 р.); “Географія і туризм: європейський досвід” (м. Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка, вересень 2008

р.); “Регіон 2010: стратегія оптимального розвитку” (м. Харків, Харківський національний університет ім. В.Каразіна, листопад 2010 р.); “Сучасні моделі, концепції і стратегії інноваційного розвитку країн світу та України: економіка, фінанси, право, системний аналіз” (м. Київ, Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, березень 2012 р.); “Інтеграційні процеси та пріоритетні орієнтири розвитку економіки України: економіка, фінанси право” (м. Київ, Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, квітень 2012 р.); Звітна наукова конференція факультету міжнародних відносин (м. Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000-2012 рр.); наукових семінарах кафедри міжнародних економічних відносин, факультету міжнародних відносин Львівського національного університету ім. І. Франка.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження автором опубліковано 61 наукових праць, у тому числі 4 монографії загальним обсягом 89,7 друк. арк.

Структура і обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, 6 розділів, висновків, списку використаних джерел 529 найменувань на 62 сторінках, 29 додатків на 50 сторінках. Основний текст дисертації викладено на 360 сторінках. Дисертація вміщує 53 таблиці та 21 рисунок.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ

1.1. Еволюція поглядів на господарські системи

Формування системного уявлення про суспільство розпочалося ще в античні часи. Тоді робилися перші спроби з'ясувати суть діяльної природи людини як рушія економічного розвитку, усвідомити вплив держави на перебіг економічних процесів. Над проблемами господарських систем замислювалися в XVI - середини XVIII ст. Однак методологічною основою становлення теорії господарських систем послужили соціальні концепції економіки, а першим теоретиком ринкової економічної системи був А.Сміт, котрий обґрунтував ідею соціальної природи економічного життя і першим проаналізував економічну сферу життєдіяльності як самодостатню і багатокомпонентну суспільну економічну систему. Для сучасної науки важливо те, що теорія економічного лібералізму А.Сміта побудована на міцній соціально-філософській базі, що уможливорює комплексний підхід до трактування змісту, особливостей і спрямованості сучасних господарських систем.

Точкою відліку в історії розвитку соціальних концепцій економіки слід вважати 1776 р., саме тоді побачила світ праця А.Сміта “Дослідження про природу і причини багатства народів”. Визнавши працю є основою багатства суспільства, її автор підкреслив, що продуктивна праця має набагато вищу за інші види діяльності цінність, а за ступенем розвитку виробництва оцінюється розвиток самого суспільства. Вважається, що від

цього моменту у суспільній свідомості глибоко вкорінилося так звана психологія економізму, тобто пріоритет економіки і виробництва у сприйнятті пересічного громадянина, вченого і політика. А.Сміт також дійшов висновку, що праця є загальним мірилом цінності товарів, тому всі види праці з соціальної точки зору рівнозначні. Якщо товари рівні на ринку, то й праця їх виробників однакова і вони рівнозначні як особистості. Визначаючи соціальну структуру суспільства. А.Сміт спирався на методологічний принцип, згідно з яким основні класи суспільства визначаються з урахуванням економічних відносин і видів доходу. Динаміка соціального добробуту працівників. на його думку. залежить від зростання капіталу: якщо попит на робочу силу високий, то й ціна робочої сили вища, а тому працівники повинні бути зацікавлені у капіталістичному розвитку суспільства, та вони часто не усвідомлюють і не розуміють своїх істинних цілей [345, с. 112]¹.

У своїй праці Досліджуючи соціальні принципи на основі яких функціонує економіка, та те яким чином забезпечується рівновага економічної системи, А.Сміт насамперед звертається до аналізу поведінку людини і доходить висновку про те, що природа цієї поведінки – утилітарно-раціональна. Раціональний “еґоїзм” виступає визначальним принципом економічних відносин людей: ми люди споживаємо свіжий хліб, тому що пекар надто дбає про свій власний інтерес [345, с. 93]². Така людська поведінка, на його думку, є природою, одвічною і незмінною, власне на них і будується економіка.

Одним із основних механізмів саморегуляції економіки як самодостатньої системи А.Сміт вважає природний закон попиту, пропозиції і конкуренції. Повністю сприйняв соціальну концепцію А.Сміта

¹ Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – С. 112. // Петти В., Сміт А., Рикардо Д., Кейнс Дж., Фридмен М. Классика экономической мысли : [сочинения] / А. Сміт. – М. : Изд-во ЗКСМО–Пресс, 2000. – С. 77–402. – (Серия “Антология мысли”).

² Там само.

і поглибив економічний зміст його теорії економічного лібералізму англійський економіст Д.Рікардо. У своїй праці “Початки політичної економії та оподаткування” (1817), що тривалий час слугувала дороговказом економічної політики Англії, він продовживши розробку теорії трудової вартості, розвинув теорію розподілу, згідно з якою основними видами самостійного доходу є прибуток і заробітна плата, а основними класами – підприємці і робітники. Д.Рікардо послідовно відстоював ідею А.Сміта про те, що розмір заробітної плати повинен визначатися вільною ринковою конкуренцією.

Заохочення дрібного капіталу, де працівник є власником, участь робітників у прибутках, обмеження тривалості робочого дня, встановлення гарантованого мінімуму заробітної плати при відкритті нових виробництв, законодавче обмеження застосування нової техніки, організація галузей виробництва і праці за принципом цехової структури як основні умови економічного розвитку відстоював Ж.Сімонді. На його думку господарську систему слід оцінювати насамперед за її соціальними результатами – добробутом усіх верств населення; економіка не може існувати на базі механізму конкуренції, бо при цьому порушується баланс виробництва і споживання у суспільстві; економіка не є автономною і самостійною сферою суспільного життя, відповідно держава повинна втручатися в економічні процеси з метою регулювання темпів зростання і забезпечення справедливого розподілу.

Отже, закладені А.Смітом, Д.Рікардо і Ж.Сімонді, основи уявлень про те, що таке господарська система і як вона пов’язана з суспільством, на яких соціальних принципах вона має бути заснована, які її соціальні наслідки, які існують типи поведінки людей в економічній сфері, послужили методологічним фундаментом для теорії господарських систем, а деякі міркування вчених не втрачають своєї актуальності до тепер.

Спробу побудувати теоретичну конструкцію на основі аналізу економічної поведінки людини у різних господарських системах зробив К.Маркс (щоправда, він послугувався термінами “спосіб виробництва” і “суспільно-економічна формація”). За визначальний критерій їх типологізації обравши панівну форму власності на засоби виробництва. В “Економічно-філософських рукописах 1844 року” і першому томі “Капіталу” (1867.) він дослідив роль праці, виробництва у житті людини і суспільства загалом а також охарактеризував конкретну соціальну форму праці за умов капіталістичної господарської системи, назвавши її визначальною ознакою відчуження. Саме з відчуження працівника від засобів праці і продукту праці виникає відчуження людини від людини [157]³.

Присвятивши “Капітал” головно з’ясуванню економічних законів і категорій капіталізму, К. Маркс у ньому кожен економічну категорію розглядає з точки зору її соціального змісту. Вихідним елементом капіталістичного суспільства є товар. З одного боку, всі речі, люди і відносини набувають товарної форми, і пов’язані соціальним змістом. З іншого, оскільки всі товари мають вартість, що сама по собі лише соціальна, це – загальне суспільне відношення обмінюваності товару, за якого товари залучаються в системи суспільних відносин. З’ясовуючи роль економіки у процесі суспільного розвитку, К.Маркс вбачає в економічному базисі ту основу, на якій розвивається вся надбудова – політична, правова, релігійна, мистецька, наукова та ін. Кожне суспільство, на його думку, є суспільно-економічною формацією – єдністю базису і надбудови, де рух

³ Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року / К. Маркс // Маркс К. Енгельс Ф. Твори. – Т. 42. – С. 18–145.

базису визначає рух надбудови [529, s. 104]⁴. При цьому надбудова може впливати на розвиток базису, але детермінантою цієї взаємодії є базис.

Економічний матеріалізм як єдина філософія цієї марксистської політичної економії дуже багато запозичив від класичної політичної економії, майже не піддавши нічого у ній критиці. Приймавши абстракцію “економічної людини” А.Сміта, економічний матеріалізм поширив її на класи, висунувши ідею про класові інтереси. Однак економічний матеріалізм не спроможний пояснити рух господарської системи суспільства, хоч і має під собою життєвий ґрунт, оскільки породжений епохою, яка пронизана психологією економізму. Цей економізм означає, що життя і світ сприймаються як господарство, потуга людини і суспільства оцінюється економічним багатством. Проте заслугою К.Маркса є акцентування трактування економіки соціальних аспектів економічних явищ і процесів як суспільної системи, що пов’язана, нехай і за детермінуючою схемою, з політичними і духовними процесами [321, с. 322]⁵.

Представники історичної школи політичної економії, що виникла у 40-х роках ХІХ ст. у Німеччині – Ф.Ліст, В.Рошер, Б.Гільдебранд, К.Кніс, Г.Шмоллер, В.Зомбарт, К.Бюхер та ін.. розпочали з критики класичної теорії А.Сміта, Зокрема, Ф.Ліст у своїй праці “Національна система політичної економії” (1841) критикує англійську класичну школу за космополітизм, що знайшов відображення у спробі створення універсальної економічної концепції, придатної для всіх країн і народів. За Ф.Лістом, кожна нація має свій шлях економічного розвитку, а економіка кожної країни підпорядковується власним законам. Як самостійний

⁴ Zastosowanie e-learningu w kształceniu ekonomistów / [red. Z.Kuleszynski, Z.Szczepanczyk], – Kielce : Wyd-wo WSEiA im. E.Lipńskiego w Kielcach, 2006. – 138 s.

⁵ Реверчук С. Історія економічних вчень : [навч. посіб.] / С. Реверчук, І. Полулях. – Львів : Триада плюс, 2007. – 352 .

суб'єкт, що підкорює собі дії індивідів Ф.Ліста розглядає націю якщо індивід керується особистою вигодою та схильністю до обміну, то нації дбають про забезпечення безпеки та розвиток продуктивних сил [143, с. 335]⁶.

Вважаючи основою економічного розвитку суспільства індивідуальні інтереси, філософія класичної школи стверджувала, що матеріальне, економічне життя суспільства визначає інші форми суспільної діяльності – мораль, етику, право і декларувала принцип невтручання, який не лише передбачав створення умов для дії механізмів ринкового саморегулювання, а й проголошував індивідуальні інтереси єдиною силою, що формує особистий і суспільний добробут. При цьому діяльності держави та її соціальним функціям уваги майже не приділялося. Саме тому класична політекономія була визнана космополітичною [99, с. 217–316]⁷.

Якщо англійська класична школа зосереджувалася на аналізі сучасного капіталістичного господарства, розглядаючи його як природний стан, то Ф.Ліст відстоював значущість історичного підходу до економіки, виокремивши в розвитку національної економіки п'ять стадій: дикунство, пастушачу стадію, землеробську, землеробно-мануфактурну і землеробно-мануфактурно-комерційну. Досягти найвищої стадії, на думку вченого, можна лише за умови державного втручання, “виховного протекціонізму”, що має на меті створення єдиного національного ринку, усунення внутрішніх бар'єрів і водночас захист від пригнічення національного господарства більш розвиненими, більш могутніми продуктивними силами інших держав [109, с. 395]⁸.

⁶ Лист Ф. Национальная система политической экономии / [пер. с нем.] / Фридрих Лист. – СПб, 1891. – 374 с.

⁷ Історія економічних учень : [підручник] / [Л.Я Корнійчук, Н.О.Татаренко, А.М.Поручник та ін. ; за ред. Л.Я.Корнійчук, Н.О.Татаренко]. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с.

⁸ Ковальчук В.М. Історія економіки та економічної думки : [навч. посіб.] / В.М. Ковальчук, М.В. Лазарович, М.І. Сарай. – К. : Знання, 2008. – 647 с.

Держава за умов ринкової економіки вважає Ф.Ліст, повинна відігравати активну роль в економіці, створюючи матеріальні, інституційні та культурні передумови для швидкого індустріального піднесення країни, формування і розвитку єдиного внутрішнього ринку, узгодження суспільних інтересів і спрямування зусиль нації на досягнення стратегічних перспективних цілей [109, с. 396]⁹.

В.Рошер, відзначив важливість для господарської оцінки таких сфер суспільного життя, як мова, релігія, мистецтво, національність, право, держава і господарство, причому державу, господарство і право він пов'язує воєдино [330, с. 40–44]¹⁰. На думку ученого економіка є не просто поєднанням багатьох дрібних господарств, як народ не є натовпом людей. Ці господарства гармонійно поєднуються соціальними відносинами, а поведінку економічного суб'єкту визначає не лише “розумний егоїзм”, як казав А.Сміт, а й інші, протилежні за змістом чинники – прагнення людини до справедливості, її орієнтація на мораль і звичаї. Між людьми виникає якийсь особливий “дух спілкування”, завдяки якому “...війна, що породжується егоїзмом, затихає в упорядкованому механізмі [330, с. 21–26]¹¹”.

Дослідження господарства з точки зору залежності економіки та етики продовжив Г.Шмоллер. Він запровадив в економіку теорію “етичний принцип”, що набув значного поширення у світовій економічній практиці. Учений доводить, що господарське життя визначається не тільки природними й технічними чинниками, а й моральними: без міцної моральності нема повноцінного ринку, грошового обігу і навіть держави. На його думку, процес праці – це не просто раціональна, а й, що важливо,

⁹ Ковальчук В.М. Історія економіки та економічної думки : [навч. посіб.] / В.М. Ковальчук, М.В. Лазарович, М.І. Сарай. – К. : Знання, 2008. – 647 с.

¹⁰ Рошер В. Начала народного хазяйства : в 2 т. : [пер. с нем.] / Вильгельм Рошер. – М. : Грачев, 1860. – Т. 1. – Отд. 1. – 224 с.

¹¹ Там само.

етична діяльність людини, спрямована на щось визнане у системі цінностей і цілей суспільства. Економічні дії не є лише діями задля виробництва засобів задоволення потреб, а й діями, які визначаються етичними засадами (на підставі домовленостей, угод, взаєморозуміння, визнання). У своїй економічній поведінці заздалегідь об'єднані – спільністю мови, історії, звичаїв, ідей. За словами Г.Шмоллера, це – спільний “колективний етос господарства”. Тому економічна теорія повинна починати з дослідження не тільки індивідуальної (як це робив А.Сміт), а насамперед, колективної поведінки людей. З часом Г.Шмоллер погодився з висновком В.Рошера про те, що нема чисто економічних процесів, – усі вони регулюються або звичаєм, або мораллю чи правом [412]¹².

Аналізуючи питання справедливості в господарській системі, Г.Шмоллер вважає, що люди можуть і повинні порушувати питання удосконалення економічних відносин і, насамперед, відносин розподілу, виходячи з принципів моралі і права. Це досягається втручанням держави, яка через зміну правових відносин повинна усувати несправедливість [412]¹³.

Важливість врахування при вирішенні економічних проблем співвідношення політичних, юридичних, моральних і психологічних сил відзначив Бельгійський учений Г. де Грееф у праці “Соціальна економія: її предмет, метод, історія” (1903). Суспільство він визначив як соціальне ціле, що складається з підсистем: економіки, генетики (форма сім’ї, народжуваність, смертність і тощо), естетики, колективної психології (релігійні почуття і тощо), етики, права і політики. Економічна система виконує функцію “харчування”, яке є умовою функціонування і розвитку

¹² Шмоллер Г. Народное хозяйство, наука о народном хозяйстве и ее методы. Хозяйство, нравы и право / Густав Шмоллер ; [пер. с нем.]. – М., 1902. – 275 с.

¹³ Там само

суспільства [58, с. 70]¹⁴. На думку дослідника, у сучасних суспільствах головне не виробництво, а обіг, точніше влада над ним (банки, фінанси, кредит). Соціальна економія аналізує економічну систему крізь призму взаємовідносин економіки: з генетикою (як економічний лад формує тип сім'ї, народжуваність, смертність, шлюбність); з естетикою (яким чином економіка створює умови для дозвілля, для занять населення різними видами мистецтва), з колективною психологією (як релігійна свідомість формує ставлення до праці), з етикою (як мораль визначається економічними умовами); з правом (як господарське право підпорядковує всі інші розділи права); з політикою (як політична діяльність визначається економічними інтересами) [58, с. 22–24]¹⁵.

Своє бачення економічної системи у контексті соціуму німецький соціолог початку ХХ ст. М.Вебер обґрунтував у працях “Протестантська етика і дух капіталізму” (1905) та “Господарство і суспільство” (1921). Капіталістичну господарську ринкову систему він розглядає як певну форму економічного раціоналізму, як систему, що побудована на розрахунку прибутку та раціональному прогнозуванні виробничого процесу, складовою якої є використання найманої праці формально вільного виробника. За М.Вебером, людина не володіє “капіталістичною” природою, усупереч твердженню А.Сміта, це досягається лише тривалим вихованням, етикою поведінки.

У країнах, де панував раціоналізм, як у Франції, капіталізм був розвинений найменше і, навпаки, ринкове господарство досягло найбільшого розквіту в Нідерландах, Англії, Німеччині і США. Намагаючись пояснити феномен, М.Вебер зазначає, що у цих країнах відбувся перехід від традиційної като-лицької релігії до протестантизму з його багатьма різно-видами, що й змінило усталений спосіб господарської

¹⁴ Грееф Г. Де. Социальная экономия : [пер. с фр.] / Г. де Грееф. – М., 1904. – 176 с.

¹⁵ Там само.

діяльності. Послідовники М.Вебера, встановили, що більшість представників європейського великого бізнесу, які вважають себе віруючими, належать, як правило, до протестантської церкви. Це й підштовхнуло до висновку, що саме протестанти виявляють специфічну схильність до економічного раціоналізму. М. Вебер зауважує релігійна атмосфера в країні і сім'ї впливає на формування своєрідного складу психіки, що визначає вибір професії і подальшу професійну діяльність. Ціннісне ж ядро протестантської культури становлять норми і приписи аскетичного характеру, які вимагають від віруючого пуританської поведінки, суворого раціонального контролю за способом життя, відмови від гедоністичної життєвої поведінки. Ці вимоги пов'язані “вибірковою спорідненістю” з вимогами економічного раціоналізму. Завдяки цій спорідненості і виникає, на думку М.Вебера, та унікальна здатність повністю віддаватися діяльності у межах своєї професії, яка завжди була однією з найхарактерніших ознак капіталістичної культури і яка залишається такою ж до сьогодні [40, с. 160–261]¹⁶.

Однак взаємозв'язок етики протестантизму з розвитком капіталістичної економічної системи М.Вебер не вважав універсальним законом. На його переконання, ринкова система зумовлена багатьма чинниками, серед яких не останню роль відіграла протестантська етика як виховання працелюбства, прагнення до нагромадження багатства, як раціоналізація та індивідуалізація економічного життя [40, с. 160–261]¹⁷.

Для комплексного дослідження господарських систем важливими є висновки М.Вебера про те, що релігійна течія, духовна сфера сприяють утвердженню нової етики економічної поведінки людини, коли праця розглядається не лише як засіб, а й як справа життя, обов'язок, причому

¹⁶ Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер ; [пер. з нім. О.Погорілий]. – К. : Основи, 1994. – 261 с.

¹⁷ Там само.

праця набуває аскетичного характеру. Господарське життя людини – є більш індивідуалізованого і раціоналізованого характеру. Як наслідок визнані суспільством соціальні ролі – ролі підприємця і найманого працівника [40, с. 160–261]¹⁸.

Внеском у дослідження господарських систем німецького ученого В.Зомбарта стала його праця “Сучасний капіталізм” (1919-1927). У ній він обґрунтував концепцію соціального плюралізму, згідно з якою суспільство прямує не до соціалізму, а до складнішої системи господарювання, що поєднує як старі, так і нові форми. Вчений прогнозує еволюцію капіталізму до більш гармонійної і зрілої системи, позбавленої економічних криз, внутрішніх суперечностей, яка базуватиметься на упорядкованому, планомірному типі господарювання. На думку В. Зомбарта, своїм існуванням капіталістична система, зобов’язана найкращим рисам людського характеру. Він розрізняє так званий буржуазний лад і дух підприємництва.: перший виявляється в ощадливості і працьовитості, а другий відображає схильність особистості до новаторського пошуку у певній сфері діяльності [99, с. 235]¹⁹. Крізь призму соціального господарські системи досліджували учені першої половини ХХ ст. Й.Шумпетер. у працях “Суть і основний зміст теоретичної політекономії” (1908), “Теорія економічного розвитку” (1912), “Економічні цикли” (1939), “Капіталізм, соціалізм і демократія” (1942) “Історія економічного аналізу” (1954) намагався з’ясувати механізм функціонування, чинники розвитку і перспективи капіталістичної господарської системи. Зосередивши увагу на проблему динамічного розвитку економіки, він по-новому, із застосуванням соціологічного підходу, проаналізував людську поведінку, людський чинник, що формується в історичному часі та конкретно-

¹⁸ Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер ; [пер. з нім. О.Погорілий]. – К. : Основи, 1994. – 261 с.

¹⁹ Історія економічних учень : [підручник] / [Л.Я Корнійчук, Н.О.Татаренко, А.М.Поручник та ін. ; за ред. Л.Я.Корнійчук, Н.О.Татаренко]. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с.

історичному інституційному середовищі. На діяльність людини впливають ступінь освіченості та культури, невизначеність економічного розвитку та інші фактори, тобто система норм і правил людської поведінки. Еволюційного характеру людській діяльності надає врахування як попереднього досвіду людини. Так і впливу поведінкових, інституційних, інформаційних і часових чинників [403, с. 28–37]²⁰.

Саме підприємець, на думку Й.Шумпетера, виступає головною рушійною силою розвитку економічної системи. Визначальними соціальними рисами підприємця є не право власності, а особисті якості: ініціативність, далекоглядність, авторитет, готовність до ризику, дар передбачення, рішучість, відповідальність, несхитність у досягненні мети та ін. Ці якості необхідні для “творчого руйнування”, для того, щоб порушити звичний хід економічного процесу, нехтуючи традицією і суспільною думкою, зламати звичний перебіг економічного мислення, протистояти опору який соціальне середовище чинить будь-яким спробам привнести в нього щось нове. Функція підприємця в економічній системі пов'язана із створенням і втіленням “нових комбінацій”, “інновацій”, під якими учений розуміє розповсюдження нововведень у різних формах, що забезпечує економічну динаміку: виробництво якісно нового товару, запровадження нового методу виробництва, освоєння нових ринків збуту, залучення нових джерел сировини, запровадження нових організаційних та інституційних форм [403, с. 40 – 41; 417; 35, с. 118]²¹. Як зазначає А.Чухно, у працях Й. Шумпетера тісно поєднуються дослідження внутрішньої динаміки економічної системи чи економічних систем із глобальними

²⁰ Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : [підручник] / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко / [за ред. А.А. Чухна]. – К. : Знання, 2007. – 878 с.

²¹ Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : [підручник] / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко / [за ред. А.А. Чухна]. – К. : Знання, 2007. – 878 с. ; Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й.Шумпетер ; [пер. з англ. Т.Андрусевич]. – К. : Основи, 1995. – 427 с. ; Шумпетер Й. Теория экономического развития : (исслед. предпринимат. прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) : [пер. с англ.] / Й.Шумпетер; – М. : Прогресе, 1982. – 455 с.

світовими економічними і соціальними процесами, він розкриває складний процес руху цивілізації від феодалізму до капіталізму, хоча й не вважає, що це був болючий розлом, акцентує увагу на розвитку демократії, раціоналізації та підвищенні ролі індивідуума. Капіталістична цивілізація не тільки породжує нові економічні цінності, а й глибоко змінює поведінку індивідуума, що зумовлює усунення мілітаристських тенденцій, які на його думку, успадковані від феодалізму. Він переконаний, що розвиток капіталізму неминуче породжує пацифізм і веде до поступового зникнення ворожих атавістичних проявів [403, с. 42–43]²².

Підсумовуючи, погоджуємося з думкою М.Крупки, який вважає, що світовий досвід другої половини ХХ ст. засвідчив тенденцію до інноваційного типу економічного розвитку цивілізації [128]²³. Ідеї Й.Шумпетера послужили точкою відліку для формування теорій трансформації капіталістичної господарської системи, її переміщення на вищій щабель розвитку, що виявилось в еволюційній економічній теорії, становленні еволюційної парадигми економічної теорії.

Шукати вирішення цих життєво важливих проблем капіталістичної економіки англійський економіст Дж.Кейнс запропонував не у сфері пропозиції ресурсів, як це робили представники неокласичної економічної школи а у сфері попиту, що за-безпечує реалізацію цих ресурсів. У своїй праці “Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей” (1936) учений зазначає, що відомий постулат про досконалу конкуренцію, за якої всі чинники вільні для застосування і регулюються законом попиту-пропозиції, у реальному житті порушується, адже такі важливі економічні категорії, як ціна і заробітна плата характеризуються “негнучкістю”.

²² Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : [підручник] / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко / [за ред. А.А. Чухна]. – К. : Знання, 2007. – 878 с.

²³ Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України / М.І. Крупка. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 608 с.

Принцип ефективного попиту, тобто тотожності попиту і пропозиції (так звана тотожність Ж.-Б.Сея) так само на практиці порушується.

Істотну роль у забезпеченні зайнятості вважає Дж.Кейнс, відіграє кількість грошей. Крім того, у заможному суспільстві схильність до споживання переважає над схильністю до інвестування, що виражається зростанням безробіття. Закон попиту–пропозиції коригується психологічними особливостями людини: із зростанням доходу люди меншою мірою збільшують своє споживання, намагаючись частину грошей заощадити; І навпаки, якщо дохід тимчасово знижується, то змінюється не споживання, а рівень заощаджень. Отже, люди завжди зорієнтовані на певний стійкий життєвий стандарт споживання, у чому й полягає основний психологічний закон будь- якого сучасного суспільства. Приймавши цей закон за аксіому учений формулює вісім стимулів, що спонукають людей утримуватися від витрачання доходу: обережність, передбачливість, розрахованість, прагнення до кращого, незалежність, підприємництво, гордість, скупість [105, с. 556–557]²⁴.

Саме через схильність за нормального стану ринкової господарської системи попит нижчий за пропозицію, що й зумовлює неповну зайнятість, а отже, нерівновагу. І якщо раніше вважалося, що соціальна несправедливість є неминучою платою за прогрес ринкової економіки, то Дж.Кейнс обґрунтовує необхідність і доводить можливість створення такої господарської системи, яка б забезпечила повну зайнятість, добробут, справедливий розподіл багатства і доходів.

Сформувати стабільну господарську систему і забезпечити їй стійке зростання, на думку вченого, можна лише за допомогою виваженої державної політики. У період спаду держава повинна стимулювати попит

²⁴ Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс // Петти В., Смит А., Рикардо Д., Кейнс Дж., Фридмен М. Классика экономической мысли : [сочинения]. – М. : Изд-во ЗКСМ0- Пресс, 2000. – С. 480–786. – (Серия "Антология мысли").

шляхом перерозподілу сукупного доходу з допомогою податкових інструментів, регулювання норми відсотка для стимулювання інвестицій, а також використання прямих видатків для підтримування рівня зайнятості. Державне стимулювання він розглядає лише як початковий імпульс, за яким йде ефект мультиплікатора [105, с. 571–587]²⁵.

Як відомо, мультиплікатор – це числовий коефіцієнт, що відображає збільшення обсягу виробництва внаслідок зростання інвестицій. Саме принцип мультиплікатора дає відповідь на те, чи здатні інвестиції, частина яких у національному доході є відносно невеликою, викликати коливання сукупної зайнятості і прибутку, амплітуда яких значно перевищує амплітуду коливання інвестицій. Наприклад, незначне збільшення зайнятості у формі громадських робіт чи інвестицій стимулює галузі, які виробляють предмети споживання, що своєю чергою збільшує сукупну зайнятість і т. д. Показавши роль мультиплікатора в економічній політиці, Дж. Кейнс довів, що у руках уряду завжди є достатній набір ефективних інструментів, за допомогою яких можна уникнути нестабільності господарської системи.

Згідно з теорією Дж. Кейнса, економічна політика держави є гарантом стійкого зростання і добробуту, бо самостійно ринкова економіка не може досягти рівноважного стану. Водночас учений ніколи не сумнівався у життєздатності ринкової господарської системи і не бачив підстав для переходу до соціалізму, за якого власність на засоби виробництва стає державною. Приватні інтереси ефективно визначають, що і як повинно бути вироблено, за якою ціною реалізовано і тощо. Проте у визначенні ефективної зайнятості ця система виявляється вразливою і саме у цьому

²⁵ Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс // Петти В., Смит А., Рикардо Д., Кейнс Дж., Фридмен М. Классика экономической мысли : [сочинения]. – М. : Изд-во ЗКСМО- Пресс, 2000. – С. 480–786. – (Серия "Антология мысли").

випадку потрібна допомога держави [105, с. 700]²⁶. Англійський економіст вважав, що приватна власність і підприємництво необхідні для суспільства ще й для того, щоб спрямовувати небезпечні устремління та енергію людини у порівняно нешкідливе русло заробляння грошей. [105, с. 777–786]²⁷. Згідно з кейнсіанською теорією господарська система, що ґрунтується на ринкових принципах, здатна безперешкодно прогресивно розвиватися, забезпечуючи добробут своїх громадян і соціальну справедливість.

У соціальних концепціях економіки кінця XIX - першої половини XX ст. господарська система розглядається як частина більш широкої соціальної системи, простежується її взаємодія з іншими підсистемами суспільства, економічна поведінка розкривається у тісному зв'язку з іншими видами діяльності, неекономічні чинники економічного розвитку. Такий методологічний підхід не втратив конструктивності і придатний для розробки теоретико–методологічних засад дослідження сучасних господарських систем. Сьогодні недостатньо охарактеризувати виробництво, обмін, споживання, гроші, ринок лише як економічні явища, адже вони водночас є частиною системи суспільних відносин, включаючи екологічний та глобалізаційний аспекти, і не можуть розглядатися у відриві від соціального контексту.

Інтерес до проблеми господарських систем виявляли й представники української економічної думки в окреслений часовий відтинок. Українська економічна теорія завжди розвивалася у контексті європейської науки, а деякі наукові новації з'являлися на українських теренах навіть швидше, ніж у Західній Європі. Це свідчить про певну “автономність” вітчизняної економічної науки, представники якої критично переосмислювали

²⁶ Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс // Петти В., Смит А., Рикардо Д., Кейнс Дж., Фридмен М. Классика экономической мысли : [сочинения]. – М. : Изд-во ЗКСМ0- Пресс, 2000. – С. 480–786. – (Серия "Антология мысли").

²⁷ Там само.

здобутки своїх зарубіжних колег, інколи заперечували або ж творчо розвивали їх, чи висували якісно нові оригінальні ідеї та концепції.

Досліджуючи еволюцію господарських систем, українські мислителі, більшою чи меншою мірою, намагалися теоретично обґрунтувати, утвердити ідею про незалежність України не просто як мету суспільного розвитку, а й як головну передумову формування гармонійної національної господарської системи, процвітання, добробуту, економічної та національної свободи українського народу. При цьому тлумачення логіки економічного прогресу, діяльної природи людини ґрунтується на основних християнських цінностях, повністю позбавлене месіанства щодо інших народів і передбачає відновлення політичної незалежності, економічний розквіт тільки на споконвічних теренах Вітчизни і власними зусиллями [134, с. 110–111]²⁸. Економіст і географ початку ХХ ст. Степан Рудницький, вважав, що “ідеалом українців є вільна Україна в її етнографічних межах” [408, с. 47]²⁹.

Видатний економіст-теоретик європейського масштабу першої половини ХІХ ст. Михайло Балудянський першим з українських мислителів підійшов до розуміння людини у контексті еволюції господарських систем. Його лекції з політичної економії та публікації, які збереглися під загальною назвою “Економічна система” містять глибокий аналіз важливих європейських економічних концепцій [52]³⁰, зокрема, меркантилістської концепції, економічних поглядів фізіократів. Головною заслугою українського економіста стали всебічний аналіз і популяризація теорії ринкової економіки А.Сміта на теренах Російської імперії. М. Балудянською, зауважив, що А. Сміт, спираючись на попередні

²⁸ Кульчицький Я. Християнство у системі орієнтирів соціальної активності людини / Я. Кульчицький, Б. Кульчицький // Київська Церква. – 2000. – № 5. – С. 110–111.

²⁹ Шаблій О.І. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії / О.І. Шаблій. – Львів ; Мюнхен : УВУ, 1993. – 256 с.

³⁰ Голубка С. "Економічна система" М.Л.Балудянського / С. Голубка. – Львів : Світ, 1998. – 228 с.

політекономічні концепції, з'ясував першопричину всякого багатства у праці і довів при цьому, що у всіх галузях людської діяльності діють одні й ті ж моти-ваційні механізми: "...Після багатьох попередніх праць вчених нарешті Адам Сміт в частині політичної економії, здається, відкрив нам істину... Шукаючи першопричину будь-якого багатства, він знайшов її в праці, розробив її складові частини, показав їх внутрішню та зовнішню силу. Після ретельних спостережень всіх феноменів цивільної промисловості і її своєрідності він окреслив теорію, але не систему. Глибокообдуманим аналізом він довів, що у всіх галузях цивільної діяльності бувають одні й ті ж рушійні сили, одні й ті ж засади. Він показав ці засади і описав, яким чином люди живуть у громадянському суспільстві, як набувають здобутків, досягають добробуту і занепадають" [16, с. 68–69]³¹.

Суть "народного багатства", на думку М.Балудянського полягає у нагромадженні продуктів продуктивної праці: всякий товар, на виробництво якого використано більше праці, при обміні має і більшу вартість [80, с. 168]³². Дотримуючись цього методологічного принципу А.Сміта, М.Балудянський підкреслює, що для забезпечення будь-якого виробництва потрібні такі складові: 1) праця, 2) капітал, 3) земля [16, с. 71]³³. І на підставі цього доходить висновку, що тільки праця щось виробляє, а всі інші складові господарської системи впливають з праці, людської діяльності. Усякий капітал здобувається головно старанням і бережливістю. Жодне знаряддя обміну не має творчої сили. Кредит взагалі оснований на достатку позичальника і продуктах праці, правосуддя,

³¹ Балудянський М. Про національне багатство / М. Балудянський // Українська економічна думка : [хрестоматія] / [упоряд., наук. ред. пер., авт. вступ, розд. і біогр. довід. С.М.Злупко]. – К. : Знання, 1998. – С. 68–78.

³² Злупко С.М. Економічна думка України : [навч. посіб.] / С.М. Злупко. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2000. – 496 с.

³³ Балудянський М. Про національне багатство / М. Балудянський // Українська економічна думка : [хрестоматія] / [упоряд., наук. ред. пер., авт. вступ, розд. і біогр. довід. С.М.Злупко]. – К. : Знання, 1998. – С. 68–78.

покровительство і свобода промисловості, спільно з освітою громадян і розповсюдженням торгівлі, є єдиними дійсними засобами збагачення нації” [80, с. 170]³⁴ Розвиток господарської системи учений пов’язує з державними гарантіями особистої свободи, свободи економічної діяльності, охорони приватної власності [16, с. 78]³⁵.

Людську діяльність у межах господарської системи досліджував відомий український економіст XIX ст. Іван Вернадський. Як прихильник класичної політичної економії він заперечував втручання держави в економічні процеси і наголошував на позитивних аспектах вільної конкуренції [121]³⁶. Його цікавили головню проблема праці і потреб як внутрішнього стимулу людської діяльності, еволюція господарських систем і прогрес людства загалом. Зокрема, у докторській дисертації “Критико-історичне дослідження італійської політико-економічної літератури до початку XIX ст.” він визнає працю головним і єдиним джерелом багатства і, на відміну від класиків політекономії, вважає продуктивними всі види праці [99]³⁷. Політичну економію він розглядає переважно як теорію праці, а працю і капітал – як єдині чинники виробництва, а також підкреслюючи, що важливою умовою розвитку різних галузей є присутність неречового, духовного капіталу [41, с. 179–189]³⁸.

І.Вернадського по праву вважають фундатором теорії потреб. Учений усебічно проаналізував різні види потреб та обґрунтував їх об’єктивний

³⁴ Злупко С.М. Економічна думка України : [навч. посіб.] / С.М. Злупко. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2000. – 496 с.

³⁵ Балудянський М. Про національне багатство / М. Балудянський // Українська економічна думка : [хрестоматія] / [упоряд., наук. ред. пер., авт. вступ, розд. і біогр. довід. С.М.Злупко]. – К. : Знання, 1998. – С. 68–78.

³⁶ Коропецький І.С. Українські економісти XIX ст. та західна наука / І.С.Коропецький. – К. : Либідь, 1993. – 192 с.

³⁷ Історія економічних учень : [підручник] / [Л.Я Корнійчук, Н.О.Татаренко, А.М.Поручник та ін. ; за ред. Л.Я.Корнійчук, Н.О.Татаренко]. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с.

³⁸ Вернадский И. Очерк теории потребностей / И. Вернадский // Злупко С.М. Економічна думка України : [навч. посіб.]. – Львів : ЛПУ ім. Івана Франка, 2000. – С. 179–189.

характер, відзначив особливу роль потреб у розвитку господарської системи і, відповідно, в економічних дослідженнях [42, с. 181]³⁹.

Аналізуючи проблему обміну економіки держави як системи, І.Вернадський в опублікованій лекції “Про обмін і торгівлю” наголошує, на тому що, обмін є метою економічної діяльності, з ним ми маємо справу всюди і повсякчас: “Обмін, як всім відомо, є взаємне передавання цінностей. Ця передача цінностей від одного до іншого зумовлює відому вигоду для обох сторін і як наслідок – послуги з обох сторін. Тому обмін є, кажучи іншими словами, не більше, як взаємні послуги, що надаються людьми. Таке досить скромне, з першого погляду, значення обміну виявляється величезним, якщо ми його застосуємо до цілого суспільства. Розглядаючи життя людей, ми бачимо, що обмін складає постійну мету їхньої діяльності, суттєву умову їхнього життя...” [42, с. 93]⁴⁰. Процес обміну за словами вченого, пов’язаний з проблемами економії праці, часу і ступенем задоволення зростаючих потреб; а результати, які досягаються обміном, полягають у збереженні наших сил за якомога більшого задоволення наших потреб [42, с. 181]⁴¹. І Вернадський підкреслює, що ефективний обмін можливий лише за економічної свободи людини, він “передбачає існування незалежних одна від одної осіб, між якими тільки він й може відбуватися в чистій формі” [42, с. 95]⁴².

Відомий український економіст другої половини ХІХ ст. Миколи Бунге тривалий час теж перебував під впливом теорії А.Сміта, і лише у зрілому віці став на позиції її критичного переосмислення. У праці “Основи політичної економії” (1870), всебічно охарактеризував предмет

³⁹ Вернадський І. Про обмін і торгівлю // Українська економічна думка: [хрестоматія] / [упоряд., наук. ред. пер., авт. вступ, розд. і біогр. довід. С.М.Злупко]. – К. : Знання, 1998. – С. 93–103.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

політекономії як науки про природу і діяльність людини [32, с. 142]⁴³. Він вважає, що роль знання про економічну систему особливо підсилюється в умовах державної незалежності, утвердження ідеалів свободи [32, с. 142]⁴⁴.

М.Бунге, як і М.Балудянський, поділяє точку зору, згідно з якою природа, праця і капітал діють у державній системі, яка являє собою сукупну діяльність виробників [32, с. 144]⁴⁵, до якої їх спонукають потреби, тобто природні властивості людини, прагне до досягнення особистих і суспільних цілей. “...Людина призначена самою природою жити і діяти в суспільному середовищі, тому в багатьох випадках важко провести чітку межу між потребами особистими і суспільними” [32, с. 143]⁴⁶. Це застереження підкреслює суспільний характер людської діяльності, тісний взаємозв'язок особистого та суспільного і підводить ученого до розуміння діяльності у межах господарської системи.

Загальна схема функціонування господарської системи, за М. Бунге, має такий вигляд: “...господарські явища, що розглядаються з громадської сторони, знаходяться в непорушному органічному зв'язку: потреби вимагають засобів для свого задоволення, засоби – сил для виробництва, сили виявляють свою діяльність у вигляді поділу і поєднанні діяльності і праці. Звідси виникає обмін. При обміні встановлюється і ціна того, що обмінюється, і розподіл доходів, призначених як для виробництва, так і для задоволення потреб” [32, с. 145]⁴⁷. При цьому вищою метою розвитку економічної системи є не лише матеріальне багатство, яке становить предмет політекономії А.Сміта, а й нематеріальне, що впливає з самої

⁴³ Бунге М. Основи політичної економії / М. Бунге // Українська економічна думка : [хрестоматія] / [упоряд., наук. ред. пер., авт. вступ, розд. і біогр. довід. С.М.Злупко]. – К. : Знання, 1998. – С. 141–156.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само.

природи людини [32, с. 145]⁴⁸. М.Бунге доводить позитивну роль суперництва, конку-ренції як рушія економічного розвитку суспільства, вважаючи їх виявом природної схильності людини до змагальності. Крім того, він виступає за забезпечення свободи, гідності людини у процесі її економічної діяльності, що у кінцевому підсумку, визначає ефективність усієї національної господарської системи [32, с. 153]⁴⁹.

На прикінці ХІХ ст. розпочав свою наукову діяльність Іван Франко. У своїх економічних працях він досліджував філософії господарських систем, аналізував суспільно-економічний прогрес, з'ясовував закономірності еволюції суспільства та його господарської системи. У праці "Поza межами можливого" І.Франко характеризує суспільно-історичний процес як еволюційний, поступальний розвиток, що відбувається за об'єктивними законами, а людину оцінює як суспільну істоту – суб'єкт пізнання, діяльності, творчого перетворення світу і самої себе. Спираючись на системний метод, він дослідив і обґрунтував ідею соціальної активності як основи безмежного розвитку цивілізації у її економічному і духовному вимірах: "Ціла історія нашої цивілізації, матеріальної і духовної, – се не що інше, як поступенне, систематичне і ненастанне відсування, віддалювання границь неможливого. Те, що було неможливе нашим предкам, від чого їх руки і їх думки відскакували, як від скляної гори, се для нас показується зовсім можливим і навіть взглядно легким до виконання" [394, с. 277]⁵⁰.

Виходячи із загальної теорії еволюції, яка у природі, і у суспільстві відбувається хвилеподібно І.Франко обґрунтував власну концепцію економічного і соціального прогресу. З цього приводу у праці "Мислі о еволюції в історії людськості", він писав: "У понятті еволюції містяться

⁴⁸ Бунге М. Основи політичної економії / М. Бунге // Українська економічна думка : [хрестоматія] / [упоряд., наук. ред. пер., авт. вступ, розд. і біогр. довід. С.М.Злупко]. – К. : Знання, 1998. – С. 141–156.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Франко І.Я. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – 574 с.

поруч себе і понад собою два супротивні процеси: поступ наперед і поступ назад. Поступ наперед є проявою первісною, переважаючою і нормальною: поступ назад - проявою пізнішою і хворобливою” [394, с. 129]⁵¹.

Аналізуючи теоретичну концепцію К.Маркса і Ф.Енгельса, український мислитель аргументовано критикує ідею класової боротьби як рушія історії людства і заперечує економічний детермінізм, вважаючи рушійними силами економічного і соціального прогресу комплекс фізичних і духовних потреб людини. Про це йдеться у фундаментальній праці “Що таке поступ?” (1903), Розкриваючи механізм прогресу цивілізації, І.Франко зазначає, що, по-перше, не весь людський рід рухається вперед, по-друге, поступ йде не рівномірно, хвилеподібно, по-третє, поступ не пов'язаний одним місцем, він мов буря, кидається з одного краю до іншого, лишаючи за собою пустоти і занепад [394, с. 309]⁵². Глибокого теоретично проаналізувавши Енгельсову народну державу мислитель дійшов висновку, що така держава не витворила б раю на землі, а була б у кращому разі, великою перешкодою для економічного і соціального прогресу [394, с. 328]⁵³.

Марксистську концепцію еволюції господарських систем, прогресу людства І.Франко аргументовано критикує у праці “Питання жолудка й питання прав політичних”. Підхід К.Маркса до проблеми переходу від одного суспільного ладу до наступного він називає дещо спрощеним, навіть фантастичним [326, с. 226]⁵⁴.

І.Франкові вдалося розкрити внутрішні теоретичні суперечності і довести неспроможність марксизму за багато десятків років до того, як сама світова практика довела його повну економічну неефективність і політичну антигуманність. При цьому за головний критерій оцінювання будь-якої господарської системи він обрав ступінь економічної і

⁵¹ Франко І.Я. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – 574 с.

⁵² Там само.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Там само.

політичної свободи людини. На відміну від марксистів, які вважали національне питання другорядним, український мислитель, особливо у зрілому віці, у більш пізніх працях, приділяє йому належну увагу.

Неоціненний внесок у вирішення низки важливих проблем економічної теорії, у т. ч. проблеми господарських систем, зробив економіст світової слави, Михайло Туган-Барановський. Обмежившись висвітленням лише тих поглядів ученого, які стосуються предмета нашого наукового аналізу, зауважимо що М.Туган-Барановський став засновником інвестиційної теорії циклів, що послужила механізмом функціонування і прогресу господарських систем [87, с. 3–9; 121; 131]⁵⁵.

Згідно з сформульованим ним основним законом інвестиційної теорії циклів, фази промислового циклу визначаються активністю інвестування, а збільшення інвестицій у галузях, що виготовляють засоби виробництва чи, за Дж.Кейнсом, капітальні блага, породжує мультиплікаційний процес усіх елементів економічної активності. У праці “Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя” (1894) український економіст критично переосмислив теорії ринку та криз і високо оцінив теорію реалізації Ж.-Б.Сея, стверджуючи, що пропозиція здатна породжувати попит. Він підкреслював правильність думки Д.Рікардо і Ж.-Б.Сея, про те що межі виробництва визначаються продуктивними силами людства і аж ніяк не розмірами його споживання [367, с. 378]⁵⁶. Особливого значення у проблемі відтворення учений надавав виробничому споживанню і вважав, що попит на товари створюється самим виробництвом і не існує жодних

⁵⁵ Злупко С. Теоретична парадигма економічної освіти в Україні на порозі XXI ст. / С. Злупко // Вісник Львів, ун-ту. Сер. економічна. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 1999. – Вип. 29. – С. 3–9. ; Коропецький І.С. Українські економісти XIX ст. та західна наука / І.С.Коропецький. – К. : Либідь, 1993. – 192 с. ; Кульчицький Б.В. Тинологізація і порівняння економічних систем суспільства (проблеми теорії і методології) : дис. ... д-ра екон. наук : 08.01.01 / Кульчицький Богдан Володимирович. – Львів, 2004. – 425 с.

⁵⁶ Туган-Барановский М. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь / М. Туган-Барановский. – СПб. : Тип. И.Скороходова, 1894. – 512 с.

зовнішніх меж для розширеного відтворення, окрім продуктивних сил [367, с. 427]⁵⁷.

М.Туган-Барановський показав, що циклічний характер розвитку економіки визначається закономірностями циклічного відтворення основного капіталу, що це не якісь зовнішні фактори, а внутрішні властивості господарської системи, яка потребує для свого розвитку нової техніки і технології. Отже, рушійною силою еволюції капіталістичної господарської системи є інновації

Кризи, за М.Туган-Барановським, є лише однією з фаз капіталістичного циклу і, до того ж, необов'язковою. на відміну від неокласиків.. Причини циклів і криз вчений виводив з недосконалості регулятивної ролі реального ринкового механізму у сфері нагромадження та витрачання суспільного капіталу, що призводить до порушень пропорційного його розподілу між різними сферами прикладання. Відповідне регулювання інвестицій, правильний їх розподіл хоча б у галузях, що виготовляють капітальні блага, на думку М.Туган-Барановського, відкриває можливості для безмежного розширення капіталістичного виробництва і розвитку капіталістичної господарської системи загалом. Якщо Ж.-Б.Сей вважає, що попит і пропозиція збалансовуються автоматично, а пропозиція викликає негайне перетворення заощаджень в інвестиції, то М.Туган-Барановський враховує можливість невикористання частини доходів на закупівлі товарів або інвестування виробництва, тобто вважає, що частина заощаджень не перетвориться в інвестиції. Проте обоє вчених називають зв'язок “заощадження – інвестиції” головною пружиною економічної активності.

Усебічно проаналізувавши концепцію еволюції господарських систем К.Маркса М.Туган-Барановський дійшов висновку, що найбільш конструктивною у ній є ідея про концентрацію та централізацію суспільного виробництва. Водночас на відміну від К. Маркса. Який

⁵⁷ Туган-Барановский М. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь / М. Туган-Барановский. – СПб. : Тип. И.Скороходова, 1894. – 512 с.

пророчив капіталістичному ладові хронічну кризу, а потім – і само руйнацію [365, с. 240]⁵⁸, М.Туган-Барановський дійшов іншого висновку, справедливості якого дуже скоро підтвердила історія. Він писав: “Зростаюча концентрація і централізація суспільного виробництва найлегше пояснює, яким чином з нещадної боротьби, гноблення, експлуатації та ненависті, що панують нині, виростає з необхідністю природного процесу сім'я мирної, вільної та рівноправної асоціації майбутнього”.

Глибокий порівняльний аналіз різноманітних проектів і концепцій соціалістичної господарської системи, запропонованих мислителями-утопістами різних часів і народів, послужив М.Туган-Барановському підставою для висновку про те що К.Маркс, на відміну від своїх попередників, нічого істотного не додав до теорії ладу майбутнього і його ідеалізм нічим не поступається їхньому [370]⁵⁹.

Обмірковуючи внутрішній зміст і розвиток людського суспільства, М.Туган-Барановського висловлює такі думки: “Людське суспільство являє собою агрегат, який є у вищій мірі гнучким, що легко адаптується до зовнішніх умов свого існування шляхом відповідних внутрішніх змін свого ладу. На противагу окремим, ніби застиглим формам неподільного, які представляють собою дещо незмінно дане самою природою неподільного, форми людського суспільства дуже мінливі і можуть складатися з дуже різних частин, в залежності від умов середовища. За такої природи людського суспільства будь-яка зміна зовнішнього середовища повинна викликати глибокі зміни внутрішнього устрою суспільства. А історичне середовище неперервно змінюється під впливом неповторного руху

⁵⁸ Туган-Барановский М. Очерки из новейшей истории политической экономики и социализма / М. Туган-Барановский. – 2-е изд. – СПб. : Изд-во ред. журн. "Мир Божий", 1905. – 259 с.

⁵⁹ Туган-Барановский М. Современный социализм в своем историческом развитии / М. Туган-Барановский. – СПб. : Будущность, 1906. – 260 с.

всесвітньої історії” [374, с. 143]⁶⁰. І доходить висновку про те, що розвиток людського суспільства лише частково має стихійний, несвідомий характер, у деякій частині ним керує свідомо воля людини. Завдяки останньому, зростання людського знання складає, само собою, суттєву зміну умов, у яких “живуть і розвиваються різноманітні народи в різні історичні епохи”.

Обґрунтовує свій погляд на проблему типологізації господарських систем, М.Туган-Барановський пропонує як основний критерій типологізації “...взаємне відношення суспільних груп, що складають частину суспільного цілого” [374, с. 152]⁶¹. Господарські системи він поділяє на дві групи: гармонійні та антагоністичні. У гармонійних господарських системах інтереси окремих господарств не суперечать одні одним; така суперечність характерна для антагоністичних систем” [374, с. 152]⁶². Своєю чергою гармонійні господарські системи М.Туган-Барановський поділяє на три підгрупи: 1) первісне господарство, яке здебільшого не знало приватної власності на засоби виробництва і майже не знало обміну; 2) товарне господарство дрібних самостійних виробників; 3) поки що неіснуюче соціалістичне господарство, за якого засоби виробництва належатимуть широким групам виробників. Групу антагоністичних господарських систем він поділяє на три системи: 1) рабського господарства, за якого робітник є власністю власника засобів виробництва; 2) кріпосного, за якого власники засобів виробництва мають право на працю робітника; 3) капіталістичного, за якого робітник юридично вільний, але, позбавлений засобів виробництва, економічно змушений працювати на користь власника засобів виробництва [374, с. 153]⁶³.

М.Туган-Барановський багато розмірковує про перспективи капіталістичної господарської системи. Окреслюючи при цьому у

⁶⁰ Туган-Барановський М.І. Основи політичної економії / [наук, редактор, автор передм. і вступ. статті С.М.Злупко] / М.І. Туган-Барановський. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 628 с.

⁶¹ Там само.

⁶² Там само.

⁶³ Там само.

загальних контурах рух до соціалістичної господарської системи, він вкладає у розуміння соціалізму зовсім інший зміст, ніж К.Маркс і його ортодоксальні послідовники. Український економіст постійно застерігав від можливих негативних наслідків безпосереднього запровадження Марксової моделі державного соціалізму в життя, наголошував на необхідності наблизитися поступово і обережно до соціалізму [374, с. 32]⁶⁴. Перехід до соціалізму, на його думку можливий лише на певному щаблі розвитку суспільного виробництва і за наявності належного соціального середовища, бо “в історії здійснюється не те, чого хоче той або інший суспільний клас, а те, що відповідає природному напрямкові історичного розвитку” [369, с. 13]⁶⁵.

На перехід від капіталістичної до соціалістичної господарської системи, писав М.Туган-Барановський, потрібен час, за який “державний капіталізм” наповниться елементами нового ладу, соціалістичним змістом [369, с. 32]⁶⁶. До таких елементів учений відносив нові форми господарства: муніципальний соціалізм, робітничі спілки, кооперацію та ін. Зокрема, кооперацією він пов'язував подолання марксистських насильницьких принципів колективізму [372; 306, с. 2–14;]⁶⁷.

Дослідження ринкової капіталістичної господарської системи дало М.Туган-Барановському підстав для висновку про необхідність її регулювання з боку держави. У праці “Нариси з новітньої історії політичної економії і соціалізму” (1905) він зазначає: “Вивчення законів вільної гри економічних сил, у чому полягає найважливіший зміст

⁶⁴ Туган-Барановський М.І. Основи політичної економії / [наук, редактор, автор передм. і вступ. статті С.М.Злупко] / М.І. Туган-Барановський. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 628 с.

⁶⁵ Туган-Барановський М. Русская революция и социализм / М. Туган-Барановский. – Петроград : Акц. об-во "Муравей", 1917. – 32 с.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Туган-Барановський М. Социальные основы кооперации / М. Туган-Барановский. – М. : Тип. т-ва И.Кушнерев и К, 1916. – 521 с. ; Туган-Барановський М.І. Основи політичної економії / [наук, редактор, автор передм. і вступ. статті С.М.Злупко] / М.І. Туган-Барановський. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 628 с.

політичної економії, привело до визнання необхідності планомірного регулювання цієї гри суспільною владою” [365]⁶⁸.

Як демократі гуманіст, український учений найвищим ідеалом будь-якої господарської системи вважає забезпечення максимальної свободи людини, що на його думку, можливе лише за умови "поліфонічної" господарської системи, яка спирається на різні форми власності і господарювання. М.Туган-Барановський був впевнений у тому, що соціалізм у його прогресивному і демократичному виявах "...не тільки не підкорює особистість суспільству, а, навпаки, прагне підпорядкувати весь лад суспільства інтересам особистості” [365, с. 10]⁶⁹. Він був переконаний, що забезпечити свободу особистості можна тільки за умов складної господарської системи, побудованої на різних принципах, системи, яка складається господарських утворень "...від міжнародних союзів та держави до виробничих асоціацій та одноосібних трудівників” [371, с. 95–96]⁷⁰.

На відміну від К.Маркса, М.Туган-Барановський відкидав класовий підхід, за яким постійна боротьба суспільних класів є рушійною силою розвитку економічних систем і самого прогресу у найширшому значенні. У праці "Боротьба класів як найважливіший зміст історії" він писав, що "класовий інтерес не становить критерію доброти, істини і краси” [363, с. 254]⁷¹. У цій же праці зазначається: "Вчення про класову боротьбу є неправильне розповсюдження на всю сферу історії людства деяких уявлень, правильних відносно значно вужчого кола явищ. Ні тепер, ні раніше історія людського суспільства не була історією тільки боротьби

⁶⁸ Туган-Барановский М. Очерки из новейшей истории политической экономии и социализма / М. Туган-Барановский. – 2-е изд. – СПб. : Изд-во ред. журн. "Мир Божий", 1905. – 259 с.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Туган-Барановский М. Социализм как положительное учение / М. Туган-Барановский. – Петроград : Кооперация, 1918. – 133 с.

⁷¹ Туган-Барановский М. Борьба классов как главнейшее содержание истории / М. Туган-Барановский // Мир Божий. – 1904. – № 9. – С. 242–259.

класів, і протилежне твердження Маркса і Енгельса слід визнати величезною помилкою” [363, с. 259]⁷².

М.Туган-Барановський критикує К.Маркса за економічний детермінізм, моністичний погляд на розвиток суспільства, розуміння людини виключно як продукту суспільних обставин, за ігнорування психології людей, їхньої моралі. Натомість він пропонує методологію дослідження господарських систем, згідно з якою суспільні явища трактуються не тільки як наслідок економічних причин, а й як результат ідеальних засад, продукт усвідомленої діяльності людини. Учений багато уваги приділяв психологічній вмотивованості людської діяльності, розглядаючи людину з її потребами та індивідуальною психологією як основний активний елемент суспільства. Він писав, що суспільство “складається з окремих осіб, кожна з яких прагне до задоволення своїх потреб., які закладені в нашому єстві і які вивчають кінець-кінцем всю нашу поведінку [373, с. 21–22]”⁷³. Стоячи на таких позиціях учений трактує економічну діяльність як визначальну сферу життєдіяльності суспільства. Під господарською діяльністю М.Туган-Барановський розумів “сукупність людських дій, що спрямовані на зовнішній світ та мають за мету не насолоду самою діяльністю, а створення матеріальних обставин, необхідних для задоволення людських потреб” [373, с. 75]⁷⁴.

Наприкінці ХІХ ст. учений опублікував низку праць, у яких заперечував однобоке трактування людських інтересів і мотивацій, надаючи великого значення соціальним і психологічним чинникам в економічного розвитку⁷⁵. Так, міркування про господарство як безперервну взаємодію людини (суб'єкта) з природою (об'єктом), учений дійшов висновку про

⁷² Туган-Барановский М. Борьба классов как главнейшее содержание истории / М. Туган-Барановский // Мир Божий. – 1904. – № 9. – С. 242–259.

⁷³ Туган-Барановский М. Теоретические основы марксизма / М. Туган-Барановский. – СПб. : Изд-во ред. журн. "Мир Божий", 1905. – 160 с.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Профю М.І.Туган-Барановський. "Основи політичної економії" / [наук, редактор, автор передмови і вступної статті С.М.Злупко]. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. - С. 21-22.. 628 с

особливе значення вивчення психологічного аспекту господарської діяльності як системи [368]⁷⁶. Крім того, він наголошував, що з розвитком суспільства, з його економічним і соціальним прогресом роль стихійних, матеріальних чинників у суспільному житті буде знижуватися, а психологічних навпаки, зростатиме [54 с. 51]⁷⁷. Український учений підкреслював істотністю зворотного впливу на економіку духовності, національного, етнічного чинника, місце патріотизму у духовному портреті громадянина з прогресивними, демократичними поглядами: “Національність часто являє собою крайню межу для симпатичних почуттів сучасної людини” [54, с. 17]⁷⁸. Однією з наймогутніших історичних сил суспільному розвитку учений вважав релігію [54, с. 28]⁷⁹.

Отже, як випливає з міркувань М.Туган-Барановського, соціальне життя не збігається з господарюванням. Частка останнього в діяльності тим менша, чим на задоволення більш високих потреб ця діяльність спрямована. Із зростанням потреб у процесі історичного розвитку суспільства роль господарювання поступово зменшуватиметься, а значення інших форм діяльності зростатиме. При цьому духовна, інтелектуальна діяльність не є жорстко залежною від господарської діяльності, а має у суспільстві самостійне значення.

Предмет політичної економії М.Туган-Барановський розглядає в історичному аспекті, у контексті змагання основних форм власності на засоби виробництва і, відповідно, двох видів економічної діяльності. У підручнику “Політична економія” (1919) підкреслюється: “Політична економія він підкреслює сучасний господарський лад в його історичному розвитку. В цім ладі ми спостерігаємо боротьбу двох родів господарства:

⁷⁶ Туган-Барановский М. Психологические факторы общественного развития / М. Туган-Барановский // Мир Божий. – 1904. – № 8. – С. 2–28.

⁷⁷ Горкіна Л. Михайло Іванович Туган-Барановський – мислитель, вчений, громадянин. Передмова / Л. Горкіна // Туган-Барановський М.І. Політична економія. Курс популярний. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 3–55.

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Там само.

капіталістичного господарства, в котрому працююча людина підлягає власникові засобів виробництва - капіталістові, і трудового господарства, в якому на чолі господарства стоїть сам працівник. Від розвитку цієї боротьби залежить більший чи менший добробут працюючих народних мас і загальний напрямок світової історії” [366, с. 62]⁸⁰. Український економіст вважав економічний і соціальний прогрес людства магістральним спрямуванням історії: “Людство не стоїть на місці, але йде вперед. Коли порівнюємо людське суспільство нашого часу до того, яке було сотні й тисячі років тому, то будемо страшенно вражені тими великими успіхами, яких досягли люди” [366, с. 61]⁸¹.

Твердо стоячи на гуманістичних позиціях, заперечуючи вузькокласовий підходу до тлумачення змісту рушійних сил і закономірностей еволюції господарських систем, М.Туган-Барановський пропагує людину як вищу цінність і мету суспільного виробництва та можливість створення у майбутньому нової політичної економії, яка б відображала інтереси людини поза класовою структурою суспільства: “Центральною ідеєю сучасної етичної свідомості є сформульована Кантом ідея верховної цінності і, як висновок звідси, рівноцінності людської особистості. Усяка особистість є верховна мета у собі, через що всі люди рівні, як носії святині людської особистості. Це і визначає верховний практичний інтерес, з точки зору якого може бути побудована єдина політична економія: інтерес не робітника, капіталіста або землеволодільца, а людини взагалі, незалежно від приналежності її до того чи іншого класу” [385, с. 26–35]⁸².

Ідея М.Туган-Барановського про можливість створення у майбутньому нової позакласової політичної економії знаходить прихильників у наш час.

⁸⁰ Туган-Барановський М. Політична економія: курс популярний / відп. ред. Т. І. Дерев'янкін. – К. : Наук. думка, 1994. – 264 с.

⁸¹ Там само.

⁸² Філіпенко А. Структура сучасного економічного дискурсу / А. Філіпенко // Економіка України. – 1996. – № 8. – С. 26–35.

Так, А.Філіненко вважає, що “переосмисленню сучасних господарських реалій сприяють спроби сформулювати основні принципи та виокремити найхарактерніші риси загальнопланетарної економічної теорії, відносно вільної від модифікуючого вливу національно-державних гос-подарсько-політичних, історично-географічних, ментально-культурологічних та інших особливостей... Сучасний економічний дискурс, очевидно, дедалі більшою мірою спиратиметься на філософію постмодерну, що дає змогу знайти новий синтез протилежних точок зору” [339]⁸³.

Сучасні вітчизняні і зарубіжні дослідники виявляють чималий інтерес до проблем господарських систем, їх типологізації та порівняння у контексті розкриття об'єктивних закономірностей та стадії світової економічної еволюції. Вагомий внесок у становлення теорії порівняльних господарських систем зробили зарубіжні економісти В.Ростоу, Дж.Гелбрейт, Д.Белл, Е.Тоффлер та ін. Альтернативою Марксовій схемі періодизації економічної еволюції став підхід В.Ростоу щодо стадій економічного зростання. Дж.Гелбрейт, крім ідеї про конвергенцію протилежних соціально-економічних систем, запропонував конструктивну концепцію руху людства від доіндустріального суспільства, через індустріальне до постіндустріального суспільства, в якому ключову роль відіграє зміна технологічних способів виробництва [99]⁸⁴.

Американський учений Д.Белл, Один із засновників концепції постіндустріального суспільства вже на початку 70-х років ХХ ст. відзначив особливості нового суспільного ладу. Соціально-економічних зрушення у США та інших країнах наприкінці 80-х років, виникнення нових галузей і професій, пов'язаних із збиранням і переробленням інформації, модифікацію фундаментальних теоретичних знань і зростання їх значення в інноваційному процесі. дали Д.Беллу змогу охарактеризувати

⁸³ Світова економіка : [підручник] / [А.С.Філіпенко, О.І.Рогач, О.Л.Шнирков та ін.]. – К. : Либідь, 2000. – 582 с.

⁸⁴ Історія економічних учень : [підручник] / [Л.Я.Корнійчук, Н.О.Татаренко, А.М.Поручник та ін. ; за ред. Л.Я.Корнійчук, Н.О.Татаренко]. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с.

постіндустріальне суспільство як суспільство інформаційне і дійти висновку про те, що сучасні ринки – це комунікаційні мережі, а комп'ютерна революція зумовлює перехід до сервісної економіки та перетворення інтелектуальної технології у найважливіший інструмент системного аналізу [109, с. 615; 403, с. 793]⁸⁵.

Е.Торфлер в економічному розвитку людства виокремлює три етапи (“три хвилі”). Вони щільно пов'язані між собою і кожна наступна “хвиля” виростає з попередньої, чим підкреслюється спадкоємність економічних форм господарювання: 1) перехід від суспільства мисливців до аграрного; 2) перехід від аграрного суспільства до індустріального; 3) перехід від індустріального суспільства до інформаційного. Третя “хвиля”, яка здійснюється ще в останній третині ХХ ст. разом з розгортанням сучасної НТР, зрештою призведе до появи суперіндустріальної цивілізації, що характеризуватиметься новим способом життя, який ґрунтуватиметься на ще невідомих джерелах енергії і новітніх технологіях, новій системі освіти та організації виробництва тощо [109, с. 614; 361]⁸⁶. Усі ці концепції об'єднує те, що головним критерієм періодизації еволюції господарських систем слугує розвиток техніки, технології і суспільства як системи, включаючи панівні суспільні цінності та відповідні суспільні інституції, розвиток духовної сфери та дотримання прав людини.

Господарські системи досліджував український економіст В.Голубничий. Опинившись після другої світової війни у США, він навіть став співзасновником теорії порівняльних господарських систем [87, с. 428–432; 485]⁸⁷.

⁸⁵ Ковальчук В.М. Історія економіки та економічної думки : [навч. посіб.] / В.М. Ковальчук, М.В. Лазарович, М.І. Сарай. – К. : Знання, 2008. – 647 с. ; Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : [підручник] / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко / [за ред. А.А. Чухна]. – К. : Знання, 2007. – 878 с.

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Злупко С.М. Економічна думка України : [навч. посіб.] / С.М. Злупко. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2000. – 496 с. ; Oxenfeldt A. Economic Systems in Action: The United States, The Soviet Union and France / A. Oxenfeldt, V. Holubnychy. – 3rd ed. – N.Y. etc. : Holt, Rinehart & Winston, 1965. – 264 p.

Віхою у дослідженні господарських систем, стала написана на початку 80-х років ХХ ст. праця ще одного українського ученого у діаспорі – Б.Гаврилишина [45; 394]⁸⁸. Господарські системи він аналізує з урахуванням їх цінностей і взаємодії з іншими складовими архітектури суспільного ладу.

Зарубіжні дослідники господарських систем останньої чверті ХХ — початку ХХІ ст. – М.Борнштейн, А.Гікс, М.Шніцер, А.Аслунд, Р.Інглегарт, М.Кастельс, Т.Сакайг, С.Роузфілд, Т.Ковалік, В.Іноземцев, А.Колганов, О.Бузгалін – намагалися врахувати новітні обставини трансформації господарських систем розвинених країн, функціонування перехідних економік внаслідок планетарних політичних змін і зазирнути у майбутнє світової економічної еволюції та економічної компаративістики як науки.

Вітчизняна економічна компаративістика наприкінці ХХ - на початку ХХІ ст. збагатилася низкою нових досліджень світового рівня, серед яких фундаментальні праці А. Чухна, у яких проблеми господарських систем аналізуються крізь призму постіндустріальної парадигми та їх значення для України [407; 305; 401; 404; 403]⁸⁹.

У колективних дослідженнях за участю А.Чухна, П.Леоненка, П.Юхименка, О.Черенніної [141; 335]⁹⁰, з позицій найновіших теоретичних концепцій аналізуються сучасні господарські системи, особливості становлення й перспективи господарської системи України. Конструктивні

⁸⁸ Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє: до ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові / Б.Гаврилишин ; [пер. з англ. Л.Лещенко]. – К. : Основи, 1993. – 238 с. ; Ivanenko V. Searching for the Value-Subtraction in the Russian Economy / V. Ivanenko // Journal of Comparative Economics. – 2004. – Vol. 32. – Iss. 1. – P. 88–104.

⁸⁹ Чухно Л. Проблеми теорії перехідного періоду: від командної до ринкової економіки / А.Чухно // Економіка України. – 1996. – № 4. – С. 4–21. ; Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А.Чухно. – К. : Логос, 2003. – 631 с. ; Чухно А.А. Твори : у 3 т. Т.1. Становлення і розвиток ринкової економіки / А.А.Чухно. – К. : НАН Укр. Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2006. – 592 с. ; Чухно А. Господарський механізм та шляхи його вдосконалення на сучасному етапі / А.Чухно // Економіка України. – 2007. – № 3. – С. 60–67 ; Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : [підручник] / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко / [за ред. А.А. Чухна]. – К. : Знання, 2007. – 878 с.

⁹⁰ Леоненко П. М. Сучасні економічні системи : [навч. посіб.] / П. М. Леоненко, О.І. Черепніна. – К.: Знання, 2006. – 429 с. – (Вища освіта ХХІ століття) ; Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : [підручник] / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко / [за ред. А.А. Чухна]. – К. : Знання, 2007. – 878 с.

й новаторські теоретико-методологічні підходи знаходимо у дослідженнях львівських учених Г.Башнянина [21; 18; 20; 19; 39]⁹¹, І.Грабинського [56]⁹², Б.Кульчицького [132; 133; 131]⁹³, С.Панчишина [205; 204]⁹⁴

Сучасний світ характеризується стрімкими економічними, соціальними, політичними, технологічними та іншими змінами, посиленням глобалізації, зростанням уваги до екологічних проблем, що істотно модифікує сам об'єкт теорії порівняльних господарських систем, зумовлюючи необхідність глибокого осмислення цих нових реалій, у пошуках відповіді на виклики цивілізаційного поступу. За цих умов одним із важливих завдань економічної компаративістики залишається пошук новаторських підходів у галузі порівняльного аналізу господарських систем з теоретичних позицій постіндустріалізму [141, с. 134]⁹⁵.

Оскільки соціальні зсуви істотно змінюють умови всього суспільного розвитку, за сучасних умов суттєво зростає значення соціологічної, соціальної орієнтації економічної думки. А звідси впливає загальна методологічна настанова згідно з якою кожний ступінь трансформації господарських систем треба досліджувати з урахуванням соціокультурного

⁹¹ Башнянин Г.І. Ринкові економічні системи: проблеми становлення функціональної структуризації і типологізації / Г.І. Башнянин, І.М. Копич, М.П.Слюсарчик. – Львів : ЛКА, 2001. – 212 с. ; Башнянин Г.І. Економічні системи: проблеми структуризації і типологізації / Г.І. Башнянин, І.М. Копич, Б.М. Шевчик. – Львів : Коопосвіта, 1999. – 220 с. ; Башнянин Г.І. Про періодичну матрицю економічних систем / Г.І. Башнянин. – Львів : ЛКА, 2003. – 115 с. ; Башнянин Г.І. Метрологічні економічні системи: вступ у загальну теорію і методологію формування економічних параметрів / Г.І. Башнянин. – Львів : Новий Світ-2000, 2005. – 1083 с. ; ацишин А.М. Наукова діяльність професора Г.І.Башнянина / А.М. Ващишин. – Львів : Каменяр, 2001. – 716 с.

⁹² Грабинський І.М. Сучасні економічні системи : [навч. посіб.] / І.М. Грабинський. Сучасні економічні системи. – Львів : Інтереко, 1997. – 176 с.

⁹³ Кульчицький Б.В. Сучасні економічні системи : [навч. посіб.] / Б.В.Кульчицький. – Львів : Афіша, 2004. – 279 с. ; Кульчицький Б.В. Типологізація і порівняння економічних систем суспільства (проблеми теорії і методології) : дис. ... д-ра екон. наук : 08.01.01 / Кульчицький Богдан Володимирович. – Львів, 2004. – 425 ; Кульчицький Б.В. Економічні системи суспільства: теорія, методологія, типологізація : [монографія] / Б.В.Кульчицький. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 352 с.

⁹⁴ Панчишин С.М. Макроекономічний аналіз товарної форми виробництва / С.М.Панчишин. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 452 с. ; Панчишин С. Макроекономіка : [навч. посіб.] / С.Панчишин. – К. : Либідь, 2001. – 634 с.

⁹⁵ Леоненко П. М. Сучасні економічні системи : [навч. посіб.] / П. М. Леоненко, О.І. Черепніна. – К.: Знання, 2006. – 429 с. – (Вища освіта ХХІ століття) ; Манків Г. Макроекономіка: підручник для України / Г.Манків ; [пер. з англ. С.Панчишин]. – К. : Основи, 2000. – 588 с.

контексту [362, с. 32–33]⁹⁶, адже спрогнозувати тенденції руху господарської системи поза зв'язком з соціально-політичними та культурними процесами неможливо. Такий підхід, повинен лежати в основі методології дослідження сучасних господарських систем.

От і А.Гальчинський вважає, що сучасну методологію економічного аналізу потрібно переорієнтувати з *homo-economicus* (людини-індивіда) на *homo-sociologicus* (людину соціальну). У системі *homo-economicus* індивід розглядається як структурно недиференційоване утворення, своєрідна замкнена “чорна скринька”, як атом, дії якого детермінуються одновалентними матеріальними (економічними) мотиваціями. *Homo-sociologicus* – це внутрішньо структурований суб'єкт, зі специфічними мотиваціями суспільної діяльності, іншою енергетикою. Йдеться, по-перше, про органічне поєднання матеріальних і нематеріальних інтересів з акцентуванням функцій першості останніх; по-друге, про персоніфікацію відповідних інтересів, їх індивідуалізацію; по-третє, про перетворення особистості в абсолютний унікальний центр суспільно-соціальної активності, “центр перспективи” [46; с. 8]⁹⁷. На підставі цього А.Гальчинський доходить висновку, що “теоретична модель постіндустріального (інформаційного) суспільства виходить з логічної першості *homo-sociologicus*. У даному разі окрема людська особистість набуває статусу реальності, вона здатна не тільки діяти творчо, а й бути (що дуже важливо) пізнаною самою собою” [46, с. 9]⁹⁸.

Намагаючись простежити точки дотику між економічною теорією та соціологією, сучасний російський економіст-соціолог В. Радаєв. зазначає, що перша значно більшою мірою вивчає відносини, уречевлені в потоках матеріальних, фінансових, інформаційних ресурсів, готової продукції і

⁹⁶ Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / Геєць В.М. та ін. ; [за ред. акад. ПАН України В.Гейця] ; Ін-т екон. Прогнозування. – К. : Логос, 1999. – 500 с.

⁹⁷ Гальчинський А. Економічна наука: проблеми методологічного оновлення / А. Гальчинський // Економіка України. – 2007. – № 3. – С. 4–13.

⁹⁸ Там само.

послуг, а друга більше зорієнтована безпосередньо на людську поведінку і соціальні зв'язки. Проте спільних об'єктів дослідження у них небагато [319, с. 31]⁹⁹. Пожвавлення економічно-соціологічних досліджень стало своєрідною критичною реакцією на погляди “чистих” економістів, оскільки соціологічні підходи суттєво розширюють і збагачують наше бачення господарських процесів [319, с. 63]¹⁰⁰.

Однак В.Радаєв не протиставляє homo-economicus і homo-sociologicus, вважаючи, що homo-sociologicus “охоплює більш широкий клас моделей, у якому “людина економічна” і “людина соціальна” є крайніми випадками. Занурення людини в континуум між крайніми, радикальними позиціями не тільки передбачає зняття жорсткого протиставлення цих двох типів дії, але й надає йому більш активний суб'єктивний початок. Йдеться про людину не просто інформовану, а й таку, що пізнає; не просто слідує нормам, а й соціалізується... людина як активний суб'єкт може в одних випадках поводити себе раціонально, незалежно, егоїстично, а в інших - виявляти альтруїзм та слідувати традиційним нормам. Людина здатна чинити всупереч (to do otherwise) очевидній раціональності чи усталеним нормам, “переключатися” з одного режиму на інший (спонтанно чи внаслідок вольових зусиль), переходячи від логіки економічно зорієнтованої до логіки соціально зорієнтованої дії, і навпаки” [319, с. 58]¹⁰¹.

Опонуючи В.Радаєву, вітчизняний фахівець М.Лукашевич, зазначає, що соціологія економіки є найбільш вдалою спробою зближення методологічних засад економічного та соціологічного підходів. Тут економіко-соціологічна людина не застигає у крайній позиції і не закріплена в одній з проміжних точок. Вона переміщується, “плаває” в континуумі між полюсами. На відміну від homo-economicus, економіко-соціологічний підхід характеризується не однією фіксованою моделлю, а є

⁹⁹ Радаєв В.В. Экономическая социология: [курс лекцій : учеб. пособие] / В.В.Радаев. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 368 с.

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ Там само.

програмою побудови різних моделей, що описують широкий спектр типів поведінки в континуумі між полюсами “недосоціалізованої” та “пересоціалізованої” дії. Модель “економічної людини” у цьому випадку не відкидається, а включається до методологічного арсеналу як одна з робочих моделей для типологічних побудов, але при цьому розглядається не як єдина чи панівна, а радше як крайній випадок [146]¹⁰².

Теоретично і методологічно обґрунтований спосіб вирішення окресленої наукової проблеми запропонував А.Чухно, який пов’язує формування постіндустріального, інформаційного суспільства з переходом від людини економічної до людини творчої [405, с. 258–286; 403, с. 109–119]¹⁰³.

1.2. Наукові підходи до слідження сучасних господарських систем

Уся історія розвитку цивілізації є історією поступового переходу від закритого суспільства до відкритого. Саме тому вчені, досліджуючи господарські системи та економічну діяльність як їх рушій протиставляють як антиподи систему тоталітаризму, “закрите суспільство” і демократію, “відкрите суспільство”, “відкриту економіку”, враховуючи конкретні економічні, політичні і духовні умови функціонування кожного.

“Закрите суспільство” К. Поппер характеризує як магічне, колективістське суспільство, ознаками якого є всесильна держава, монополізація влади певною суспільною групою або класом, централізація управління, панування офіційної ідеології. Закриті суспільства гальмують

¹⁰² Лукашевич М.П. Соціологія економіки: [підручник] / М.П. Лукашевич. – К. : Каравела, 2005. – 288 с.

¹⁰³ Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А.Чухно. – К. : Логос, 2003. – 631 с. ; Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : [підручник] / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко / [за ред. А.А. Чухна]. – К. : Знання, 2007. – 878 с.

економічний і соціальний прогрес, тому реальний перехід від закритого до відкритого суспільства учений оцінює як “...найглибшу революцію в історії людства” [220, с. 196–198]¹⁰⁴.

На підставі аналізу радянської економіки Дж. Сорос обґрунтував висновок про те, що за умов закритого суспільства обов'язково супроводжують викривлення, немислимі у відкритих суспільствах [352, с. 88–89]¹⁰⁵.

Відкрите суспільство ґрунтується на трьох “китах”: 1) представницькій демократії; 2) ринковій економіці; 3) соціальній мобільності. Демократичний спосіб економічного життя – це спосіб життєдіяльності в економіці людей, сімей, соціальних груп і спільнот, нації, який відповідає принципам демократичного суспільства і ґрунтується на найповнішій реалізації економічних свобод і прав усіх і кожного. Серед основних атрибутів демократії – економічний, соціальний і політичний плюралізм [138, с. 131–134]¹⁰⁶.

Невіддільним від демократичного способу економічного життя є поняття свободи. Свобода слугує фундаментом нормальної життєдіяльності суспільства, а економічна свобода – основою стійкого розвитку господарської системи. Свобода відкриває можливості мислити і діяти в економіці самостійно, покладаючись на власний розум, совість і сили. Індивід, який усвідомлює значущість своєї автономності, своїх економічних прав і свобод відіграватиме дедалі більшу роль у суспільному прогресі. Позбавившись нав'язування ззовні авторитетів, запропонованих згори способів мислення людина стає активнішим продуктивнішим учасником сфери виробництва. Це, у кінцевому підсумку, сприяє

¹⁰⁴ Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / Карл Поппер ; [пер. з англ. В. Лісовий]. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 416 с.

¹⁰⁵ Сорос Дж. Криза глобального капіталізму: відкрите суспільство під загрозою / Джордж Сорос ; [пер. з англ. Р. Ткачук, А. Фролкін]. – К. : Основи, 1999. – 346 с.

¹⁰⁶ Лагутін В. Д. Людина і економіка: соціоекономіка : [навч. посіб.] / В.Д. Лагутін. – К. : Просвіта, 1996. – 336 с.

утвердженню самоцінності особи-стості, віри у власні сили і призначення у суспільстві та господарській системі [138, с. 148–150]¹⁰⁷.

Висунуто ще у ХУІІ ст. тезу, про свободу як усвідомлену необхідність Ф. бахткапіталізму нині, як і в минулому, залишається свобода вибору... [30, с. 557]¹⁰⁸». Проте свідомо роз поряджати свободу, постійно робити вільний економічний чи інший вибір самому вирішувати найскладніші життєві проблеми, не покладаючись ні на кого, під силу далеко не кожному. Психологічно слабкі люди часто лякаються свободи. У ХХ ст. «втеча від свободи» як соціальний феномен навіть була обґрунтована філософською концепцією екзистенціалізму [347, с. 388–391]¹⁰⁹. Це типове для патерналістського суспільства явище, у якому держава бере на себе максимальну відповідальність за умови життя своїх громадян. Водночас у такому суспільстві поступово, але невідворотно, відмирають свобода і незалежність індивідуальності.

Свобода завжди передбачає відповідальність за визначенням В. Лагутіна, економічна відповідальність – це свідоме ставлення суб'єктів економічних відносин до суспільних вимог і обов'язків, усвідомлення суспільного значення своєї економічної діяльності та, зокрема, її наслідків [138, с. 148–150]¹¹⁰.

Водночас проблема свободи суспільно-економічного вибору пов'язана з питанням зростання ролі та відповідальності регіонів і хоча свобода і демократія не можуть автоматично забезпечити економічного успіху країни, проте диктатура однозначно породжує економічний занепад, що фактично й стало однією з основних причин руйнування адміністративно-

¹⁰⁷ Лагутін В. Д. Людина і економіка: соціоекономіка : [навч. посіб.] / В.Д. Лагутін. – К. : Просвіта, 1996. – 336 с.

¹⁰⁸ Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст.: у 3-х т.: / Фернан Бродель; [пер. з фр. Г.Філіпчук]. – К.: Основи, 1998. – Т. 3: Час світу. – 631 с.

¹⁰⁹ Современная западная философия: словарь / [сост.: Малахов В.С., Филатов В.Г.]. – М. : Политиздат, 1991. – 414 с.

¹¹⁰ Лагутін В. Д. Людина і економіка: соціоекономіка : [навч. посіб.] / В.Д. Лагутін. – К. : Просвіта, 1996. – 336 с.

командної економічної системи колишніх соціалістичних країнах [138, с. 154–155]¹¹¹.

В економічному просторі свобода багатовимірна, її складовими є свобода виробляти і споживати, свобода продавати і купувати, свободу наймати і найматися. Базисом ринкової економіки слугує свобода конкуренції. Якщо конкурентна економічна діяльність у кінцевому підсумку спрямована на благо суспільства, то держава повинна не обмежувати її, а підтримати, захищаючи економічну свободу, створити такі сприятливі умови, за яких кожна людина мала б можливість реалізувати цю свободу [138, с. 151–156]¹¹².

Представницька демократія і ринкова економіка є визначальними складовими відкритого суспільства, оскільки творять фундамент для побудови механізму регулювання ринків, особливо фінансових, певних структур для збереження миру, законності й правопорядку у світовому масштабі. Проте, якої саме форми побудують ці структури, на зведені на основі цих двох складових, визначити неможливо. Як зауважує Дж. Сорос; “Будь-які спроби вплинути на дійсність ззовні означають порушення принципів відкритого суспільства [352, с. 112]”¹¹³.

Ще однією важливою ознакою є відкритість системи соціальної стратифікації, яка створює можливості для індивіда піднятися соціальною “драбиною” та посісти краще місце у суспільній ієрархії [23, с. 76]¹¹⁴. Відкритість суспільства поширюється й на його економічну систему, що зумовлює формування відповідного її типу – відкритої економіки.

¹¹¹ Лагутін В. Д. Людина і економіка: соціоекономіка : [навч. посіб.] / В.Д. Лагутін. – К. : Просвіта, 1996. – 336 с.

¹¹² Там само.

¹¹³ Сорос Дж. Криза глобального капіталізму: відкрите суспільство під загрозою / Джордж Сорос ; [пер. з англ. Р. Ткачук, А. Фролкін]. – К. : Основи, 1999. – 346 с.

¹¹⁴ Бергер П. Капіталістична революція: п'ятдесят пропозицій щодо процвітання, рівності і свободи : [пер. з англ.] / Пітер Бергер. – К. : Вища школа, 1995. – 237 с.

Відкритою, у широкому значенні, можна вважати господарську систему, у якій забезпечені економічна свобода, конкуренція, відкритість і гарантії для зовнішніх інвестицій, обмежена економічно-регулятивна роль держави тощо [319, с. 148]¹¹⁵. Відкриту економіку характеризують не тільки міжнародна торгівля, а й готовність держави до міжнародної економічної співпраці, до участі у вирішенні глобальних соціальних, гуманітарних, екологічних, культурних, інформаційних та інших проблем. Міжнародні економічні відносини не зводяться до обміну результатами економічної діяльності. Паралельно відбувається взаємообмін духовними цінностями, поглядами, ідеями, інформацією і та. ін.

Визначальною умовою ефективності відкритої економіки є економічна свобода, що забезпечується наявністю інституту приватної власності. Саме володіння майном породжує справжню незалежність і свободу людини. Як наголошує Ф. Гайек “приватна власність є головною гарантією свободи, причому не лише для тих, хто володіє цією власністю, але й для тих, хто нею не володіє. Лише тому, що контроль над засобами виробництва розподілений між багатьма не пов'язаними між собою власниками, ніхто не має над нами неподільної влади, і ми як індивіди можемо приймати рішення і діяти самостійно [395, с. 83]”¹¹⁶.

Лешек Бальцеровича, вважає, що економічна свобода належить до трудової діяльності та включає свободу приватного підприємництва, свободу укладення угод, вибору фаху, типу й місця праці... Вилучення приватної власності означає усунення істотного чинника свободи". Крім того, “економічна свобода є фундаментальною умовою розвитку економіки, тобто постійного покращення економічних умов життя людей. Адже ця свобода забезпечує можливість постійного пошуку і випро-

¹¹⁵ Яремко Л.А. Відкрите суспільство та відкрита економіка у контексті ринкової трансформації / Л.А. Яремко // Вісник Львів, комерційної академії. Сер. економічна. – Львів : ЛКА, 2001. – Вип. 8. – С. 145–149.

¹¹⁶ Хайек Ф. Дорога к рабству : [пер. с англ.] / Ф. Хайек. – М. : Экономика, 1992. – 262 с.

бування нових методів виробництва та організації господарської діяльності й створення нових благ, тобто в підсумку сприяє інноваціям. А вони є головною рушійною силою розвитку економіки. Поза тим, ця свобода уможливорює конкуренцію поміж виробниками різних благ, що додатково посилює схильність до інновації та змушує ефективніше господарювати [17, с. 8]”¹¹⁷. Утвердження економічної свободи в Україні та інших постсоціалістичних країнах, вимагало вирішення низки проблем, яких раніше не існувало, серед них і дилеми “свобода – обмеження”. Адже нічим не обмежена економічна свобода криє у собі заряд руйнації, потенцію необмеженої анархії. Важливою є не свобода сама по собі, а свобода як умова і стимул економічного розвитку [138, с. 156–157]¹¹⁸.

Обґрунтовуючи необхідність свідомих інтервенцій з боку держави, спрямованих на забезпечення рівноваги економічної системи, К. Поппер сформулював так званий парадокс свободи, зміст якого полягає у тому, що необмежена, абсолютна свобода може бути навіть руйнівною, більше того, “...свобода ... перестає існувати, якщо вона необмежена [220, с. 135]”¹¹⁹.

Загалом реалізація економічних свобод є суперечливим процесом, що супроводжується зіткненням економічної доцільності з панівними морально-етичними цінностями. Тому суспільство вимушене формувати певну сукупність правових норм, які, у кінцевому підсумку, дещо обмежують економічну свободу. Проте такі норми повинні відповідати потребам усього суспільства і будуватися на загальнолюдських етичних цінностях та принципах [138, с. 159]¹²⁰.

¹¹⁷ Бальцерович Л. Свобода і розвиток: економіка вільного ринку / Лешек Бальцерович ; [пер. з польськ. А. Павлишин]. – Львів : Бібліотека журналу “Ї”, 2000. – 332 с.

¹¹⁸ Лагутін В. Д. Людина і економіка: соціоекономіка : [навч. посіб.] / В.Д. Лагутін. – К. : Просвіта, 1996. – 336 с.

¹¹⁹ Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / Карл Поппер ; [пер. з англ. В. Лісовий]. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 416 с.

¹²⁰ Лагутін В. Д. Людина і економіка: соціоекономіка : [навч. посіб.] / В.Д. Лагутін. – К. : Просвіта, 1996. – 336 с.

“The Heritage Foundation” розраховує індекс економічної свободи, який щороку друкується у “Wall Street Journal”. Цей індекс формується на основі десяти індикаторів: торговельної політики країни; фіскального навантаження з боку уряду; урядової інтервенції в економіку; монетарної політики; потоків капіталів та іноземних інвестицій; банківської та фінансової діяльності; політики формування цін та оплати праці; прав на приватну власність; політики регулювання; неформальної активності ринку. Ці індикатори обчислюються на основі використання 50 різних даних економічного, фінансового, законодавчого та адміністративного характеру [141; 445]¹²¹. Так, у 2009 р. трійка “призерів” за індексом економічної свободи у європейському рейтингу виглядала так: Велика Британія – 1-ше місце (6-те місце у світовому рейтингу); Ірландія – 2 місце (7 місце у світі); Люксембург – 3-тє місце (8-ме). Крім того, Україна – 40-ве місце (125-те у світовому рейтингу); Росія – 39-те (120-те у світі); Польща – 35-те (87-ме у світі) [514]¹²².

Отже, відкрите суспільство і відкрита економіка взаємопов’язані та взаємозумовлені. Політично відкриті, демократичні суспільства створюють сприятливі передумови для забезпечення економічної свободи і, відповідно, для економічного зростання. Вітчизняні дослідники господарських систем П. Леоненко і О. Черепніна зауважують, що ринкова економіка і демократизація суспільства як імперативи сучасного соціально-економічного розвитку закладені у порівняльний аналіз економічних систем. Між досягненнями економічного розвитку і поглибленням демократизації існує пряма та обернена залежність, а деякі економісти навіть вважають закономірністю зв’язок середнього рівня ВВП на особу з певними формами політичної та соціальної організації

¹²¹ Леоненко П. М. Сучасні економічні системи : [навч. посіб.] / П. М. Леоненко, О.І. Черепніна. – К.: Знання, 2006. – 429 с. – (Вища освіта XXI століття) ; The Heritage Foundation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.heritage.org.

¹²² The Heritage Foundation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.heritage.org.

суспільства. Так, американський дослідник С. Хантінгтон зазначає, що формування стійких демократій, як правило, пов'язане з досягненням досить високого рівня економічного розвитку і навпаки, у бідних країнах демократизація є неможливою [141, с. 353–354]¹²³.

Дослідження сучасних господарських систем передбачає визначення критеріїв соціально-економічного прогресу, на підставі яких можна з'ясувати, яку економічну систему можна вважати більш прогресивною порівняно з іншими. Як такі критерії деякі дослідники пропонують застосовувати рівень споживання матеріальних і духовних благ, ступінь розвитку соціальної інфраструктури, характер функціонування, ін формаційних систем, зайнятість населення, його загальноосвітній і культурний рівні та ін. Зокрема, Т. Парсонс вважає, що зміни прогресивного характеру, які збільшують здатність суспільства втілювати у життя ті чи інші цінності, знаходять свій вияв у диференціації суспільства, тобто в утворенні нових соціальних груп. Іншими словами, що прогресивніше суспільство, то багатоманітніша його соціальна структура. Відповідно багатоманітність соціальної структури дає можливість більшій кількості людей впливати на перебіг соціальних процесів [5]¹²⁴. Е. Тоффлер стверджує, що ідея прогресу домінувала протягом попереднього розвитку науки і суспільства, а початок ХХІ ст. знаменує собою своєрідну цивілізаційну кризу [429]¹²⁵.

За умови становлення постіндустріального (інформаційного) суспільства синтезуючим критерієм соціально-економічного прогресу слугує ступінь економічної і політичної свободи людини. Відповідно більш прогресивною

¹²³ Леоненко П. М. Сучасні економічні системи : [навч. посіб.] / П. М. Леоненко, О.І. Черепніна. – К.: Знання, 2006. – 429 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

¹²⁴ Американская социологическая мысль / [Парсонс Т., Сорокин П., Шгоц А. и др.]; [под ред. В. Добренъкова]. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 496 с.

¹²⁵ Тоффлер Е. Третья Хвиля / Елвін Тоффлер ; [пер. з англ. Т. Андруевич]. – К. : Вид. дім "Всесвіт", 2000. – 516 с.

є та економічна система, яка надає людині більші можливості для свободи, добробуту і самореалізації як особистості.

Перелічені проблеми знайшли відображення у науковій літературі ХХ - початку ХХІ ст. зокрема в дослідженнях М. Туган-Барановського, І. Франка, В. Росту, Дж. Гелбрейта, Д. Белла, А. Чухна, Б. Гаврилишина, П. Леоненка, П. Юхименка, Г. Башнянина, З. Бжезинського, Е. Тоффлера, Ф. Фукуями та ін.).

Методологія дослідження соціально-економічного прогресу як панорамного тла еволюції і трансформації господарських систем передбачає теоретичне розв'язання проблеми взаємодії його матеріальних і духовних чинників, економічної та політичної складових. При цьому ми поділяємо точку зору Б. Гаврилишина, який підкреслює, що свого часу К. Маркс вважав економічні фактори визначальними щодо інституцій у соціальній і політичній структурах. Інші дослідники надавали більшого значення політичній організації і розглядали її як складову, що визначає ефективність і справедливість господарської системи. Проте історичний досвід свідчить, що зумовленість і детермінізм спрацьовують в обох напрямках, тобто політичне правління може впливати і впливає як на форму, так і на функціонування господарської системи, і навпаки, хоча вплив господарської системи на політичне правління вимагає більше часу для свого прояву. А оскільки ці дві компоненти суспільного ладу – політичне правління й господарська система існують у різних поєднаннях, вони визначають одна одну не повністю. Щоб забезпечити можливість створення нових проектів або програм, які вказують суспільствам шлях до бажаних умов життя, як зауважує Б. Гаврилишин, можна змінювати їх поєднання, роз'єднувати, “схрещувати” і знову поєднувати. Водночас, наголошує учений, необхідно всебічно проаналізувати основні системи цінностей, які істотно впливають на перебіг загальносуспільного,

економічного процесу та конкретні форми взаємодії політичного правління та господарських систем [45, с. 122–123]¹²⁶.

Цивілізаційна стратегія порівняння господарських систем передбачає насамперед обґрунтування пріоритетних концепцій економічної еволюції. Сучасні вчені дедалі більше уваги зосереджують на формуванні методології вивчення економічної еволюції. Передусім йдеться про те, що розробка моделей національних економічних систем, їх порівняння неможливі без усвідомлення економічної цілісності світу, його окремих регіонів, з'ясування загальних тенденцій економічної еволюції, обміну теоретико-економічними надбаннями у масштабах планети. Дослідники обґрунтовують три головних підходи до еволюції економічних систем у історичній протяжності, ретро- і перспективі [388; 390; 389; 386]¹²⁷. Перший – це прогресивно-поступальний шлях розвитку, суть якого полягає в ускладненні господарських систем, у зміні періодів революційного та еволюційного розвитку, в якісному удосконаленні одних елементів та відмиранні інших. Другий, усвідомлення циклічного характеру руху господарських систем, яке виходить з того, що поряд з поступально-прогресивний розвиток супроводжується зворотним рухом не лише окремих елементів, а й цілих систем, що переживають стадії стагнації й занепаду, повернення до вихідного рівня. Розвиток набуває форми приблизно однотипних циклів, які повинні пройти окремі цивілізації, етноси та держави. Третій підхід, намагаючись подолати обмеженість перших двох і розв'язати закладені у них суперечності розглядає

¹²⁶ Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє: до ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові / Б.Гаврилишин ; [пер. з англ. Л.Лещенко]. – К. : Основи, 1993. – 238 с.

¹²⁷ Філіпенко А.С. Концепції економічної еволюції // Еволюція економічного розвитку та економічних теорій (проблеми дослідження та викладання) : матеріали міжнар. наук.-метод. конф., 26-27 квітня 2000 р. / [відп. ред. І.Й.Малий, Н.О.Татаренко]. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 28–29 ; Філіпенко А.С. Структура сучасного економічного дискурсу / А. Філіпенко // Економіка України. – 1996. – № 8. – С. 26–35 ; Філіпенко А.С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій : [посібник] / А.С. Філіпенко. – К. : Академвидав, 2004. – 208 с. ; Філіпенко А.С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А.С. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.

розвиток як хвилеподібну структуру з безліччю переходів і критичних поворотних “міток біфуркації”, у яких подальша еволюція видається невизначеною, стохастичною, недетермінованою, як у перших двох випадках, що й становить головну таємницю розвитку, його непередбачуваність, нелінійність. Це, своєю чергою, унеможливило соціально-економічне проектування, прогнозування на відміну, скажімо, від техніко-технологічного [388]¹²⁸.

Варто зазначити, що процес еволюції економічних систем характеризується фазами їхньої відносної стабільності й розвитку, а також відповідними трансформаційними періодами. Заслуговує на увагу підхід польського вченого В. Квасніцького, який в еволюції господарських систем і соціально-політичних відносин виокремлює фазу заміни і фазу відносного розвитку [469, s. 44]¹²⁹.

Його міркування важливі для оцінки процесів, які відбуваються у національних господарських системах, у тому числі перехідних економіках, особливо у частині, що стосується фази заміни господарських і політичних систем, яка триває від 30 до 100 років. А. Філіпенко вважає очевидною необхідність розробки для цієї фази відповідної теорії, визначення основних параметрів трансформації та формування на цій основі виваженої економічної політики [339, с. 22–23]¹³⁰.

Визначальною засадою трактування економічної еволюції, а також дослідження та порівняльного аналізу сучасних господарських систем є цивілізаційний, утвердження якого стало наслідком тривалого історичного розвитку господарських систем та, відповідно, наукової економічної думки. Поступово учені усвідомили необхідність застосування

¹²⁸ Філіпенко А.С. Концепції економічної еволюції // Еволюція економічного розвитку та економічних теорій (проблеми дослідження та викладання) : матеріали міжнар. наук.-метод. конф., 26-27 квітня 2000 р. / [відп. ред. І.Й.Малий, Н.О.Татаренко]. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 28–29.

¹²⁹ Kwasnicki W. Knowledge, Innovation and Economy / W. Kwasnicki. – Wrocław, 1994. – 234 s.

¹³⁰ Світова економіка : [підручник] / [А.С.Філіпенко, О.І.Рогач, О.Л.Шнирков та ін.]. – К. : Либідь, 2000. – 582 с.

цивілізаційного підходу до аналізу світової економічної еволюції. Цивілізаційний підхід, на противагу формаційному, остаточно утвердився у методології порівняльного аналізу господарських систем.

В основу цивілізаційного підходу, як правило, кладуть такі принципи:

- 1) багатовимірності аналізу господарських систем;
- 2) природної еволюційної поступовості історичного процесу;
- 3) відмови від класових оцінок змісту і цілей системи;
- 4) пізнання системи у єдності її економічних і соціокуль-турних елементів;

5) підвищення ролі людського чинника у суспільному розвитку;

6) визнання світової історії як єдиного планетарного цілого [75, с. 59]¹³¹.

Розвиток особи визначається свободою реалізації її внутрішніх потенцій. Поняття свободи постає необхідною умовою самоствердження особи, реалізації її здібностей, творчого потенціалу, про що вже йшлося. Ступінь свободи, яку суспільство здатне забезпечити особі, детермінується складним комплексом об'єктивних і суб'єктивних чинників, що у сукупності визначають цивілізаційний процес. Отже, основним критерієм розвитку цивілізації є свобода, яку суспільство здатне забезпечити особі у процесі її саморозвитку [48, с. 40]¹³².

Історія цивілізації це не лише історія економіки, а й історія людей у єдності їхнього матеріального і духовного життя. Кожна епоха є відображенням унікальної культури, вагомими складовими якої є економічна та екологічна культура. При цьому роль цінностей настільки вагома, що деякі автори підкреслюють їх визначальну функцію щодо господарської системи та інших складових соціуму.

¹³¹ Економічна теорія: політекономія : [підручник] / [за ред. В.Д. Базилевича]. – К. : Знання-Прес, 2001. – 581 с.

¹³² Гальчинський А.С. Основи економічної теорії / А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко, Ю.І. Палкін. – К. : Вища школа, 1995. – 471 с.

Б. Гаврилишин, аналізуючи архітектуру суспільного ладу, виокремлює три його складові: панівні цінності; політичне правління та господарську систему. – відводячи першій пріоритетну роль [45, с. 12–15]¹³³.

У сучасному суспільстві, зокрема у науковій літературі тема загальнолюдських цінностей порушується і обговорюється досить часто. З економічної точки зору до них необхідно насамперед віднести ринковий механізм. Цей, відшліфований тисячолітнім досвідом людства механізм, є загальнолюдською цінністю, яка стоїть поза часом чи ідеологічними уподобаннями і є складовою ідеї прогресу та цивілізаційного розвитку. І хоча, ринковий механізм не є ідеальним, має свої недоліки риси, зокрема, соціальне розшарування, безробіття, банкрутства, весь світовий досвід доводить, що переваг у ринкової економіки значно більше. До того ж сучасне суспільство навчилося виправляти ці недоліки і нейтралізувати негативні впливи ринку. Основним недоліком формаційного підходу багато дослідників вважають те, що теоретичний аналіз на базі суспільно-економічної формації та її визначальної складової – способу виробництва – не дає змоги пояснити розмаїття реальних економічних процесів і змін, що відбуваються у сучасному світі. Істотними недоліками формаційного підходу є ігнорування суб'єктивного чинника економічної еволюції, ролі людей в економічних процесах, відсутність можливості розгляду варіативності розвитку цілей і мотивів людської діяльності як рушійних сил сучасного виробництва, надмірна абстрактність економічних досліджень, їх однобічність і відірваність від практики, що унеможливорює охоплення цілої низки вкрай важливих проблем економічного життя суспільства [217; 405, с. 23–31]¹³⁴.

¹³³ Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє: до ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові / Б.Гаврилишин ; [пер. з англ. Л.Лещенко]. – К. : Основи, 1993. – 238 с.

¹³⁴ Погорелов С.Б. Особливості цивілізаційного підходу до аналізу суспільного розвитку / С.Б. Погорелов // Еволюція економічного розвитку та економічних теорій (проблеми дослідження та викладання) : матеріали міжнар. наук.-метод. конф., 26-27 квітня 2000 р. / [відп. ред. І.Й.Малий, Н.О.Татаренко]. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 60–62 ; Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А.Чухно. – К. : Логос, 2003. – 631 с.

Натомість цивілізаційний підхід до розвитку суспільства дає можливість розглядати людину не тільки як головний суб'єкт виробництва, а й як його безпосередню самоціль, тобто відображати людиноутверджувальну лінію економічно-історичного процесу. Спільним для провідних теоретичних концепцій постіндустріалізму, інформаційного суспільства і суспільства знань у межах цивілізаційного підходу є те, що головним критерієм періодизації еволюції господарських систем у них слугує розвиток техніки, технології і суспільства як системи, включаючи панівні суспільні цінності та відповідні суспільні інституції, розвиток духовної сфери та дотримання прав людини.

Вирішивши цю важливу методологічну проблему, сучасні дослідники продовжують дискутувати щодо ролі і спів відношення цивілізаційного та формаційного підходів до дослідження господарських систем. Так, російські економісти А. Колганов і О. Бузгалін, відроджуючи, як слушно зауважують П. Леоненко та О. Черепніна, інтерес до соціалістично орієнтованих теорій у межах постеконічної проблематики [139, с. 138]¹³⁵, намагаються довести актуальність “оновленого” формаційного підходу “...для описання метасистеми, яка визначає характер розвитку і трансформації соціально- економічних систем [110, с. 122]”¹³⁶. Водночас вони відзначають, що попри постмодерністську розпливчатість цивілізаційний підхід, у сфері порівняльного дослідження господарських систем зберігає своє значення як певне тло, по якому виразніше проступає специфіка соціокультурних чинників, врахування яких особливо важливе для дослідження трансформаційних економік [110, с. 121]¹³⁷. Враховуючи відмінності форм суспільної свідомості (релігія, ідеологія, панівна

¹³⁵ Леоненко П. М. Сучасні економічні системи : [навч. посіб.] / П. М. Леоненко, О.І. Черепніна. – К.: Знання, 2006. – 429 с. – (Вища освіта XXI століття).

¹³⁶ Колганов А.И. Закономическая компаративистика : [учебник] / А.И. Колганов, Бузгалин А.В. – М. : ИПФРА-М, 2005. – 746 с. – (Учебники экономического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова).

¹³⁷ Там само.

ментальність), цивілізаційний підхід дає змогу виявити важливі конкретно-історичні особливості, чинники, специфічні для конкретних господарських систем на зламі ХХ - ХХІ ст. [110, с. 139]¹³⁸.

Український вчений А. Чухна, аргументовано доводив, що “ситуація докорінно змінюється, коли людство переходить на якісно нову, інформаційну (постіндустріальну) стадію суспільного розвитку... Панівним у суспільстві стає так званий середній клас, тобто не буржуа, не капіталісти, але й не пролетаріат, робітничий клас. Інакше кажучи, класова природа сус-пільства, яка тисячоліттями визначала характер суспільно-економічного розвитку, підринається, а разом з тим втрачає свою визначальну роль формаційний підхід [403, с. 60]”¹³⁹.

На вищій стадії цивілізаційного прогресу істотно змінюється характер розвитку людського суспільства, оскільки в його основі є не класові інтереси, а цивілізаційні, загальнолюдські цінності, не соціальні революції визначають розвиток людини, а навпаки, розвиток людини визначає розвиток суспільства [403, с. 61]¹⁴⁰. Водночас А. Чухно вважає, що хоча економічна теорія дедалі більшою мірою спирається на цивілізаційний світоглядний принцип, на загальнолюдські цінності, проте це зовсім не заперечує значущість формаційного підходу, адже рабовласництво, феодалізм і капіталізм – це реальність, яку заперечити просто неможливо [403, с. 61]¹⁴¹.

Перехід на нову стадію цивілізації, на переконання А. Чухна, пов'язаний з глибокими змінами місця та ролі людини у виробництві та у суспільстві. Це виявляється збільшенням частки заробітної плати у національних ВВП, переважанням частки людського капіталу у національному багатстві

¹³⁸ Колганов А.И. Закономическая компаративистика : [учебник] / А.И. Колганов, Бузгалин А.В. – М. : ИПФРА-М, 2005. – 746 с. – (Учебники зкономического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова).

¹³⁹ Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : [підручник] / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко / [за ред. А.А. Чухна]. – К. : Знання, 2007. – 878 с.

¹⁴⁰ Там само.

¹⁴¹ Там само.

розвинених країн, зростанням ролі сфери послуг, перетворенням людини в самоціль розвитку суспільства, у критерій і головний фактор його зростання. Отже економічна теорія має всебічно і послідовно розкрити роль і місце людини в економіці через систему таких нових категорій, як інтелектуальна праця, інтелектуальний продукт, інтелектуальна власність, інтелектуальний капітал [403, с. 62]¹⁴².

Сучасна стадія цивілізації зумовила еволюцію як найбільш адекватний тип суспільно-економічного прогресу, коли поступове нарощування людського капіталу дає незрівнянно кращі результати, ніж будь-які “революційні”, радикальні методи. Усе це сприяло тому, вважає А.Чухно, що замість економічних теорій, які базуються на класових революційних методах суспільно-економічного розвитку, дедалі ширше утверджується еволюційна економічна теорія, тобто наука, яка відображає характер сучасного суспільно-економічного розвитку [403, с. 63]¹⁴³.

Сучасна цивілізація, на думку деяких дослідників принципово, відрізняється від попередніх тим, що її розвивається у напрямі поступового переростання сумарної цілісності світу в структурну. Формування структурної цілісності сучасного світового процесу супроводжується зростанням ролі та значення загальноцивілізаційних принципів розвитку. При цьому поступове вирівнювання суспільного розвитку окремих націй не виключає, а навпаки, передбачає широкий розвиток їхніх національних особливостей [149, с. 50 – 51; 131, с. 160]¹⁴⁴.

С. Кримський, вважає, що цивілізаційний процес є багатопверховим: на його верхніх поверхах знаходяться науково-технічний прогрес, соціально-

¹⁴² Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : [підручник] / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко / [за ред. А.А. Чухна]. – К. : Знання, 2007. – 878 с.

¹⁴³ Там само.

¹⁴⁴ Гальчинський А.С. Основи економічних знань : [навч. посіб.] / А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко, Ю.І. Палкін. – К. : Вища школа, 1998. – 44 с. ; Кульчицький Б.В. Економічні системи суспільства: теорія, методологія, типологізація : [монографія] / Б.В. Кульчицький. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 352 с.

економічні інновації та політичні реалії міжнародного значення. базовий рівень – підґрунтя цивілізаційного процесу визначається національно-етнічними цінностями, менталітетом людських спільнот, традиційною культурою та стереотипами побуту, звичаїв, укладу буття. Якщо "верхні поверхи" цивілізаційного процесу перебувають під владою інтеграційних тенденцій світової історії і, отже, маніфестують загальнолюдське, то "базові" рівні працюють на національно-культурну диференціацію людства [126]¹⁴⁵.

Отже цивілізаційний підхід до дослідження та порівняльного аналізу господарських систем передбачає насамперед усвідомлення того, що за сучасних умов порівнювати системи лише як способи організації економіки без урахування соціальних, гуманітарних, політичних, правових, культурних, еко-логічних, особистісних та інших параметрів функціонування суспільств означає йти методологічно хибним шляхом. Сучасна методологія дослідження господарських систем повинна максимально враховувати посилення екологічної та глобалізаційної домінанти сучасного цивілізаційного розвитку, спиратися на розширене трактування господарської системи як складного системного утворення, що охоплює всі сфери життєдіяльності, а також враховувати об'єктивний процес руху людства до постіндустріальної економіки, інформаційного суспільства та суспільства знань, де людина, її становище у суспільстві виступатимуть самоціллю розвитку і визначальним критерієм порівняльного аналізу господарських систем. Саме у цьому ми вбачаємо методологічну конструктивність синтезу цивілізаційного, еволюційного та неоінституційного підходів у трактуванні як світової економічної еволюції,

¹⁴⁵ Кримський С.Б. Глобалістика та регіонально-національний чинник в ієрархії цивілізаційних процесів / С.Б. Кримський // Еволюція економічного розвитку та економічних теорій (проблеми дослідження та викладання) : матеріали міжнар. наук.-метод. конф., 26-27 квітня 2000 р. / [відп. ред. І.Й.Малий, Н.О.Татаренко]. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 38–40.

так і дослідження, типологізації і порівняння сучасних господарських систем.

Важливою ознакою сучасних господарських систем, головним чинником їх подальшої трансформації є інтелектуалізація економічної діяльності. Ще Ф. Ліст у праці "Національна система політичної економії" (1841) підкреслював, що добробут і багатство нації значною мірою залежать від розвитку "розумового капіталу" [472]¹⁴⁶. З цього приводу він писав: "Сучасний стан народів є результатом нагромадженої маси різноманітних відкриттів, винаходів, покращень, удосконалень і зусиль усіх поколінь, які жили до нас; все це складає розумовий капітал існуючого людства і кожна окрема нація є продуктивною настільки, наскільки вона зуміла засвоїти цей спадок від попередніх поколінь і поповнити його власними надбаннями...[141, с. 190–191]"¹⁴⁷.

У ХХ ст. інтелектуальну компоненту економічної еволюції досліджував американський учений Т.Шульц, який під "людським капіталом" розумів сукупність знань, здібностей і кваліфікації, що забезпечують провідну функцію засобів виробництва і предметів тривалого користування. Людський капітал, за Т. Шульцом, – це найцінніший виробничий ресурс, який постійно оновлюється, розвивається і виступає головним чинником економічного прогресу [502, с. 384]¹⁴⁸.

"Категорія "людський капітал", на думку А. Чухна, властива інформаційному суспільству, в якому людина є не лише метою розвитку економіки, а й головним засобом перетворення знань як основного виробничого ресурсу в продукт виробництва [403, с. 98]¹⁴⁹. Саме тому усі

¹⁴⁶ Levi-Fraud D. Friedrich List and the Political Economy of the Nation-State / D. Levi-Fraud // Review of International Political Economy. – London : Routledge, 1997. – Vol. 4. – Na 1. – P. 23–34.

¹⁴⁷ Лист Ф. Национальная система политической экономии / [пер. с нем.] / Фридрих Лист. – СПб, 1891. – 374 с.

¹⁴⁸ Schultz Th.W. Economic Value of Education / Th.W. Schultz. – N.Y : McGraw, 1967. – 384 p.p.

¹⁴⁹ Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : [підручник] / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко / [за ред. А.А. Чухна]. – К. : Знання, 2007. – 878 с.

розвинені країни надають такого великого значення формуванню "розумового", інтелектуального капіталу [316, с. 30]¹⁵⁰: завдяки нарощуванню інвестицій в освіту, науку, охорону здоров'я вони утримують своє провідне становище у світовій економіці. Сучасні зарубіжні дослідники Ч. Фен, Дж. Оверленд, М. Спагат підкреслюють, що покоління з високим рівнем людського капіталу творить більш продуктивну економіку порівняно із суспільством, що має нижчий рівень розвитку людських ресурсів [445]¹⁵¹.

Отже, на підставі показників витрат на виробничі й ін формаційні технології можна судити про продуктивність економіки. У 1991 р. в США вперше витрати на придбання інформації та інформаційних технологій, що досягли 112 млрд дол., перевищили витрати на придбання промислового устаткування і промислових технологій – 107 млрд дол. Це дало змогу американському економісту Т. Стюарту вважати 1991 р. першим роком інформаційного віку [141, с. 147; 189, с. 372–375]¹⁵². Як свідчать факти, на початок 1995 р. у США за допомогою інформації вироблялося близько 3/4 доданої вартості, яка створювалася у промисловості [141, с. 147]¹⁵³.

Проблема інтелектуального капіталу стала предметом жвавих теоретико-методологічних дискусій [106]¹⁵⁴. На думку А. Чухна, питання інтелектуальної праці настільки актуалізувалися, що постала потреба їх кількісного вимірювання і порівняння країн світу за цим показником. ООН

¹⁵⁰ Прошак В. Еволюція поглядів на інтелектуальний потенціал суспільства у світовій економічній думці / В. Прошак // Трансформація економічної системи в Україні : наук. зб. / [за ред. З.Г.Ватамашока]. – Львів : Інтереко, 2000. – С. 23–32.

¹⁵¹ Fan Ch. Human Capital, Growth, and Inequality in Russia / Ch. Fan, J. Overland, M. Spagat // *Journal of Comparative Economics*. – 1999. – Vol. 27. – Iss. 4. – P. 618–643.

¹⁵² Леоненко П. М. Сучасні економічні системи : [навч. посіб.] / П. М. Леоненко, О.І. Черепніна. – К.: Знання, 2006. – 429 с. – (Вища освіта XXI століття) ; Новая постиндустриальная волна на Западе : филология / [под. ред. В.Л. Иноземцева]. – М. : Асасіетіа, 1999. – 640 с.

¹⁵³ Леоненко П. М. Сучасні економічні системи : [навч. посіб.] / П. М. Леоненко, О.І. Черепніна. – К.: Знання, 2006. – 429 с. – (Вища освіта XXI століття).

¹⁵⁴ Кендюхов О. Гносеологія інтелектуального капіталу / О. Кендюхов // *Економіка України*. – 2003. – № 4. – С. 28–33

розробила і застосовує індекс інтелектуальних активів (Ііа), в якому враховані такі показники: повний термін шкільного навчання в країні; чисельність молоді у віці до 15 років, яка здобуває освіту; рівень надання населенню інформації за допомогою ін формаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та преси, у тому числі інтернету, телефонного зв'язку, газет, журналів. На жаль, індекс інтелектуальних активів не враховує вищої освіти, роль якої особливо зростає в інформаційному суспільстві. За цим індексом перше місце посідає Норвегія (Ііа = 0,8), друге – Швеція (Ііа = 0,749), третє – Фінляндія (Ііа = 0,714). Україна посідає досить високе 44-те місце (Ііа = 0,176) [403, с. 112–113]¹⁵⁵.

Виокремлення інтелектуального чинника як провідного у трансформації сучасних господарських систем засвідчує становлення світової цивілізації нового типу. Інтелектуалізації економічної діяльності – це глибоке "проникнення" людини у механізми суспільно-економічного прогресу, еволюції господарських систем, розкриття об'єктивних закономірностей поступу та їх безпомилкове врахування у процесі визначення суспільних цілей, пріоритетів та інструментів вирішення конкретних економічних, екологічних, соціальних та інших завдань. Цей процес у розвинених господарських системах означає подолання відстані між об'єктивним і суб'єктивним, усунення гострих суперечностей поступу, гуманізацію усієї системи суспільних та економічних відносин.

Інтелектуалізація економічної діяльності як чинника суспільно-економічного прогресу у площині соціальної практики означає оптимальне застосування природних і людських ресурсів для забезпечення економічної і політичної свободи як цілих народів, так і кожного індивіда, для зростання темпів і, головне, поліпшення якості суспільно-економічного прогресу як поступального руху світової історії. Володіння грошима,

¹⁵⁵ Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : [підручник] / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко / [за ред. А.А. Чухна]. – К. : Знання, 2007. – 878 с.

землею, технологією і робочою силою, що раніше вважалося необхідною і достатньою умовою успіху, вже не досить для перемоги у конкурентній боротьбі з новими факторами, заснованими на комп'ютеризованих наукових інноваціях та можливостях використання нових концепцій управління. У глобалізованій економіці новою формою власності та основою для створення і нагромадження багатства став інтелект [349, с. 71]¹⁵⁶. Як зауважує П. Друкер, глобальна економіка увійшла у період інтелектуальної економіки, або "економіки знань". Промислово розвинені країни намагаються сконцентрувати свою діяльність у сфері "hi-tech", на виробництві товарів з високою доданою вартістю [440, р. 31]¹⁵⁷.

Інтелектуалізація економічної діяльності опосередковано спричиняє змін у теорії і практиці функціонування господарських систем. Поступово виходить з ужитку термін "капіталістична господарська система", а натомість дедалі частіше вживається словосполучення "дезорганізований капіталізм" ("disorganized capitalism"). С. Леш і Дж. Уррі підкреслюють, що перехід до стадії дезорганізованого капіталізму супроводжується постійним "розмиванням" усіх можливих структурних меж. Капітал подрібнюється, зменшуються середні розміри підприємств, скорочується чисельність робітників. Суспільство класової диференціації замінюється більш складною стратифікаційною системою, в якій головну роль відіграє рівень освіти і зростає значення індивідуальних досягнень людини, водночас знижується роль великих міст. Послаблюється контроль національних держав за національними ринками, спостерігається криза структур держави добробуту. У країн, що раніше були безперечними економічними лідерами, з'являються активні конкуренти з "третього світу",

¹⁵⁶ Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України / С.І. Соколенко. – К. : Логос, 1999. – 568 с.

¹⁵⁷ Drucker P. Towards the Next Economics / P. Drucker. – N.Y. : Harper & Row Publishers, 1993. – 238 p.

внаслідок чого господарсько-політична гегемонія заміщується складним балансом множинних сил.

С. Леш і Дж. Уррі відносять "дезорганізований капіталізм" до нового періоду розвитку глобальної економіки, яка менше орієнтується на природні ресурси, дешеву робочу силу і навіть на грошові ресурси, а більше – на здібності генерувати знання й швидко їх застосовувати, використовуючи сучасні методи обробки інформації й телекомунікації, постійно орієнтуючись на розвиток сфер людської активності у часі й просторі [386]¹⁵⁸.

Якщо матеріалістичні орієнтири набули поширення завдяки становленню індустріального суспільства, то перехід до постіндустріального суспільства знову виведе на перший план духовні цінності [403, с. 118]¹⁵⁹. А. Чухно відзначає, що нині у США, поряд з "матеріалістами", тобто людьми, для яких у житті головним є матеріальний інтерес, виникла і набула поширення категорія "постматеріалістів", тобто тих, хто орієнтується на постматеріальні цінності: цікаву, осмислену роботу, пліч-о-пліч з близькими їм за духом людьми [403, с. 117]¹⁶⁰.

Важливою методологічною проблемою дослідження господарських систем є окреслення контурів, виявлення ознак парадигми соціально-економічного прогресу, на яку спирається сучасна постіндустріальна парадигма. Вона включає низку складових, які вже сьогодні виявляються визначальними, субстанційними або стануть такими у ближчому майбутньому. Крім того, парадигма соціально-економічного прогресу охоплює цілий спектр параметрів, починаючи від переважно матеріальних, економічних і завершуючи духовними, гуманітарними та передбачає розгляд економічної діяльності як глибоко усвідомленого і стратегічно

¹⁵⁸ Hamilton W. Institution // Encyclopedia of the Social Sciences. – N.Y., 1932. – V. 8. – P. 84

¹⁵⁹ Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : [підручник] / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко / [за ред. А.А. Чухна]. – К. : Знання, 2007. – 878 с.

¹⁶⁰ Там само

прогнозованого суб'єкт-об'єктного відношення, спрямованого на забезпечення всіх життєво важливих потреб суспільства. При цьому домінантою сучасного економічного зростання є інтелектуалізація економічної діяльності [131, с. 165]¹⁶¹.

Теоретична парадигма економічного і соціального прогресу виступає методологічною основою типологізації і порівняння господарських систем, а її найважливішими ознаками є ступінь суспільної відповідальності та ступінь інтелектуалізації [135, с. 107, 117–118]¹⁶². Власне поняття "відповідальності" є фундаментом теоретичної парадигми соціально-економічного прогресу. Відповідальність у широкому значенні можна охарактеризувати як ставлення людини до світу, суспільства, економічної системи, природного довкілля і самої себе з точки зору дотримання нею правових норм і виконання морального обов'язку. Проблема відповідальності є питанням про реальну свободу людини. Усі дії людей, у тому числі економічні, тісно пов'язані між собою: як малесенький камінчик, необережно зрушений у горах, може викликати каменепад, так і безвідповідальний вчинок однієї людини, може мати згубні, катастрофічні наслідки для природи, господарської системи і суспільства загалом. Категорію відповідальності у сучасному світі слід трактувати як відповідальність за буття взагалі. Та нажаль, небагато сучасних господарських систем можуть повною мірою претендувати на відповідність цій важливій вимозі.

Важливими складовими парадигми прогресу за сучасних умов, є екологічна і ресурсощадна, взаємопов'язані з поняттям відповідальності, відповідального суспільства та відповідальної економіки. Екологічна складова на практиці може виступати у формах екологічної

¹⁶¹ Кульчицький Б.В. Економічні системи суспільства: теорія, методологія, типологізація : [монографія] / Б.В.Кульчицький. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 352 с.

¹⁶² Кульчицький Я.В. Порівняння економічних систем (проблеми методології) : [монографія] / Я.В.Кульчицький, Б.В.Кульчицький. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 318 с.

відповідальності та екологічної безпеки. У цьому контексті доречно згадати ідеї українських учених В.Вернадського і С.Подолінського про те, що людина і природа, космос творять одне ціле і проектування стійкого економічного зростання немислиме без вирішення екологічних проблем суспільства та господарської системи [135]¹⁶³.

Оскільки, уже зазначалося, соціальні "зсуви" істотно змінюють умови економічного розвитку, Важливою складовою парадигми соціально-економічного прогресу є соціальна. Збагнути механізми трансформації сучасних господарських систем на тлі суспільного поступу та обґрунтувати основні засади відповідної соціально-економічної та екологічної політики немовливо без урахування соціокультурного контексту.

Теоретична парадигма соціально-економічного прогресу відзначається органічною єдністю процесів глобалізації та регіоналізації, включаючи становлення і трансформацію національних господарських систем. У різних регіонах світу актуальними нині є глибокі трансформаційні процеси, спрямовані на формування національних господарських систем поряд з розбудовою національних держав та утвердженням політичної демократії. Такі процеси властиві для постсоціалістичних країн, включаючи Україну, а також для багатьох країн Латинської Америки, Африки, Азії. Це, своєю чергою, означає, що дослідження сучасних господарських систем, методологія їх порівняльного аналізу повинні враховувати ці об'єктивні і складні обставини світової економічної еволюції. Як зазначає А.Чухно, "кардинальні зміни, зумовлені переходом на нову стадію цивілізаційного прогресу, потребують істотних змін у методології економічної теорії. Складність цього завдання полягає в тому, що Україна залишається на індустріальній стадії, тому висновки і

¹⁶³ Кульчицький Я.В. Порівняння економічних систем (проблеми методології) : [монографія] / Я.В.Кульчицький, Б.В.Кульчицький. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 318 с.

пропозиції мають будуватися на основі діалектичного принципу взаємодії загального й особливого, загальносвітових закономірностей та особливостей соціально-економічного розвитку нашої країни [403, с. 61]"¹⁶⁴.

1.3. Взаємодія національних та глобальних економічних перетворень відкритих господарських систем

Сучасний світогосподарський розвиток має ознаки трансформаційного процесу. За словами відомого західного дослідника І. Валлерстайна, соціум першої половини ХХІ ст. за складністю, нестабільністю й водночас відкритістю набагато перевершить усе бачене нами в ХХ ст. Нинішній стан світосистеми вчений характеризує як “відхилення від стану рівноваги та досягненням точки біфуркації [35, с. 5]”¹⁶⁵.

Стрімка глобалізація економіки, що є сутнісною ознакою сучасності супроводжується ускладненням структурної взаємозалежності національних господарських комплексів. Висока динамічність торговельних, фінансових, інформаційно-технологічних потоків і багатогранність форм прояву економічної активності утворюють надзвичайно складну ієрархію зв'язків і залежностей, загострюючи наявні та породжуючи нові суперечності.

Глобальна мегасистема економічних координат, її кількісні та якісні параметри, вектор господарської еволюції, коридор економічної свободи з об'єктивними обмеженнями створюють той необхідний контекст, у межах якого формуються визначальні ознаки та властивості основних ешелонів сучасного світогосподарського розвитку: центру, або ядра, перехідних

¹⁶⁴ Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : [підручник] / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко / [за ред. А.А. Чухна]. – К. : Знання, 2007. – 878 с.

¹⁶⁵ Валлерстайн І. Кінець знаомого мира: соціологія ХХІ века / І. Валлерстайн ; пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2003. – 355 с.

(транзитивних) економік, традиційних, або периферійних господарських систем [387, с. 47]¹⁶⁶. Трансформації, які відбуваються національній економіці, накладаються на глобальні перетворення світогосподарської системи, спричиняючи складну мозаїку взаємовпливу та взаємопереплетення різнорівневих системних переходів. Відтак науковці дедалі більше переконуються в тому, що “марно аналізувати процеси суспільного розвитку наших різноманітних національних “суспільств” так, нібито вони були автономними внутрішніми структурами, що розвиваються, в той час як вони є і завжди були, насамперед, структурами, створеними світовими процесами, і такими, що набувають своєї форми як реакція на ці процеси [381, с. 86]”¹⁶⁷.

Отже, глобалізація належить до тих небагатьох наукових проблем, які дають змогу системно осмислити трансформаційні явища ХХІ ст. Дослідження сутності, суперечностей та альтернатив глобалізації поглиблює розуміння джерел, рушійних сил і сучасного стану трансформаційних перетворень, ініційованих як внутрішніми проблемами розвитку командно-адміністративних економік, так і зовнішніми суперечностями руху капіталістичної світосистеми традиційною траєкторією.

З позиції сучасної глобальної еволюції трансформаційні процеси в більшості країн характеризуються унікальністю і водночас концептуальною традиційністю. Реалізуючись за сценарієм впливових міжнародних фінансово-економічних організацій, такі трансформації, за своєю суттю, “є революційними лише для країн, у яких вони відбуваються, водночас у широкому розумінні вони є більш ніж еволюційними, оскільки

¹⁶⁶ Філіпенко А.С. Економічний розвиток сучасної цивілізації : навч. посіб. / А.С. Філіпенко. – К. : Знання України, 2006. – 316 с.

¹⁶⁷ Уоллерстайн И. Общественное развитие или развитие мировой системы? / И. Уоллерстайн // Вопр. социологии. – 1992. – С. 77–88.

працюють за задумом не на знищення, а на зміцнення панівної у світі традиційної економічної системи [137, с. 19]¹⁶⁸.

Глобалізація є закономірним наслідком взаємовпливу та взаємопереплетення множинності локальних трансформацій різнорівневих господарських систем, планетарна самоорганізація яких породжує нову якість світогосподарського розвитку. Ця нова якість пов'язана з переходом від взаємодії національних економік і політичних систем між собою на світовому полі до взаємодії глобальних гравців на полях національних держав тією мірою, якою глобальні геоекономічні та геополітичні процеси є домінуючими стосовно національних [185, с. 5]¹⁶⁹. Як зазначає Е. Кочетов, сучасна світова економіка – це складна мозаїка із держав і наддержавних транснаціональних утворень – інтернаціоналізованих відтворювальних ядер (циклів). За цих обставин національні економіки перетворюються на інтернаціональні, а на світовій арені взаємодіють не країни, а країни-системи. Йдеться про невідповідність економічних кордонів країн-систем кордонам національних держав внаслідок “проникнення” інтернаціональних відтворювальних ядер крізь національні економіки та “виривання” з них окремих анклавів для участі в глобальних циклах [172, с. 118]¹⁷⁰.

Глобальний світ є цілісністю, яка формується не стільки елементами, скільки взаємозв'язками. Не вдаючись до дискусії щодо інтерпретації сутності глобалізації, можна виокремити кілька принципово важливих для нашого дослідження ознак глобалізації:

в. пов'язана з переходом від індустріальної до постіндустріальної стадії економічного розвитку;

¹⁶⁸ Кушлин В.И. Траектории экономических трансформаций / В.И. Кушлин. – М. : Экономика, 2004. – 210 с.

¹⁶⁹ Неоекономика: очерки теории и методологии / под ред А.В. Бузгалина. – М. : Экон. фак. МГУ: ТЕИС, 2003. – 244 с.

¹⁷⁰ Кочетов Э.Г. Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства : учеб. для вузов / Э.Г. Кочетов. – М. : Норма, 2006. – 528 с.

С. означає якісно новий етап поглиблення взаємозв'язків в економічній, політичній, культурній сферах на основі підвищення мобільності капіталу, робочої сили, інформації, ідей у світовому масштабі;

Д. втілюється в зростанні взаємозалежності країн світу внаслідок інтенсифікації міжнародних переміщень товарів, послуг, капіталів, швидкої й широкої дифузії технологій тощо;

потребує спільних зусиль урядів держав і міжнародних організацій щодо регулювання на планетарному рівні.

М. Кастельс вважає, що у сучасному світі формується економіка нового типу, що одночасно є інформаційною (оскільки продуктивність і конкурентоспроможність її агентів залежить насамперед від їхньої здатності генерувати, обробляти та ефективно використовувати інформацію, засновану на знаннях) і глобальною (оскільки такі види економічної діяльності, як виробництво, споживання та циркуляція товарів та послуг, а також їх складових, організуються в планетарному масштабі – безпосередньо чи з використанням розгалуженої мережі, яка пов'язує економічних агентів). За новітніх економічних умов досягти певного рівня виробництва, якості та конкурентоспроможності можна лише через включення в глобальну мережу взаємозв'язків, що склалися в останній чверті ХХ ст. як наслідок розвитку сфери інформаційних технологій [103, с. 117]¹⁷¹.

Отже, інформаціоналізація та глобалізація є взаємопов'язаними аспектами єдиного процесу. Нині людство перетворюється на функціонально єдину економічно-інформаційну систему, що утворює ноосферну оболонку планети. Ідеться про першорядність електронно-інформаційних основ світогосподарської діяльності, серцевиною яких є

¹⁷¹ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура : пер. с англ. / под науч. ред. О.И. Шкратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 684 с.

продукування нового знання. На рівні сучасної інформаційно-глобальної економіки людство виступає як реальна світосистемна єдність, основою узгодженого функціонування якої є глобальна електронно-інформаційна мережа світових комунікацій.

Глобалізація як всеохопний, багатовимірний, нерівномірний, складний і суперечливий процес, відіграє системотворчу роль у формуванні загальнопланетарної цілісності людства, а глобалізація економіки формує основу всіх глобалізаційних процесів, є двигуном та задає імпульс їхньому розвитку. Інші сфери суспільного життя більш інерційні, ніж економіка, і глобалізація в цих галузях за своїми темпами та глибиною суттєво поступаються глобалізації економіки”

Отже, глобалізація економіки — домінантно складова глобалізації, визначальна ознака закономірного процесу об’єднання найважливіших секторів національних економік у взаємопов’язану систему, яка у своїй цілісності функціонує в режимі реального часу. Відбувається становлення нової системної цілісності, здатної розвиватися на власній основі. Оскільки саморозвиток глобальної економіки породжує синергетичний ефект, окремі компоненти цієї системи не можуть бути довільно виокремлені з неї без втрати своєї нової природи.

Глобалізація економіки є процесом динамічної взаємодії двох протилежно спрямованих тенденцій:

- *інтеграції* — становлення суперечливої цілісності нового планетарного соціально-економічного устрою, його уніфікації;
- *дезінтеграції* — збереження відокремленості національно-державних та цивілізаційно-культурних утворень, їхньої диференціації.

Суперечливість глобалізації виявляється в інтенсифікації взаємопроникнення національних економік, злитті та укрупненні господарських систем і міжнародних ринків, формуванні глобальних

економічних союзів, створенні наднаціональних органів управління, з одного боку, та в зростанні фрагментарності світового економічного простору, урізноманітненні траєкторій національного господарського розвитку, локалізації економічної активності, посиленні культурної диференціації народів і поглибленні асиметрії розвитку - з іншого. Водночас взаємозв'язки між елементами гіпервеликої глобальної господарської системи послаблюються внаслідок локалізації економічних відносин у формі макрорегіональних угруповань, “економічного націоналізму” окремих країн, маргіналізації, витіснення найбідніших держав на узбіччя цивілізаційного прогресу та своєрідного “замикання” постіндустріальних економік.

інтеграція світової економіки є наслідком тривалого процесу інтернаціоналізації, який передбачає “дисперсію економічної діяльності суб'єктів підприємництва через національні кордони”, “вихід чогось суто внутрішнього за первинні межі або об'єднання дій декількох суб'єктів світової економіки і політики довкола загальних для них завдань, цілей, видів діяльності [123]”¹⁷².

За умов глобалізації інтернаціоналізація економіки набуває нових ознак, пов'язаних із планетарною діяльністю транс національних корпорацій; розвитком довгострокових виробничих зв'язків, стратегічних альянсів, договорів про співдружність; кардинальною зміною змісту світових господарських процесів, спрямованості та структури міжнародної торгівлі; якісними перетвореннями фінансової сфери; зростанням ролі та значення глобального капіталу, інтенсифікацією його територіальної експансії та функціональної диверсифікації; посиленням орієнтації розвинених економік на розгортання всіх сфер людської активності; інтенсифікацією

¹⁷² Косолапов Н. Глобализация: сущностные и международно-политические аспекты / Н. Косолапов // Мировая экономика и междунар. отношения. – 2001. – № 3. – С. 69–73.

пошуку світового центру управління та інструментів регулювання глобальних світогосподарських процесів.

Аналіз провідних тенденцій розвитку сучасної світогосподарської системи засвідчує, що своєрідною реакцією на виклики глобалізації й водночас однією з її рушійних сил, починаючи із середини ХХ ст., є регіональна інтеграція — процес формування міждержавних утворень різного типу, насамперед регіональних торговельних угод щодо преференційної й вільної торгівлі та митних союзів. Фактично у сучасному світі немає країни, не охопленої такими процесами.

Більшість регіональних торговельних угод світової економіки сконцентровані в Європі, де знаходяться такі центри економічного тяжіння як ЄС та ЄАВТ. США є активним прихильником створення Американської зони вільної торгівлі, яка б об'єднала всі країни Південної, Центральної та Північної Америки. У Південній Азії регіональним центром формування торговельних угод є Індія. При цьому масштабні багатосторонні регіональні угруповання, які контролюють значну частину світової торгівлі, визначають світовий економічний розвиток, відчутно впливають на формування багатосторонніх правил міжнародної торгівлі в межах СОТ. Вони розглядаються як основа майбутніх панрегіональних торговельних угод: ЄС, Американської зони вільної торгівлі (яка об'єднає країни Північної, Центральної та Латинської Америки), Африканського Економічного Союзу (до 2028 р. Передбачається створення економічного та валютного союзу африканських країн), Східно-азійського співтовариства (країни АСЕАН, Японія, Республіка Корея та КНР). Ще один важливий наслідок окресленої тенденції — перехід до міжрегіональних торговельних угод, які формує, наприклад, ЄС з митними союзами МЕРКОСУР, Ради співпраці

країн Перської затоки, країнами АКТ, середземноморськими країнами тощо [413]¹⁷³.

На сьогодні у світі діє більше 85 важливих регіональних економічних угод і домовленостей. На частку трьох з них – ЄС, НАФТА, АТЕС припадає 79% світового ВВП та 75% світового експорту. Загалом темпи зростання ВВП таких угруповань приблизно в 1,5 разу перевищують темпи зростання світового ВВП (табл. 1.1).

Отже, переважна більшість країн сучасного світу одночасно входить і до глобальних, і до регіональних утворень. Відтак важливого значення набуває проблема співвідношення регіоналізації та глобалізації [57]¹⁷⁴.

Таблиця 1.1

Експорт товарів регіональними торговельними угрупованнями

Угруповання	Обсяг експорту, млрд дол. США	Частка у світовому експорті, %	Частка внутрішнього експорту, %
ЄС (25)	3714	41,7	67,6
НАФТА (3)	1324	14,9	55,9
АСЕАН (10)	552	6,2	23,1
МЕРКОСУР (4)	136	1,5	12,6
Андське співтовариство (5)	73	0,8	9,3
СНД(12)	266	3,0	20,7

Джерело: Шнирков О. Регіональні торговельні угоди: нові тенденції розвитку // Дзеркало тижня. — 2006. — № 12 (591). — 1 квітня. С. 12.

Сучасна наука поняття регіоналізації трактує по-різному. Одні дослідники вважають її викликом глобалізації, яка доводить, що глобальні процеси не є неминучими. Зокрема Г. Семенов і М. Панков зазначають, що “тенденцію регіоналізації можна розглядати як своєрідну спробу країн – учасниць регіонального об’єднання протистояти всім негативним наслідкам, які має глобалізація, що асоціюється, насамперед, з

¹⁷³ Шнирков О. Регіональні торговельні угоди: нові тенденції розвитку / О. Шнирков // Дзеркало тижня. – 2006. – № 12 (591). – 1 квіт. – С. 12.

¹⁷⁴ Гражевська Н.І. Регіональний вектор розвитку національних економік у глобальному середовищі / Н.І. Гражевська // Теоретичні та прикладні питання економіки : зб. наук. пр. – К. : Видавн.-поліграф. центр “Київський університет”, 2007. – Вип. 13. / за заг. ред. проф. Ю.І. Єханурова, А.В. Шегди. – С. 72–78.

гегемонією США та їхніх ТНК [408]”¹⁷⁵. П. Кругман і Д. Бхагваті дотримуються думки, що регіоналізація гальмує лібералізацію в глобальному масштабі та перешкоджає зниженню середньосвітового рівня протекціонізму [465];¹⁷⁶ є природним процесом розвитку, проміжним етапом або еволюційною ланкою на шляху становлення глобальної господарської системи.

На думку Ю. Пахомова і Ю. Павленка, економічний регіоналізм є особливістю глобальної економіки, системотворчим центром якої є визначене І. Валлерстайном світо-системне ядро [401]¹⁷⁷. Регіоналізація безумовно сприяє лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків у межах усього світового співтовариства. Окремі країни включаються в глобальний економічний поділ праці саме через інтенсифікацію своїх зв'язків з одним із трьох домінантних регіонів: Північною Америкою, Об'єднаною Європою або Азійсько-Тихоокеанським регіоном, тобто відбувається своєрідний поділ праці між глобальними і регіональними системами, покликаними в ідеалі діяти в ім'я досягнення однієї мети.

Трактування регіоналізації як способу реалізації потенцій глобальної економіки знайшло відображення в так званому парадоксі Нейсбітта, згідно з яким, “що вищий рівень глобалізації економіки, тим сильнішими є її найдрібніші учасники”, тобто що багатші внутрішні зв'язки суспільства, то вищий ступінь його економічної та соціальної консолідації; що повніше реалізуються його внутрішні ресурси, що успішніше воно використовує переваги інтеграційних зв'язків і адаптується до умов глобального ринку.

¹⁷⁵ Семенов Г. А. Участие Украины в мировых хозяйственных процессах / Г.А. Семенов, М.А. Панков // Вісн. Акад. екон. наук України. – 2003. – № 1 (3). – С. 57–64.

¹⁷⁶ Krugman P.R. Is Bilateralism Bad? / P.R. Krugman // International Trade and Trade Policy / Ed. by E. Helpman, A. Razin. – Cambridge, Mass : The MIT Press, 1991. – P.483–499.

¹⁷⁷ Цивилизационная структура современного мира : в 3 т. Т. 1. Глобальные трансформации современности / под ред. Ю.Н. Пахомова, Ю.В. Павленко. – К. : Наукова думка, 2007 – 487 с. – (Сер. "Проект "Наукова книга").

На думку З. Луцишин, процес регіоналізації економіки дещо сповільнює широкомасштабну глобалізацію, виступаючи водночас невід'ємною й логічною фазою глобальності, саме на цьому витку розвитку. На переконання дослідниці, регіон є меншою моделлю світу і саме тут можна швидше досягти інтернаціоналізації, інтеграції, лібералізації, уніфікації, не зазіхаючи на національну самобутність; виявити труднощі, суперечності, неприйнятні кроки і аж тоді переходити до вищого щабля у глобальному світі, співпрацюючи з укрупненими світовими регіонами-полісами [147, с. 66]¹⁷⁸.

Регіоналізація та глобалізація водночас можуть вступати в глибокі суперечності за умови, що регіональна інтеграція сприяє інтенсифікації господарських зв'язків усередині угруповань, які перетворюються на дедалі більш ізольовані та самодостатні утворення. Прикладом такої суперечливості є ситуація щодо регулювання міжнародної торгівлі в межах СОТ. Загальновідомо, що угоди СОТ ґрунтуються на принципі недискримінаційності, закріпленому в режимі найбільшого сприяння, який зобов'язані надавати один одному члени цієї організації. Однак створення навіть найпростішого регіонального інтеграційного угруповання у формі зони вільної торгівлі передбачає запровадження преференційного режиму для її учасників, що фактично заперечує режим найбільшого сприяння. Тобто регіоналізація світового економічного процесу не усуває бар'єри на шляху глобальної інтеграції, а лише змінює їх просторову конфігурацію. У процесі “одномірної” уніфікуючої глобалізації, яка сприймається як еквівалент американізації світового простору, регіональна інтеграція є однією з форм підтримки та захисту суверенітету національної держави [401, с. 378]¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Луцишин З.О. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації / З.О. Луцишин. – К. : Видавн. центр “ДрУк”, 2002. – 320 с.

¹⁷⁹ Цивилізаційна структура сучасного світу : в 3 т. Т. 1. Глобальні трансформації сучасності / под ред. Ю.Н. Пахомова, Ю.В. Павленко. – К. : Наукова думка, 2007 – 487с. – (Сер. "Проект "Наукова книга").

Отже, регіоналізація є одночасно і стимулятивним і гальмівним чинником процесу глобалізації, що дає змогу вирішити суперечності між інтеграційними та дезінтеграційними тенденціями у світовій господарській системі.

Сучасними формами вирішення суперечностей між глобалізацією та регіоналізацією є такі:

- інституційний розвиток – удосконалення правил і процедур міжнародних економічних організацій;
- функціональний розвиток – розширення наявних торговельно-економічних союзів;
- укладення міжрегіональних угод, формування стратегічних торговельних відносин на преференційній основі незалежно від географічного місця розташування контрагентів, зростання взаємодії між торговельно-економічним союзом;
- взаємопереплетення торговельно-економічних союзів – участь країн одночасно в кількох інтеграційних угрупованнях різного географічного формату;
- зовнішня експансія з боку цих союзів.

У сучасній економічній науці виокремлюється дві "хвилі" регіональної інтеграції – старий і новий економічний регіоналізм.

Старий економічний регіоналізм існував за умови біполярності; формувався здебільшого "згори", під контролем двох супердержав; мав протекціоністський характер; спрямовувався, як правило, на вирішення економічних проблем чи питань безпеки; передбачав відносини між суверенними державами. Його зміст був нерозривно пов'язаний із політикою лібералізації ринків через втручання держави. Саме тому, з позиції старого регіоналізму, створення Європейського Союзу є захисною реакцією Європи на атаки глобального транснаціонального капіталу.

Новий економічний регіоналізм пов'язаний з відкритістю національних господарських систем завдяки діям глобальних бізнес-акторів як суб'єктів глобального простору. Метою відкритого регіоналізму є формування оптимальних економічних просторів регіонального характеру, вільне переміщення капіталів, товарів, послуг і робочої сили між учасниками інтеграційних об'єднань та їх найбільш ефективне поєднання. У цьому контексті регіональна інтеграція є складовою процесу глобалізації.

Активізація приватного підприємництва та примноження точок локалізації прискореного економічного розвитку інтенсифікують позитивні зворотні зв'язки, що прискорюють інтеграційні процеси світової економіки. Ідеться також про те, що сучасним регіональним об'єднанням легше й ефективніше вписатися в процеси глобалізації та отримати вагомі вигоди від синергійного ефекту використання інвестиційної енергії міжнародного фінансового капіталу.

Сучасні ТНК формують корпоративну філософію на основі регіональної парадигми. Їхні глобальні організаційні структури об'єднують відносно автономні трансрегіональні комплекси, орієнтовані на певний міжнародний локальний ринок. Сприяючи транснаціоналізації світової господарської системи, глобальні кола бізнесу діють як захисники певного типу регіоналізованого світу. У цьому контексті регіоналізація фактично виконує функції структуротворчого елемента глобальної системи [401, с. 45–46]¹⁸⁰.

Трактуючи поняття відкритого регіоналізму як домінуючої теоретичної моделі відносин “глобалізація — регіоналізація”, сучасні західні дослідники звертають увагу на те, що відкритий регіоналізм:

¹⁸⁰ Цивілізаційна структура сучасного світу : в 3 т. Т. 1. Глобальні трансформації сучасності / под ред. Ю.Н. Пахомова, Ю.В. Павленко. – К. : Наукова думка, 2007 – 487с. – (Сер. "Проект "Наукова книга").

- передбачає утворення організаційних форм, заснованих на принципах односторонньої лібералізації та відмови від дискримінації, що означає надання локальних преференцій як членам, так і нечленам об'єднання;
- є проектом, учасники якого допускають розширення складу об'єднання за умов дотримання претендентами відповідних правил і критеріїв угоди;
- є реакцією урядів на потреби корпорацій зміцнити свої позиції на глобальних ринках;
- є синонімом лібералізму, орієнтованого на максимально можливе використання переваг глобального ринку;
- може трактуватися як мезоглобалізація [441; 409; 420]¹⁸¹.

Метою усіх цих мезопроцесів є пошук оптимальних форм об'єднання локальних співтовариств та звернення до солідарності як природного способу виживання в глобальних процесах. Мезорівень упорядковує, організовує та гармонізує енергетику різноспрямованих загальнопланетарних і місцевих етнокультурних процесів, сприяє забезпеченню діалектичної єдності універсальних і національних цінностей, зміцнює основи гомеостазису системи. Йдеться про те, що "всупереч поширеним уявленням у ході глобалізації "перестінки" між різними сегментами світу не руйнуються, а перетворюються, стають проникними "мембранами" з керованими потоками обмінів".

Регіон є таким мезорівнем організації світової системи, який дає змогу не лише послабити та вирішити суперечності між глобальними та локальними трансформаціями, а й надати певної "глобальності" локальним перетворенням і, навпаки, адаптувати загальнопланетарні тенденції до місцевої культурно-історичної специфіки. Саме на цій сходинці суспільної

¹⁸¹ Drysdale P. The Pacific: An Application of a General Theory of Economic Integration / P. Drysdale, R. Garnaut // Pacific Dynamism and the International Economic System / C.F. Bergsten (ed.). – Washington : Institute for International Economics, 1993. – S. 187 ; Mittelman J.H. The Globalization Syndrome: Transformations and Resistance / J.H. Mittelman. – Princeton: Princeton University Press, 2000. S. 112-113 ; Phillips N. The Future of the Political Economy of Latin America // Political Economy and the Changing Global Order / R. Stubbs and G.R.D. Underhill (eds.). – Oxford : Oxford University Press, 2000. – P. 286.

самоорганізації встановлюється баланс між інтеграцією та дезінтеграцією, між центром і периферією. За цих обставин регіоналізація є не лише способом пристосування окремих держав до умов глобалізації, а виявом їхнього прагнення пристосувати глобальні тенденції до своїх. локальних. інтересів.

Отже, сучасну світову господарську систему слід розглядати як складну трирівневу комбінацію національних, регіональних і глобальних господарських систем та відповідних їм ринків. При цьому не можна забувати про такі особливості:

а) державні устрої, національні економіки та чіткі кордони юрисдикцій держав-націй не збігаються з розмитими лініями глобальних економічних систем;

б) нації економічно взаємозалежні, оскільки в межах своїх транснаціональних і регіональних структур володіють спільними елементами економічних систем;

в) високий ступінь взаємозалежності й інтегрованості господарських систем у глобальній економіці супроводжується системним й синергетичним ефектом;

г) усі країни, яким належать частини спільного економічного простору, зацікавлені в ефективності глобальної господарської системи [49, с. 25–26]¹⁸².

На думку А. Мокія, сучасне світове господарство слід розглядати в контексті нової тривимірної структури розвитку світового господарства: глобалізації, локалізації та маргіналізації як триєдиної сукупності “глобальної” економіки світових лідерів, макрорегіо-нальних “локальних”

¹⁸² Гладій І.Й. Регіоналізація світового ринку: євроінтеграційний аспект : монографія / І.Й. Гладій. – Тернопіль : Екон. думка, 2006. – 544 с.

економічних угруповань і “маргінальних” економік країн, що не залучені до зазначених процесів [211, с. 47]¹⁸³.

Деякі дослідники розглядають глобалізацію з позиції локалізму, який “має на меті посилення незалежності від центрального уряду та активізації місцевого життя [333, с. 85–86]”¹⁸⁴. Суперечливе поєднання тенденцій глобалізації та локалізації економічної активності знайшло відображення у неологізмі глокалізація, Термін “глокалізація” часто вживають дослідники процесу глобалізації Р. Робертсон, У. Бек, М. Епштейн, які вважають, що локальне та глобальне не виключають одне одного, і локальне розглядають як аспект глобального, пов'язаний із зіткненням локальних, місцевих особливостей соціально-економічного розвитку. Відтак глокалізм вони трактують як фактор, що сприяє поєднанню, опосередкуванню, співвіднесенню, зближенню світового та місцевого, глобального та локального, центрального та периферійного. Стверджуючи, що процеси інтеграції та диференціації розвиваються паралельно, прискорюючи та стимулюючи один одного, дослідники виходять з того, що провідною тенденцією XXI ст. буде не глобалізація або локалізація, а глокалізація, оскільки “процес розвитку йде відразу в обидва боки — глобальності та локальності, як процес зближення цих полюсів [50, с. 243]”¹⁸⁵.

Новітньою тенденцією творення глобальних і поглинання національних форм, є *кластеризація*. Згідно з феноменологічною теорією фазових переходів Л. Ландау й П. Еренфеста, будь-яка система, що перебуває на стадії фазового переходу, включає кластери (угруповання однорідних елементів, що характеризуються певною стійкістю та симетрією) двох

¹⁸³ Економічні системи : монографія / за ред. Г.І. Башнянина. – Львів : Вид-во Львів, комерц. акад., 2006. – Т. 1. – 484 с.

¹⁸⁴ Саката М. Государственный капитализм, или Авторитарный режим: к вопросу о сущности “социалистической рыночной экономики” в Китае / М. Саката // Вестн. С.-Петербург. ун-та. – 2003. – Сер. 5. – Вып. 3 (№ 21). – С. 77–86.

¹⁸⁵ Глобализация и судьба цивилизаций / отв. ред. Т. Тимофеев, Ю. Яковец, У. Бледсо. – М. : МФК, 2003. – 318 с.

типів: 1) мутаційні, які є носіями нових властивостей; 2) інерційні, які є носіями старих властивостей. Співвідношення між кількістю кластерів цих двох типів у перехідній системі змінюється під впливом зовнішніх сил (експорту/імпорту ентропії).

Принциповою відмінністю кластерного підходу, від інших стратегій регіонального розвитку дослідники вважають синергійний ефект. Спираючись на соціальний капітал, кластеризація оптимізує логістичні операції, мінімізує трансакційні та трансформаційні витрати та замінює конкуренцію підприємств конкуренцією галузей, регіонів та окремих країн. За словами М. Портера, концепція кластеризації є новим способом бачення економіки будь-якого утворення (міста, регіону, країни, світу), заснованим на пріоритетності мережі, яка забезпечує певні види спільної діяльності, підвищує частоту і силу взаємодії, активізує обмін, а в підсумку створює додану вартість [221, с. 156]¹⁸⁶.

Сучасна наука трактує кластери як групи взаємопов'язаних господарських систем, мережі незалежних виробничих або сервісних фірм разом з їхніми постачальниками та творцями технологій і ноу-хау, до яких належать університети, науково-дослідні інститути, інжинірингові компанії тощо. Класичним прикладом кластера є Силіконова долина в США, заснована 1990 р. завдяки зусиллям місцевої влади та працівників Стенфордського університету. Сьогодні у межах цього кластера функціонує майже 20 000 венчурних компаній, у яких зайнято 2,5 млн осіб. Важливу роль у глобальній економіці відіграють також автомобільний кластер у Детройті, Голлівудський – у сфері кіно, Швейцарський — у банківській і годинниковій галузях, фінансовий — у лондонському районі Сіті, модельний — у Мілані та Парижі, хайтек та аерокосмічний — у Сіетлі. Бурхливо розвиваються такі новітні кластери, як “Новий Детройт”

¹⁸⁶ Портер М. Международная конкуренция : пер. с англ. / под ред. и с предисл. В.Д. Щетинина. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 528 с.

(штат Алабама), Шанхайський, “Силіконове болото” в районі Кембриджа, хайтек-кластер у Бангалорі (Індія). Потужні можливості кластерного підходу, здатного вивести країну в лідери за показником глобальної конкурентоспроможності, демонструє Фінляндія. Створені в цій країні ІТ-телекомівський кластер і Medihjlis є світовими лідерами у відповідних галузях [51, с. 411]¹⁸⁷.

Отже, на трансформаційний потенціал національних господарських систем, які функціонують за несприятливих умов зростання нестійкості світогосподарської системи та прискореного входження в структури уже сформованих економічних зв'язків, глобалізація впливає суперечливо. Пошуково-експериментальний характер економічних та інституційних трансформацій цих країн супроводжується розщепленням національних господарських комплексів та руйнацією сформованих виробничих зв'язків; випереджальною зовнішньоекономічною лібералізацією, яка створює переважно зовнішній, а не внутрішній тиск на національних товаровиробників, ускладнюючи можливості їх пристосування до конкурентного середовища; прискореною лібералізацією валютно-фінансової сфери, що формує передумови для переливання капіталу з проблемного реального сектору в більш гнучкий сектор валютних операцій та операцій з цінними паперами; обмеженням можливостей національних урядів щодо регулювання торгівлі, конкурентних відносин, реалізації податкової політики, досягнення суспільного добробуту; підривом національної самодостатності економічного розвитку, зростанням зовнішніх і внутрішніх ризиків трансформаційних економік, пов'язаних з їх перетворенням на меншовартісний придаток розвиненого світу; зростанням домінування ТНК та впливом продуктивних ресурсів, що позбавляє національні економіки важливих джерел саморозвитку,

¹⁸⁷ Глобалистика: международный междисциплинарный энциклопедический словарь / гл. ред. И.И. Мазур, А.Н. Чумаков. – М. ; СПб. ; Нью-Йорк : ИЦ “ЕЛИМА”: ИД “Питер”, 2006. – 1160 с.

викликаючи структурне спрощення їхніх національних господарських комплексів; різкою майновою диференціацією суспільства, збільшенням частки населення з низькими доходами.

Відзначаючи суперечливість процесів глобалізації, Дж. Стігліц звертає увагу на те, що за останнє десятиріччя ХХ ст. людей, які живуть у бідності (менше ніж на 2 дол. США у день), стало більше на 100 млн. І це в той час, як загальносвітовий дохід зростав у середньому на 2,5% за рік. Це означає що глобалізація не досягла успіху в зниженні бідності, як і в забезпеченні стабільності [355, с. 23]¹⁸⁸.

Отже, з одного боку, глобалізація ринків і виробництва небачено розширює можливості окремих країн щодо використання оптимальної комбінації різноманітних ресурсів, їхньої всебічної участі в системі міжнародного поділу праці, з іншого — глобальні процеси значно загострюють конкурентну боротьбу, спричиняють маніпулювання величезними фінансовими та інвестиційними ресурсами, що становить реальну загрозу для країн із низькими й середніми доходами. Якщо в 90-ті роки ХХ ст. глобалізація стала важливим фактором успіхів для розвинених країн, то її вплив на периферійні країни виявився досить суперечливим. З одного боку, вона стимулювала анклавну модернізацію економіки, прискорений розвиток експортно орієнтованих галузей, поширення західних стандартів виробництва й управління, з іншого — відбувалася заміна соціально-економічних орієнтирів у бік відкритої економіки через інтеграцію у світове господарство, зростання споживання та зниження норми нагромадження. Як наслідок загальнонаціональні завдання відступили на другий план, загострилися екологічні та соціальні проблеми, поглибилися суперечності між розвиненими країнами, з одного боку, і

¹⁸⁸ Стігліц Дж.Ю. Глобализация: тревожные тенденции / Дж.Ю. Стігліц ; пер. с англ. и прим. Г.Г. Пирогова. – М. : Мысль. 2003. – 352 с.

трансформаційними економіками, та країнами, що розвиваються – з іншого.

Негативним наслідком взаємопроникнення національних господарських комплексів, розгалуження господарських і технологічних ланцюгів, примноження каналів розподілу та перерозподілу ресурсів є перекладення на інших витрат структурної перебудови, вирішення соціально-економічних та екологічних проблем. Зазначені процеси ускладнюють діяльність господарських суб'єктів, трансформують ринки, ціноутворення, розподіл доходів, спрямованість і характер інвестицій та часто перетворюються на глобальні проблеми.

У межах національно-господарських комплексів негативні зовнішні ефекти, пов'язані з перекладанням підприємцями своїх витрат, труднощів і проблем на партнерів, конкурентів, навколишнє середовище та державу, частково стримуються суспільним та урядовим регулюванням, сформованим інституційним середовищем. Однак на глобальному рівні таких обмежень на сьогодні нема. Своєрідною реакцією на зазначені процеси є створення міжнародного ринку зовнішніх ефектів і стимулювання національними урядами іноземних інвестицій з позитивними ефектами.

Основним вимірником, що характеризує ступінь планетарної інтегрованості національних економік, є *індекс глобалізації*. У сучасних наукових дослідженнях при міжнародних зіставленнях використовують переважно такі показники:

економічний вимір глобалізації – визначається такими індикаторами, як рівень розвитку міжнародної торгівлі (сума всіх видів експорту та імпорту), прямих іноземних і портфельних інвестицій (сума їх припливу та відпливу), зростання доходів нерезидентів у формі заробітної плати чи прибутку від інвестицій у відсотках ВВП;

соціальний вимір глобалізації – відображає ступінь інтегрованості пересічної людини та її родини у міжнародні суспільні інститути. Оцінюється такими індикаторами, як інтенсивність персональних контактів людей у банківській, телекомунікаційній та туристичній сферах з громадянами інших країн, рівень розвитку міжнародного туризму, охоплення населення засобами масової інформації та телекомунікації, мережі інтернету, інтернет-хостів, частка іноземних громадян у країні, рівень розвитку мереж міжнародної торгівлі тощо;

політичний вимір глобалізації – відображає політичну значущість та вплив країни на світові процеси та дає змогу оцінити масштаби розширення її участі в цих процесах і змінах. Кількісно цей показник оцінюється з використанням таких індикаторів, як членство країни у міжнародних організаціях та її участь у місіях Ради Безпеки ООН, кількість іноземних посольств у країні, ратифікованих міжнародних угод тощо.

Аналіз рейтингу країн за індексом глобалізації засвідчує, що у 2006 рр. Україна посідала відповідно 39-те місце серед обстежених 62 країн.

Висновки до розділу 1

Здійснене нами обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження, сучасних господарських систем в умовах глобалізації дає змогу сформулювати відповідні висновки та узагальнення. Насамперед необхідно зазначити, що розробка теоретико-методологічних засад аналізу і сучасних господарських систем передбачає вивчення існуючих як у зарубіжній, так і українській економічній думці підходів до розуміння природи господарських систем, їх тлумачення, усвідомлення структурних

елементів. Іншими словами, йдеться про трактування господарської системи як наукової категорії сучасної економічної теорії. При цьому варто зауважити, що економічна наука та, зокрема, теорія порівняльних економічних систем мають справу з надзвичайно Динамічним, мінливим матеріалом, оскільки невинний розвиток людської діяльності та її модифікація, інтелектуалізація і гуманізація у XXI ст. призводять до швидких економічних та ін. змін і, відповідно, породжують співіснування різних типів господарських систем, які за великим рахунком усі без винятку перебувають у стані постійної трансформації, включаючи не тільки системи з відносно нижчим рівнем розвитку, а й найбільш передові.

Отже, сучасна економічна компаративістика, намагаючись проникнути у природу господарських систем суспільства, висуває чимало підходів до їх трактування, яких об'єднує насамперед те, що господарське життя суспільства, його господарська діяльність усвідомлюються власне як "система", навіть "складна система", з усіма логічними висновками, які впливають з системної методології.

Розробка теоретико-методологічних засад дослідження сучасних господарських систем об'єктивно передбачає виявлення пріоритетних доміант їх трансформації, якими у XXI ст. є глобалізація. Саме ці процеси здійснюють нині вирішальний вплив на функціонування і трансформацію існуючих чи становлення нових господарських систем. Будучи тісно взаємопов'язаними між собою, вони зумовлюють ключові параметри господарських систем, їх елементну структуру, визначають важливіші функції.

Початок третього тисячоліття характеризується істотним посиленням глобалізаційних тенденцій у світі. Цей об'єктивний, складний і неоднозначний процес нині є пріоритетною доміантою планетарного масштабу. Дослідження сучасних господарських систем щільно пов'язане з

аналізом процесів глобалізації і генезису постіндустріального (інформаційного) суспільства. У рамках такого дослідження проблеми глобалізації висвітлюються як новий контекст порівняльного аналізу господарських систем. Інакше кажучи, значний науковий інтерес викликає з'ясування феномену глобалізації дослідження сучасних господарських систем.

Важливою складовою розробки теоретико-методологічних засад дослідження сучасних господарських систем, своєрідним логічним її завершенням є обґрунтування новітньої методології їх порівняння. Дослідження господарських систем об'єктивно виводить нас на порівняльний аналіз систем, економічну компаративістику, метою якої є пошук та виявлення оптимальних типів сучасних господарських систем і конкретних національних моделей економічного розвитку. Порівняльний аналіз господарських систем спирається на їх типологізацію і доповнює її обґрунтуванням об'єктивних показників, що дають змогу співставити різні господарські системи з метою не тільки виявити переваги тих чи інших систем, а й визначити оптимальні економічні моделі для тих чи інших країн і вектор трансформації їхніх національних господарських систем. При цьому сьогодні, на наш погляд, українська економічна наука повинна бути насамперед спрямована на розв'язання надзвичайної ваги теоретичного і практичного завдання - обґрунтування якнайкращої, найефективнішої стратегічної господарської моделі для України у XXI ст.

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ НАЦІОНАЛЬНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ

2.1. Теоретичні основи і поняття структурної політики

Політика – це сфера взаємних впливів між особами та організованими суспільними групами, що стосуються мети і ресурсів діяльності людства. Людство не тільки являє і використовує право, але також організувало і керує діяльністю різних інституцій, в свідомий спосіб впливає на напрями розвитку громадського і господарського життя, через підтримання внутрішнього порядку, репрезентацію національних політичних і економічних інтересів на міжнародній арені, підтримку технічного прогресу тощо.

Одним із головних елементів розвитку будь-якого предметів є його структура. Її пізнання і оцінка змін, дозволяють визначити специфічні структурні ознаки окремих об'єктів, відповідно велика кількість подібних ознак може полегшити оцінку схожості цих структур в аналізованих періодах, як і дослідження процесу їх подібності.

Структура (від лат. *structura* – будова, уклад) означає систему взаємної залежності між елементами даного укладу, обумовлених їх приналежністю до цього укладу. Натомість *система* (від дав.-гр. σύστημα — «сполучення») — множина взаємопов'язаних елементів, відокремлена від середовища і яка взаємодіє з ним, як ціле. Зв'язки (співвідношення) між

елементами системи творять його структуру. Відзначається дві основні особливості системи: 1) поведінка кожного елемента впливає на поведінку цілісності, але жоден елемент не має винятковості у впливі на цілісність; 2) кожна, відокремлена відповідно до довільного критерію, підбір елементів має вплив на функціонування системи, але жоден з цих елементів не має виключного впливу (система є безроздільною цілісністю). Відповідно до теорії систем світу, оточуючого людину, є система, в якій можна виділити дійсні системи, а серед них господарські і суспільні системи. Структура цих систем піддається безперервним змінам в процесі еволюції.

Структурна політика – це важлива складова господарської політики, що полягає в свідомому творенні господарських структур в господарстві шляхом використання відповідних інструментів а також розв'язання зусиллями людей господарських і суспільних проблем, які супроводжують структурні зміни. Як і кожна політика, яку провадять державні інституції, структурна політика складається з таких елементів, як предмет впливу, мета, інструменти а також висновки. Ця політика характеризується також мікроекономічним підходом, що вимагає зосередження на окремих господарських суб'єктах і їх групах, і макроекономічним підходом, що зосереджується на структурі господарства всієї країни або господарства інтегралційного угруповання.

Структура національного господарства

Основними поняттями структурної політики є господарські структури а також структурні зміни. Господарські структури є предметом впливу структурної політики, а структурні зміни національного господарства – предметом дослідження цієї політики.

Терміном “національне господарство” називається сукупність запасів, а також видів діяльності у сфері виготовлення, розподілу, обігу і

споживання в певній країні. Національне господарство охоплює такі галузі і сфери, як промисловість, будівництво, землеробство, лісівництво, транспорт і зв'язок, торгівля, комунальне господарство, житлове господарство, освіта і наука, культура і мистецтво, охорона здоров'я, фінанси і страхування, державну управління і правосуддя. Організація і структура національного господарства залежить від багатьох чинників, зокрема від рівня розвитку, розмірів країни і її специфічних ознак (наприклад природних ресурсів, традицій), кількості населення, міжнародного становища, а також участі в міжнародному розподілі праці, чисельності і рівня кваліфікації кадрів, розвитку науки, організації роботи тощо.

Якщо ми розглянемо національне господарство як визначену сукупність, то її структура виражатиме наявність елементів і їх взаємодії в межах цієї сукупності як цілісної системи. Відповідно до різних визначень *господарська структура* – це взаємодія (співвідношення) між окремими елементами господарства а також і всім національним господарством.

Згідно з поділом Б.Визнікевича, *елементами національного господарства* є: 1) господарські одиниці (суб'єкти); 2) система регулювання (система управління господарством, підсистема поділу, ринок споживчого майна – встановлення горизонтальних зв'язків між продукцією, торгівлею і індивідуальними споживачами); 3) продукція (виробництво і розподіл); 4) чинники продукції.

Поняття суб'єкта національного господарства, згідно міжнародного права, відповідає поняттю *legal unit*, що застосовують в методології європейських кадастрів про суб'єктів. Під *суб'єктом національного господарства* розуміється юридична особа, а також фізична особа, що займається господарською діяльністю. Трохи вужчим поняттям, що

використовують в статистиці, є *господарські суб'єкти* – суб'єкти, що займаються господарською діяльністю, так звану виробничу сферу і сферу послуг, з метою досягнення прибутку.

Фізичною особою є кожна людина як предмет права. Юридичною особою є організаційна одиниця, покликана до визначеної мети, визнана через право людини. Найважливіші юридичні особи в державі – це Національний банк, державні підприємства, державні банки, кооперативи і їх зв'язки, товариства з обмеженою відповідальністю і акціонерні товариства, фонди, об'єднання тощо. Виникнення, структуру і порядок набуття чи втрату повноважень юридичних осіб визначають положення права.

Набуття статусу юридичної особи настає з моменту реєстрації організаційної одиниці до відповідного реєстру.

Суб'єкти національного господарства організували свою діяльність як: 1) підприємці у формі підприємства; 2) інституційні одиниці. *Підприємство* – це організаційна одиниця, що виробляє, або надає послуги, отримуючи прибуток від діяльності, особливо в сфері реалізації своєї продукції. Підприємство може займатися одним або декількома видами діяльності в одному або декількох місцях. Воно створене юридичною особою або групою юридичних осіб. Крім підприємств в національному господарстві функціонують суб'єкти, діяльність яких полягає в управлінні. Діють у формі адміністрацій, товариств, зв'язків, співдружності, професійних представництв, бюджетних одиниць тощо. Це так звані *інституційні одиниці* – елементарні центри прийняття господарських рішень, що характеризуються цілісною системою рахунку і автономією в прийнятті рішень, зв'язаних з виконанням його основних функцій. Інституційні одиниці існують в секторі урядових і приватних інституцій, не налаштованих на принесення доходу.

Згідно класифікації інституційними одиницями визнаються: 1) приватні та публічні спілки і товариства, публічні корпорації; 2) кооперативи або спілки, визнані незалежними юридичними особами; 3) публічні підприємства, які на підставі спеціальних юридичних актів вважаються окремими юридичними особами; 4) інституції, неприбуткові, визнані незалежними юридичними одиницями; 5) урядові агентства.

Участь підприємств у виробництві є істотним критерієм їх місця в економіці. Дозволяє розглянути їх як працедавців, що акумулюють попит на ринку праці, а також полегшує оцінку їх виробничого потенціалу.

Господарські суб'єкти можуть здійснювати міжрегіональні зв'язки співробітництва з іншими господарськими суб'єктами з цієї самої галузі і зв'язаними з ними інституціями, що знаходяться в географічному сусідстві – це кластери (*clusters*). Найчастіше це комплекси подібних фірм, які володіють виробництвом з певною спеціалізацією, інформацією, капіталом та інфраструктурою. Ці підприємства користуються подібними накладками, технологією, логістичними мережами. Вони мають: 1) секторальні мережі, що базуються на MSP, діючих в цьому самому секторі; 2) горизонтальні мережі – різні форми співробітництва подібних суб'єктів; 3) вертикальні мережі, наприклад співробітництво фірм постачальників на користь глобального споживача.

Кожне господарство характеризується відповідною їй господарською структурою, яка проявляється перш за все в:

1) *секторальній структурі*, що зображає основний поділ національного господарства на чотири сектори;

2) *предметній структурі*, яка являє перелік галузей і гілок національного господарства виділених з огляду на вид господарської

діяльності а також їх участь у виробництві кінцевого продукту або виробничих чинниках (вартості ресурсів, величини працевлаштування тощо);

3) *приватницькій структурі*, що охоплює показники участі приватного і суспільного сектора у виробництві ВВП, в працевлаштуванні, в наявності ресурсів, інвестиціях; до суспільного сектора належать суб'єкти, що являють державну власність, одиниці територіального самоврядування а також змішані з перевагою капіталу суб'єктів суспільного сектора; до приватного сектора належать суб'єкти економіки, що являють приватну власність; загальнодержавну (між іншим спілки, кооперативи, фізичні особи, що проводять господарську діяльність, суспільні організації, об'єднання, фонди) власність; закордонну (між іншим відділи закордонних підприємств, закордонні представництва, спілки з виключною участю закордонного капіталу) а також змішану з перевагою капіталу суб'єктів приватного сектора;

4) *структурі суб'єктивної економіки*, визначеної участю окремих категорій господарських суб'єктів в їх кількісному поєднанні; у її рамках відзначається секторальний устрій суб'єктів національного господарства, а також сектор підприємств;

5) *виробничій структурі*, що визначається участю матеріаломістких, високо вартісних виробництв, а також високо технологічному розвитку;

6) *структурі використання виробничих ресурсів* в окремих секторах або всій економіці, що визначає розподіл праці і міжнародну кооперацію; що базується зазвичай на структурі сировинних запасів і продукції, яка вирішує компаративну і конкурентну перевагу загальнодержавних товарів на закордонних ринках; особливе значення має структура працевлаштування;

7) *просторовій структурі*, що визначається розміщенням господарських суб'єктів і виробничих чинників в окремих регіонах; поділ цей стосується взаємних зв'язків і впливів елементів державної економіки, що відзначаються місце розташуванням;

8) *інституційній структурі* – вони мають основне значення для формування економічних взаємин в країні, а також функціонування господарської системи і рішень, що її стосуються.

Згадані господарські структури мають стислі кореляції із структурою, географії товарного обігу, що визначається через участь окремих країн в товарному обігу даної країни, із закордоном, а також із структурою імпорту і експорту в торгівельних співвідношеннях з окремими країнами¹⁸⁹. Ці спів відношення стабілізувалися разом з прогресом європейської інтеграції.

Характеризуючи окремі господарські структури, ми можемо виокремити їх ознаки. Основною особливістю господарської структури є ієрархічна будова. Таким чином господарство обраного регіону є однаково цілісністю, як і елементом загальнодержавної економіки, яка своєю чергою підлягає цьому самому правилу і є водночас цілісністю (укладом) і елементом всесвітньої економіки.

Із точки зору предметної структури можна наприклад розглядати легку промисловість і як цілісність, і як елемент більш організованої структури легкої промисловості, яка своєю чергою є і цілісністю, і елементом промисловості споживчого ринку. У цього виду ієрархії можна виділити *макроструктури*, коли агрегуються менші елементи в більші цілісності, і *мікроструктури*, коли мова є про окремі одиниці на нижчому рівні,

¹⁸⁹ Об'єднана Товарна Номенклатура – CN, а також Міжнародна Стандартна Класифікація Торгівлі – SITC

наприклад місцевостях і локалізованій на їх територіях продукції виробів або їх деталей, колективів чи приватних підприємців задіяних у виробництві.

Характерною ознакою усіляких господарських структур, поза згадану їм ієрархією, є взаємний вплив окремих елементів а також *змінність* їх параметрів. Це сприяє мінливості структур. Їх стійкість може спостерігатися тільки в певний короткий період. Сучасна економіка характеризується безперервними змінами, які є рівнодіючими ринковими пристосуваннями до змін, а також рішень, що піднімаються у межах політики макро- і мікроекономіки.

Кожна господарська структура має визначені ознаки і *ступінь розвитку*. Структура може бути наприклад дуже складна і відносно проста, розширена і примітивна, високорозвинена і малорозвинена, високоорганізована і неорганізована. Може мати багато посередніх станів розвитку господарських структур. Структури високорозвинені, високо організовані прагнуть сьогодні до господарської інтеграції.

Основною складовою структури державного господарювання є промисловість. Про головну роль промисловості в національному господарстві свідчить те, що від рівня його розвитку залежать головним чином рівень і темп розвитку всього господарства держави. Існує загальновідома парадигма, яка полягає у зростаючій участі промисловості в створенні національного доходу у міру зростання рівня розвитку даного господарства держави. На наступних стадіях господарського розвитку настає зростання ринку послуг в частці національного доходу, у високорозвинених країнах.

Таблиця 2.1.

Класифікація структур

Критерії	Складники структури	Назва структури
Ступінь перетворення предметів роботи (масштаби промислової переробки і умови виготовлення продукції)	Видобувна, переробна промисловість, Галузі промисловості Групи гілки промисловості	Структура відповідно до ступеня промислової переробки Галузева структура
Сировина (подібність перероблюваної сировини)	Промисловість групи А, промисловість групи В	Структура відповідно до груп гілки
Технології (схожість технологічних процесів, що використовуються і ресурсів виробництва).	Важка промисловість, легка промисловість Мала промисловість, середня промисловість, велика промисловість	Структура відповідно до призначення виробів
Застосування виробів (схожість призначення виробів).	Усуспільнена (державна і кооперативна) промисловість, Не усуспільнена промисловість (ремесло і приватна промисловість)	Структура відповідно до власності засобів виробництва і вироблених товарів
Господарське призначення виробів.	Загальнодержавна промисловість, регіонів, одиниць адміністративно територіальних	Структура відповідно до величини підприємств
Власність засобів виробництва (важливість, масовість) і виробів (важливість, величина)	Загальнодержавна промисловість, закордонна промисловість	Власницька структура Просторова структура
Величина підприємств.		Структура відповідно до походження промислового капіталу
Власність ресурсів продукції – змішаний		
Розміщення промисловості на області, країни.		
Походження промислового капіталу		

Величина промислового потенціалу і раціональна еволюція його структури визначають рівень розвитку економіки більшості країн

сучасного світу. Отже можна стверджувати, що промисловість і його структура суттєво впливають на структуру національного господарства, її розвиток і ефективність.

Найчастіше аналізованими видами промислових структур, як в окремих країнах, так і в міжнародних порівняннях, є структури одноосібна і галузева. Залежно від господарського призначення, продукція, що виробляється в окремих галузях промисловості, ділиться на грошове (інвестиційне) і споживче майно.

Предметом структурних досліджень є найчастіше: кількісні співвідношення між видобувною і переробною промисловістю, галузева структура промисловості, кількісні співвідношення між промисловістю, що виробляють товари (група А) і промисловістю, що виробляє предмети споживання (група В) тощо.

З поняттям господарської структури тісно пов'язана *структура ринку*. Вона означає сукупність ознак, що характеризують ринок або, всю господарську діяльність. Відповідно до просторового критерію ринки можна поділити на: локальні, регіональні, загальнодержавні, міжнародні, світові; відповідно до галузей – нафто-паливні, збіжжя тощо; відповідно до критерію змін протягом часу – стабільні, сезонні, ті що виникають за необхідністю (*emerging markets*), що розширюється (напр. ново впроваджені вироби), які скорочуються (як правило на застарілі вироби, напр. чорно-білі телевізори); відповідно до величини обігу – малі, середні, великі; відповідно до економічної теорії – майна і послуг, праці, грошей. Залежно від ступеня концентрації попиту і пропозиції відзначається: досконала і недосконала конкуренція, охоплююча монополія, олігополія і монополістична конкуренція.

Крім згаданих основних форм ринку деякі теоретики відокремлюють ще ринки, потенційно конкурентні. Яким характерна відсутність бар'єрів

входу і виходу з них. Легкість вторгнення на такий ринок сприяє, незважаючи на значну ступінь концентрації, не використання економічної сили і монополізації ринку, оскільки яка-небудь спроба її застосування сприяє входу на ринок нових фірм і унеможлиблює досягнення будь-яких прибутків. Для ринку послуг характерним є відсутність прибутку в певний період, наявність на ринку не великої кількості фірм, і надані послуги не можуть бути однорідними. Фірми, наявні на такому ринку, досягають величину продукції, при якій ціна дорівнює рівню не меншим витрат. Прикладом такого ринку є ринок авіаперевезень, де літаки можна легко „перемістити” з одного ринку – або способу використання – на інший.

2.2. Еволюція підходів до аналізу структурної взаємодії господарських систем

Економічне зростання держав Центрально-Східної Європи, його вражаючі темпи та якість, що є наслідком більш як двадцятилітнього періоду трансформацій, залишаються надзвичайно актуальними і становлять великий інтерес для дослідників.

Структурні зміни в економіці будь-якої держави привертають увагу економістів-практиків та учених-теоретиків насамперед тому що вони безпосередньо впливають на рівень та якість життя людей, їх добробут, економічну безпеку та конкурентоспроможність держави. Структурні зміни, економічний розвиток та економічне зростання взаємопов’язані і взаємозалежні: економічний розвиток вимагає якісних структурних змін, а без структурних змін розвиток неможливий.

Попри те, що структурні зміни та структурне реформування, достатньо і всебічно аналізувалися, проблема дослідження структурних змін і розробки механізмів подолання структурних диспропорцій в економіці

сьогодні залишається надзвичайно актуальною для будь-якої держави, яка має на меті досягти вищого рівня економічного розвитку.

Структурні зміни відбуваються як в економіках розвинених країн, так і в економіках країн, що розвиваються, але оскільки ці країни перебувають на різних етапах розвитку, структурні зміни в них мають дещо відмінний характер та здійснюються не завжди за допомогою однакових інструментів. На жаль, якоїсь універсальної концепції провадження структурних змін не існує.

Уже сам термін “структурні зміни” свідчить про те, що ним позначають зміни у структурі. Тому насамперед з’ясуємо значення понять структури та структурних співвідношень в економіці держави.

За визначенням С. Кузнеца, структура – це “відносне співвідношення взаємопов’язаних між собою частин, які, хоч і характеризуються різними ролями, та все ж мають спільні цілі [468, р. 162]”¹⁹⁰. Загалом терміном “структура” також позначають певні пропорції (взаємозв’язки), що впливають з технологічних або поведінкових співвідношень [387, р. 205]¹⁹¹.

С. Кузнец структурні зміни визначає так: „Головні аспекти структурних змін включають в себе перехід від сільського господарства до промисловості, а, згодом, від промисловості до сфери послуг; зміни у масштабах продуктивних одиниць і переходу від персонального підприємництва до безособової організації економічних фірм, з відповідними змінами у професійному рівні робочої сили [467, р. 248]”¹⁹².

Х. Ченері, вважає що перехідний етап передбачає зміни фактично у всіх економічних функціях: збільшення продуктивних потужностей (накопичення капіталу та навичок); трансформацію використання ресурсів

¹⁹⁰ Kuznets S. On comparative study of economic structure and growth of nations / S. Kuznets // The comparative study of economic growth and structure. – New York : NBER, 1959. – P. 162–176.

¹⁹¹ Handbook of Development economics / [ed. by Hollis Chenery [i in.]. – Amsterdam : North-Holland, 1988. – Т.1 – XXIV. – 848 p.

¹⁹² Kuznets S. Modern Economic Growth : Findings and Reflactions / S. Kuznets // American Economic Review. – 1973–63(3). – June. – P. 247–258.

(попит, виробництво, торгівля, використання факторів); урбанізацію, розподіл доходів і демографічні зміни [431, р. 7]¹⁹³.

Найпоширенішим значенням терміна “структура”, у якому воно вживається, в теоріях розвитку й в економічній історії, є “сектор економіки”. Індустріалізація при цьому виступає центральним процесом структурних змін. Структура як сукупність елементів також вживається для позначення таких понять, як попит і торгівля, що певною мірою впливають на процес індустріалізації [431, р. 206]¹⁹⁴.

Дослідники економіки розвитку, в аналізі “структури” виокремлюють два підходи. Перший підхід стосується функціонування економіки, її ринків, інститутів, механізмів розподілу ресурсів, накопиченню доходів і їх розподілу тощо. Це мікропідхід, відповідно до якого структурні співвідношення в економіці розглядаються без урахування досвіду інших країн в економічній історії чи довгострокових процесів структурних змін, а, так би мовити, “точково”. Згідно з другим підходом, економічний розвиток розглядається як сукупність тривалих взаємопов’язаних структурних змін, що супроводжують економічне зростання. Визначальними ознаками цього підходу є такі загальноекономічні явища, як індустріалізація, урбанізація та аграрна трансформація. Це порівняльний підхід, що базується на аналізі історичної еволюції, структурних змін та економічного зростання різних країн.

У західній літературі домінує підхід, запропонований К. Кларком [435]¹⁹⁵. Згідно з ним структуру економіки аналізують у розрізі трьох секторів: сільського господарства, промисловості та послуг.

¹⁹³ Chenery H. Structural Change and Development Policy / H.Chenery. – New York : Oxford University Press. – 1979. – 544 p..

¹⁹⁴ Там само.

¹⁹⁵ Clark C. Conditions of Economic Progress / C. Clark. – 3-d ed – London : The Macmillan Co- New York : St. Martins press, 1957. – 236 p.

У класичних дослідженнях економічного розвитку увага зосереджується на вивченні та аналізі таких основних змін у структурі: збільшення норми нагромадження (У. Росту [496]¹⁹⁶, А. Льюїс [473]¹⁹⁷); зміни в галузевій структурі економічної діяльності (індустріалізація), що початково зосереджені на розподілі зайнятості (А. Фішер [448]¹⁹⁸, К. Кларк [435]¹⁹⁹), а згодом – виробництва і використання факторів загалом (С. Кузнец [467]²⁰⁰, Х. Ченері [431]²⁰¹); зміни у розміщенні економічної діяльності (урбанізація) і супроводжувальних аспектах індустріалізації (демографічний перехід, розподіл доходів) (Дж. Вільямсон [523]²⁰²).

Галузеву трансформацію, зокрема галузеві зміщення у структурі робочої сили досліджували А. Фішер [448]²⁰³ і К. Кларк [435]²⁰⁴. Перерозподіл протягом періоду сучасного економічного зростання вони аналізували, спираючись на галузевий поділ на “первинний, вторинний, третинний”. Учені дійшли висновку, що економіка країни проходить три етапи виробництва:

а) на першому виробництво стосується видобутку сировини через сільське господарство, добувну промисловість, рибальство та лісництво. Вважається, що у країнах з низькими доходами у структурі виробництва переважає первинна продукція;

¹⁹⁶ Rostow W.W. The stages of economic growth: A non-communist manifesto / W.W.Rostow. – Cambridge : Cambridge University Press, 1960. – 272 p.

¹⁹⁷ Lewis W.A. Economic development with unlimited supplies of labor / W.A.Lewis. – Manchester : Manchester School of Economic and Social Studies. – 1954. – № 22. – P. 139–191.

¹⁹⁸ Fisher A.G.B. Production, primary, secondary and tertiary / A.G.B. Fisher // Economic Record. – 1939. – № 15. – P.24–38.

¹⁹⁹ Clark C. Conditions of Economic Progress / C. Clark. – 3-d ed – London : The Macmillan Co- New York : St. Martins press, 1957. – 236 p.

²⁰⁰ Kuznets S. Modern Economic Growth : Findings and Reflactions / S. Kuznets // American Economic Review. – 1973–63(3). – June. – P. 247–258.

²⁰¹ Chenery H. Structural Change and Development Policy / H.Chenery. – New York : Oxford University Press. – 1979. – 544 p.

²⁰² Williamson Jeffrey G. Migration and urbanization / Jeffrey G.Williamson // Handbook of Development Economics / Hollis Chenery & T.N. Srinivasan (ed.). – 1988. – 1 ed. – Vol.1. – Ch. 11. – P. 425–465.

²⁰³ Fisher A.G.B. Production, primary, secondary and tertiary / A.G.B. Fisher // Economic Record. – 1939. – № 15. – P.24–38.

²⁰⁴ Clark C. Conditions of Economic Progress / C. Clark. – 3-d ed – London : The Macmillan Co- New York : St. Martins press, 1957. – 236 p.

б) на другому етапі країна продукує промислову продукцію – переважно обробної промисловості та будівництва. Така структура виробництва характерна для країн з середнім рівнем доходів;

в) на третьому у структурі виробництва переважають послуги, освіта і туризм. В країнах з високим рівнем доходу цей сектор домінує. Крім того, вагома частка третинного сектору в економіці вважається показником економічної зрілості.

Розвиваючись, країни послідовно проходять усі ці етапи. З розвитком економіки і зростанням доходів попит на сільськогосподарські товари зростає, але через низьку еластичність це зростання є пропорційно меншим, ніж зростання доходу.

Водночас попит на товари обробної промисловості характеризується вищою еластичністю а тому із зростанням доходів попит на ці товари зростатиме пропорційно вищими темпами. Тоді набуває значущості вторинний сектор. Оскільки доходи продовжують зростати, люди починають споживати більше послуг, що характеризуються високою еластичністю попиту. Як наслідок, зростає і розвивається третинний сектор [435]²⁰⁵.

Традиційні закономірності економічного розвитку та структурних змін знайшли підтвердження у дослідженнях Дж. Форасті [449]²⁰⁶, С. Кузнеця [467]²⁰⁷, Х. Ченері [432]²⁰⁸ та Л. Тейлора [512]²⁰⁹:

Е. що багатша економіка, то меншими є частки сільського господарства у ВВП і зайнятості;

²⁰⁵ Clark C. *Conditions of Economic Progress* / C. Clark. – 3-d ed – London : The Macmillan Co- New York : St. Martins press, 1957. – 236 p.

²⁰⁶ Fourastie J. *Le Grand Espoir du XXe Siecle*. Paris / J. Fourastie // Presses Universitaires de France. Reprinted as *Moderne Techniek en Economische Ontwikkeling*. – Amsterdam : Het Spectrum, 1949. – 460 p.

²⁰⁷ Kuznets S. *Modern Economic Growth : Findings and Reflactions* / S. Kuznets // *American Economic Review*. – 1973. – 63(3). – June. – P. 247–258.

²⁰⁸ Chenery H.B. *Development patterns: Among countries and over time* / H.B. Chenery and L. Taylor // *The Review of Economics and Statistics*. – 1968. – Vol. 50. – P. 391–416.

²⁰⁹ Taylor L. *Development patterns: Among countries and over time* / H.B. Chenery and L. Taylor // *The Review of Economics and Statistics*. – Vol. 50. – P. 391–416.

ф. частка промисловості у ВВП і зайнятості зростає, але залежність між доходом на одну особу і часткою промисловості у зайнятості є нелінійною;

г. частка послуг у ВВП і зайнятості зростає разом із зростанням добробуту.

Спираючись на аналіз історичного досвіду економічного зростання багатьох країн, С. Кузнец виокремив шість ознак економічного зростання, що властиві майже всім розвиненим країнам: високі темпи зростання ВВП на одну особу; високі темпи зростання продуктивності факторів виробництва та продуктивності праці; високі темпи структурних змін; високі темпи соціальної та ідеологічної трансформації; вихід на міжнародні ринки; поширення результатів економічного зростання не менше як на третину населення світу [467]²¹⁰.

Дослідник наголошує на тому, що всі шість ознак економічного зростання щільно взаємопов'язані. Наприклад, зростання продуктивності праці впливає на збільшення доходів, а високі доходи, своєю чергою, призводять до змін у попиті, і відповідно, до структурних змін в економіці. Відбуваються зміни і в структурі розподілу зайнятості; зростає частка зайнятих у промисловості; відбувається процес урбанізації. І, врешті решт, економічне зростання виходить за національні межі. Практика підтверджує, що високі темпи економічного зростання у країнах, що сьогодні вважаються розвиненими, супроводжувалися структурними змінами та структурною перебудовою [467]²¹¹. Взаємозалежні структурні зміни, що супроводжують економічний розвиток, охоплюють поняття “структурна трансформація”. Нагромадження фізичного і людського капіталу, зміни у структурі попиту, торгівлі і виробництва, зайнятості є

²¹⁰ Kuznets S. Modern Economic Growth : Findings and Reflactions / S. Kuznets // American Economic Review. – 1973. – 63(3). – June. – P. 247–258.

²¹¹ Там само.

економічним ядром трансформації, а пов'язані з ними соціоекономічні процеси визначаються як другорядні [433]²¹².

Процес структурних змін окрім вже згаданих елементів трансформації, передбачає й зміни в інститутах, через які і проводяться структурні зміни. Зокрема, А. Льюїс відзначав, що кожного разу, коли поставала потреба стимулювання економічного зростання у суспільствах, які протягом сторіч існували за умов економічного застою, державам доводилося трансформувати переконання, звички й інститути. Отже, якщо нові переконання, звички й інститути вже існують якийсь час і встигли викорінитися, нова динамічна рівновага буде кращою за попередню [474, р. 422]²¹³. С. Кузнєц зазначає, що “певні структурні зміни, не тільки в економічних, але також і в соціальних інститутах і переконаннях, є просто необхідними; сучасне економічне зростання без них було б неможливим [466]”²¹⁴.

Структурні зміни в економічній історії Д. Норт визначає, як інституційні, але не зауважує змін у структурі виробництва і використанні факторів [192]²¹⁵. Я. Корнай розглядає структурні зміни як складові системного процесу переходу до ринку, що відбувається у різних сферах громадського життя: політичній структурі, ідеології, розподілі прав власності, відносному значенні різних механізмів координації, у структурі економічного зростання, пропорціях пропозиції й попиту тощо. Змінюється поведінка багатьох суб'єктів господарства [120, с. 414, 542]²¹⁶.

²¹² Chenery H.B. Structural transformation: A program of research / H.B. Chenery // Harvard Institute for International Development, Discussion Paper. – 1986. – № 232. – P. 44–50.

²¹³ Lewis W.A. Is the economic growth desirable? / W.A. Lewis // The Theory of economic growth – Irwin, Illinois, 1955. – P. 420–435.

²¹⁴ Kuznets S. Economic growth of nations: Total output and production structure / S.Kuznets. – Cambridge, MA : Harvard University Press. – 1971. – 348 p.

²¹⁵ Норт Д. Інституції, інституційна змінна та функціонування економіки / Даглас Норт / пер. з англ. І.Дзюб. – К. : Основи, 2000. – 198 с.

²¹⁶ Корнай Я. Социалистическая система. Политическая экономия коммунизма : пер. с англ. / Янош Корнай. – М. : НП "Журнал "Вопросы экономики", 2000. – 672 с.

Визнаючи структурні зміни визначальним чинником сучасного економічного зростання, Х. Ченері розглядає економічний розвиток як набір взаємозалежних змін у структурі економіки, що необхідні для її безперервного зростання [431, р. 26]²¹⁷. М. Абрамовіч розглядає взаємозалежність між економічним зростанням і структурними змінами як сукупний (кумулятивний) процес [421]²¹⁸.

За ситуацій незбалансованості, за відсутності безперервного вирівнювання факторних доходів у секторах, перерозподіл ресурсів до секторів з вищою продуктивністю сприяє зростанню, структурні зміни стають джерелом зростання, сприяють ефективному використанню ресурсів. Потенційні вигоди, правдоподібно, є більш важливими для країн, що розвиваються, ніж для розвинених, оскільки перші демонструють більш очевидні незбалансованості і можуть проводити структурних змін швидшими темпами [456, р. 209]²¹⁹.

Отже, зміни в галузевій структурі виробництва є визначальною ознакою структурних перетворень. Зміни у попиті, торгівлі, їх взаємодія з динамічною зростання продуктивності праці, наявністю природних ресурсів, а також політикою уряду визначають темпи і характер індустріалізації. Також на провадження структурних змін впливають інституційні чинники.

В економіці розвитку виокремлюються дві основні моделі структурних змін, або ж структурних трансформацій: модель А. Льюїса та модель Х. Ченері. Окремої уваги заслуговують праці таких видатних вчених, як У. Ростоу, А. Фішера, К. Кларка, С. Кузнєца, які доповнюють і поглиблюють теоретичні засади цього напрямку економічної науки.

²¹⁷ Chenery H. Structural Change and Development Policy / H.Chenery. – New York : Oxford University Press. – 1979. – 544 p.

²¹⁸ Abramovitz M. Notes on international differences in productivity growth rates / M.Abramovitz / M. Abramovitz ; ed. D.C. Mueller // The political economy of growth. – New Haven : Yale University Press. – 1983. – P. 85.

²¹⁹ Handbook of Development economics / [ed. by Hollis Chenery [i in.]. – Amsterdam : North-Holland, 1988. – Т.1 – XXIV. – 848 p.

Подвоєння обсягів інвестицій А. Льюїс визначає як необхідний чинник: “основна проблема в теорії економічного розвитку полягає в тому, щоб зрозуміти процес, згідно з яким, суспільство, яке попередньо заощаджувало та інвестувало 4 або 5% чи менше свого національного доходу або менше, перетворюється в економіку, в якій добровільні заощадження сягають приблизно 12-15% національного доходу або й більше [473, р. 155]”²²⁰.

А. Льюїс зосереджує увагу на структурній трансформації аграрної економіки в економіку з більш розвиненою галузевою структурою і вищим рівнем урбанізації. Згідно з його концепцією, економіка держави складається з двох секторів: – аграрного та промислового. Структурні зміни в економіці учений обґрунтовує змінами у структурі зайнятості, припускаючи, що пропозиція праці є необмеженою.

У країнах з великим населенням та браком капіталу і природних ресурсів пропозиція праці є необмеженою, а, у великих секторах гранична продуктивність праці є дуже низькою, нульовою або від'ємною. Якщо гранична продуктивність дуже низька або ж нульова, ціна робочої сили дорівнює заробітній платні мінімального прожиткового рівня. Через це пропозиція робочої сили залишатиметься “необмеженою” доти, доки ця пропозиція за даною ціною перевищуватиме попит.

У моделі припускається, що рівень заробітної плати у секторі сільського господарства є низьким, тут спостерігаються надлишок робочої сили і низька продуктивність праці. У секторі промислового виробництва, навпаки, заробітна плата та продуктивність праці вищі, а тому попит на робочу силу більший.

²²⁰ Lewis W.A. Economic development with unlimited supplies of labor / W.A.Lewis. – Manchester : Manchester School of Economic and Social Studies. – 1954. – № 22. – P. 139–191.

Слаборозвинена економіка

*Сільське господарство**характерні ознаки:*

- натуральна форма виробництва;
- приховане перенаселення;
- нульова гранична продуктивність праці:
- оплата праці здійснюється за середнім продуктом праці,
- обсяг застосованого капіталу та технологій незмінний.

*Промисловість**характерні ознаки:*

- зосередженість у містах;
- поступове переміщення робочої сили із сільського господарства (міграція робочої сили із села у місто):
- зростання виробництва визначається нагромадженням капіталу і рівнем інвестицій у промисловості;
- висока гранична продуктивність праці;
- зарплата у місті вища, ніж у селі;
- за фіксованої зарплати в місті пропозицію робочої сили із села Льюїсом розглядалася як абсолютно еластичну;
- досконала конкуренція на ринку праці в сучасному секторі.

Рис. 2.1. Механізм структурних змін за А. Льюїсом [473]²²¹.

Оскільки заробітна плата у секторах сільського господарства та промисловості різна, то робоча сила переміщатиметься з сектора сільського господарства у сектор промисловості. До того ж, оскільки гранична продуктивність надлишкових працівників у секторі сільського господарства дорівнює нулю, то перехід надлишкової кількості зайнятих з цього сектора не впливатиме на продуктивність у цьому секторі.

Згідно з моделлю А. Льюїса, процес промислового виробництва є капіталомістким. Із зростанням залучення капіталу зайнятість у цьому секторі теж зростатиме. Оскільки частка цього капіталомісткого сектора зростає, то прибуток, відповідно, теж зростає і більша частка національного доходу реінвестується. Проте, якщо темпи приросту капіталу перевищують темпи приросту населення, надлишок робочої сили

²²¹ Lewis W.A. Economic development with unlimited supplies of labor / W.A.Lewis. – Manchester : Manchester School of Economic and Social Studies. – 1954. – № 22. – P. 139–191.

вичерпується і заробітна плата починає перевищувати прожитковий мінімум.

Підвищення заробітної плати в країні може спричинити масову імміграцію з сусідніх країн, які мають надлишок робочої сили, а також вивезення (експорт) капіталу. Внаслідок масової імміграції заробітна плата в усіх країнах встановиться приблизно на рівні прожиткового мінімуму найбідніших країн. Експорт капіталу скорочує нагромадження капіталу всередині країни і, таким чином, зменшує заробітну плату. Імпортування іноземного капіталу не піднімає реальної заробітної плати у країнах, які мають надлишок робочої сили, якщо капітал не сприяє зростанню продуктивності у виробництві товарів власного споживання.

Самопідтримувальне зростання зайнятості триває доти, поки не буде залучена у нові галузі промисловості вся зайва сільська робоча сила. Після цього робочу силу із сектора сільського господарства вже не можливо без зменшення обсягів виробництва продукції: зі зменшенням кількості працівників на одиницю землі граничний продукт праці в аграрному секторі перестає дорівнювати нулеві. На цьому етапі завершується структурна перебудова економіки, а центр економічної активності зміщується з традиційного аграрного сектора в сектор сучасної промисловості, зосереджений переважно у містах [473]²²².

Переміщення ресурсів до нового сектора, згідно з моделлю А. Льюїса збільшило частку прибутку в доході й у такий спосіб підняло норму заощаджень. “Центральним фактом економічного розвитку є те, що розподіл доходів змінено на користь заощаджень [473, р. 156]”²²³.

Отже, згідно з моделлю А. Льюїса, розширення сектора промислового виробництва за рахунок залучення робочої сили з сільського господарства

²²² Lewis W.A. Economic development with unlimited supplies of labor / W.A.Lewis. – Manchester : Manchester School of Economic and Social Studies. – 1954. – № 22. – P. 139–191.

²²³ Там само.

відбуватиметься доти, поки вся надлишкова робоча сила не буде залучена у виробництво та доки існують фінансові стимули для працівників, тобто доки заробітні плати у цих двох секторах не вирівнюються [360]²²⁴.

Модель А. Льюїса, що відіграла величезну роль на ранніх етапах вивчення структурних зрушень й взаємодії між секторами, сьогодні потребує модифікації. Зокрема врахування таких важливих факторів, як: працеощадний характер сучасного технічного прогресу, вплив капіталів, часто відсутність у селі надлишку робочої сили і безробіття в місті яке зростає, незважаючи на тенденцію зростання зарплати в сучасному секторі.

Незбалансованість секторів економіки і відмінності між ними, для Х. Ченері передбачають потребу координування. Структурними він вважав зміни у структурі виробництва із зростанням доходів. Свої моделі структури виробництва Х. Ченері спочатку будував, спираючись на загальну систему рівноваги, а у подальших дослідженнях, окрім структури виробництва, вже враховував попит і торгівлю [456, р. 214]²²⁵.

Визнаючи необхідність структурних змін за провадження політики розвитку, Х. Венері вважав що процес трансформації у більшості країн, що розвиваються, відбуваються дуже швидкими темпами завдяки залученню більш ефективних технологій, імпорту промислових товарів і сприятливого впливу розвинених країн. Однак, щоб ефективно використовувати ці можливості, потрібно скоординовано змінювати попит, виробництво, торгівлю, розподіл капіталу та праці. Перехід від традиційної до розвиненої економіки може бути визначений загалом як комплекс змін

²²⁴ Тодаро М. П. Экономическое развитие : учебник для студ. вузов / М. П. Тодаро ; пер. с англ. Яковлева С. М., Зевина Л. З. – М. : Эконом, ф-т МГУ, 1997. – 667 с. : схемы, табл.

²²⁵ Handbook of Development economics / [ed. by Hollis Chenery [i in.]. – Amsterdam : North-Holland, 1988. – Т.1 – XXIV. – 848 p.

економічної структури, необхідних для того, щоб підтримувати безперервне зростання доходів і соціального добробуту [431]²²⁶.

Для всіх країн протягом певного історичного періоду характерні подібні зміни у споживчому попиті за зростання доходів (функції Енгеля); необхідність нагромадження фізичного і людського капіталів відносно збільшення обсягу продукції, виробництва на одну особу; доступ усіх країн до подібних технологій; доступ до міжнародного ринку.

Х. Ченері наголошує на факторах, які відрізняють моделі структурних змін. До них належать відмінності у соціальних цілях і у виборі політики; відмінності у забезпеченості природними ресурсами; відмінності у розмірах країн; нерівність у доступі до зовнішнього капіталу; відмінності в однорідних факторах протягом певного часу [431, р. 6–7]²²⁷.

Трансформаційні процеси, охоплюють зміни всіх економічних функцій: продуктивності (нагромадження капіталу і навичок); використання ресурсів (попит, виробництво, торгівля і використання факторів); розподілу доходів, і демографічної ситуації. Структурні зміни у нагромадженні капіталу, попиті та пропозиції на товари, у використанні факторів виробництва Х. Ченері аналізує за допомогою економетричних та порівняльних методів.

Нагромадження Х. Ченері визначає як використання ресурсів для збільшення продуктивності економіки. Таке використання передбачає інвестування у фізичний капітал, поліпшення якості людського капіталу (наприклад, освіти, охорони здоров'я, харчування), і нагромадження знань.

Класичні теорії заощаджень простежують зміни у структурі реципієнтів доходу, що супроводжуються зростанням доходів. Заощадження з прибутку є вищі ніж із заробітної плати, тому сукупні заощадження

²²⁶ Chenery H. Structural Change and Development Policy / H.Chenery. – New York : Oxford University Press. – 1979. – 544 p.

²²⁷ Там само.

зростають, якщо зростає частка прибутку. Такі сектори як добувна промисловість, обробна промисловість і закордонні інвестиції обкладаються податками легше, ніж сільське господарство, отже й можливості уряду підвищити податки зростають із зростанням частки секторів, які легше оподатковуються. Таке пояснення, однак, не виключає прямого ефекту від зростання особистих доходів.

Згідно з дослідження Х. Ченері, і на підставі аналізу по тимчасовими рядами, результати регресії “між країнами” суперечать гіпотезі постійної сукупної схильності до заощадження у перехідних економіках, хоча для багатих країн це може справджуватись [431, р. 9–11]²²⁸.

Аналізуючи зміни у структурі попиту та пропозиції Х. Ченері запропонував тотожності:

$$Y = Y_r + Y_m + Y_n + Y_p ; \quad (2.1)$$

rtmp

де Y – валовий національний продукт, Y_r – валова додана вартість у секторах сільського і видобувного господарства, Y_m – валова додана вартість у виробництві і будівництві, Y_n – валова додана вартість у переробному господарстві, Y_p – валова додана вартість у сфері послуг.

$$Y = (C_h + C_{nt}) + C + I + (E - M) ; \quad (2.2)$$

де Y – валовий національний продукт, C_h – споживання продуктів харчування, C_{nt} – поживання промислових товарів та послуг, C – державні видатки, I – інвестиційні видатки, $(E - M)$ – експорт–імпорт.

$$E = E_r + E_n + E_p ; \quad (2.3)$$

де E – загальний експорт, E_r – експорт первинного сектору, E_n – експорт продукції обробної промисловості, E_p – експорт послуг.

На підставі аналізу Х. Ченері дійшов висновку, що найбільше на структурні зміни впливали зміни в структурі внутрішнього попиту, а також зміни у порівняльній перевазі, що впливають з процесів нагромадження.

²²⁸ Chenery H. Structural Change and Development Policy / H.Chenery. – New York : Oxford University Press. – 1979. – 544 p.

Трансформація виробництва середнього стану є чистим наслідком трансформації лише у попиті, і торгівлі. Загалом зростання обсягів виробництва промисловості є характерною ознакою розвитку всіх етапів, незалежно від мінливості структури торгівлі завдяки більшій значущості внутрішнього попиту порівняно з обсягом торгівлі. Однак подальші дослідження показують, що реальна зміна в структурі і часі індустріалізації пов'язана з різними моделями спеціалізації [431, р. 11–17]²²⁹.

На трансформацію впливають:

- зміна у загального співвідношення факторів через нагромадження фізичного капіталу і кваліфікацій;
- перерозподіл цих факторів між секторами виробництва;
- підвищення загальної продуктивності факторів за секторами.

Моделі трансформації виробництва і зайнятості показують, що робоча сила переміщується з сектора первинного виробництва повільніше, ніж відбуваються зміни у промисловості. Дослідження підтверджують, що цей лаг є наслідком більшої концентрації фізичного і людського капіталів у виробництві. Як наслідок, зайнятість у первинних секторах перевищує зайнятість у промисловості.

Повільне підвищення середнього обсягу сільськогосподарського виробництва на одного зайнятого є радше, наслідком стрімкого зростання кількості населення і невикористання альтернативних можливостей зайнятості.

У країнах без надлишку робочої сили і з досить рівним доступом усіх секторів до капіталу і технологічних інновацій, цей лаг не спостерігався [431]²³⁰.

²²⁹ Chenery H. Structural Change and Development Policy / H.Chenery. – New York : Oxford University Press. – 1979. – 544 p.

²³⁰ Там само.

Проаналізувавши й порівнявши поточні й багаторічні показники країн з різними рівнями доходів на одну особу, Х. Ченері виявив у їхньому розвитку ряд характерних ознак, зокрема, перенесення центру ваги економічної активності з аграрного сектора в промисловий, постійне нагромадження фізичного й людського капіталів, зрушення споживчого попиту від вузького набору товарів першої необхідності до різноманітних промислових виробів й послуг, зростання міст й міської промисловості, зниження середнього розміру родини й темпів зростання кількості населення в міру того, як кількість дітей втрачає економічну значущість й на перший план виступають якісні характеристики (рівень освіти) [360]²³¹.

У відносно закритій економіці структура виробництва приблизно відповідає структурі попиту. У відкритій економіці потрібно також враховувати рівень та структуру міжнародної торгівлі. При аналізі структури торгівлі також слід враховувати розмір країни. У малих країнах частки торгівлі і припливу капіталу у ВВП є відносно високими, внутрішні ринки порівняно малі, отже, виробництво, є більш спеціалізованим, ніж у великих країнах. Товарна структура торгівлі і тип спеціалізації значною мірою визначаються наявністю природних ресурсів, традиційним співвідношенням факторів виробництва та політикою.

У сукупності вони впливають на структуру експорту, внаслідок чого, відбувається перехід від сировинних товарів до обробної промисловості, і опосередковано змінюється структуру внутрішнього попиту. Глибина змін і час переорієнтації експорту не були однаковими у різних країнах; малі країни, які не мали необхідних природних ресурсів, змушені були розвивати експорт продукції обробної промисловості на більш ранніх стадіях, ніж країни, багаті природними ресурсами, де первинна спеціалізація в експорті зберігається до більш пізніх стадій розвитку. Великі країни перейшли від спеціалізації на первинних продуктах через

²³¹ Тодаро М. П. Экономическое развитие : учебник для студ. вузов / М. П. Тодаро ; пер. с англ. Яковлева С. М., Зевина Л. З. – М. : Эконом, ф-т МГУ, 1997. – 667 с. : схемы, табл.

заміщення імпорту. Ці країни були схильні до внутрішньоорієнтованої політики [456, р. 233]²³².

Окрім моделі структурних змін А. Льюїса та Х. Ченері, що є методологічною основою нашого дослідження слугують і інші теоретичні концепції. Зокрема, запропонований У. Ростоу “стадійний підхід” [496]²³³. Відповідно до якого, кожна країна проходить у своєму розвитку п'ять стадій: традиційне суспільство, дозрівання умов для стрибка, стрибок до самопідтримувального зростання, перехід до технологічної зрілості, ера масового споживання. Стадія традиційного суспільства характеризується інституційною відсталістю, низькою продуктивністю праці, переважанням сектора сільського господарства. На другій стадії інституційний клімат поліпшується, зростає продуктивність праці у сільському господарстві, формується клас підприємців. На стадії стрибка зростають темпи заощаджень та інвестицій, започатковується процес індустріалізації та формується сучасне трактування економічного зростання. На стадії переходу до технологічної зрілості спостерігається консолідація промислового зростання, економічне зростання стає самопідтримувальним. На завершальній стадії – стадії масового споживання – переважають високі стандарти життя. У. Ростоу і його послідовники вважають, що країни, які здатні заощаджувати від 15 до 20% ВВП, можуть розвиватися набагато швидше, ніж ті, у яких норми заощаджень є нижчими [496]²³⁴.

Не погоджуючись із У. Ростоу, А. Гершенкрон [450, р. 354]²³⁵ зазначав, що процеси швидкої індустріалізації почалися в окремих європейських країнах на різних рівнях економічного відставання в розвитку, і саме ці

²³² Handbook of Development economics / [ed. by Hollis Chenery [i in.]. – Amsterdam : North-Holland, 1988. – Т.1 – XXIV. – 848 p.

²³³ Rostow W.W. The stages of economic growth: A non-communist manifesto / W.W.Rostow. – Cambridge : Cambridge University Press, 1960. – 272 p.

²³⁴ Там само.

²³⁵ Gerschenkron A. Economic backwardness in historical perspective / A.Gerschenkron. – Cambridge, MA : Belknap. – 1962. – 450 p.

процеси визначили курс і характер індустріалізації залежно від початкового рівня такого відставання. Аналізуючи джерела залучення капіталу для індустріалізації, А. Гершенкрон дійшов такого висновку: що “чим більш відсталішою є економіка країни (напередодні її індустріалізації), то більшим є вплив спеціальних інституційних факторів (банки, держава), створених для того, щоб збільшити пропозицію капіталу для галузей промисловості, що зароджуються [450, р. 354]²³⁶.

Прихильник сировинного підходу А. Хіршман [460]²³⁷ наголошував на тому, що провідний сектор стимулює зростання через свої “зв’язки” з іншими сегментами економіки. Зростання і структурні зміни однодумці А. Хіршмана інтерпретують з позицій експлуатаційних характеристик домінантного природного ресурсу, що експортується на зовнішні ринки. Швидке зростання, що базується на експлуатації природних багатств, навіть протягом тривалого періодів часу не обов’язково сприяє безперервному розвитку, якщо структурні перетворення (включаючи соціальну та інституційну структури) не відбуваються швидкими темпами.

Згідно з сировинним підходом, експорт формується залежно від зовнішнього попиту. Д. Ландес, зокрема, зазначає, що “великою мірою тиск попиту на спосіб виробництва викликав появу нових технологій в Англії, а також надлишок пропозиції факторів, що уможлиблюють їх швидке використання і дифузю [471]”²³⁸.

Структурні зміни у своїх працях аналізували також Г.Хаутекер [461]²³⁹, Д. Сіерс [504]²⁴⁰, Б. Баласса [423]²⁴¹, М. Сіркун [506]²⁴² та ін.

²³⁶ Gerschenkron A. Economic backwardness in historical perspective / A.Gerschenkron. – Cambridge, MA : Belknap. – 1962. – 450 p.

²³⁷ Hirschman A.O. The strategy of economic development / A.O.Hirschman. – New Haven : CT Yale University Press, 1958. – P. 401–418.

²³⁸ Landes D. The unbound Prometheus: Technological change and industrial development in Western Europe from 1750 to the present / D.Landes. – Cambridge I : Cambridge University Press, 1969. – S. 77.

²³⁹ Houthakker H.S. An international comparison of household expenditure patterns : I Commemorating the centenary of Engel's law / H.S.Houthakker // *Econometrica*. – 1957. – № 25. – P. 532–551.

²⁴⁰ Seers D. Normal Growth and Distortions: some Techniques on Structural Analysis I / Dudley Seers // *Economic Growth Center, Yale University*. – 1964. – P. 78–103.

Досліджуючи зміни у попиті на основі закону Ангеля, Х.Хаутеккер [392]²⁴³ дійшов висновку, що за низьких доходів, споживання продуктів харчування сягає 40% від ВВП і 75% загального обсягу особистого споживання. Протягом досліджуваного періоду обидва ці показники знижуються: споживання продуктів харчування більш ніж на 20% (ВВП), а загальне споживання – трохи менше ніж на 20%. Зростання часток непродовольчого споживання та інвестицій стимулює зміщення попиту від сільськогосподарської продукції до промислових товарів.

Щодо частки проміжних товарів, то у процесі розвитку загальне споживання проміжної продукції порівняно із загальним обсягом валового виробництва має тенденцію до зростання, проте його структура змінюється. Відносно споживання сировинних товарів як проміжних знижується, а споживання проміжної продукції важкої промисловості та сфери послуг зростають. Збільшення споживання проміжних послуг свідчить про залежність зростання обсягу промислового виробництва від одночасного розширення сектора сучасних послуг [392]²⁴⁴.

Досліджуючи країни Латинської Америки, економічне становище яких залежить від торгівлі сировинними товарами, Д. Сіерс [504]²⁴⁵ запровадив термін “нормальні темпи економічного зростання”. Точкою відліку для структурного аналізу за такого підходу слугує базова тотожність попиту та пропозиції:

$$\text{Виробництво} + \text{Імпорт} = \text{Внутрішнє споживання} + \text{Експорт}$$

²⁴¹ Balasa B. 'A stages approach' to comparative advantage / B.Balasa // Economic growth and resources. Vol.4 : National and International Policies / ed.I.Adelman. – London : Macmillan. – 1979. – P. 141.

²⁴² Sirquin M. Patterns of Structural Change. Chapter 7 / M. Sirquin // Handbook of Development Economics. Vol.1 / ed. by H. Chenery and T.N. Srinivasan. – Elsevier : Elsevier Science Publishers B.V. – 1988. – P. 236.

²⁴³ Houthakker H.S. An international comparison of household expenditure patterns : I Commemorating the centenary of Engel's law / H.S.Houthakker // Econometrica. – 1957. – № 25. – P. 532–551.

²⁴⁴ Там само.

²⁴⁵ Seers D. Normal Growth and Distortions: some Techniques on Structural Analysis I / Dudley Seers // Economic Growth Center, Yale University. – 1964. – P. 78–103.

Ця тотожність застосовується не тільки для аналізу на національному рівні, а й до кожної з товарних груп, з урахуванням того, чи це товар кінцевого чи проміжного споживання, споживче чи інвестиційне благо.

Внутрішнє споживання зростає із зростанням доходів. Одним теоретично можливим варіантом утримання балансу в економіці між попитом і пропозицією на кожен товар є розширення загального експорту, оскільки зростання потоку міжнародного обміну може бути використане для упередження будь-яких спадів, викликаних купівлею необхідного імпорту.

Структурні зміни в експорті мінеральних та сільськогосподарських продуктів гальмуються тим, що спрямувати ресурси в експортний сектор для виробництва, заміників імпортованих товарів нелегко. Водночас через обмеження попиту на імпорт структура внутрішнього споживання стає розбалансованою, якщо б експорт продовжував зростати досить швидкими темпами, це дало б можливість підтримувати певні темпи економічного зростання [504]²⁴⁶.

Зміни в структурі порівняльних переваг у процесі економічного розвитку досліджував Б. Балас [423]²⁴⁷. Порівняльні переваги він визначив за відносною участю в експорті. Аналізуючи показники експорту в 30 країнах світу, факторомісткість 184 товарних категорій, а також такі характеристики, як забезпеченість країни фізичним і людським капіталами, дослідник показав, що міжкраїнні відмінності в структурі експорту значною мірою пояснюються відмінностями у забезпеченні фізичним і людським капіталами [423]²⁴⁸. Ці результати узгоджуються зі “стадійним” підходом до порівняльних переваг, згідно з яким, структура експорту змінюється з нагромадженням фізичного і людського капіталів.

²⁴⁶ Seers D. Normal Growth and Distortions: some Techniques on Structural Analysis I / Dudley Seers // Economic Growth Center, Yale University. – 1964. – P. 78–103.

²⁴⁷ Balasa B. 'A stages approach' to comparative advantage / B.Balasa // Economic growth and resources. Vol.4 : National and International Policies / ed.I.Adelman. – London : Macmillan. – 1979. – P. 141.

²⁴⁸ Там само.

Зміна товарної структури торгівлі посилює зміни в кінцевому та проміжному попиті, що призводить до більш глибоких змін у виробництві при переході від первинної діяльності до промисловості та сфери послуг. Ці зрушення є ядром трансформації і спостерігалися у довгостроковому досвіді промислово розвинених країн і практично в усіх країнах у післявоєнний період.

Х. Ченері і М. Сіркун зауважують, що частка напівфабрикатів у загальному обсязі виробництва істотно зростає із збільшенням доходів. Технічні зміни в галузі і підвищення відносної ціни праці спонукають до механізації структури виробництва та більш інтенсивного використання в інших секторах ресурсів – палива, добрив і капіталовкладень. У ході перетворень частка валової доданої вартості у вартості продукції сільського господарства зазвичай знижується з майже 80% до менш ніж 55%.

Відмінності в структурі торгівлі різних країн, Х. Ченері і М. Сіркун поділили за категоріями, а також оцінили придатність різних моделей для кожної з них.

Як показали дослідження, перехід від первинного експорту до експорту промислової продукції у великих країнах відбувається за більш низького рівня доходів. Серед малих країн (в групі малих промислових країн) експорт продукції обробної промисловості наздоганяє експорт сировинних товарів на самому початку перехідного періоду. Типові малі первинно-орієнтовані економіки, навпаки, зберігають сильні порівняльні переваги в первинному експорті протягом всієї трансформації. Більш швидке зростання всіх видів капіталу, порівняно з природними ресурсами і некваліфікованою робочою силою, сприяє зростанню експорту продукції обробної промисловості і заміні імпортованих товарів товарами внутрішнього виробництва.

Країни з низьким рівнем доходу значною мірою залежать від промислового імпорту. Для більшості з них характерне раннє заміщення

імпорту в легкій промисловості. Водночас великі країни розпочали імпортозаміщення у важкій промисловості та устаткуванні активніше ніж малі. Якщо країна починає експортувати продукцію обробної промисловості, зазвичай це продукція легкої промисловості. На більш пізньому етапі стає можливим експорт продукції важкої промисловості, і з часом її частка, як правило, в промисловому експорті зростає.

У малих країнах з обмеженими ресурсами, що орієнтуються переважно на розвиток обробної промисловості, експорт продукції легкої промисловості мав велике значення на ранньому етапі. У малих, багатих ресурсами країнах потреба розвивати експорт продукції обробної промисловості є менш необхідною. Якщо збільшення експорту обробної промисловості відбувається за більш високих рівнів доходів, заробітна плата є відносно високою що часто перешкоджає швидкому зростанню експорту продукції легкої промисловості.

Припускаючи, що легка та важка промисловість відрізняються факторною інтенсивністю, Х. Ченері [343]²⁴⁹ і М. Сіркун [506]²⁵⁰ відзначали, що важка промисловість загалом більш капітало- і трудомістка, характеризується швидким зростанням продуктивності праці та зростанням віддачі від масштабу.

Аналізуючи зміни у структурі виробництва, М. Сіркун [506]²⁵¹ зміни часток секторів у доданій вартості пояснює змінами у структурі попиту (проміжному і кінцевому), змінами в структурі торгівлі, а також змінами часток доданої вартості

М. Сіркун висловлює припущення, що споживання продуктів харчування генерує попит лише первинного сектора, а обробна промисловість забезпечує половину непродуктивного споживання та

²⁴⁹ Chenery H.B. Typical patterns of transformation / Chenery. H., S. Robinson and M. Sirquin // *Industrialization and growth*. – New York : Oxford University Press, 1986. – P. 124–138.

²⁵⁰ Sirquin M. Patterns of Structural Change. Chapter 7 / M. Sirquin // *Handbook of Development Economics*. Vol.1 / ed. by H. Chenery and T.N. Srinivasan. – Elsevier : Elsevier Science Publishers B.V. – 1988. – P. 236.

²⁵¹ Там само.

інвестування, решту забезпечують будівництво та інші неторгові сектори. Протягом перехідного періоду спостерігається значне зміщення у доданій вартості від первинного виробництва до виробництва продукції обробної промисловості і неторгового сектора. Зміни попиту на внутрішньому ринку (ефекти Енгеля) безпосередньо становлять менше половини змін у структурі, а зміни в сальдо торгового балансу – в середньому 10%.

Внесок проміжних параметрів має дві складові. По-перше, існує значне збільшення попиту на продукцію обробної промисловості, що використовується як проміжна, а також зниження відносного використання напівфабрикатів в основних секторах. Другий компонент стосується до змін у співвідношенні доданої вартості та валового обсягу виробництва в секторі. У сільському господарстві цей показник демонструє тенденцію до зниження із зростанням доходів або ж залишається незмінним; відношення використання придбаних напівфабрикатів на одиницю випуску має тенденцію до збільшення [506]²⁵².

Отже, основні класичні підходи до аналізу структурних змін формалізовано можна представити як суму елементів сукупного попиту, сукупної пропозиції на галузевому рівні.

Висновок до 2 розділу

Проведене нами дослідження дає підстави дійти висновку, що *структурна політика* – це важлива складова господарської політики, що полягає в свідомому творенні господарських структур в господарстві шляхом використання відповідних інструментів а також розв'язання зусиллями людей господарських і суспільних проблем, які супроводжують структурні зміни. Як і кожна політика, яку провадять державні інституції,

²⁵² Sirquin M. Patterns of Structural Change. Chapter 7 / M. Sirquin // Handbook of Development Economics. Vol.1 / ed. by H. Chenery and T.N. Srinivasan. – Elsevier : Elsevier Science Publishers B.V. – 1988. – P. 236

структурна політика складається з таких елементів, як предмет впливу, мета, інструменти а також висновки. Ця політика характеризується також мікроекономічним підходом, що вимагає зосередження на окремих господарських суб'єктах і їх групах, і макроекономічним підходом, що зосереджується на структурі господарства всієї країни або господарства інтегралційного угруповання.

Виходячи з вищезгаданого окреслюємо, що основними поняттями структурної політики є господарські структури а також структурні зміни національного господарства які є предметом дослідження цієї політики.

Господарські суб'єкти здійснюють міжрегіональні зв'язки співробітництва з іншими господарськими суб'єктами з цієї самої галузі і зв'язаними з ними інституціями, що знаходяться в географічному сусідстві – це кластери (*clusters*). Найчастіше це комплекси подібних фірм, які володіють виробництвом з певною спеціалізацією, інформацією, капіталом та інфраструктурою.

Кожне національне господарство характеризується відповідною їй господарською структурою, яка проявляється перш за все в: секторальній структурі, предметній структурі, приватницькій структурі, структурі суб'єктивної економіки, виробничій структурі, структурі використання виробничих ресурсів, просторовій структурі, інституційній структурі. Згадані господарські структури мають стислі кореляції із структурою, географії товарного обігу, що визначається через участь окремих країн в товарному обігу даної країни, із закордоном, а також із структурою імпорту і експорту в торгівельних співвідношеннях з окремими країнами. Ці співвідношення стабілізувалися разом з прогресом європейської інтеграції.

З поняттям господарської структури тісно пов'язана структура ринку. Вона означає сукупність ознак, що характеризують ринок або, всю господарську діяльність. Відповідно до просторового критерію ринки

можна поділити на: локальні, регіональні, загальнодержавні, міжнародні, світові; відповідно до галузей – нафто-паливні, збіжжя тощо; відповідно до критерію змін протягом часу – стабільні, сезонні, ті що виникають за необхідністю, що розширюється (ново впроваджені вироби), які скорочуються (як правило на застарілі вироби); відповідно до величини обігу – малі, середні, великі; відповідно до економічної теорії – майна і послуг, праці, грошей. Залежно від ступеня концентрації попиту і пропозиції відзначається: досконала і недосконала конкуренція, охоплююча монополія, олігополія і монополістична конкуренція.

Розглянута еволюція підходів до аналізу структурної взаємодії господарських систем дає змогу дійти висновку що структурні зміни відбуваються як в економіках розвинених країн, так і в економіках країн, що розвиваються, але оскільки ці країни перебувають на різних етапах розвитку, структурні зміни в них мають дещо відмінний характер та здійснюються не завжди за допомогою однакових інструментів. На жаль, якоїсь універсальної концепції провадження структурних змін не існує. Сам термін “структурні зміни” свідчить про те, що ним позначають зміни у структурі. Структура – це відносне співвідношення взаємопов’язаних між собою частин, які, хоч і характеризуються різними ролями, та все ж мають спільну мету. Загалом терміном “структура” також позначають певні пропорції (взаємозв’язки), що впливають з технологічних або поведінкових співвідношень.

Розглянуті основні класичні підходи до аналізу структурних змін дають підстави представити ці зміни як суму елементів сукупного попиту, сукупної пропозиції на галузевому рівні.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СПІВПРАЦІ НАЦІОНАЛЬНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

3.1. Теоретичні основи міжрегіональної економічної співпраці

Визначальними ознаками сучасного світового розвитку є глобалізація, інтернаціоналізації та інтеграції. Ці процеси проникають у всі сфери суспільного життя, відіграючи важливу роль у розвитку як окремих країн, так і всього людства, впливаючи на формування світогляду людей, вирішення суспільних і господарських проблем. Саме всеохопністю зумовлений інтерес науки до з'ясування причин і тенденцій розвитку інтеграції, її форм, дослідження діалектики інтеграційних процесів. Особливого значення набувають розробка методологічних підходів і визначення практичного спрямування цих досліджень.

Дедалі активніше взаємодіючи між собою, національні економічні системи трансформуються в світову економічну систему, або утворюють макрорегіональні економічні системи. Цей процес найбільш точно характеризує термін “інтеграція”. При цьому ступінь цілісності, підпорядкованості цілей окремих національних економік цілям нової системи (макрорегіональної чи світової економіки) залежить від застосовуваних форм та інтенсивності зовнішньоекономічних відносин.

Економічний словник трактує інтеграцію як “об’єднання в ціле будь-яких частин, елементів” [29, с. 162]²⁵³, а економічну інтеграцію як таку, що “передбачає зближення та взаємоприспосовування окремих національних

²⁵³ Большой экономический словарь / под ред. А.Н.Азриеляна. – М. : Фонд Правовая культура, 1994. – 528 с.

господарств, забезпечується концентрацією та взаємопереплетенням капіталів узгодженою між державною економічною політикою [29, с. 162– 163]”²⁵⁴.

Однак стосовно суті інтеграції науковці висловлюють різні погляди: у широкому значенні міжнародну економічну інтеграцію трактують і як відносини, і як процес. Інтеграція як форма відносин, позбавлена будь-якої дискримінації іноземних партнерів у кожній з національних економік. Це найвищий рівень розвитку міжнародних економічних відносин. Інтеграція як процес виявляється в стиранні відмінностей між економічними суб'єктами – представниками різних держав. Охоплюючи зовнішньоекономічний обмін і сферу виробництва, вона приводить до тісного переплетення всіх структур національних господарств, до створення регіональних господарських систем.

І хоча міжнародну економічну інтеграцію визначають як об'єктивний процес розвитку стійких економічних зв'язків і поділу праці національних господарств, “близьких за рівнем економічного розвитку” [145, с. 72]²⁵⁵, світовий досвід інтеграційних процесів не підтверджує тези про обов'язкову близькість за рівнем економічного розвитку держав, що інтегруються. Це видно на прикладах таких об'єднань, як НАФТА, СІЛА, Канади та Мексики.

Інтеграційні процеси відбуваються на макро– та мікрорівнях. “Макрорегіональна” система включає економіки декількох країн чи їхні складові, при чому ці країни не обов'язково є сусідами. На *макрорівні* інтеграція виявляється в розширенні та поглибленні світогосподарських зв'язків за рахунок підвищення міжнародної мобільності факторів і результатів виробництва [59, с. 16]²⁵⁶. Кількісно це виявляється, зокрема, у

²⁵⁴ Большой экономический словарь / под ред. А.Н.Азриеляна. – М. : Фонд Правовая культура, 1994. – 528 с.

²⁵⁵ Ломакин В. Мировая экономика : учебник для вузов / В. Ломакин. – М. : Финансы, ЮНИТИ, 1999. – 727 с.

²⁵⁶ Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі / Б.В. Губський. – К. : Наукова думка, 1988. – 390 с.

зростанні обсягів міжнародних торгових та фінансових операцій порівняно із збільшенням загальносвітового валового внутрішнього продукту.

Аналіз теоретичних досліджень та світогосподарської практики дають підстави виокремити такі основні форми міжнародної регіональної економічної інтеграції:

1) зона вільної торгівлі, всередині якої країни– учасниці скасували митні бар'єри для взаємної торгівлі;

2) митний союз із вільним переміщенням товарів (послуг), доповнений єдиним митним тарифом стосовно третіх країн;

3) спільний ринок, за якого не існує перешкод не лише для взаємної торгівлі, а й для переміщення робочої сили та капіталу;

4) економічний союз, за якого вільний рух факторів і результатів виробництва доповнюється гармонізацією внутрішньої та зовнішньої економічної політики та системою між державного регулювання соціально-економічних процесів. Розглядаючи ці форми як етапи міжнародної економічної інтеграції, А. Філіпенко доповнює їх ще однією – “повною економічною інтеграцією”, за якої сторони *проводять* спільну економічну політику тоді як за економічного союзу, вони лише *узгоджують* її [171, с. 216]²⁵⁷. І. Бураковський називає ці форми рівнями інтеграції [33, с. 226–227]²⁵⁸, хоча відмінність між ними полягає не у рівні управління, а у взаємопогодженні елементів зовнішньоекономічної політики. Б. Губський доповнює їх такою формою, як “політичний союз”, що створюється на основі союзу економічного і поряд з економічною забезпечує й політичну інтеграцію [59, с. 16–17]²⁵⁹.

Наслідки інтеграційних процесів на прикладах різних форм міжнародної регіональної економічної інтеграції, зокрема митного союзу і зон вільної

²⁵⁷ Міжнародні економічні відносини: сучасні міжнародні економічні відносини : підручник для студ. екон. вузів та фак-тів / А.С.Філіпенко, С.Я.Боринець, В.А.Вергун та ін. – К. : Либідь, 1992. – 255 с.

²⁵⁸ Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі / І. Бураковський. – К. : Основи, 1996. – 240 с.

²⁵⁹ Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі / Б.В. Губський. – К. : Наукова думка, 1988. – 390 с.

торгівлі досліджували Дж. Віннер, Р. Ліпсі, К. Ланкастер, Я. Ванек, К. Купер і Б. Масел, Б. Балаша та Д. Сальваторе [424; 430]²⁶⁰.

Згідно з Дж. Віннером, наслідками економічної інтеграції є статичні ефекти: ефект розширення торгівлі та ефект згортання торгівлі з третіми країнами, що знаходяться поза межами інтеграційного об'єднання. Заміна товару національного виробництва аналогічним товаром, імпортованим з іншої країни – учасника та виготовленого з меншими витратами ресурсів, потенційно сприяє зростанню добробуту. Водночас за нижчих витрат виробництва в третіх країнах і заміни імпорту товарів з цих країн товарами з вищими витратами з країн – учасниць внаслідок протекціонізму щодо третіх країн добробут буде зменшуватися. Країна отримує чистий вигравш лише за умови, якщо ефект від розширення торгівлі перевищує ефект від згортання торгівлі. Ефект інтеграційного процесу детально проаналізував І. Бураковський. До статичних ефектів він відносить також зростання ефективності виробництва, внутрішнього національного споживання [33, с. 232–238]²⁶¹.

Позитивними статичними наслідками інтеграції є також економія на видатках переміщення товарів через кордони, поліпшення умов торгівлі для членів угруповання та зміцнення їхніх конкурентних позицій у відносинах із третіми державами.

Динамічними наслідками економічної інтеграції є зміна умов і параметрів функціонування економічної системи, посилення рівня конкурентоспроможності ринкового середовища, розширення ринків збуту і відповідне зростання масштабів виробництва та економії витрат, пожвавлення ділової, в тому числі інвестиційної активності, мобільності факторів виробництва.

²⁶⁰ Balassa B. Trade Creation and Trade Diversion in the European Common Market: An Appraisal of the Evidence / B. Balassa // Manchester School of Economics and Social Studies. – 1974. – № 42. – P. 93–135 ; Salvatore D. Theory and Problems of International Economics / D. Salvatore – 2nd ed. – New York : McGraw Hill, 1984. – Ch.6. – P. 247–265.

²⁶¹ Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі / І. Бураковський. – К. : Основи, 1996. – 240 с.

На мікрорівні інтеграційні процеси розвиваються за двома напрямками – екстернальним та інтернальним. Перший характеризується розширенням міжнародної діяльності фірми за рахунок використання конкурентних переваг своїх партнерів на зарубіжних ринках; це динамізує міжнародну торгівлю товарами та послугами в традиційній структурі відповідних національних ринків. Коли такі економічні зв'язки стають стабільними, то говорять про формування міжнародних регіональних факторних ринків товарів і послуг. Обираючи другий напрям – інтернальний фірма створює власні закордонні філії та дочірні компанії і (або) набуває контроль над вже діючими зарубіжними фірмами [59, с. 15–16]²⁶². Так формуються специфічні внутрішньокорпоративні міжнародні ринки.

Інтеграція на мікрорівні розвивається горизонтально так і вертикально [207, с. 45–46]²⁶³. *Горизонтальна інтеграція* виникає при злитті фірм, які виробляють подібні або однорідні товари, з метою реалізації своїх товарів через спільну систему розподілу й отримання при цьому додаткового прибутку. Така інтеграція зміцнюється через організацію виробництва за кордоном товарів, аналогічних тим, що виробляються в країні базування фірм-засновниць.

Вертикальна інтеграція передбачає об'єднання фірм, які функціонують у різних виробничих циклах. Розрізняють три форми такої інтеграції:

- а) інтеграція “вниз”, наприклад, приєднання заводу-виробника сировини чи напівфабрикатів до компанії – головного виробника;
- б) виробнича інтеграція “вгору”, наприклад, придбання сталеплавильною компанією заводу, що виробляє металофонструкції;
- в) невиробнича інтеграція “вгору” (приєднання сфер розподілу).

Найбільш інтегрованими мікроструктурами є транснаціональні корпорації – групи підприємств, що функціонують у різних країнах, але

²⁶² Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі / Б.В. Губський. – К. : Наукова думка, 1988. – 390 с.

²⁶³ Пахомов Ю. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі / Ю. Пахомов. – К., 1997. – 420 с.

контролюються штаб-квартирою, розташованою в одній конкретній країні. На принципах, за якими функціонують горизонтальна та вертикальна інтеграція, побудована концепція інтернаціоналізації. Її запропонували П. Баклі і М. Кесон, а згодом доповнив А. Ругман [410, с. 926–927]²⁶⁴.

Аналізуючи відмінності між мікроінтеграцією та інтернаціоналізацією, Р. Грос і Д. Куджава [481]²⁶⁵, підкреслюють що інтернаціоналізація охоплює операції, які відбуваються поза сферами вертикальної чи горизонтальної інтеграції: придбання капіталу, робочої сили, технологій.

Багатофакторний підхід до інвестиційної поведінки ТНК за умов глобалізації обґрунтував англійський економіст Дж. Данінг у межах розробленої ним еkleктичної теорії між народного виробництва [90, с. 8–9]²⁶⁶.

З часом процеси інтернаціоналізації та глобалізації змінюються, набувають нових ознак і форм, що знаходить своє відображення в економічній думці.

У сучасних дослідженнях взаємодія національних економік аналізується з урахуванням стану, тенденцій та особливостей розвитку не лише міжнародної торгівлі (експорт та імпорт товарів), а й міжнародного руху капіталу і валютних відносин. До найпоширеніших належить концепція ефективно функціонуючих “відкритих економік”.

Слід зауважити, що загальний методологічний підхід до оцінки відкритості економіки, яка виявляється у її між народній торговельній, фінансовій та інвестиційній взаємодії, є продуктивним лише щодо розвинених національних економік. Оцінюючи “відкритість” економік країн, що розвиваються, західні науковці орієнтуються на обґрунтування “позитивного впливу” інвестиційної експансії розвинених країн. На прак-

²⁶⁴ Шарп У. Інвестиции : пер. с англ. / Шарп У., Александер Г., Байли Дж. – М. : ИНФРА–М, 1997. – 988 с.

²⁶⁵ Norman E. Cameron. Money Financial Markets and Economic Activity / E. Norman. – Addison : Wesley Publishers, 1992. – 288 s.

²⁶⁶ Інвестиции в Украине / под ред. С.И.Вакарина. – К. : Конкорд, 1996. – 97 с.

тиці розробляються масштабні рекомендації щодо лібералізації національних інвестиційних ринків, використання “ефекту присутності” і режиму “національного статусу” для ТНК тощо [59, с. 32]²⁶⁷. Науковці країн, що розвиваються, дотримуються переважно критичних теоретичних підходів, доктрин економічного націоналізму та протекціонізму [385, р. 203–208]²⁶⁸.

Однак, як у працях представників західної економічної думки, так і в практичних рекомендаціях МВФ недостатньо враховуються національні особливості країн з перехідними економіками, потенціал їх сукупного впливу на перспективи розвитку світової економіки.

Учені східноєвропейських країн роблять спроби сформулювати концепції "відкритості" національних економік, адекватні як тенденціям світового економічного розвитку, так і потребам конкретних країн. Вони акцентують увагу на проблематиці гео економічного визначення нових незалежних держав, на теоретичних і практичних питаннях способів і темпів досягнення оптимальної, з точки зору їхніх національних інтересів, відкритості економіки. Для їхніх досліджень характерна багатоваріантність у підходах до аналізу відповідних проблем тієї чи іншої країни. Це зумовлено як об'єктивними факторами (розмір території, населення, ресурсний потенціал), так і відмінностями у стратегіях, масштабах, темпах ринкової трансформації, різними поглядами на сутність і значущість як інтеграційних, так і дезінтеграційних процесів, явищ.

Попри багатовекторність підходів, ученим вдалося дійти згоди щодо загальних критеріїв відкритості країн з перехідними економіками.

На макрорівні такими критеріями є:

а) усталена зовнішньоекономічна спеціалізація, що реалізується на основі порівняльних переваг країни та еквівалентного обміну;

²⁶⁷ Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі / Б.В. Губський. – К. : Наукова думка, 1988. – 390 с.

²⁶⁸ Dicken P. Economic Reforms in the Other Europe and the Role of Aid / P. Dicken. – New York : Guilford Press, 1997. – 322 p.

- б) зі ставність, співмірність внутрішніх і світових цін на основні товари;
- в) стабільність валютно-фінансового стану країни;
- г) міжнародна конвертованість національної валюти.

На мікрорівні:

а) вільний вихід підприємств усіх форм власності на зовнішні ринки товарів, послуг і капіталів, включаючи вільний вибір зарубіжних партнерів;

б) можливість перетворення зовнішньоекономічної діяльності в органічну складову господарської діяльності підприємств.

Враховуючи ці критерії держава повинна визначити такі орієнтири своєї діяльності:

- відкриття внутрішнього ринку для іноземних товарів та вдосконалення системи захисту вітчизняних виробників;
- забезпечення правових та економічних гарантій нормального функціонування іноземних фізичних та юридичних осіб;
- зближення вітчизняного господарського права з міжнародним;
- застосування загальноприйнятих засобів і методів регулювання зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Якщо країна з перехідною економікою послідовно звіряє свої плани з цими орієнтирами можна говорити про координоване, відповідно до темпів структурної перебудови національної економіки, регульоване державою поетапне відкриття внутрішнього ринку, про зовнішню – економічну інтеграцію.

Зовнішньоекономічна інтеграція – це процес взаємо проникнення економічних систем різних країн і формування на цій основі економічної системи вищого порядку, яка характеризується взаємоузгодженістю цілей розвитку окремих підсистем [177, с. 47]²⁶⁹. Інтеграційні процеси можна розглядати як у функціональному, так і в територіальному аспектах.

²⁶⁹ Мокій А. Регіонально-секторальна модель зовнішньоекономічної інтеграції: передумови та стратегія реалізації / А. Мокій. – Львів : КООПОСВІТА, 1999. – 345с.

Територіальними “об’єктами” інтеграції можуть стати регіони, які набули специфічних форм і перебувають на різних рівнях ієрархії.

В економічній літературі регіон часто визначається як територія з певними географічними, економічними та іншими ознаками. Таке трактування регіону покладене в основу визначення, яке запропонував в науковий обіг М.М. Некрасов: як “значної території країни з більш чи менш однорідними умовами, а головним чином, характерною спрямованістю розвитку виробничих сил на основі поєднання комплексу виробничих ресурсів з відповідною наявною та перспективною матеріально-технічною базою, виробничою та соціальною інфраструктурою [184, с. 21–33]”²⁷⁰. Згідно з цим визначенням регіон не є адміністративною одиницею. А оскільки чинний в Україні адміністративно-територіальний поділ не є оптимальним і ефективним та вимагає перегляду з боку державних органів управління. терміном “регіон” ми також позначаємо значну територію країни, виокремлену за критеріями подібності природнокліматичних, етнічних, культурних ознак, а головне за критеріями спеціалізації і структури виробництва, спільної виробничої та соціальної інфраструктури.

Спираючись на теоретико-методологічне дослідження макро- та мікро інтеграції, можна сказати, що регіон бере участь у інтеграційних процесах як на макро- так і на мікрорівні. Однак жоден з цих рівнів не передбачає інтегрування регіону в інституції, які територіально локалізуються в межах прикордонних територій суміжних країн. Це підтверджує на обґрунтованість виокремлення такого рівня системи інтеграційних процесів, як *мезоінтеграційний*.

Мезоінтеграція це – взаємодія та зближення господарських систем прикордонних регіонів суміжних країн, налагодження між ними сталих цілеорієнтованих взаємовідносин з метою формування і ефективного

²⁷⁰ Некрасов Н. Региональная экономика (теория, проблемы, методы) / Н. Некрасов. – М. : Экономика, 1975. – 317 с.

функціонування мезорегіональної інтеграційної структури за умови максимально можливого узгодження завдань розвитку її складових (регіонів).

Інтеграція є найбільш результативною формою соціально-економічної взаємодії. Однак, щоб досягти від такої взаємодії максимального ефекту слід врахувати фактори, які визначають доцільність формування інтеграційних структур та обґрунтованість взаємопереплетення окремих елементів таких структур. До факторів, які визначають необхідність залучення регіону до інтеграції належать такі:

- налагодженість виробничо-коопераційних зв'язків між підприємствами регіональних господарських систем, взаємо пов'язаність економічних інтересів;
- спільні завдання розвитку соціально-економічної інфраструктури;
- спільність проблем природокористування та охорони довкілля;
- щільність соціальних контактів;
- подібність (можливо, єдність) етноісторичних і релігійних традицій.

Схему залучення регіону в процесі інтеграції можна зобразити як зміну під впливом зовнішньоекономічної та регіональної політики держави передумов інтеграції з метою забезпечення конкурентоспроможності суб'єкта інтеграційного процесу окремого регіону чи держави зокрема. Отже, зовнішньоекономічна та регіональна політика виступає своєрідним фільтром, підсилюючи чи послаблюючи конкурентні переваги об'єкта інтеграції (рис. 3.1).

Кожен регіон, що долучається до інтеграційних процесів має власний потенціал, складовими якого є геополітичний, природно-ресурсний і соціально-економічний чинники. Саме їх можна вважати передумовами інтеграції регіону, оскільки вони формують відносні, а згодом і конкурентні переваги. Особливо важливо визначити конкурентні переваги, адже при включенні в інтеграційні структури регіон одночасно

включається в міжнародний поділ праці. На думку зарубіжних дослідників, на початкових етапах входження економіки у світове господарство зовнішньоекономічні зв'язки повинні базуватись на порівняльних перевагах господарської системи регіону, а вже потім конкретизуватись на перспективних видах продукції [464, S. 74]²⁷¹.

Особливо важливим чинником є конкурентні переваги регіону, оскільки саме вони визначають його експортний потенціал. Реалізація експортного потенціалу пріоритетних галузей є одним із чинників, які активно сприятимуть виходу української економіки з глибокої економічної кризи і стимулюватимуть її структурну перебудову. Водночас це може стати першим етапом інтеграції України в світовий економічний простір.

Серед стратегії економічного зростання, успішно реалізованих у різних країнах, привертає увагу теорія “журавлиного ключа” що відлітає К. Акамацу, (1943) [415, с. 107–198]²⁷². Її автор розглядає взаємозв'язки між промисловим розвитком і міжнародною торгівлею як послідовність V-подібних кривих зростання імпорту, внутрішнього виробництва та наступного експорту. Висновки К. Акамацу емпірично підтвердженні зростанням економіки та окремих галузей промисловості Японії 40-60-х років ХХ ст.

Серед стратегії економічного зростання, успішно реалізованих у різних країнах, привертає увагу теорія “журавлиного ключа” що відлітає К. Акамацу, (1943) [415, с. 107–198]²⁷³. Її автор розглядає взаємозв'язки між промисловим розвитком і міжнародною торгівлею як послідовність V-подібних кривих зростання імпорту, внутрішнього виробництва та наступного експорту. Висновки К. Акамацу емпірично підтвердженні зростанням економіки та окремих галузей промисловості Японії 40-60-х років ХХ ст.

²⁷¹ Kosling T. Direktvermarktung – Voraussetzungen und Wirtschaftlichkeit / T. Kosling. – Bonn, 1995.– 286 S.

²⁷² Шніцер М. Порівняння економічних систем : пер. з англ. / М. Шніцер. – К. : Основи, 1997.– 519 с.

²⁷³ Там само.

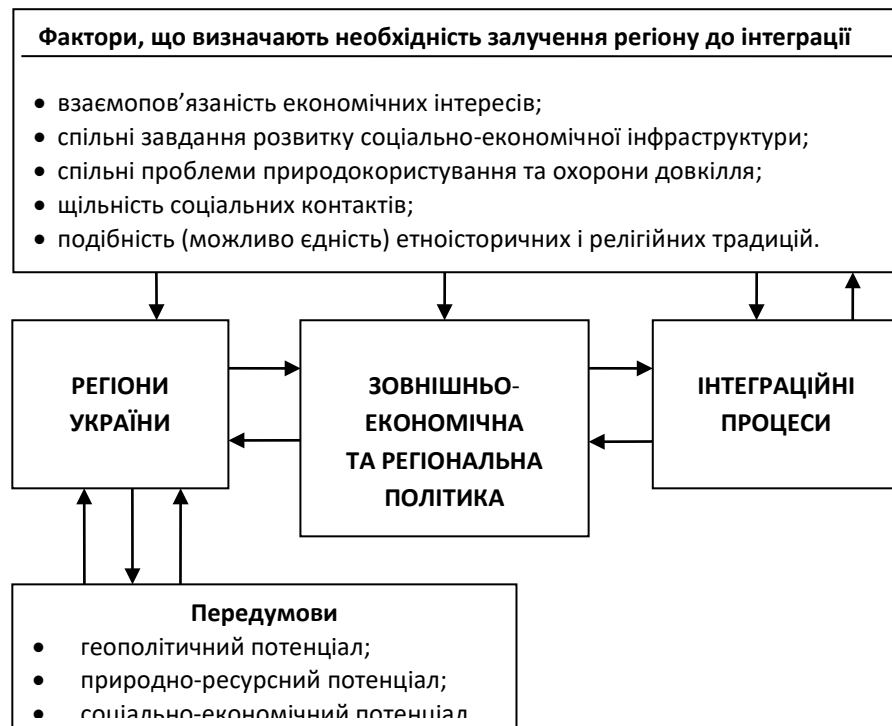

Рис. 3.1. Модель залучення регіону в процес інтеграції

Серед стратегії економічного зростання, успішно реалізованих у різних країнах, привертає увагу теорія “журавлиного ключа” що відлітає К. Акамацу, (1943) [415, с. 107–198]²⁷⁴. Її автор розглядає взаємозв'язки між промисловим розвитком і міжнародною торгівлею як послідовність V-подібних кривих зростання імпорту, внутрішнього виробництва та наступного експорту. Висновки К. Акамацу емпірично підтвердженні зростанням економіки та окремих галузей промисловості Японії 40-60-х років XX ст.

Успіхи економічної політики японського уряду у наступні роки стали вагомим аргументом на користь правдивості теорії “доганяючого життєвого циклу продукту” К. Кодзими (1973) [415, с. 107–198]²⁷⁵. Ця теорія пропонує економічну політику експортної орієнтації конкурентоспроможних на зовнішніх ринках галузей і, на цій основі, здійснення

²⁷⁴ Шніцер М. Порівняння економічних систем : пер. з англ. / М. Шніцер. – К. : Основи, 1997.– 519 с.

²⁷⁵ Там само.

конкурентних позицій інших галузей за істотних і дієвих державних інтервенцій (фінансових, директивних, інформаційних). Така політика має багато спільного з новітньою теорією міжнародної торгівлі – “міжнародної конкурентоспроможності націй” М. Портера [415, с. 107–198]²⁷⁶.

Зовнішньоекономічна стратегія України орієнтована на досягнення конкретних результатів за певний проміжок часу, повинна передбачати визначення експортоорієнтованих галузей, які були б потенційно чи фактично і конкурентоспроможними на світових ринках виготовлення продукції чи надання послуг. Постійна активність на міжнародних ринках повинна стати реальною передумовою динамічного розвитку експортоорієнтованих галузей [211, с. 6]²⁷⁷. Своєю чергою, створення експортного сектора економіки сприятиме вирішенню низки істотних макроекономічних проблем.

3.2. Організаційні форми міжрегіональної економічної співпраці

Найпоширенішими організаційними формами міжрегіональних зв'язків, в яких регіони виступають як повноправні суб'єкти, є такі:

- єврорегіони;
- спеціальні (вільні) економічні зони (СЕЗ) та території пріоритетного розвитку (ТПР) у прикордонних регіонах;
- міжнародні транспортні коридори.

Терміном "єврорегіон" позначають території, на яких розгортаються інтенсивні процеси добровільної транскордонної співпраці у різних галузях діяльності — економічній, культурній, соціальній, екологічній. Ці

²⁷⁶ Там само.

²⁷⁷ Пинда Р.В. Стратегічні рішення в експортній діяльності молокопереробних підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" / Р.В. Пинда. – Львів, 2001. – 20 с.

процеси охоплюють прикордонні території двох або більше країн і спираються на співпрацю місцевих органів влади та локальні ініціативи.

Поширення в економічній літературі вживання термінів “транскордонна співпраця” та “єврорегіон” як синонімів, оскільки єврорегіони є формою концентрації транскордонних ініціатив, тобто вони є вищою організаційною формою такої співпраці [24, с. 10]²⁷⁸.

Єврорегіони — це юридично оформлені, за нормами Ради Європи, регіони інтенсивної міжрегіональної співпраці. Такі норми закодифіковані в “Європейській конвенції з транскордонного співробітництва”.

Створення єврорегіонів ініціювали наприкінці 50-х років ХХ ст. місцеві органи влади прикордонних територій Італії та Австрії. Протягом останніх кількох десятиріч років спостерігається динамічне зростання такого типу транскордонних об'єднань. Тепер їх налічується близько 60 [492, р. 2]²⁷⁹. Однак ефективність функціонування єврорегіонів різна і залежить від ідеї і мети їх створення.

Основною передумовою створення єврорегіонів як організаційної форми співпраці було прагнення подолати напруження між європейськими державами, що сформувалося історично, і відіграло суттєву роль у розв'язанні обох світових воєн. Співпрацювали головню у сферах економіки, зокрема енергетики та транспорту, охорони навколишнього середовища та культури. До подолання суперечностей, які виникли у кожній з цих сфер, були створені робочі групи, які регулярно збиралися.

Першим єврорегіоном став “Регіо-Базелієнсіс”, створений з метою сприяння розвитку регіону Верхнього Рейну в межах Європейського регіонального прикордонного співробітництва. Єврорегіон створено 1963 року за участю сусідніх прикордонних районів Німеччини (Баден), Франції

²⁷⁸ Бєленький П.Ю. Підходи до формування концепції транскордонного співробітництва області / П.Ю. Бєленький, Н.А. Мікула // Проблеми транскордонного співробітництва. – Львів : ІРД НАЛУ, 1995. – С. 4–13.

²⁷⁹ Praktyczny Pzewodnik Wspolpracy Transgranicnej // European Union, Regional Policy and Cohesion, PHARE, A–D. – Wyd. drugie. –1997. – P. 2–4.

(Ельзас) та Швейцарії (район Базеля). На сьогодні регіон розширив свої кордони до Страсбурга, Карлсруе та Південного Пфальца. Загалом у регіоні живе близько 4,6 млн осіб [398, с. 85]²⁸⁰.

Вироблена в "Регіо Базелієнсіс" структура управління, на думку науковців [60]²⁸¹, може слугувати зразком для наслідування у країнах Центральної та Східної Європи:

- асамблея як законодавчий орган;
- секретаріат як виконавчий орган;
- комісії (з питань економіки, інфраструктури, прикордонних переходів, освіти та культури).

Позитивний досвід функціонування єврорегіону "Базелієнсіс" став поштовхом створення міжрегіональних угруповань на усьому європейському просторі, переважно – північному заході. Яскравим прикладом цього є прикордоння Німеччини, де створено єврорегіони за участю регіонів Данії, Нідерландів, Бельгії, Франції, Швейцарії, Австрії, Чехії та Польщі. Так, території Німеччини залучені до єврорегіонів "Емс-Долларт", "Гронау", "Рейн-Вааль", "Рейн-Маас-Північ", "Маас-Рейн", "ПАМІНА", "Середній / Північний Верхній Рейн", "Верхній Рейн-Бодензее", "Арж Альп" інші.

Уздовж кордону землі Північний Рейн — Вестфалія з Бельгією та Нідерландами з 1958 по 1978 рік були створені чотири регіональних інституції: єврорегіон з центром у Гронау, єврорегіон "Рейн-Вааль", єврорегіон "Рейн-Маас-Норд" та єврорегіон "Маас-Рейн". Останній створено в 1976 році для співпраці між бельгійськими провінціями Люттіх та Лімбург, нідерландською провінцією Лімбург та адміністративним округом Кельн (ФРН). З 1991 року регіон отримав статус "Спілка

²⁸⁰ Хефлігер К. "Регіо Базелієнсіс" та його регіони Верхнього Рейну / К. Хефлігер // Будівництво нової Європи: Прикордонне співробітництво у Центральній Європі. – Ужгород, 1997. – С. 85–96.

²⁸¹ Гудак В. Прикордонне співробітництво в Центральній Європі / В. Гудак // Будівництво нової Європи: прикордонне співробітництво у Центральній Європі. – Ужгород, 1997. – С. 10–24.

міжнародного транскордонного співробітництва", на його територію поширилася чинність спеціальної програми ЄС "ІНТЕРРЕГ". Сфери діяльності в регіоні — економічна, впровадження та розробка новітніх технологій, охорона навколишнього середовища, природокористування, ринок праці тощо.

Завдяки на ефективності функціонування єврорегіонів у ЄС, після включення в європейські інтеграційні процеси трансформаційних країн Європи, що розпочалось в 90-х роках, концепція єврорегіоналізму почала поширюватись і в країнах Центрально-Східної Європи. Так, на сьогодні прикордонні території Польщі беруть участь у 9 єврорегіонах з участю земель Німеччини, Чехії, Словаччини, України, Угорщини, Білорусі та Литви: "Померанія", "Про Європа Віадрина", "Шпрева-Ниса-Бубр", "Ниса", "Союз гмін Верхньої Селезії та Північної Моравії", "Татри", "Карпатський євро регіон", "Буг", "Неман".

Приєднання Польщі до Європейської рамкової конвенції з транскордонного співробітництва між адміністративно-територіальними одиницями та органами влади створило можливості для визначення правових умов та обов'язків з проблем розвитку співпраці в її прикордонних регіонах. Польща провадить активну державну політику щодо включення в процеси європейської інтеграції, розвитку прикордонних територій через використання різних форм прикордонної співпраці.

Уздовж усього кордону Польщі реалізуються спільні проекти з країнами-сусідами в галузях економіки, інфраструктури, інформації освіти, культури тощо. На особливу увагу заслуговують ініціативи в галузі економіки. Тут передбачається реалізація довгострокових програм та угод, зокрема створення інституцій з питань економічного розвитку та партнерства, спільних підприємств, компаній, регіональних ділових установ в межах єврорегіонів. Важливими сферами співпраці, що заслу-

говують розвитку, є боротьба з організованою злочинністю, контрабандою, використанням фальшивих документів.

Досвід транскордонної співпраці в єврорегіонах Центрально–Східної Європи дещо відрізняється від західноєвропейського через різні рівні економічного розвитку територій держав-сусідів, слабкий розвиток інфраструктури, нерегульованість правових відносин. Однак попри все європейські регіональними транскордонні утворення накопичили чималий позитивний досвід, досягли вагомих успіхів.

Насамперед, розвиток співпраці в межах єврорегіонів відбувається одночасно зі всіх сторін і на всіх рівнях: між керівництвом ЄС та урядами безпосередньо зацікавлених держав, а також між комунами та регіональними владами, що особливо важливо.

Крім того, співпраця розвивається на основі конкретних проектів, у реалізації яких зацікавлені всі суміжні країни, провінції, міста та общини. На місцевому рівні, як правило, забезпечується не менш як 1/5 фінансування, решту надають відповідні інституції та програми ЄС, федеральні та провінційні органи влади. Важливо також те, що повноправними партнерами в межах єврорегіонів виступають не держави, а управлінські структури відповідних провінцій і земель. Серед переваг цієї системи виокремлюється правило обов'язкового врахування інтересів регіону загалом та не заподіяння будь-яких збитків партнерам.

Заслуговує на увагу досвід розвитку економічних зв'язків між територіальними одиницями та господарськими суб'єктами регіону: вони здійснюються переважно не через адміністративні органи, а за участю торгово-промислових палат, в які об'єднуються підприємства регіону.

Стрімке зростання кількості спеціальних (вільних) економічних зон (СЕЗ) та територій пріоритетного розвитку (ТПР) – одне з найхарактерніших явищ, у світовій економіці останньої чверті століття. За умов глобалізації економіки СЕЗ – один з ефективних інструментів

активізації зовнішньоекономічної діяльності і залучення у міжнародну інтеграцію окремих регіонів і держав загалом шляхом включення їх у міжнародний поділ праці. Така специфічна форма міжнародних економічних відносин, як СЕЗ сьогодні найбільше відповідає параметрам доцільної моделі імпорту капіталів в Україну. Цю модель А.Мокій зображає як тріаду: “територія – галузь – ввезення (вивезення) капіталів” [177, с. 64]²⁸². Однак, модель має певні недоліки, оскільки в ній не враховано, що залучений капітал може бути навіть в своїй більшості національним.

Для означення поняття “економічна зона” у сучасній економічній літературі вживаються поряд (або одночасно) терміни “вільна” та “спеціальна”. Однак, на нашу думку, окреслення особливих, відмінних від чинних поза зоною умов господарювання, як “спеціальних” є більш точним, оскільки в такий спосіб охоплюємо ширше коло умов, орієнтоване на досягнення певних цілей, а не лише усунення протекціоністських обмежень на шляху потоків товарів, капіталів, трудових ресурсів тощо. В літературі такі зональні утворення можуть позначатися й іншими термінами, зокрема, експортно-виробничі, вільні торговельні, технологічні зони, зони спільного підприємництва, зони сприяння інвестиціям тощо. Таке розмаїття зумовлене еволюцією зон, які з розширенням функцій набувають нових особливостей.

Функціонування в Україні спеціальних правових режимів законодавчо закріплено у статті 24 Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність”. Зокрема, на території України можуть запроваджуватись спеціальні (вільні) економічні зони різного типу. Статус і територія цих зон встановлюються шляхом прийняття окремих законів України для кожної з таких зон [298, с. 377]²⁸³.

²⁸² Мокій А. Регіонально-секторальна модель зовнішньоекономічної інтеграції: передумови та стратегія реалізації / А. Мокій. – Львів : КООПОСВІТА, 1999. – 345 с.

²⁸³ Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16 квітня 1991 року : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 29. – С 377–385.

СЕЗ є формою розвитку економічної системи (технологічного способу виробництва, економічної власності та господарського механізму) та організації господарської діяльності на певній частині території країни за допомогою пільгового оподаткування, створення сприятливих митних, валютно-фінансових та інших умов діяльності як для національних, так і для іноземних суб'єктів підприємництва [338, с. 163]²⁸⁴. Отже, СЕЗ користуються розширеною самостійністю у вирішенні господарських питань, особливим режимом управління та преференційними умовами економічної діяльності для іноземних та національних підприємців.

З огляду на перспективи завдань розвитку економіки і зовнішньоекономічних зв'язків окремих регіонів найбільший інтерес представляють комплексні економічні зони, у яких створюються нові підприємства, орієнтовані на внутрішній ринок, так і на експорт.

Слід зауважити, щодо спеціальних економічних зон, що створити сприятливий для інвестицій клімат і підтримувати його на належному рівні за умов перехідної економіки у масштабах всієї країни практично неможливо. Навіть якщо створити такі умови, що для нестабільної перехідної економіки є нереальними в тривалому періоді, забезпечити залучення “якісного” капіталу довготривалої орієнтації, високого рівня технологічності, неризикового та спекулятивного характеру не вдасться, враховуючи значно більшу інвестиційну привабливість промислово розвинених країн. Тим більше це стосується обсягів іноземного інвестування, суттєво значущих для економіки країни, що приймає — для значних інвестицій стабільна, хоч і невисока норма прибутку є пріоритетнішою, ніж ризикові капіталовкладення з високою прибутковістю.

²⁸⁴ Свистун В. Вільні економічні зони – засіб реалізації інтересів держави, підприємців, населення / В. Свистун // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ринкова інфраструктура та зовнішньоекономічна діяльність регіонів : щорічник наук. пр. – Львів : ІРД НАНУ. – 1998.– Вип. V. – С. 162–172.

Водночас навіть за умов перехідної економіки можна створити привабливий інвестиційний клімат завдяки територіально-галузевої концентрації організаційних, економічних, в тому числі фінансових ресурсів у конкретному періоді часу. Запорукою успішності є факторні переваги території (галузі). Саме цим пояснюється поширення спеціальних режимів господарської, особливо інвестиційної діяльності у формі СЕЗ у світі: з кількістю зайнятих близько 4 млн осіб, обсягом експорту – 20 млрд дол. США за рік та часткою в світовому торговельному обороті – 8-10% [59]²⁸⁵. При цьому 75% експорту та зайнятих припадає на зональні утворення в країнах, що розвиваються (спеціальні режими в розвинених країнах запроваджуються з дещо іншою метою – для вирівнювання міжрегіональних відмінностей в соціально-економічному розвитку територій.

Однак між завданнями, які ставляться перед СЕЗ, та реалізацією їх на практиці є певні розбіжності. Так, попри численні контакти іноземних представників з підприємствами зони, реальні іноземні інвестиції надходять від небагатьох фірм. Як правило, значним є інтерес до отримання складських, експедиторських та інших послуг, а не до розвитку виробничої діяльності.

Україна розглядає СЕЗ як один з інструментів досягнення відкритості національної економіки світові та стимулювання міжнародної регіональної співпраці. При створенні СЕЗ та ТПП держава ставить такі завдання:

- стимулювання структурних перетворень в економіці шляхом залучення іноземних інвестицій;
- активізація спільної з інвесторами підприємницької діяльності для нарощування експорту товарів і послуг;
- збільшення обсягів постачання на внутрішній ринок високоякісних товарів і послуг, в тому числі розвиток імпортозаміщення;

²⁸⁵ Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі / Б.В. Губський. – К. : Наукова думка, 1988. – 390 с.

- активізація науково-технічного обміну, залучення та впровадження нових технологій, тобто досягнення нової інноваційної якості економіки;
- збільшення обсягів зовнішніх надходжень і поліпшення платіжного балансу;
- створення сучасної ринкової інфраструктури, поліпшення використання природних і трудових ресурсів;
- розв'язання проблем зайнятості та формування нових робочих місць;
- запозичення передового організаційного та управлінського досвіду ринкових методів господарювання;
- прискорення соціально-економічного розвитку окремих регіонів і держави загалом, підвищення життєвого рівня населення [188; 205]²⁸⁶.

Водночас СЕЗ та ТПР розглядаються в Україні як засіб розв'язання проблем депресивних або слабо заселених районів з низьким рівнем економічного розвитку.

Створенню сприятливого інвестиційного клімату сприяють такі переваги локальних зон [59, с. 64–172]²⁸⁷:

- вичерпність потенціалу преференційного режиму для іноземних інвесторів, відсутність прямої залежності між посиленням стимулятивних заходів і масштабами та результативністю інвестиційної діяльності;
- вплив на мотивацію інвесторів практики змін у загальному правовому регулюванні;
- можливість ефективного використання реального залученого в економіку іноземного капіталу;
- визначеність національних пріоритетів іноземного інвестування.

Проте доцільність створення тих чи інших зональних утворень визначається не лише інвестиційною привабливістю. Трактуювання ж

²⁸⁶ Новак І. Проблеми становлення та розвитку вільних економічних зон в Україні [Електронний ресурс] / І. Новак // Україна – Business. – 2000. – № 6–8. – Режим доступу : <http://www.adm.visti.net> ; Пила В. Підсумки та перспективи створення СЕЗ в Україні / В. Пила, О. Чмир // Економіка України. – 1999. – № 8. – С. 26–34.

²⁸⁷ Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі / Б.В. Губський. – К. : Наукова думка, 1988. – 390 с.

спеціальних економічних як особливих, відмінних від існуючих у позазональній економіці умов діяльності на певній території або в певній галузі, або як виду міжнародних економічних відносин, в контексті інтеграції економіки чи окремих її секторів з зовнішнім середовищем дає підстави віднести до аргументів доцільності їх створення такі:

- забезпечення вищого рівня керованості процесу трансформування соціально-економічної системи у проектовану порівняно з масштабами всієї економіки;
- дотримання безпеки економіки чи її секторів шляхом поетапного "відкривання" регіональних господарських систем, галузей, видів зовнішньоекономічної діяльності у зовнішнє середовище;
- формування конкурентоспроможної ринкової інфраструктури, окремих галузей, сфер діяльності, факторів виробництва і підтримка з боку держави раціонального рівня конкурентоспроможності у зовнішньому ринковому середовищі;
- мінімізація вірогідних витрат внаслідок масштабів "відкривання" економіки і зумовлені цим чіткість цілей, пріоритетів, дієвість організаційно-економічних заходів, прогнозованість результатів, ефективність контролю і коригування завдань [177, с. 166–167]²⁸⁸.

Нормативно-правову базу діяльності СЕЗ в Україні становлять Закон України "Про загальні засади створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон" (1992), ще 15 законів щодо окремих зон та майже 30 інших нормативних актів. Але спеціального законодавства, яке б визначало загальні питання створення і функціонування ТПР зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності" у нас досі немає. В Законі України "Про зайнятість населення" від 1 березня 1998 р. лише запроваджено поняття "територія пріоритетного розвитку". Нині прийнято

²⁸⁸ Мокій А. Регіонально-секторальна модель зовнішньоекономічної інтеграції: передумови та стратегія реалізації / А. Мокій. – Львів : КООПОСВІТА, 1999. – 345 с.

12 законів і близько 30 підзаконних актів, які регламентують конкретні питання діяльності ТПР.

Державну стратегію і тактику в розбудові СЕЗ і ТПР визначають два основоположних документи – постанови Кабінету Міністрів України “Про концепцію створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні” від 14 березня 1994 р. та “ Про заходи щодо створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку із спеціальним режимом інвестиційної діяльності ” від 24 вересня 1999 р.

Територія пріоритетного розвитку – це спеціально визначена частина території держави, яка найчастіше збігається з межами адміністративно-територіальних утворень і на якій запроваджується особливий (пільговий) режим інвестиційної діяльності, спрямований на залучення інвестицій і за забезпечення соціально-економічного розвитку регіону [326, с. 6]²⁸⁹. ТПР створюється для подолання депресивного характеру господарства; зміни національної галузевої структури, вирішення проблем зайнятості, збереження і відтворення науково-технічного потенціалу, подолання наслідків техногенних і природних катастроф.

У господарстві країн Центрально–Східної Європи СЕЗ відіграють важливу роль. Серед постсоціалістичних країн піонером у застосуванні СЕЗ стала Югославія — перша СЕЗ на її території була створена в 1963 році. Однак країна, маючи добрі передумови для їх розвитку (вигідне географічне розташування, розвинуте транспортне сполучення, низька вартість робочої сили) так і не досягла успіху у цій справі. Причинами цього стали нестабільність законодавчої бази, складність адміністративних процедур для підприємців.

СЕЗ, засновані на території іншої постсоціалістичної країни – Болгарії, витримали конкуренцію в країні та за її межами, сформувавши позитивний

²⁸⁹ Роговий В. Актуальні питання розвитку територій з особливим статусом в Україні / В. Роговий // Економіка України. – 2000. – № 11. – С. 5–14.

імідж на світовому ринку і послужили зразком при виробленні зовнішньоекономічної стратегії України, зокрема при створенні СЕЗ у формі акціонерних товариств, в яких контрольний пакет акцій належить державі [136]²⁹⁰.

Заслуговує на увагу досвід реалізації механізму СЕЗ в сусідній державі – Польщі. Як і всесвітньо відома зона “Шенон” в Ірландії, СЕЗ “Мелецький євро парк” розташувалась на території колишнього аеродрому, зайнявши його 350 га та 150 га промислової зони. Однак, в перші роки діяльності цієї економічної зони блискавичних результатів досягти не вдалося — на заводі стали промислові, соціальні та інші проблеми, пов’язані з різким зменшенням обсягів виробництва.

При створенні іншої СЕЗ – Катовіцької спеціальної економічної зони – організатори врахували помилки своїх попередників. Однією з основних підстав для ухвалення рішення про створення зони стала необхідність підтримки реструктуризаційних процесів у вугільній промисловості.

Загалом досвід вільних економічних зон у Польщі, а також в інших країнах свідчить, що солідні інвестори та перші відчутні результати, як правило, приходять лише через кілька років після створення зони, за умови копійки щоденної роботи [317]²⁹¹.

У світі достатньо успішно функціонують лише близько 5% усіх створених СЕЗ. Це означає, що їх створенню повинні передувати ґрунтовні економічні розрахунки [158]²⁹².

Аналіз досвіду створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон у різних країнах світу дає підстави для таких висновків:

- не слід розглядати СЕЗ як визначальний фактор економічного реформування та залучення інвестицій; зокрема, в Україні СЕЗ можуть

²⁹⁰ Куриляк В. Вільні економічні зони Болгарії та деякі уроки для України / В. Куриляк // Діло. – 1996. – №75 (493). – Верес.

²⁹¹ Пукальський Ю. Польський досвід створення СЕЗ дозволяє Україні зробити корективи щодо власних економічних зон / Ю. Пукальський // Діло. – 1996. – № 72 (490). – С.112–118.

²⁹² Мандибура В. Вільні економічні зони в Україні / В. Мандибура // Політика та час. – 1997. – № 8.– С. 29–35.

відігравати роль лише додаткового інструменту економічного оновлення на перетині внутрішньої та зовнішньої політики держави;

- основна маса стратегічних інвесторів, як підтверджує досвід Польщі, Чехії, Болгарії та Угорщини, реагують не на податкові пільги, а на основні макроекономічні показники господарської стабільності держави; для України важливими є показники зростання валового національного продукту та рівня інфляції, які гарантують прогнозованість стратегії іноземного інвестора на ринку;

- основною передумовою ефективного функціонування спеціальної економічної зони є їх створення на підставі проектів, які пройшли глибоку, всебічну, висококваліфіковану та незалежну експертизу;

- особливо цінний для України досвід постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи загалом свідчить про позитивні результати діяльності СЕЗ і можливість їх органічного поєднання із загальнодержавною економічною політикою.

У межах України визначеним критеріям створення та розташування СЕЗ відповідають всі області Західного регіону [178]²⁹³:

зовнішньоторговельних – Закарпатська, Волинська, Львівська;

виробничих – Львівська, Закарпатська області;

науково-технічних – Львів та прилеглі території;

туристично-рекреаційних – Закарпатська, Львівська, Чернівецька та Івано-Франківська області.

Важливим напрямом активізації міжрегіональної співпраці та комплексного розвитку території регіону є його участь у формуванні системи міжнародних транспортних коридорів (МТК). Транспорт, як відомо, поєднує простір і час, які розділяють виробників, покупців і продавців. В економічному плані він послаблює часовий і просторовий розриви між виробництвом і споживанням. Транспортний фактор посідає

²⁹³ Мокій А. Спеціальні (вільні) економічні зони як форма регіонально-секторальної моделі зовнішньоекономічної інтеграції / А. Мокій // Регіональна економіка. – 1999. – № 4(14). – С. 106–112.

важливе місце в теорії розміщення продуктивних сил, в регіональній економіці, у міжнародній економіці та теорії зовнішньої торгівлі. Розвиток МТК стає характерною ознакою європейської інтеграції. Система МТК включає в себе автодорожню, залізничну, водну та комбіновану транспортні інфраструктури (шляхи сполучення, прикордонні переходи, вантажні і пасажирські термінали та інші об'єкти).

На прискорення інтеграційних процесів транспортної системи Європи спрямований документ “Декларація про транспортну політику”, прийнятий ще на третій Європейській конференції з транспорту, усі учасники якої погодились підтримувати ефективне функціонування своїх транспортних систем в економічному, соціальному, екологічному аспектах, сприяти прийняттю і реалізації законів, які б базувались на загальних принципах і стандартах, а також сприяти зменшенню регіональних відмінностей для успішної конкуренції на світовому ринку.

В Україні також реалізується Програма створення та функціонування національної мережі транспортних коридорів. Позитивні наслідки цього процесу: поживлення економічної активності в регіоні, створення нових робочих місць, розвиток туризму тощо, — максимально проявляються у прикордонних регіонах з їх специфічними особливостями.

Завдяки своєму геополітичному становищу Україна має реальні перспективи щодо посилення своєї ролі як транзитної держави. За даними англійського інституту “Рендел”, за коефіцієнтом транзитності, тобто за розвиненістю усіх видів транспортних зв'язків і відповідної інфраструктури, Україна посідає перше місце в Європі [212]²⁹⁴. Проте перспективи інтеграції нашої країни у світове господарство і посилення транзитних функцій держави вимагають високої якості, регулярності і надійності транспортних зв'язків, збереження вантажів і безпеки пере-

²⁹⁴ Пирожков С. Украине пора бы воспользоваться своим коэффициентом транзитности / С. Пирожков //Зеркало недели. – 1998. – № 9.

везень пасажирів, зростання швидкості та зменшення вартості доставки, тобто високого рівня функціонування транспортного комплексу, який за обсягами і тоннажем пасажирських і вантажних перевезень, пропуском і оформленням транзитних вантажів, а також за наявністю великих магістральних газо- і нафтопроводів, міжнародних енергосистем є одним з провідних в Європі [395, с. 27]²⁹⁵.

Важливу роль у галузі транзиту як одного з видів експортних послуг може виконувати Західний регіон України, але за умови розробки програми з метою адаптації транспорту до вимог ринкової економіки і нових умов економічної співпраці в Європі. Транспортна мережа регіону може стати важливою складовою європейської системи комунікацій.

У країнах ЄС для підтримки транскордонної співпраці запроваджені програми ІНТЕРРЕГ, ECOS-Ouverture, PHARE-CBC, CENTURIO, CREDO, TACIS та ін. В межах цих програм були підтримані фінансові проекти Болгарії, Чехії, Естонії, Угорщини, Латвії, Литви, Польщі, Румунії, Словаччини та Словенії. Розподіл асигнувань між країнами-учасниками проводиться з урахуванням кількості населення та території прикордонних регіонів, яких це стосується.

Виходячи з глобальних інтересів України, її спрямованість на послідовну економічну інтеграцію у світове господарство, формування ефективного транскордонного середовища повинне бути визнане основною зовнішньоекономічною ціллю на рівні прикордонних областей України. Водночас міжрегіональна співпраця повинна сприяти реалізації стратегічних інтересів України, спрямованих на інтеграцію у світову економіку, збільшення ступеня відкритості національної економіки, перебудову товарної структури експортно-імпортних операцій з наближенням її структурних співвідношень до показників розвинених країн. Виконанню цих завдань сприятиме залучення України до участі у

²⁹⁵ Хахлюк А. Україна – транзитна держава / А. Хахлюк // Економіка України. – 2000. – № 1. – С. 25–29.

таких формах міжрегіонального співробітництва як, формування субрегіональних об'єднань – єврорегіонів; створення спеціальних (вільних) економічних зон (СЕЗ) та територій пріоритетного розвитку (ТПР) у прикордонних регіонах; міжнародних транспортних коридорів, розвиток яких на сьогодні визнано загальнонаціональним пріоритетом.

3.3. Міжрегіональні економічні зв'язки та методичні аспекти визначення їх ефективності

Міжрегіональні економічні зв'язки – це система економічних відносин та інтересів на регіональному рівні, що формуються і розвиваються у процесі функціонування регіональних господарських систем і зумовлені територіальним поділом праці, конкурентними перевагами та природно-географічними умовами.

Економічні зв'язки такого типу охоплюють широке коло економічних явищ, які можна поділити на такі групи:

- торговельно-посередницькі;
- кредитно-інвестиційні;
- валютно-фінансові;
- науково-технічні;
- трудова міграція.

Суть міжрегіональних торговельно-посередницьких зв'язків полягає у взаємному міжрегіональному експорті-імпорту товарів і послуг. Міжрегіональний експорт та імпорт товарів і послуг є складовими міжрегіональної торгівлі. Цей вид між регіональної співпраці включає взаємозв'язки у системі зовнішньоторговельної інфраструктури, а також формування експортно-імпортової спеціалізації регіонів учасників між регіональної співпраці через:

- збільшення обсягу зовнішньоторговельних операцій між суб'єктами міжрегіональної співпраці;
- взаємне інформування про експортно-імпорتنі потреби та зміни у чинному законодавстві кожної країни, що може вплинути на стратегію міжрегіонального розвитку, створення відповідної інформаційної мережі;
- формування мережі митних, ліцензійних і консигнаційних складів у прикордонних територіях;
- страхування зовнішньоторговельних операцій на спільних засадах;
- участь у форумах, виставках, презентаціях тощо.

Міжнародний обмін товарами економічно вигідний для держав лише тоді, коли вона втрачає на виробництво експортованих товарів менше суспільної праці та матеріальних ресурсів, ніж на придбання імпортованих товарів. Отже, товарообмін теоретично має бути вигідним усім країнам за умови правильного формування структури експорту та імпорту. В цьому випадку експорт виступає первинним, оскільки країна повинна, отримавши за експортований товар валюту, забезпечити собі можливість імпорту товарів. Для досягнення найбільшого ефекту від участі у міжнародному поділі праці слід розвивати виробництво експортної продукції, яка б забезпечувала отримання найбільшого валютного виторгу на одиницю витрат суспільної праці і давала можливість імпортувати товари, власне виробництво яких вимагало б більших витрат суспільної праці на одиницю коштів, які витрачаються на її виробництво. Саме тому ми більш детально аналізуватимемо ефективність експорту регіону і на підставі цього зможемо оцінити ефективність зовнішньоекономічної спеціалізації регіону.

Ефективність міжрегіональних торговельних зв'язків можна обчислити розрахувавши показники ефективності торгівлі окремими товарами (чи їх однорідними групами). На практиці для цього використовуються

показники валютної ефективності експорту (імпорту) товарів, що базуються на зіставленні валютного виторгу (витрат) і внутрішньої вартості товарів, що експортуються (імпортуються); показники абсолютної ефективності, які визначають чистий дохід від експортно-імпортних операцій.

Показник валютної ефективності, який широко використовується в практиці економічного аналізу зовнішньоекономічних зв'язків характеризує відносну ефективність експорту того чи іншого товару шляхом порівняння валютної ефективності всієї низки експортованих товарів. Розраховуємо показник валютної ефективності експорту за формулою [409, с. 180]²⁹⁶:

$$X_{ej} = \frac{B_{ej}}{Z_{ej}} \quad (3.1),$$

де X_{ej} - коефіцієнт валютної ефективності товару;

B_{ej} - зовнішньоторговельна ціна товару, валютних одиниць;

Z_{ej} - дисконтовані витрати на виробництво та реалізацію j -го товару.

Цей показник є кількісним вираженням валютного доходу, який отримує експортер від експорту конкретного товару; у розрахунку на одиницю витрат. Валютна ефективність тим вища, чим вище числове значення показника X_{ej} .

Розрахувавши показник валютної ефективності для всіх товарів, що експортуються, можемо побудувати таблицю відносної ефективності, в якій товари розміщуються відповідно до значення показників ефективності (від найвищого до найнижчого чи навпаки). Така таблиця дає необхідний вихідний матеріал для вдосконалення структури експорту регіону. На її основі можна здійснити внутрішньогалузеві та міжгалузеві

²⁹⁶ Шагалов Г.Л. Внешнеэкономическое сотрудничество СССР в условиях перестройки: механизм, прогнозирование, эффективность. – М. : Экономика, 1990. – 254 с.

порівняння, отримати важливі критерії для визначення найбільш доцільних для регіону, що вивчається напрямів міжнародної спеціалізації.

Однак показник валютної ефективності експорту є дещо обмеженим, насамперед у тому, що він не дає відповіді на питання, яким же є абсолютний прибуток (чи збитки) від зовнішньоторгових операцій. Тому, відносні показники ефективності експорту доцільно доповнювати показниками абсолютними.

Щоб забезпечити зіставність показників ефективності експорту для різних товарів, їх зовнішньоторговельну ціну слід звести до спільного фрахтового базису *FOB* (франко-сухопутний кордон країни).

Абсолютну ефективність експорту визначаємо за формулою [409, с. 182]²⁹⁷.

$$X_{ej} = \frac{B_{ej}}{Z_{ej}} - xV \quad (3.2),$$

де V – показник валютного курсу, тобто співвідношення між іноземною валютою та гривнею.

Оскільки валютний курс характеризує реальну вартість валюти, розрахунок за формулою (3.2) абсолютної ефективності експорту показує співвідношення між ефектом від продажу товару на зовнішньому ринку в гривнях та внутрішньою ціною товару.

За умови $X_{ej} > 1$ експорт товару є економічно вигідним, а якщо $X_{ej} < 1$, — експорт товару призведе не до одержання прибутку, а до втрат у порівнянні з внутрішньою ціною товару.

Якщо товари мають низьку ефективність, розширювати та стимулювати експорт доцільно лише за умови, що експортна операція приносить достатньо високий ефект. Показник абсолютного ефекту експорту одиниці

²⁹⁷ Шагалов Г.Л. Внешнеэкономическое сотрудничество СССР в условиях перестройки: механизм, прогнозирование, эффективность. – М. : Экономика, 1990. – 254 с.

товару j -го виду (E_{ej}) в економічній літературі [409, с. 184]²⁹⁸ пропонуємо розраховувати за формулою:

$$E_{ej} = B_{ej} V - Z_{ej}. \quad (3.3).$$

Отже, показник абсолютного ефекту експорту одиниці товару характеризує різницю між його зовнішньою ціною та дисконтованими витратами на його виробництво та реалізацію.

Щоб розрахувати абсолютний ефект від експорту загальної кількості товарів j – го виду, отриманий ефект від експорту одиниці товару слід помножити на загальну кількість експортованого товару [409, с. 185]²⁹⁹:

$$E_{ej} = (B_{ej} V - Z_{ej}) \times N_{ej} \quad (3.4),$$

де N_{ej} – кількість експортованого товару j – ї групи.

Кредитно-інвестиційні міжрегіональні зв'язки — це зв'язки, які налагоджуються з приводу ввезення або вивезення капіталу у будь-якій формі (валютних коштів, продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших немайнових прав) з метою отримання прибутків від виробничих чи інших форм господарської діяльності в межах міжрегіональної співпраці. Реалізуються кредитно-інвестиційні зв'язки в різних формах: як коопераційні зв'язки (створення спільних підприємств (СП) у будь-яких організаційно-правових формах, підрядна кооперація, поставки в межах ліцензійних угод, доповнення виробничих потужностей партнера, розподіл виробничих програм (спеціалізація) [209]³⁰⁰ через представництва іноземних фірм і представництва, що належать повністю іноземному інвестору; як спільна інвестиційна діяльність на підставі договорів (контрактів) тощо (при цьому іноземні інвестиції розглядаються

²⁹⁸ Шагалов Г.Л. Внешнеэкономическое сотрудничество СССР в условиях перестройки: механизм, прогнозирование, эффективность. – М. : Экономика, 1990. – 254 с.

²⁹⁹ Там само.

³⁰⁰ Пейро М. Международные валютные и финансовые отношения / М. Пейро ; пер. с фр., под общ. ред. Бабинцевой Н.С. – М. : Прогресс, 1994. – 496 с.

як володіння власністю за кордоном, як правило, в межах будь-якої компанії, з метою отримання прибутку).

Одним з прогресивних методів інвестування є лізинг, тобто довгострокові оренди машин, обладнання, транспортних засобів та іншого рухомого та нерухомого майна виробничого призначення. Завдяки застосуванню лізингу активізується інвестиційний процес на підприємстві, прискорюється оновлення техніки та технології виробництва, покращується фінансове становище суб'єкта господарювання та конкурентоспроможність його продукції.

Інвестиційна суть лізингу полягає у вкладанні засобів виробництва в основні фонди підприємства на тривалій, платній та поворотній основі. Лізинг є доповненням до традиційних джерел фінансування інвестиційних проектів підприємства, обсяг яких за сучасних умов незначний. В останні роки лізинг набув поширення в країнах Центральної та Східної Європи. Характерною є тенденція до збільшення частки витрат підприємств на лізингові операції в загальних капіталовкладеннях в основні фонди.

Особливо доцільним є використання лізингу на малих, середніх, новостворюваних підприємствах, та таких, що мають нестійке фінансове становище. За допомогою лізингу вони отримують можливість у стислий термін налагодити виробництво конкурентоспроможності продукції, обладнати виробництво або здійснити його реконструкцію без залучення значних інвестиційних ресурсів.

За умов поглибленої спеціалізації та міжнародного поділу праці розвиток світового господарства супроводжується розширенням кооперації його учасників як на міждержавному, та і на міжрегіональному рівнях. У межах міжрегіональної співпраці коопераційні зв'язки можуть охоплювати різні види господарської діяльності: виробничу, науково-технічну, збутову, а також управлінську.

Виробнича кооперація передбачає спільне виготовлення виробів на базі предметної, подетальної, або післяопераційної виробничої спеціалізації учасників, а також спільне будівництво об'єктів.

Одним з основних способів коопераційної діяльності є створення спільних підприємств (СП). Залежно від цільових настанов партнерів розрізняють такі типи СП: виробничі, науково-дослідні, закупівельні, збутові, комплексні [198, с. 125]³⁰¹.

З розвитком нових форм інтернаціоналізації господарської діяльності міжнародні торгові стосунки дедалі частіше заміщуються міжнародними виробничими відносинами. Особивого поширення набули спільні виробничі і збутові підприємства. Їх економічними ознаками є виробництво товарів на базі об'єднаної власності, спільне управління виробництвом, розподіл між партнерами виробничого і комерційного ризиків та узгоджений розподіл прибутку. Усе це створює такі економічні стимули: підвищена відповідальність партнерів за ефективність виробництва і реалізацію продукції; вища зацікавленість у розширенні масштабів виробництва і в послідовній модернізації виробничого циклу СП; прагнення до об'єднання зусиль і ресурсів не лише на стадії безпосередньо виробництва, а й на передвиробничій стадії (дослідження, проектно-конструкторська підготовка виробництва, маркетинг), а також під час збуту і післяреалізаційного обслуговування [111, с. 121–122]³⁰².

При налагодженні співпраці українських і зарубіжних партнерів при створенні спільних підприємств часто проступають розбіжності в маркетингових інтересах сторін. Багато українських конкурентоспроможних на світових ринках підприємств, розглядають СП як спосіб отримання доступу до каналів збуту своїх закордонних

³⁰¹ Основы внешнеэкономических знаний / под ред. И. П. Фаминского. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Международные отношения, 1994. – 480 с.

³⁰² Колінько Н.І. Організаційно-економічне забезпечення транс кордонного співробітництва в регіоні : дис. ... канд. екон. наук : 08.10.01 / Н.І.Колінько. – Львів, 1999. – 207 с.

партнерів. Деяким підприємствам, які мають науково-дослідні розробки, потрібен початковий капітал або управлінський досвід, щоб вийти на світові ринки та успішно там працювати. Тому маркетингова зовнішньоекономічна мотивація українських партнерів СП виражена чіткіше, ніж іноземних. З огляду на вимоги валютної самоокупності, що орієнтують українсько-зарубіжні СП на зовнішній ринок, виникають певні суперечності у маркетинговій мотивації партнерів. Зарубіжні підприємці розраховують на конкурентоспроможність продукції СП на світових ринках, передусім за рахунок порівняно низьких витрат на робочу силу, сировину та енергоресурси [59, с. 108–109]³⁰³.

Крім загальних суперечностей у мотивації партнерів українсько-зарубіжних СП, пов'язаних із проблемами вибору ринків і валютної самоокупності, виникають і специфічні суперечності, наприклад, інноваційного характеру. Україна прагне одержати через СП доступ до сучасних технологій, проте західні фірми намагаються реалізувати насамперед технології, що знаходяться на низхідній гілці свого життєвого циклу і не дають прибутків на світових ринках. Не слід також ігнорувати орієнтацію багатьох іноземних фірм на комерційне використання саме української науково-технічної бази.

З поглибленням міжфірмових зв'язків виробничого та науково-технічного характеру набуває розвитку кооперація суб'єктів підприємництва для створення промислових проектів на замовлення третьої сторони.

Така співпраця є особливо ефективною в прикордонних регіонах, де замовниками можуть виступати органи влади конкретного регіону або спеціальний орган, створений з метою координації транскордонної співпраці в регіоні. Для реалізації в інтересах всіх учасників

³⁰³ Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі / Б.В. Губський. – К. : Наукова думка, 1988. – 390 с.

великомасштабних проєктів з виробничих, фінансових, технічних чи інших причин можна об'єднувати зусилля кількох прикордонних регіонів суміжних країн.

У межах науково-технічної кооперації предметом співпраці є розробка науково-технічних продуктів (конструкторських або технологічних) у процесі спільних науково-дослідних або проєктно-конструкторських і експериментальних робіт.

Сферою впливу валютно-фінансових міжрегіональних зв'язків є вся сукупність зв'язків, які налагоджуються у фінансово-банківській сфері і відповідній інфраструктурі [73]³⁰⁴:

- створення фінансово-інвестиційних установ, кредитних бірж тощо;
- залучення фінансово-кредитних ресурсів і допомоги третіх держав;
- участь іноземного капіталу в приватизації;
- розвиток міжбанківської співпраці, модернізація системи міжбанківських розрахунків, в тому числі збільшення кількості послуг, які пропонують міжнародні банки, серед яких фінансування експортно-імпортних операцій, купівля-продаж іноземної валюти, кредитне та акціонерне фінансування на внутрішньому та зовнішньому ринках, управління міжнародними потоками руху готівки, в тому числі електронний переказ коштів через національні кордони (система SWIFT), проєктування фінансових схем для клієнтів.

Необхідним атрибутом розвитку міжрегіонального, в тому числі транскордонного, співробітництва є фінансово-банківська інфраструктура. Результати багатьох опитувань іноземних підприємців, які працюють в Україні, свідчать про те, що саме недосконалість фінансово-банківської структури в нашій країні є однією з найвагоміших перешкод на шляху впровадження тут цивілізованого підприємництва.

³⁰⁴ Дзніелс Дж. Д. Международный бизнес: внешняя среда и деловые операции : пер. с англ. / Джон Д. Дзніелс, Ли Х. Родэба. – 6-е изд. – М. : Дело ЛТД, 1994. – 784 с.

Так, респонденти опитування Гарвардського університету в рамках Проекту економічної реформи в Україні двома найбільшими перешкодами для залучення іноземних інвестицій в Україну визначають постійну зміну законів і положень (71,3% опитаних) та фінансово-банківську систему, що на відповідає загальноприйнятим у світі вимогам [416]³⁰⁵.

Банківська мережа в регіонах є недостатньо розвинутою для функціонування суб'єктів господарювання прикордонних регіонів. Так, на один банк Львівської області припадає 30 тис. осіб, у Львові – 20 тис. осіб, а в середньому в Україні – 60 тис. осіб. Водночас у західноєвропейських країнах на 10 тис. осіб функціонує від 1 до 4 банків [208]³⁰⁶.

Хоча комерційні, акціонерні та приватні банки надають широкий перелік послуг юридичним і фізичним особам, все ж недостатньою мірою використовуються поширені в розвинених країнах методи фінансування таких експортно-імпортних операцій, як овердрафт, факторинг, форфейтинг.

Основою міжрегіональних науково-технічних зв'язків є рух технологій. В міжнародній економіці поняття “технологія” трактується як сукупність науково-технічних знань, які можна використовувати при виробництві товарів і послуг [194, с. 351]³⁰⁷. Ринок технологій сегментований. В тій його частині, де здійснюється торгівля ліцензіями, патентами тощо, технологія виступає як самостійний фактор виробництва. Саме цю частину ринку технологій ми відносимо до науково-технічних зв'язків. В інших сегментах ринку, де технології матеріалізовані в технологічно ємних видах продукції, кваліфікованих працівниках, високотехнологічному капіталі,

³⁰⁵ Шпек Р. Інвестиційна привабливість України / Р. Шпек // Український інвестиційний журнал WELCOME. – 1998. – № 1. – С. 4–8.

³⁰⁶ Пахомов Ю. Проблемы инвестирования в Украине: не выученные уроки и ненаказанные преступления / Ю. Пахомов // Зеркало недели. – 1999. – 14 марта. – С. 10.

³⁰⁷ Овчинников Г. Международная экономика : уч. пособ. / Г. Овчинников. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 1998. – 621 с.

міжнародний рух технологій переходить у рух товарів, робочої сили, капіталу.

Важливою передумовою налагодження науково-технічних зв'язків є правовий захист науково-технічних знань та інтелектуальної власності. Найпоширенішими розповсюджуваними інструментами правового захисту технологій є патенти, ліцензії, копірайт, товарний знак чи марка.

У міжнародній практиці застосовуються такі форми передання технологій:

- ліцензійна торгівля;
- франчайзинг;
- інжиніринг;
- контракти на управління;
- міжнародне технічне сприяння [194, с. 351–385]³⁰⁸.

Ліцензійна торгівля здійснюється на підставі ліцензійної угоди. Укладаючи ліцензійну угоду власник передає права на нематеріальні активи покупцю на визначений час за певну плату. Провідною тенденцією на світовому ринку є інтенсифікація взаємного обміну технологіями. При кооперуванні на підставі ліцензійних угод між партнерами налагоджуються більш тісні і тривалі зв'язки, ніж за звичайного продажу ліцензій, оскільки в цьому випадку передбачається низка операцій з реалізації технічної новизни, включаючи поставку обладнання, надання документації, підготовку спеціалістів тощо. Серед угод цього типу переважають обмін не лише технологіями, а й обладнанням і його компонентами, деталями і комп'ютерними програмами. Тим самим компанії-учасники обміну потрапляють у взаємозалежність, що спонукає їх прагнути до зміцнення фінансового становища партнера шляхом зниження власних витрат на кооперативну продукцію, а також розподіл

³⁰⁸ Овчинников Г. Международная экономика : уч. пособ. / Г. Овчинников. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 1998. – 621 с.

ризик. Перевагою таких відносин є і те, що оформляючи передання технологій в межах СП як ліцензійну угоду, ліцензіант забезпечує інтенсивне використання нового виробничого досвіду і знань, одночасно зберігаючи прав Власності на них [79]³⁰⁹.

Франчайзинг — це контракт на передання торгової марки. У цьому випадку продавець і покупець діють як вертикально інтегрована фірма, філіали якої взаємопов'язані і виготовляють для споживача частину товарів і послуг. Франчайзинг переважно застосовується у таких сферах, як ресторанний бізнес, продукти харчування, продаж автомобілів, бензоколонки, розлив безалкогольних напоїв тощо.

Класичним прикладом схеми дії франчайзингу може слугувати компанія “Макдональдс”, яка працює в 118 країнах світу і лише в 1999 році відкрила 2110 нових ресторанів. Чистий дохід цієї компанії в 1999 році виріс на 7% і досяг 1952,2 млн дол. США, а обсяги міжнародного продажу становили 35628,1 млн дол. США [527, р. 27]³¹⁰.

Інжиніринг як важлива форма передання технологій охоплює широкую сукупність видів технічної діяльності, спрямовану на підвищення ефективності зарубіжних інвестицій, мінімізацію витрат на реалізацію проектів різноманітного призначення.

У межах інжинірингу можуть надаватись послуги, насамперед з підготовки нового виробництва. До них належать складання техніко-економічного обґрунтування проекту, розробка генеральних планів і креслень, управління і нагляд за будівництвом. Після завершення будівництва нового об'єкта і здачі в експлуатацію інжиніринг зводиться до надання послуг з організації процесу виробництва та управління підприємством. Іноді він поширюється на сферу збуту продукції, що випускається.

³⁰⁹ Ермошенко В. Формы предпринимательства за рубежом / В. Ермошенко, Э. Барсученко. – К. : УкрНИИИИТИ Госкомэкономки Украины, 1991. – 80 с..

³¹⁰ World Investment Report 1999: Transnational Corporations as Engines of Growth. – New York, 2000. – 350 p.

Специфічною формою передання технологій є контракти на управління. Їх суть зводиться до того, що фірма однієї країни направляє своїх менеджерів в закордонну фірму для виконання управлінських функцій на визначений термін і за певну плату.

Програми міжнародного технічного сприяння, що набули особливого поширення в світі з кінця 70-х років ХХ ст., здійснюються на дво- чи багатосторонній основі з метою надання технічної допомоги країнам, що розвиваються, чи країнам з перехідною економікою в галузі технологічних процесів, продуктів і управління. Програми технічного сприяння реалізують ООН, МВФ, Світовий Банк, інші міжнародні організації. Технічне сприяння визначається як передання “ноу-хау” через такі види діяльності, як професійна підготовка спеціалістів, консультації, партнерство, дослідження, у формі технологічних грантів і проектів спільного фінансування розвитку технологій [194, с. 379–385]³¹¹.

Невід’ємною ознакою сучасного світового господарства є трудова міграція. Зумовлене це явище економічними факторами, насамперед різними рівнями економічного розвитку окремих країн. Робоча сила переміщується з країн, що мають низький рівень життя, в країни з більш високим рівнем передусім через різницю в заробітній платі. Вагомим економічним фактором є також безробіття.

На міжрегіональному рівні повинні вирішуватись такі питання трудової міграції: регулювання ринку робочої сили, міграції та еміграції населення, боротьба з безробіттям, недопущення відтоку кваліфікованих працівників за межі регіону.

Трудова міграція має як переваги, так і недоліки. Перевагами для країн-експортерів робочої сили можна вважати:

- експорт робочої сили є важливим джерелом валютних надходжень у

³¹¹ Овчинников Г. Международная экономика : уч. пособ. / Г. Овчинников. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 1998. – 621 с.

країну (наприклад, валютні надходження, які українські заробітчани надсилають родичам у формі переказів, обчислюються мільярдами доларів США);

- за несприятливої економічної ситуації в країні, зростанні безробіття трудова міграція “розсіює” соціальну напругу в суспільстві;

- безплатне для країни-експортера навчання робітників новим професіям, знайомство з сучасними методами господарювання та управління. Результати досліджень Міжнародної організації праці [193, с. 62–63]³¹² свідчать, що, повернувшись в свою країну, іммігранти беруть активну участь у розвитку нових форм економіки, стають більш підприємливими, частіше відкривають власні підприємства.

Водночас країни-експортери потерпають від відпливу молодого робочої сили, на яку покладалися великі надії, а також інтелектуальної еліти суспільства. Щорічно Україна втрачає внаслідок міграції понад десять тисяч талановитих учених, викладачів, висококваліфікованих спеціалістів. За підрахунками ООН підготовка спеціаліста з вищою освітою та вченим ступенем з урахуванням утраченої вигоди від використання такого спеціаліста становлять для держави 300 тис. дол. Якщо помножити цю цифру на 10 тисяч, то матимемо 3 млрд дол. США. Приблизно такими є наші щорічні збитки на ринку інтелектуальної праці [193, с. 63]³¹³.

Загальним показником залучення регіону в міжрегіональні економічні зв'язки може слугувати коефіцієнт відкритості регіональної економіки ($K_{вр}$), обчислений за формулою [53, с. 8]³¹⁴:

$$K_{вр} = \frac{0,5 \times (ЗТТ + ЗТП + ІКВ)}{ВВП_{рег}} \times 100\%, \quad (3.5),$$

³¹² Носаченко І. Зовнішньоекономічні аспекти ринкової економіки / І. Носаченко. – Львів : Світ, 2000. – 112 с.

³¹³ Там само.

³¹⁴ Гонта О.І. Організаційно-економічні аспекти інтеграції прикордонних регіонів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" / О.І. Гонти. – К., 2000. – 20 с.

де ZTT – зовнішній оборот товарів, ZTP – зовнішній оборот послуг, IKB – оборот довгострокових іноземних інвестицій, $ВВП_{рег}$ – валовий внутрішній продукт регіону.

Коефіцієнт відкритості регіональної економіки використовується для визначення специфіки впливу прикордонного розташування на інтенсивність залучення регіону в міжрегіональну співпрацю із сусідніми країнами.

Висновки до розділу 3

Характерною ознакою інтеграційних процесів сучасної Європи є регіональна інтеграція, в якій виокремлюються макро- та макрорівні. Однак ні в теорії продуктивних сил, так ні в теорії міжнародних економічних відносин це явище достатньо не досліджене.

Теоретико-методологічне дослідження макро-та мікроінтеграції дає підстави стверджувати, що регіони беруть участь у інтеграційних процесах на макрорівні та на мікрорівні. Однак, на жодному з цих рівнів не спостерігається інтегрування регіону в інституції, які територіально локалізуються в межах прикордонних територій суміжних країн. Це підтверджує необґрунтованість виокремлення такого рівня системи інтеграційних процесів, як мезоінтеграційного.

Найбільш результативною формою соціально-економічної взаємодії є інтеграція. Однак постала необхідність визначення доцільності формування інтеграційних структур та обґрунтування взаємопереплетення окремих елементів таких структур. При залученні регіону в процеси інтеграції особливо важливо зважено оцінити його конкурентні переваги, оскільки саме вони визначають його експортний потенціал. Реалізація експортного потенціалу пріоритетних галузей буде одним із чинників, які можуть

активно сприяти виходу української економіки з глибокої економічної кризи і стимулювати її структурну перебудову. Водночас це може стати першим етапом інтеграції України в світовий економічний простір.

Розробляючи концепцію експортного розширення слід спиратися на теоретичну основу, сформовану такими відомими ученими, як К.Акамацу, К.Кодзима, М.Портер.

При цьому слід пам'ятати, що терміни і поняття “співпраця регіонів” та “інтеграція регіонів” різняться обсягами: інтеграція є складнішою формою взаємодії, яка здатна давати синергічний ефект. Отже, міжрегіональна співпраця є етапом, що передує зародженню інтеграційних процесів у мезореґіоні.

Одним із видів міжрегіональної співпраці є транскордонна співпраця. Узагальнивши визначення, сформульовані вітчизняними вченими, пропонуємо під транскордонним співробітництвом розуміти специфічну сферу реалізації міжнародних відносин на регіональному рівні, яка, охоплюючи всі загальні їхні форми, вирізняється необхідністю і можливістю більш активного їх використання, а також наявністю спільного кордону, необхідністю його облаштування і, відповідно, потребою спільного вирішення проблем екологічної безпеки, більш широкого взаємного спілкування населення сусідніх держав і значно вищим навантаженням на соціально-економічну інфраструктуру.

У відкритих демократичних державах прикордонні регіони виконують специфічні функції: забезпечення національної безпеки, транзитну, компенсаційну, адаптаційну, проблемно-реалізаційну. У міжнародній співпраці важливою є роль кордону: він одночасно слугує і межею, і як контактна зона (саме наявність кордону визначає необхідність спільних дій, спрямованих на його облаштування).

Найпоширенішими організаційними формами міжрегіональних зв'язків, в яких регіони виступають як повноправні суб'єкти міжнародної співпраці, є такі: єврорегіони; спеціальні (вільні) економічні зони (СЕЗ) та території пріоритетного розвитку (ТПР) у прикордонних регіонах; міжнародні транспортні коридори.

Міжрегіональні економічні зв'язки — це система економічних відносин та інтересів на регіональному рівні, що формується і розвивається у процесі функціонування регіональних господарських систем і зумовлена територіальним поділом праці, наявністю конкурентних переваг та природно-географічними умовами. Економічні зв'язки такого типу охоплюють широке коло економічних явищ: торговельно-посередницьких; кредитно-інвестиційних; валютно-фінансових.

РОЗДІЛ 4

ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

4.1. Структурні зміни в економіці України в період економічного зростання

Дослідити структурні перетворення в економіці України періоду її виходу з кризи, і початку періоду економічного зростання (2000-2010)³¹⁵, з'ясувати їх причини і передбачити можливі наслідки, можна лише на підставі об'єктивного аналізу та оцінки змін, що відбулися за роки трансформаційної кризи – у 1991-1999 рр.

За умов трансформаційної кризи структурні зрушення, які відбувалися в економіці України, набували переважно стихійного характеру головно через відсутність державної стратегії структурної перебудови. Структурна політика та пов'язані з нею елементи економічної політики розробляли різні відомства, не координуючи і не узгоджуючи свої дії, не враховуючи реальних можливостей їх фінансового та ресурсного забезпечення. Ці чинники, а також не сформованість у країні інституційного середовища, спроможного впливати ринковими важелями на структурування економіки (м'яка протекціоністська та бюджетна політика) спричинили подовження тривалості кризи та зменшення обсягів виробництва майже на 60 % (станом на 1999 р.).

Найсуттєвішим структурним наслідком трансформаційної кризи для української економіки було скорочення частки галузей, що виробляють товари, на 18,4% за відповідним зростання частки галузей, що надають послуги (табл. 4.1).

³¹⁵ У зв'язку з існуючими офіційними даними Держкомстату України зміни в структурі економіки за 1991 -1999 рр. розглянуті за галузями економіки, а за 2000-2010 рр. за видами економічної діяльності.

Таблиця 4.1

Структура ВДВ та масштаби структурних змін в економіці України за
1990-1999 рр., %

Галузі	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Структурні
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Галузі, які виробляють товари	70,6	72,3	69,0	54,8	60,0	56,6	51,3	48,9	49,8	52,2	-18,4
у тому числі промисловість сільське, лісове та рибне господарство (включаючи послуги)	36,0	41,5	41,8	27,6	36,7	33,8	30,6	28,0	29,5	32,4	-3,6
будівництво	25,5	22,3	19,6	20,0	15,3	15,0	13,6	14,2	14,1	14,1	-11,4
інші галузі, які виробляють товари	8,5	8,1	7,1	6,4	7,8	7,5	6,6	5,9	5,5	4,9	-3,6
Галузі, які надають послуги	0,6	0,4	0,5	0,8	0,2	0,4	0,5	0,8	0,7	0,8	0,2
у тому числі транспорт, зв'язок (включаючи шляхове господарство)	29,4	27,7	31,0	45,2	40,0	43,4	48,7	51,1	50,2	47,8	18,4
Торгівля та громадське харчування (вт.ч. матеріально-технічне постачання, збут та заготівлі)	7,6	6,2	7,9	10,9	8,5	13,1	14,7	14,3	14,4	14,0	6,4
Операції з нерухомим майном, житлове господарство та ділові послуги	5,5	5,3	6,1	11,5	7,6	7,6	7,8	10,4	9,7	9,4	3,9
	1,7	1,5	0,6	1,8	1,7	2,8	2,5	2,7	3,2	4,0	2,3

Закінчення табл. 4.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Охорона здоров'я, фізична культура та соціальне забезпечення	2,4	2,7	2,7	2,5	3,1	4,6	5,2	5,0	4,3	3,3	1,0
Освіта, культура та мистецтво, наука та наукове обслуговування	6,1	5,4	5,4	4,7	6,0	7,5	8,0	7,9	7,5	7,0	1,0
Фінанси, кредит, страхування, пенсійне забезпечення	0,6	2,0	4,2	9,4	7,6	3,0	2,5	2,3	2,4	1,8	1,2
Державні послуги (управління та оборона)	4,1	3,1	3,3	3,4	4,1	3,3	4,1	4,7	5,4	4,7	0,6
Комунальне господарство та інші комунальні послуги	1,5	1,5	0,8	0,9	1,4	1,5	4,0	3,8	3,4	3,4	2,0
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	-

Джерело: розраховано за статистичним збірником “Національні рахунки України за 1990-2000 рр.”

Найсуттєвішим структурним наслідком трансформаційної кризи для української економіки було скорочення частки галузей, що виробляють товари на 18,4% і зростанням галузей що виробляють послуги (табл.4.1)

Стрімке скорочення внутрішнього та зовнішнього попиту охопило практично всі галузі: як ті, що виробляють товари, так і ті, що надають послуги (рис. 4.1). Через це в різних секторах економіки скорочувалося

виробництво і почали відбуватися структурні зміни різної інтенсивності та тривалості.

Найбільше обсяги виробництва скоротилися у 1991-1994 рр. в галузях, що виробляють товари (рис. 4.1). Водночас галузі сфери послуг у перші два роки трансформаційної кризи – 1991-1992 рр. – ще демонстрували висхідну траєкторію розвитку, насамперед, завдяки прискореному розвитку фінансового сектора економіки, а також державного управління, житлового господарства, та соціальноорієнтованих галузей економіки (1991). Проте після 1994 р. динаміка щорічного скорочення виробництва товарів поступово уповільнилася і 1999 р. порівняно з 1998 р., завдяки зростанню виробництва в промисловості набула позитивного значення.

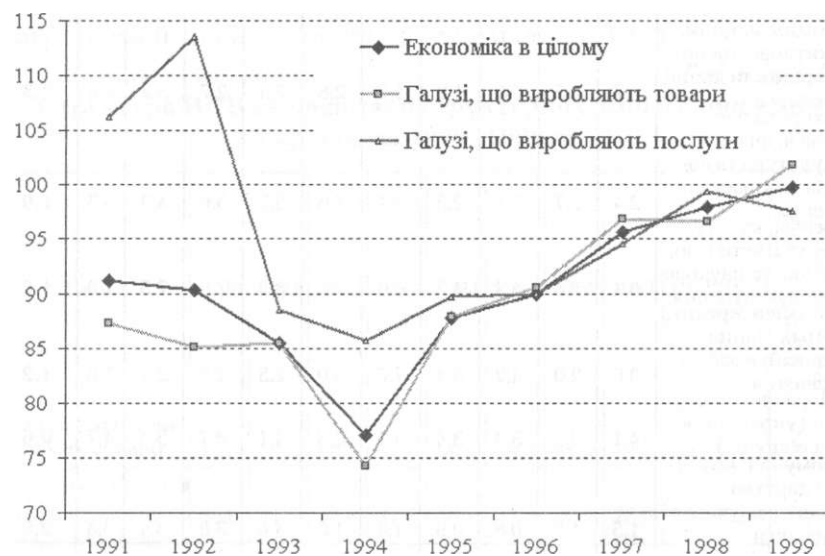
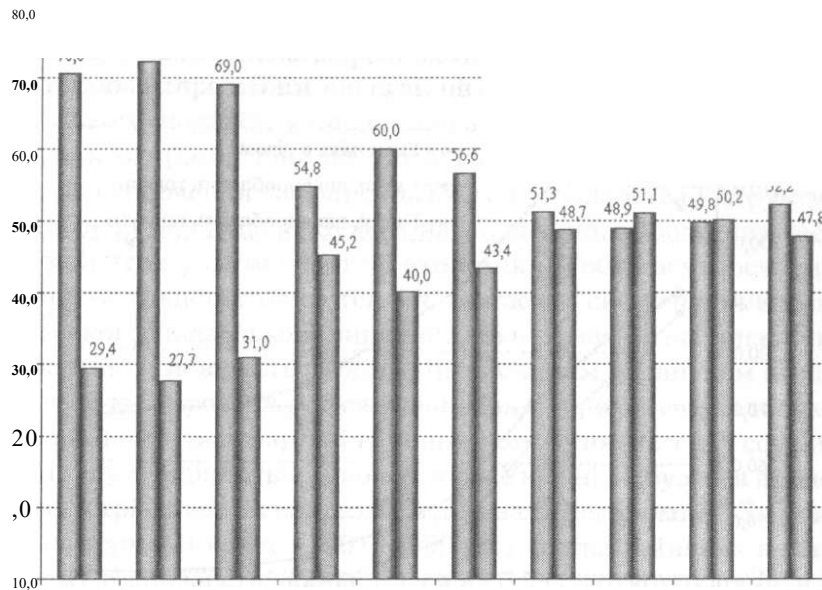

Рис. 4.1. Динаміка ВДВ секторів економіки України в 1991-1999 рр. (до попереднього року), % [358]³¹⁶

Щорічні структурні зміни в обсягах виробництва товарів і послуг під час трансформаційної кризи характеризувалися періодичними коливаннями (рис. 4.2). Водночас їх особливістю було подолання більш

³¹⁶ Структурна гармонізація економіки України як чинник економічного зростання / за ред. д-ра екон. Наук І.В. Крюкової. – К. Експрес, 2007. – 520 с.

ніж двократного розриву між частками сфери послуг і сфери товарного виробництва і зрівняння в 1998 р. їх внеску зазначених складових економіки у виробництво валової доданої вартості. У 1999 р. частка виробництва товарів знов дещо підвищилася.

1. – Галузі які виробляють товари

2. – Галузі, які надають послуги

Рис. 4.2. Динаміка структури української економіки в 1990-1999 рр., % [358]³¹⁷

Аналіз динаміки ВДВ дає підстави для висновок про те, що саме зменшення обсягів виробництва товарів зумовило глибину економічної кризи в Україні, оскільки воно було більш інтенсивним, ніж у сфері послуг (рис. 4.3). У 1991-1996 рр., під впливом стрімкого скорочення внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту, а також через різке зниження конкурентоспроможності щорічно обсяги виробництва у цьому

³¹⁷ Структурна гармонізація економіки України як чинник економічного зростання / за ред. д-ра екон. Наук І.В. Крюкової. – К. Експрес, 2007. – 520 с.

сегменті економіки скорочувалися в середньому майже на 15%, що загалом за період становило 62,5%. Водночас саме у виробництві товарів більш динамічно відновлювалося виробництво. Сфера послуг у перші роки трансформаційної кризи незначною мірою компенсувала руйнівний вплив скорочення виробництва товарів, починаючи з 1995 р., навпаки, вихід економіки із кризового стану дещо загальмувала.

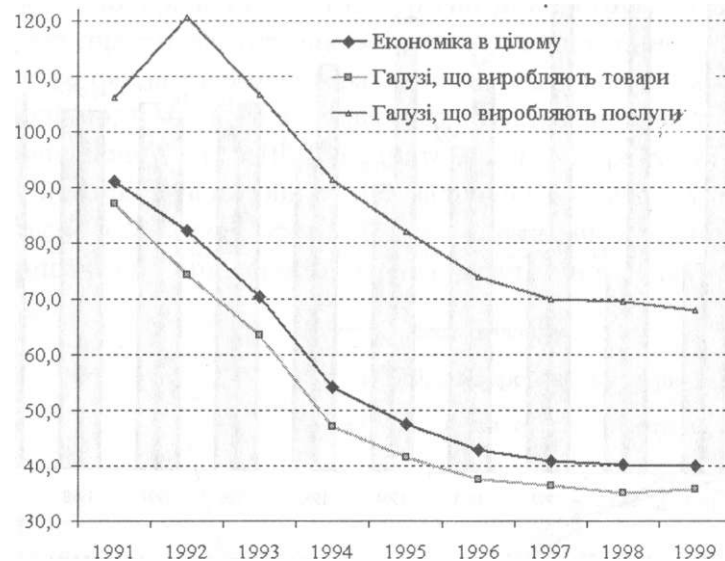

Рис.4.3. Динаміка ВДВ секторів економіки України в період трансформаційної кризи (1990=100), % [358]³¹⁸

Позитивних значень динаміка як сфери товарів, так і сфери послуг набула у 1999 р., що є свідченням виходу української економіки із кризового стану.

Серед галузей, що виробляють товари, найбільшого скоротилася частка сільського господарства (з 25,5% 1990 р. до 13,6% 1996 р. і деяким зростанням 14,1% у 1999р.), головно під впливом цінового чинника, а не реального скорочення обсягу сільськогосподарської продукції. Підтвердити такий висновок можна порівнянням динаміки реальних

³¹⁸ Структурна гармонізація економіки України як чинник економічного зростання / за ред. д-ра екон. Наук І.В. Крюкової. – К. Експрес, 2007. – 520 с.

показників ВДВ. Так, за 1991- 1999 рр. фізичні обсяги виробництва ВДВ в аграрному секторі економіки скоротилися на 49,3%, тоді як загалом в економіці - на 64,2% [358]³¹⁹. Отже, частка галузі суттєво зменшилася під впливом цінового чинника, тобто через те, що, ціни на сільськогосподарську продукцію зростали набагато повільніше, ніж на промислову, чи на послуги транспорту. Частка сільського господарства у структурі ВДВ зменшувалася за значного зростання частки зайнятих у цьому секторі економіки, тобто всупереч загальносвітовим тенденціям, за яких внесок сільськогосподарського виробництва в національну економіку скорочується за більш інтенсивного розвитку інших галузей, та супроводжується підвищенням продуктивності праці в сільському господарстві і відпливом зайнятих з цієї сфери в інші галузі національної економіки. В Україні ж відбувався процес деіндустріалізації в напрямі “аграризації” економіки. За роки трансформації кризи частка зайнятих у сільському господарстві зросла (з 20,1% 1990 р. до 26,6% у 1999 р) і головно через те, що за загального скорочення чисельності зайнятих у національному господарстві на 6,7 млн осіб, у сільському господарстві їх стало менше лише на 100 тис. [358]³²⁰.

Водночас на продуктивності праці сільськогосподарських виробників дуже негативно позначилося катастрофічне зменшення інвестування аграрного сектора економіки у порівнянні з промисловістю та сферою послуг.

Це, своєю чергою, призвело до обвального падіння частки сільського господарства в структурі капітальних вкладень (табл. 4.2).

³¹⁹ Структурна гармонізація економіки України як чинник економічного зростання / за ред. д-ра екон. наук І.В. Крюкової. – К. Експрес, 2007. – 520 с.

³²⁰ Там само.

Таблиця 4.2

Структура інвестицій в основний капітал України за галузями народного господарства, %

Галузь	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Зміна частки 1999р до 1990р.	у до
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0		
Промисловість	36,08	30,49	32,01	29,62	33,56	37,20	40,26	41,58	39,39	39,42	3,35	
Сільське, лісове, рибне господарство	22,42	22,77	18,29	13,07	8,87	8,17	8,03	7,45	5,50	4,84	-17,58	
Транспорт і зв'язок	10,10	7,16	6,56	6,43	8,27	11,01	12,79	13,43	20,07	22,30	12,20	
Будівництво	3,64	3,24	3,19	2,74	1,64	1,57	1,81	1,30	1,75	2,31	-1,33	
Торгівля та громадське харчування, матеріальне-технічне забезпечення та збут	2,92	2,39	1,77	2,06	1,46	1,29	1,38	1,39	1,70	2,39	-0,53	
обслуговування	0,11	0,06	0,05	0,02	0,01	0,01	0,05	0,04	0,08	0,07	-0,04	
Операції з нерухомим майном	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,02	0,02	
Загальна комерційна діяльність зі забезпечення функціонування ринку	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,07	0,00	0,00	0,06	0,06	
Геологія та розвідка надр	0,00	0,00	0,23	0,35	0,30	0,17	0,11	0,45	0,23	0,29	0,29	
Інше матеріальне виробництво	0,00	0,00	0,06	0,21	0,02	0,01	0,01	0,02	0,03	0,06	0,06	
Всього виробничого при- шачення	70,63	66,12	62,17	54,50	54,13	59,43	64,49	65,65	68,77	71,78	1,15	
Житлове господарство	16,91	19,92	23,09	27,93	27,02	21,18	19,46	19,27	17,30	16,07	-0,84	
Комунальне господарство	4,67	5,82	7,23	8,21	8,69	8,75	6,03	6,07	5,52	4,57	-0,10	
Невиробничі види побутового обслуговування населення	0,06	0,10	0,08	0,08	0,18	0,09	0,13	0,16	0,09	0,08	0,02	
Охорона здоров'я	2,11	2,36	2,31	2,79	2,77	2,97	2,72	2,31	2,33	1,85	-0,25	
Освіта	3,03	3,01	3,13	3,11	2,92	2,90	1,81	1,37	1,29	1,30	-1,73	
Культура і мистецтво	0,63	0,61	0,47	0,50	0,41	0,41	0,42	0,26	0,52	0,76	0,13	
Наука і наукове обслуговування	1,31	0,56	0,23	0,17	0,15	0,19	0,07	0,10	0,08	0,50	-0,80	
Фінанси	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	3,20	1,90	1,54	1,54	
Управління	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,97	2,05	1,20	1,20	
Об'єднання громадян	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,09	0,11	0,16	0,16	
Інші об'єкти невикористаного призначення	0,66	1,50	1,28	2,72	3,74	4,09	4,88	0,55	0,04	0,04	-0,63	

За роки трансформаційної кризи у сільському господарстві залишилися третина зайнятих, при цьому рівень їх технічної озброєності суттєво знизився. Наслідки такого господарювання ще довго позначуватимуться на динаміці економічного зростання.

За роки кризи обсяги інвестицій у сільське господарство скоротилися на 17,6 % в. п. (з 22,4% 1990 р. до 4,8% 1999 р.). Водночас змінилися напрями капітальних вкладень: під час економічної кризи частка транспорту та зв'язку у структурі інвестицій зросла більш ніж удвічі і становила 1999 р. 22,3 %. Певною мірою це вплинуло і на зростання частки цієї галузі в структурі ВДВ – з 7,6% 1990 р. до 14,0% у 1999 р. (табл. 4.1). Однак визначальним чинником цих структурних змін стало суттєве збільшення вартості транспортних послуг, а не розвиток галузі. Також дещо збільшилися частка промисловості і інвестування розвитку фінансової сфери та управління.

Зменшення обсягів інвестування економіки негативно вплинуло на будівництво, частка якого в ВДВ зменшилася із 8,5% 1990 р. до 4,9% 1999 р. Частка промисловості знизилася з 36% 1990 р. до 32,4% 1996 р., а після пожвавлення діяльності металургійних підприємств і деяких інших експортоорієнтованих галузей промисловості зросла до 32,8%.

Отже, структурні зміни, в українській промисловості мали чітку регресивну спрямованість: динамічно скорочувалися частки галузей, що виробляють кінцеву продукцію (машинобудування, легкої та харчової промисловості) на користь галузей важкої промисловості з низьким ступенем обробки та високою енергоємністю. За 1991-2000 рр. енергоємність ВВП зросла майже в 1,3 разу і досягла 1,17 кг у.п. на одну гривню, що в 5-6 разів вище, ніж в країнах - учасницях Організації

економічні співпраці і розвитку (ОЕСР) [290]³²¹. А якщо враховувати, що потреби України забезпечені власними енергоресурсами менше ніж наполовину, це суттєво збільшило залежність національної економіки від світової енергетичної кон'юнктури.

Позитивним явищем слід вважати зростання частки торгівлі та громадського харчування: з 5,5% 1990 р. до 9,4% 1999 р. пов'язане з прагненням населення фізично вижити за кризових умов, особливо якщо враховувати недорозвиненість сфери послуг за планової системи.

Найпривабливішою сферою економічної діяльності у період гіперінфляції та існування подвійного валютного курсу був фінансовий сектор економіки. Не дивно що він демонстрував тимчасове: частка фінансово-кредитного, страхового та пенсійного забезпечення в структурі ВДВ зростає з 0,6% 1990 р. до 9,4% 1993 р. Пізніше, із прискоренням розвитку деяких інших складових економіки, вона скоригувалася і 1999 р. становила вже лише 1,9%. Негативною структурною ознакою кризи стало зниження частки науки та наукового обслуговування з 6,1% 1990 р. до 4,7% 1993 р. і відновленої до 7,0% у 1999 р.

Зміни, що відбулися у сфері послуг, спричинили зміни співвідношення між неринковою та ринковою її складовими на користь останньої, що є закономірною ознакою структурних зсувів в економіках країн, які трансформуються (табл. 4.3.). Водночас, якщо за часткою неринкових послуг Україна близька до структурних показників трансформаційних країн Центрально-Східної Європи, то за часткою ринкової складової сфери послуг суттєво відстає. Станом на 1999 р. вона лише наблизилася до рівня, якого досягли ці країни, за винятком Румунії, напередодні трансформації.

³²¹ Структурна гармонізація економіки України як чинник економічного зростання / за ред. д-ра екон. наук І.В. Крюкової. – К. Експрес, 2007. – 520 с.

Таблиця 4.3

Частка сфери послуг в загальному обсязі ВДВ в поточних цінах, %

Країна	Ринкові послуги		Неринкові послуги	
	1990-1992	1999	1990- 1992	1999
Польща 1992	27,9	42,8	21,5	17,6
Чеська Республіка 1990	33,2	42,9	9,6	12,2
Угорщина 1991	41,2	44,3	13,9	17,5
Румунія 1990	19,3	39,2	22,4	9,9
Словенія 1990	36,4	39,7	15,5	18,4
<i>Середнє</i>	<i>31,6</i>	<i>41,8</i>	<i>16,6</i>	<i>15,2</i>
<i>Середнє для 15 країн членів ЄС</i>	<i>46,9</i>	<i>52,4</i>	<i>15,2</i>	<i>15,1</i>
Україна, 1990	14,2	28,5	15,3	19,3

Джерело: розраховано за даними Eurostat Yearbook 2001 та Держкомстату України.

Отже, суттєвою перешкодою на шляху впровадження та розвитку ринкових механізмів в Україні стало значне відставання у створенні галузей ринкової інфраструктури.

Щоб об'єктивно оцінити структурні зміни, що відбулися в економіці України в процесі її трансформації, необхідно проаналізувати структуру економіки та промисловості України за фактичними, порівняльними цінами³²². І хоча через недосконалість методів, які офіційна статистика застосовує для розрахунків індексів фізичного обсягу показників при оцінці за порівняльними цінами, такі порівняння є досить орієнтовними, та все ж дають змогу окреслити вплив цінового чинника та скласти уявлення про сутність структурних процесів, які відбуваються в економіці країни. Враховуючи, що ціни 2000 р. більшою мірою, ніж ціни 1990 р., відповідають ціновим пропорціям ринкової економіки і вже не мають тих суттєвих диспропорцій, які свідомо утримувалися за планово-адміністративної системи господарства, саме на їх базі були проведені розрахунки.

³²² В роботах економістів західноєвропейських країн, а також фахівців Міжнародних інститутів та установ динаміка структурних зсувів проводиться на основі структур розрахованих у порівняних цінах.

Результати підтвердили існування як спільних тенденцій, так і значних відмінностей не тільки за масштабами, й за спрямованістю деяких структурних зсувів. Насамперед це стосується висновків про зменшення в структурі економіки частки сільського господарства та збільшення частки сфери послуг, що вимальовується за оцінками в порівняльних цінах. Протилежною є тенденція зростання частки сільського господарства з 12,8 1990 р. до 15,9 % 1999 р., зниження частки транспорту з 26,4 до 14,0%, а також зменшення частки галузей сфери обігу (торгівлі, громадського харчування, матеріально-технічного постачання, заготівель) з 14,4 до 10,9% (табл. 4.4). Однак тенденції структурних змін за незначних кількісних відмінностей зберігали однакову спрямованість стосовно промисловості та будівництва.

Отже, на структурування економіки суттєво вплинули стрімкі зміни у ціноутворенні на продукцію різних видів економічної діяльності. За 1991-1999 рр. рівень цін в Україні збільшився в 191 тисячу разів. Найбільш стрімко ціни зростали в 1993-1995 рр.: відповідно у 18,7; 34,4 та 10,5 рази. Структурні параметри української економіки 1997 р. відрізнялася від базових 1990 р. вже майже на 80%. Але з 1998 р. поступово базові структурні пропорції почали відновлюватися і 1999 р. ступінь відмінності нової структури від базової зменшився до 67%. Визначальним чинником відновлення структурних параметрів стало зростання частки промисловості, під впливом збільшення зовнішнього попиту, що став наслідком пожвавлення діяльності експортоорієнтованих галузей промисловості: металургії та металообробки, а також хімічної промисловості. Експортна складова в структурі промислового випуску зростала від самого початку реформування економіки, хоча ця тенденція не мала сталого характеру.

Таблиця 4.4

Структура ВДВ та коефіцієнт відмінності від базової структури, %
(у цінах 2000р.)

Структура валової доданої вартості у цінах 2000 р.

Галузь	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Промисловість	37.5	36.7	35.8	32.7	26.5	26.8	28.6	29.0	29.6	31.4
Сільське господарство	12.8	11.7	11.7	13.9	16.1	17.5	17.5	18.1	16.4	15.9
Будівництво	16.3	16.7	10.4	9.3	9.3	7.2	5.3	5.0	5.0	4.7
Транспорт та зв'язок	26.4	24.2	24.2	18.3	20.4	17.2	15.1	14.6	15.1	14.0
Сфера обігу	14.4	14.1	11.9	9.2	10.0	9.2	9.8	10.1	10.1	10.9
Інші види діяльності	21.2	22.3	20.3	20.7	23.9	24.8	25.3	25.0	25.2	24.4
Інші види діяльності (як залишок)	-7.4	-3.1	6.6	17.3	18.8	23.4	25.1	24.6	25.1	24.4
Послуги фінансових посередників	-0.02	-0.2	-0.6	-0.7	-1.0	-1.2	-1.2	-1.4	-1.4	-1.3
РАЗОМ	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Таблиця 4.5

Коефіцієнт відмінності від базової структури валової доданої вартості (1990 р.=100)

Галузь	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Промисловість	0.0	0.8	1.7	4.8	11.0	10.7	8.9	8.5	7.9	6.1
Сільське господарство	0.0	1.1	1.1	1.1	3.2	4.6	4.7	5.3	3.6	3.0
Будівництво	0.0	0.4	5.9	6.9	7.0	9.1	11.0	11.3	11.2	11.6
Транспорт та зв'язок	0.0	2.3	2.2	8.1	6.1	9.2	11.4	11.8	11.4	12.4
Сфера обігу	0.0	0.3	2.6	5.2	4.4	5.2	4.6	4.3	4.3	3.5
Інші види діяльності	0.0	1.1	0.9	0.5	2.7	3.6	4.1	3.8	4.0	3.2
Інші види діяльності (як залишок)	0.0	4.3	14.0	24.8	26.2	30.8	32.6	32.1	32.6	31.8
Послуги фінансових посередників	0.0	0.2	0.6	0.7	1.0	1.2	1.4	1.4	1.4	1.3
РАЗОМ	100.0	91.0	73.1	49.7	43.0	31.5	28.3	28.1	30.4	32.9

Джерело: Статистичні збірники Держкомстату України "Національні рахунки України" за відповідні роки. Структурна гармонізація економіки України як чинник економічного зростання / за ред. д-ра екон. Наук І.В. Крюкової. – К. Експрес, 2007. – 520 с. С. – 284.

Частка експорту в загальному випуску промисловості зростає з 9% 1993 р. до 16% 1999 р. і становила в середньому за весь період 12,8%. Найбільші частки експортної продукції у своєму випуску мали чорна (52,9%) та кольорова (57,3%) металургія, хімічна і нафтохімічна промисловість (50,2%), а також машинобудування (34,1%) [358]³²³.

Відновленню базових структурних параметрів, окрім поступового збільшення частки промисловості з 1996 р., сприяли одночасне зростання частки галузей сфери обігу - торгівлі, громадського харчування, заготівлі тощо, а також започаткування 1998 р. тенденції скорочення частки сільського господарства.

Отже, починаючи з 1996 р., розвиток української економіки набував ознак відновлювальної моделі. Водночас частка будівництва та транспорту і зв'язку протягом періоду економічної кризи стабільно скорочувалася. Структурні зрушення у цих складових економіки характеризувалися найбільшою інтенсивністю як за масштабами, так і за швидкістю. У середньому за роки економічного падіння їх частка в структурі економіки щорічно скорочувалася відповідно на 1,3 та 1,4 в.п.

Як показав порівняльний аналіз, за інтенсивністю структурних зрушень в обробній промисловості Україна несуттєво відрізняється від інших країн, за винятком Угорщини (табл. 4.6).

Суттєві відмінності в наслідках ринкових реформ є наслідком різної якості структурних змін: якщо в обробній промисловості успішних трансформаційних країн збільшувалася частка середньо та високо високотехнологічних виробництв, в Україні зростала частка середньо та низькотехнологічної складової, а саме металургії та металообробки і хімічної промисловості. Як наслідок, за роки кризи в Україні зменшилася частка галузей, що виробляють товари, на користь зростання частки сфери

³²³ Структурна гармонізація економіки України як чинник економічного зростання / за ред. д-ра екон. наук І.В. Крюкової. – К. Експрес, 2007. – 520 с.

послуг, що загалом відповідає загальносвітовим тенденціям. Але на відміну від останніх структурні зміни економіки України супроводжувалися стрімким зниженням її продуктивності, що відбувалося на тлі скорочення обсягів виробництва ВВП.

Таблиця 4.6

Порівняння коефіцієнта інтенсивності структурних зрушень*, %

Країна	Болгарія	Польща	Румунія	Словацька Республіка	Словенія	Угорщина	Чеська Республіка	Україна	Середнє	Середнє без України
Болгарія	0,0	5,1	4,0	8,1	6,3	16,7	6,9	8,9	8,0	7,8
Польща	5,1	0,0	3,2	5,6	3,4	14,7	3,6	7,2	6,1	5,9
Румунія	4,0	3,2	0,0	6,9	5,4	16,3	5,8	7,0	6,9	6,9
Словацька Республіка	8,1	5,6	6,9	0,0	4,6	14,9	3,7	8,4	7,5	7,3
Словенія	6,3	3,4	5,4	4,6	0,0	14,0	2,0	8,3	6,3	6,0
Угорщина	16,7	14,7	16,3	14,9	14,0	0,0	13,1	15,0	15,0	14,9
Чеська Республіка	6,9	3,6	5,8	3,7	2,0	13,1	0,0	7,9	6,1	5,8
Україна	8,9	7,2	7,0	8,4	8,3	15,0	7,9	0,0	8,9	
<i>Середнє</i>									8,1	7,8

Джерело: WWW. Handbook of statistics countries in transition, 2001 та Держкомстат України, власні розрахунки [358]³²⁴.

Структурні процеси в українській промисловості мали чітко визначену регресивну спрямованість: динамічно зменшувалися частки галузей, що виробляють кінцеву продукцію (машинобудування, легкої та харчової промисловості) на користь галузей важкої промисловості з низьким ступенем обробки та високою енергоємністю.

Найбільше зростання продемонстрував фінансовий сектор економіки, частка якого у виробництві ВДВ у 2010 р. зросла більше ніж утричі – з 2,1 до 6,7 % (табл. 4.7).

³²⁴ Структурна гармонізація економіки України як чинник економічного зростання / за ред. д-ра екон. наук І.В. Крюкової. – К. Експрес, 2007. – 520 с.

Таблиця 4.7

Зміни в структурі ВДВ за видами економічної діяльності,
в 2000-2010 рр.

Вид економічної діяльності	2000	2001	2005	2006	2007	2009	2010	Структурні зміни за 2010 рр.
Сільське та рибне господарство	16,2	16,1	14,5	15,0	11,9	11,8	11,7	-4,5
Добувна промисловість	5,1	4,6	4,9	5,0	4,4	4,0	3,9	-1,2
Обробна промисловість	21,4	19,4	19,8	20,0	20,3	20,1	20,1	-1,3
Виробництво та розподілення електрики, газу, води,	7,5	6,1	5,6	5,1	5,0	3,9	3,9	-3,6
Будівництво	3,9	4,0	3,7	3,8	4,2	4,5	4,5	0,6
Основна та роздрібна торгівля	10,1	12,2	12,2	12,1	12,9	12,9	12,9	2,8
Готелі та ресторани	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,1
Транспорт	13,6	13,4	13,5	14,0	14,4	14,0	13,4	-0,2
Фінансова діяльність	2,1	2,9	3,0	3,1	3,8	4,2	6,7	4,6
Операції з нерухомістю, здавання під найм, фінансові послуги	5,7	6,9	7,3	6,9	6,9	7,4	7,4	1,7
Державне управління	4,5	4,1	4,3	4,3	4,2	4,3	4,4	-0,1
Освіта	5,6	4,9	5,3	5,6	5,6	5,7	5,1	0,1
Охорона здоров'я	2,9	3,3	3,6	3,7	3,7	3,7	3,4	6,5
Колективні, громадські та особисті послуги	1,3	1,5	1,8	1,9	1,8	1,8	1,7	0,4

Джерело: Статистичного щорічник України за 2010 р. 560 с. Розраховано за даними

Протягом 2001-2003 рр. фінансова діяльність зростала досить повільно, проте 2005 р., на тлі загальних високих темпів зростання української економіки частка фінансового сектора в структурі економіки стрімко збільшилася з 3,8 до 6,7%. Динаміка основних соціально-економічних показників України показана на рис. 4.4.

Зростання частки таких складових сфери послуг, як торгівля та транспорту, за скорочення частки промисловості та сільського господарства було закономірним явищем для трансформаційних країн. Хоча структурні зрушення в українській економіці відбувалися повільніше, ніж в інших трансформаційних країнах Центрально-Східної Європи, зокрема в аграрного секторі економіки, вони сприяли економічному зростанню. Так, внаслідок зрушень, що відбулися в структурі економіки у кризовий період 2008-2009 рр., обсяг ВВП збільшився на 4,7 млрд грн.

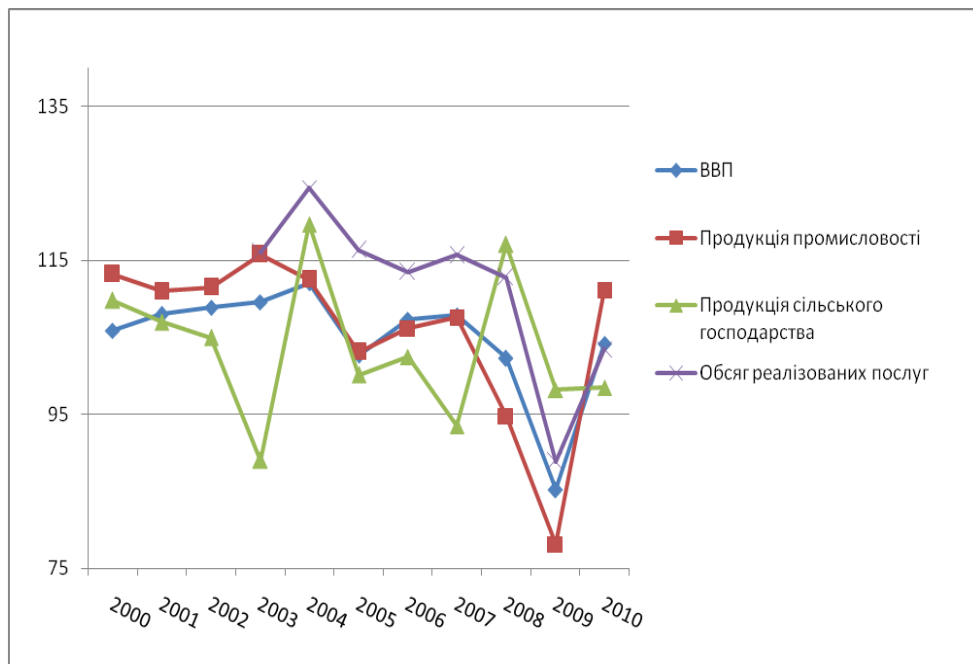

Рис. 4.4. Динаміка основних соціально економічних показників України (відсоток до попереднього року) [354, с. 27]³²⁵

³²⁵ Статистичний щорічник України за 2010 рік /Державний комітет статистики України. – К. : Фенікс, 2011. – 600 с.

Отже, структурний чинник загальноекономічного розвитку забезпечив 2005 р. близько 14% приросту ВВП.

Таблиця 4.8

Виробництво та розподіл ВДВ за видами економічної діяльності
у факт. цінах, млн грн.

Вид економічної діяльності	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Сільське та рибне господарство	40542	41006	47417	65148	65758	78963
Добувна промисловість	17939	22064	31695	54337	40676	63831
Переробна промисловість	86683	109416	143428	164735	141878	167150
Будівництво	16370	21168	30456	29185	21528	32466
Торгівля	56041	68573	95220	131261	129997	152596
Транспорт	47435	56053	70063	87078	97050	122468
Освіта	20882	26243	32905	43520	49239	57649
Інші види діяльності	80797	106277	159921	227441	234827	259449

Джерело: Статистичний щорічник України за 2010. /Державний комітет статистики України. – К. : Фенікс, 2011. – 600 с.

Внесок у структурні зміни окремих складових можна оцінити табл. 4.8. Зміни (внаслідок незначного зростання) відносних внесків у виробництво ВВП сільського господарства, добувної промисловості та виробництва і розподілу електроенергії, газу та води, а також операцій з нерухомістю, були компенсовані відносним його зростанням за рахунок інших секторів економіки, насамперед сфери послуг. Загалом структурні зрушення і зберегли прогресивну спрямованість завдяки зростанню у структурі економіки частки видів діяльності з більшою доданою вартістю у валовому випуску.

На загальне зростання української економіки позитивно вплинули збільшення частки освіти, пошти та зв'язку, послуг юридичним особам, фінансового посередництва, охорони здоров'я та державного управління (табл. 4.8). Капіталовкладення в освіту виросли з 20,9 млн грн. до 57,6 млн грн 2010 р.

Щорічні зміни в структурі ВВП за видами економічної діяльності не були такими потужними і не забезпечили підвищення ефективності економіки в зазначений період.

Нажаль цілеспрямованого розвитку в Україні не набули ті види економічної діяльності, які за сучасних умов можуть забезпечувати суттєве прискорення економічної динаміки. Зростання економіки мало відновлювальний характер і відбувалося переважно за рахунок збільшення завантаження потужностей традиційних виробництв, використання яких під час кризи значно зменшилося. Як свідчить світовий досвід, відновлювальна модель економіки не може слугувати підґрунтям сталого економічного піднесення, вона спроможна забезпечити зростання лише на незначному проміжку часу. Таким чином, структурні зміни в українській економіці періоду економічного зростання переважно є наслідком ситуаційних змін у масштабах і структурі внутрішнього та зовнішнього попиту.

З 2007 р., тобто після трирічного періоду економічного зростання, стало скорочення інвестицій в розвиток економіки, почало супроводжуватися як відносним, так і реальним скороченням зайнятих, внаслідок їх перміщення, насамперед, у сферу гутрової та роздрібної торгівлі, а також в будівництво та фінансову діяльність. У 2009 р. (роки кризи 2008-2009) проти 2007 р. інвестиції у промисловість зменшилися на 59,4 %, у сільське господарство на 68,6 %, (табл. 4.11)

Таблиця 4.9

Структура ВВП та масштаби його структурних змін у 2000-2010 рр.

Структурні складові ВВП	Роки											Структурні зміни 2000 р. до 2010 р.
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Галузі які виробляють товари	52.0	54.2	56.8	60.4	58.2	62.4	68.7	72.0	40.6	72.4	70.7	18.7
У тому числі промисловість та сільське господарство	32.2	35.1	39.1	41.8	39.3	43.1	48.8	49.7	49.8	51.2	49.0	16.8
Будівництво	14.1	12.8	12.8	13.2	13.6	14.1	14.2	14.5	15.0	15.2	15.4	1.3
Інші галузі	4.9	4.7	4.5	4.7	4.8	4.8	4.9	5.0	5.1	5.2	5.4	0.5
Галузі які надають послуги	0.8	0.6	0.4	0.7	0.5	0.7	0.8	0.8	0.7	0.8	0.9	0.1
Галузі які надають послуги	47.8	45.4	46.2	44.4	46.8	49.2	50.2	52.2	52.2	52.6	52.8	5.0

Джерело: Статистичного щорічник України за 2010 р. С. 28-51. Розраховано за даними

Таблиця 4.10

Структура інвестицій в основний капітал України за галузями національного господарства (у факт. цінах, млн. грн..)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	2	3	4	5	6	7
Промисловість	35031	44804	64341	76618	57658	58558
Сільське, лісове, рибне господарство	5016	7309	9519	16890	9382	12231

Закінчення таблиці 4.10

1	2	3	4	5	6	7
Транспорт і зв'язок	16887	20329	31709	32558	24555	29084
Будівництво	4929	6300	9107	12469	5325	4966
Торгівля та господарське харчування	7614	11655	17778	24695	14091	11830
Операції з нерухомим майном	15334	24026	39415	48840	95678	37189
Загальна комерційна діяльність та забезпечення функціонування ринку						
Житлове господарство						
Комунальне господарство	1826	2854	4061	5420	4808	5315
Охорона здоров'я	1297	1835	2518	3531	1932	2754
Освіта	830	1164	1651	2322	1484	1873
Культура і мистецтво	1826	2854	4061	5420	4808	5315
Наука і наукове обслуговування						
Фінанси	1964	2386	4165	4636	3359	2859

Джерело: Статистичного щорічник України за 2010 р., К.: ТОВ “Август Трейд”. – 2011. – С. 204-205

Таблиця 4.11

Індекси інвестицій в основний капітал, до попереднього року

Всього	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Промисловість	104,1	115,3	127,0	94,7	67,6	90,5
Сільське, лісове, рибне господарство	125,8	133,9	118,4	142,3	49,8	116,5
Транспорт і зв'язок	94,4	107,2	133,5	82,4	66,7	101,8
Будівництво	84,9	115,5	128,6	106,0	37,8	82,2
Торгівля та господарське харчування	118,0	134,9	130,9	109,0	51,7	74,8
Операції з нерухомим майном	110,2	130,7	133,4	94,2	47,2	127,5
Загальна комерційна діяльність та забезпечення функціонування ринку						
Житлове господарство						
Комунальне господарство	69,21	138,3	125,9	102,5	81,6	98,0
Охорона здоров'я	73,3	124,3	117,5	113,0	49,3	129,2
Освіта	75,7	114,7	117,8	110,3	56,9	112,3
Культура і мистецтво	71,0	150,2	125,8	106,7	85,5	81,0
Наука і наукове обслуговування						
Фінанси	135,5	112,5	159,5	88,2	64,6	78,7
Управління	57,9	119,6	128,9	94,1	44,4	130,2

Джерело: Статистичного щорічник України за 2010 р., К.: ТОВ "Август Трейд". –

2011. – С. 204-205.

За даними Інституту регіональних досліджень криза 2008 р. спричинила падіння економіки України на 48 %, тоді як у країнах Європейського Союзу, в тому числі і країн ЦСЄ, цей показник становив 5-7%.

У після кризовий період частка високотехнологічних виробництв в загальному випуску продукції обробної промисловості зменшилася з 4,9 до 4,3%, що насамперед було зумовлене скороченням частки виробництва авіаційної та космічної промисловості (табл. 4.12). Деяке збільшення питомої частки середньо та високотехнологічних виробництв відбулося за рахунок зростання виробництва залізничних і трамвайних локомотивів і рухомого складу з 1,3 до 2,3 %, а також автомобілебудування – з 1,3 до 1,7 %.

Рушіями розвитку обробної промисловості в Україні є лише два середньо і низькотехнологічних виробництва: металургія та оброблення металу і виробництво коксу, продуктів нафтопе-рероблення та ядерного палива, спільна частка яких в обсягах виробництва обробної промисловості 2010 р. досягла 41,6%.

Відтворення обсягів промислового виробництва в період економічного зростання загалом було досягнуто за рахунок середньонизьких технологій без модернізації виробничого апарату. Низька диверсифікація промислового виробництва, а також переважання середньо та низькотехнологічних виробництв, частка яких протягом періоду економічного зростання утримувалася на рівні 78,6 %, є небезпечним для української економіки явищем, що уможливорює деградацію структури та уповільнення темпів економічного зростання.

Таблиця 4.12

**Структура обробної промисловості України
за технологічним рівнем у 2000-2010 роки**

Група	Вид діяльності	Роки						
		2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Група А Високо технологічні	Фармацевтичне виробництво	1.37	0.78	0.82	0.96	1.12	1.14	1.18
	Виробництво канцтоварів, електронно-обчислювальних машин	0.36	0.27	0.32	0.37	0.35	0.34	0.36
	Виробництво обладнання для радіо, телебачення та зв'язку	0.70	0.72	0.71	0.72	0.72	0.73	0.74
	Авіаційна та космічна промисловість	1.72	1.08	1.08	1.08	1.12	1.13	1.15
	Виробництво медичних приладів та інструментів, оптичних приладів, годинників	0.77	0.82	0.85	0.87	0.89	0.92	0.96
	Всього по групі А	4.93	3.66	3.78	4.00	4.20	4.26	4.29
Група В Середньо, високо технологічні	Хімічне виробництво без фармацевтичного виробництва	6.28	5.49	5.30	5.72	6.01	6.00	6.18
	Виробництво машин та устаткування	7.28	6.28	6.29	6.31	6.27	8.38	6.51
	Виробництво електронних машин та обчислень	2.41	2.34	2.35	2.37	2.36	2.38	2.37
	Автомобілебудування	1.28	3.21	3.22	3.25	3.60	3.698	3.72
	Виробництво залізничних і трамвайних локомотивів та рухомого складу	1.31	2.51	2.51	2.58	2.56	2.59	2.31
Група С Середньо, низько технологічні	Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки та ядерного палива.	4.74	10.89	10.92	10.9 8	11.04	11.56	10.6 0
	Виробництво скла та виробів із скла	3.97	3.93	3.95	3.98	4.00	3.92	3.88
	Металургія та обробка металу	30.64	23.83	35.00	25.8 0	31.20	31.10	31.0 0
	Гумова та пластикова промисловість	1.87	2.39	2.41	2.42	2.50	2.51	2.56
	Суднобудування	0.59	0.49	0.48	0.47	0.49	0.50	0.51
	Інше виробництво	1.49	2.12	2.13	2.17	2.19	2.30	2.36
	Всього в групі С	43.29	48.68	54.89	54.8 2	51.42	51.89	50.9 1
Група Д низько технологічні	Харчова промисловість і переробка сільськогосподарських продуктів	23.28	20.05	20.30	17.9	16.80	16.50	18.0 0
	Текстильна промисловість та пошиття одягу	2.46	1.42	1.46	1.48	1.45	1.50	2.00
	Виробництво деревини та виробів з дерева, целюлозно-паперова промисловість, виробнича сфера	4.30	4.29	4.30	3.42	3.35	3.32	3.30
	Інше виробництво	3.18	2.11	2.10	2.15	2.18	2.00	2.43
	Всього по групі Д	33.23	28.87	21.66	19.9 5	23.58	22.82	23.7 3

Джерело: Статистичний щорічник України за 2010 р., К.: ТОВ "Август Трейд", 2011. – 560 с.

На відміну від інших країн, в Україні саме групи високотехнологічних і середньо та високотехнологічних видів діяльності обробної промисловості мають найнижчі показники продуктивності праці (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

Продуктивність праці в обробній промисловості України за 2000-2010 рр.
(тис. грн. в розрахунку на одного зайнятого)

Група	Вид діяльності	Роки						
		2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Група А Високо-технологічні	Фармацевтичне виробництво	82.2	122.7	127.5	128.4	130.1	130.0	130.2
	Виробництво канцелярських та електронно-обчислювальних машин	30.8	110.5	115.4	110.2	108.1	112.0	107.2
	Виробництво обладнання для радіо, телебачення та зв'язку	9.9	78.3	79.8	82.4	85.5	86.0	90.0
	Авіаційна та космічна промисловість	24.3	49.0	49.8	50.4	60.0	61.1	60.8
	Виробництво медичних приладів та інструментів, точних вимірювальних приладів, оптичних приладів та годинників	13.5	49.3	50.3	58.0	59.2	60.1	60.8
	Усього по групі А	21.7	64.8					
Група В Середньо, високо-технологічні	Хімічне виробництво без фармацевтичного виробництва	46.8	136.8	140.4	142.0	146.0	150.1	151.1
	Виробництво машин та устаткування	15.8	57.2	58.8	60.1	60.2	60.9	62.3
	Виробництво електронних машин та апаратури	19.2	70.5	78.4	70.8	78.8	80.1	82.6
	Автомобільне будівництво	22.9	166.5	168.0	168.1	168.3	160.5	165.3
	Виробництво залізничних та трамвайних локомотивів та рухомого складу	19.7	105.7	108.5	106.0	107.8	110.1	112.0
Усього по групі В	22.0	87.7						
Група С Середньо, низько-технологічні	Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки та ядерного палива.	102.6	714.0	710.8	680.0	600.0	598.1	601.1
	Виробництво скла та виробів із скла	20.4	75.3	78.4	82.2	89.9	90.0	91.0
	Металургія та обробка металу	93.7	253.1	280.1	280.6	260.2	210.0	212.4
	Гумова та пластикова промисловість	40.7	119.3	120.6	124.8	120.6	130.0	131.2
	Суднобудування	12.8	44.6	50.0	52.4	50.8	56.6	58.0
	Інше виробництво	18.3	77.3	80.0	82.2	25.0	86.2	88.9
	Усього в групі С	58.4	203.8					
Група Д низько-технологічні	Харчова промисловість і переробка сільськогосподарських продуктів	45.5	130.3	131.0	135.6	140.6	150.2	156.0
	Текстильна промисловість та пошиття одягу	9.7	26.5	30.0	36.2	40.8	40.9	42.0
	Виробництво деревини та виробів з дерева, целюлозно-паперова промисловість, виробнича сфера	31.2	83.9	85.0	85.6	85.9	87.7	90.0
	Усього по групі Д	33.3	97.4					
Разом	Обробна промисловість	35.6	123.8	130.1	132.6	132.8	133.0	131.0

Джерело: Статистичний щорічник України за 2010 р., К.: ТОВ "Август Трейд", 2011. – 560 с.

Для української економіки особливо небезпечним є те, що її зростання за умов тривалого старіння виробничої бази, зношеності виробничих потужностей вже перевищила усі допустимі норми.

Загрозливим є становище із оновленням виробничого обладнання у визначальних секторах економіки: промисловості та сільському господарстві, де станом на 1.01.2006 р. частки зношених основних засобів становили відповідно, 57,8 і 55,5% [358]³²⁶. Використання застарілого обладнання не може забезпечити виробництву сучасної та якісної продукції, і потреб внутрішнього і зовнішнього попиту. Відтворення переважної частки суспільного продукту на застарілій технічній основі зумовлює його низьку конкурентоспроможність.

Таблиця 4.14

Коефіцієнт зношення основних засобів в економіці України у
2000-2005 рр.,%

Вид економічної діяльності	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Усього	44,7	46,3	48,6	49,3	51,2	50,7
Сільське господарство	н.д.	48,5	49,1	55,7	53,5	55,5
Промисловість	47,9	51,2	54,2	55,8	58,2	57,8
Будівництво	47,2	52,6	59,4	58,1	58,5	54,1
Оптова й роздрібна торгівля	39,2	36,6	37,2	34,5	34,1	30,5
Готелі та ресторани	30,6	30,1	31,8	30,5	29,2	27,0
Транспорт і зв'язок	51,5	50,8	50,0	48,3	49,3	48,7
Фінансова діяльність	25,0	22,6	18,0	17,3	21,3	24,1
Операції з нерухомістю,	31,5	33,3	34,9	37,4	38,8	40,2
Державне управління	н.д.	36,6	42,3	30,0	37,7	25,6
Освіта	н.д.	37,4	39,3	39,8	39,9	40,0
Охорона здоров'я та	н.д.	38,5	38,5	38,5	37,4	38,5
Колективні, громадські	н.д.	42,6	42,8	42,8	38,8	40,9

Джерело: за даними Держкомстату України, власні розрахунки [358].³²⁷

³²⁶ Структурна гармонізація економіки України як чинник економічного зростання / за ред. д-ра екон. Наук І.В. Крюкової. – К. Експрес, 2007. – 520 с.

³²⁷ Там само.

Така тенденція фактично вже призвела, а в перспективі ще більше зміцнить відставання України від розвинених країн, погіршить структуру економіки, ще більше посилить економічну залежність країни.

Як показав аналіз, у період економічного зростання частки сільського господарства та промисловості в структурі економіки України продовжувалися зменшуватися, частка сфери послуг зростала, тобто збереглися тенденції трансформаційної кризи. Отже перехід від кризи до економічного зростання в Україні стався не внаслідок цілеспрямованих структурних зрушень за агрегованими видами економічної діяльності, а завдяки поступовому відновленню обсягів виробництва тими підприємствами, яким вдалося пристосуватися до нових умов господарювання, та під впливом змін у внутрішньому та зовнішньому попиті.

4.2. Інноваційна взаємодія України в міжнародному співробітництві

Перехід до інноваційної моделі розвитку національної економіки поступово стає імперативом державної політики України, що стала на шлях інтеграції до Європейського Союзу. Така модель забезпечить конкурентоспроможність економіки та її вихід на траєкторію сталого розвитку. Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки, насамперед, полягає у забезпеченні ефективного правового регулювання відносин у сфері інноваційної діяльності. Сучасна нормативно-правова база (закони, укази Президента, підзаконні акти у формі постанов уряду, наказів центральних органів виконавчої влади та ін.) стосовно науково-технічної та інноваційної діяльності становить близько 200 документів.

Основи державної інноваційної політики регламентовані Конституцією України, яка гарантує громадянам свободу наукової і технічної, а також

інших видів творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав (ст. 54). Цією ж статтею визначено, що держава сприяє розвитку науки та налагодження наукових зв'язків України зі світовим співтовариством [115]³²⁸.

Визначальними у сфері інвестиційної та інноваційної діяльності є такі закони України:

- “Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій” від 16.09.2006 р. (ост. ред. від 01.01.2011 р.) [294]³²⁹;
- “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” від 16.01.2003 р. (ост. ред. від 14.07.2009 р.) [309]³³⁰;
- “Про інноваційну діяльність” від 04.07.2002 р. (ост. ред. від 23.06.2010 р.) [300]³³¹;
- “Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків” від 16.07.1999 р. (ост. ред. від 01.01.2011 р.) [313]³³²;
- “Про наукову і науково-технологічну експертизу” від 10.02.1995 р. (ост. ред. від 03.03.2006 р.) [303]³³³;
- “Про наукову та науково-технічну діяльність” від 13.12.1991 р. (ост. ред. від 06.01.2011 р.) [304]³³⁴ та ін.

Метою державної інноваційної політики, згідно із Законом України “Про інноваційну діяльність” є створення соціально-економічних,

³²⁸ Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/konst/CONST1.HTM>

³²⁹ Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 16.09.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=143-16>

³³⁰ Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=433-15>

³³¹ Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15>

³³² Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків : Закон України від 16.07.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=991-14>.

³³³ Про наукову і науково-технологічну експертизу : Закон України від 10.02.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=51%2F95-%E2%F0>.

³³⁴ Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України від 13.12.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1977-12>.

організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енергозберігаючих та ресурсощадних технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоспроможної продукції [309]³³⁵.

Основні принципи державної інноваційної політики:

- орієнтація на інноваційний шлях розвитку економіки України;
- визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку;
- формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності;
- створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу;
- забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності;
- випуск продукції інноваційного напрямку.

Концепція науково-технічного та інноваційного розвитку України, прийнята Верховною Радою України 13 липня 1999 р., розрахована на період стабілізації економіки та досягнення постійного її розвитку окреслила основні цілі, пріоритетні напрями та принципи державної науково-технічної політики, механізми прискореного інноваційного розвитку, орієнтири структурного формування науково-технологічного потенціалу та його ресурсного забезпечення. Згідно з цим документом ці відносин між державою та суб'єктами наукової та науково-технічної діяльності, повинні ґрунтуватися на пріоритетності державної підтримки науки, технологій та інновацій як джерела економічного зростання,

³³⁵ Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=433-15>.

складової національної культури, освіти та сфери реалізації інтелектуального потенціалу громадян [302]³³⁶.

Однак досвід України з впровадження інноваційної моделі економічного розвитку не можна вважати успішним. Якщо 1991 р. Україна володіла потужним науковим потенціалом європейського рівня, виділяючи на потреби науки і технологій близько 3% ВВП, то вже 1996 р. кількість працівників, залучених до НДДКР, скоротилася вдвічі, а сукупний рівень фінансування науки впав до 1,3% ВВП. У 2009 р. штат науковців зменшився ще на половину, а вливання в науку становили лише 0,85% ВВП [11]³³⁷.

Забезпечення державної інноваційної політики покладене на такі інституції:

- Державне агентство України з інвестицій та розвитку;
- Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України;
- Національна мережа регіональних центрів інноваційного розвитку;
- Державна інноваційна фінансово-кредитна установа;
- Держдепартамент інтелектуальної власності;
- Державне підприємство “Український інститут промислової власності”.

Як випливає з уже викладеного, зв'язок між часткою витрат на НДДКР та ВВП у країнах – членів ЄС є досить сильним. Чи простежується такий же зв'язок між цими даними і для України? Для початку розглянемо графік обсягів ВВП протягом 2000-2007 рр. (Рис. 4.1.).

Як видно з рис. 4.5, за досліджуваний період спостерігається тенденція сталого зростання ВВП. За даними Держкомстату, в Україні на фінансування НДДКР спрямовується близько 0,3-0,4% ВВП, що є одним із

³³⁶ Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України: Постанова Верховної Ради України від 13.07.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=916-14>.

³³⁷ Артеменко Л. В. Україна у міжнародних економічних відносинах [Електронний ресурс] / Л. В. Артеменко // Компас 2020: цілі, інструменти, перспективи. Побудова спільної інноваційної стратегії Україна-ЄС. – 2010. – Режим доступу : <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/07752.pdf>.

найнижчих показників в порівнянні з країнами – членами ЄС. Якщо порівняти графік обсягів ВВП із графіком частки відрахувань на НДДКР в Україні, доходимо висновку, що тенденція до зростання витрат на розвиток науково-технічної сфери зберігається паралельно із зростанням обсягів ВВП. Коефіцієнт кореляції між цими показниками становить $\rho(X,Y) = 0,98$, що свідчить про досить сильну залежність цих величин.

Рис. 4.5. Обсяги ВВП в Україні. Складено на основі даних [201]³³⁸

Основними джерелами фінансової підтримки наукової галузі є бюджетні кошти (з державного та місцевих бюджетів) і кошти спеціалізованих позабюджетних фондів. У Законі України “Про наукову та науково-технічну діяльність” від 13.12.1991 року зазначається, що держава забезпечує бюджетне фінансування наукової та науково – технічної діяльності у розмірі не менше 1,7% ВВП України [304]³³⁹. За останні сім років ця норма Закону жодного разу не була виконана. Найменшим обсяг державних видатків був у 1999 р.і – 0,34% ВВП, потім він поступово зростав, проте ніколи не перевищував 0,5% від ВВП.

³³⁸ Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

³³⁹ Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України від 13.12.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1977-12>.

Рис.4.6. Частка відрахувань на НДДКР в обсязі ВВП України.

(за даними Держкомстату <http://www.ukrstat.gov.ua/>)

Фінансування наукової діяльності через спеціалізовані державні фонди здійснюється шляхом надання грантів. В Україні це такими фондами є Державний фонд фундаментальних досліджень (ДФФД) та Державна інноваційна фінансово-кредитна установа (ДІФКУ). Метою їх діяльності є підтримка фундаментальних наукових досліджень у галузі природничих, технічних та гуманітарних наук. Кошти фондів формуються за рахунок Державного бюджету та добровільних внесків юридичних і фізичних осіб, підтримка фундаментальних наукових досліджень здійснюється шляхом фінансування на безповоротній та безоплатній основі конкурсних наукових і науково-технічних проектів [11]³⁴⁰.

Недержавними джерелами фінансування наукової діяльності є власні кошти наукових установ і кошти замовників. Своєю чергою, кошти замовників охоплюють фінансові ресурси підприємств та організацій України, та іноземних держав (рис. 4.7).

³⁴⁰ Артеменко Л. В. Україна у міжнародних економічних відносинах [Електронний ресурс] / Л. В. Артеменко // Компас 2020: цілі, інструменти, перспективи. Побудова спільної інноваційної стратегії Україна-ЕС. – 2010. – Режим доступу : <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/07752.pdf>.

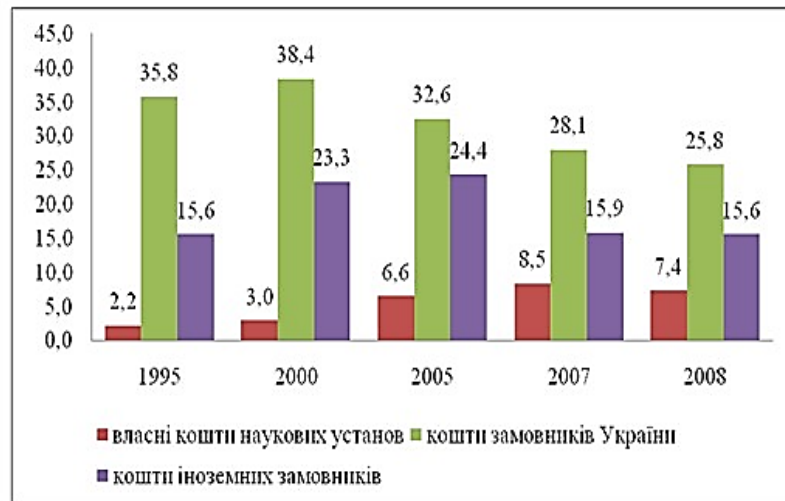

Рис. 4.7. Динаміка недержавного фінансування наукової діяльності в Україні, % загального обсягу витрат [323]³⁴¹

Найбільшою у структурі недержавного фінансування наукової діяльності є частка коштів замовників України, в середньому 32% загального обсягу витрат. Однак з роками вона зменшується. Негативною тенденцією є скорочення витрат на наукову діяльність іноземних замовників: 2008 р. їх обсяг скоротився на 7,7% порівняно з 2000 р. [62, с. 83]³⁴².

Для аналізу фінансового забезпечення досліджень і розробок Євростат використовує іншу класифікацію: витрати на дослідження та розробки, залежно від джерел надходження ресурсів поділяють на витрати комерційних підприємств, державні витрати, інші внутрішні витрати та витрати з іноземних джерел. У країнах з розвинутою інноваційною економікою переважає частка комерційних витрат на наукові розробки. Сучасну наукову систему України не можна оцінити за допомогою показників та індикаторів, які використовуються у світі, оскільки наша держава ще не адаптувала міжнародні стандарти в галузі статистики R&D

³⁴¹ Речкіна К. Д. Джерела фінансування наукової та науково-технічної діяльності в Україні / К. Д. Речкіна // Зб. матер. II Міжн. наук-практ. конф., 31 січ. – 14 лют. 2011р. – Одеса : InPress, 2011. – С. 38–45.

³⁴² Гуржій А.М. Інноваційна діяльність в Україні : монографія / А. М. Гуржій, Ю. В. Каракай, З. О. Петренко. – К. : УкрІНТЕІ, 2007. – 144 с.

(НДДКР). І використовує змішану систему індикаторів, яка об'єднує традиційні та нові підходи. На підставі фінансових показників державної статистики, що подаються тільки в поточних грошових одиницях, можна дійти висновку, що витрати на R&D постійно зростають [97, с. 243]³⁴³.

Поряд з високою залежністю наукової галузі від державного фінансування, частка якого переважає, спостерігається хронічне невиконання законодавчо затвердженої норми фінансування наукової діяльності (1,7% ВВП). Таке становище є наслідком тенденцій, успадкованих від радянських часів, що протягом років незалежності майже не змінилися.

Попри активне державне регулювання інноваційної економіки необхідно будувати ефективну систему приватного інвестування наукових досліджень. Фундаментальні дослідження можуть і повинні, фінансуватися не лише з бюджетних коштів, що забезпечить розширення фінансових можливостей науки і, як наслідок, побудову інноваційної економіки. Для побудови інноваційної економіки диверсифікація джерел фінансування вкрай необхідна.

У структурі фінансування наукової діяльності в Україні, перше місце посідають наукові розробки, на які у 2007 році припадало 49,3% усього фінансування; 22,45% фінансування припадало на фундаментальні дослідження; 16,9% – на прикладні та 11,35% – на наукові послуги. Така структура фінансування загалом відповідає загальносвітовим стандартам та потребам розвитку економіки країни.

³⁴³ Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.Федулової. – К. : “Основа”, 2005. – 552 с.

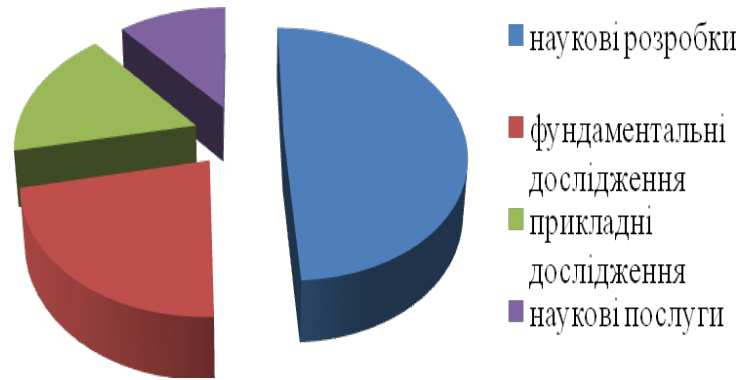

Рис. 4.8. Структура фінансування наукової діяльності в Україні [384, с. 23]³⁴⁴

Погіршення показників фінансування науки протягом останніх років негативно позначається на показниках інноваційної діяльності в економіці та конкурентоспроможності. Для підвищення конкурентоспроможності української економіки необхідно насамперед об'єднати зусилля держави та бізнесу і спрямувати розвиток трьох основних сфер інтелектуалізації економіки країни: науки, освіти та інформаційних технологій.

Аналізуючи сучасний стан розвитку інноваційної діяльності України відповідно до глобального інноваційного індексу, можна побачити, що порівняно зі світовими лідерами Україна знаходиться в групі країн, що займають нижчі позиції у рейтингу, як це видно на рис.4.9.

³⁴⁴ Федулова Л. Проблеми забезпечення ефективності наукової системи України / Л. Федулова // Вісник НАН України. – 2010. – №4. – С. 21–29.

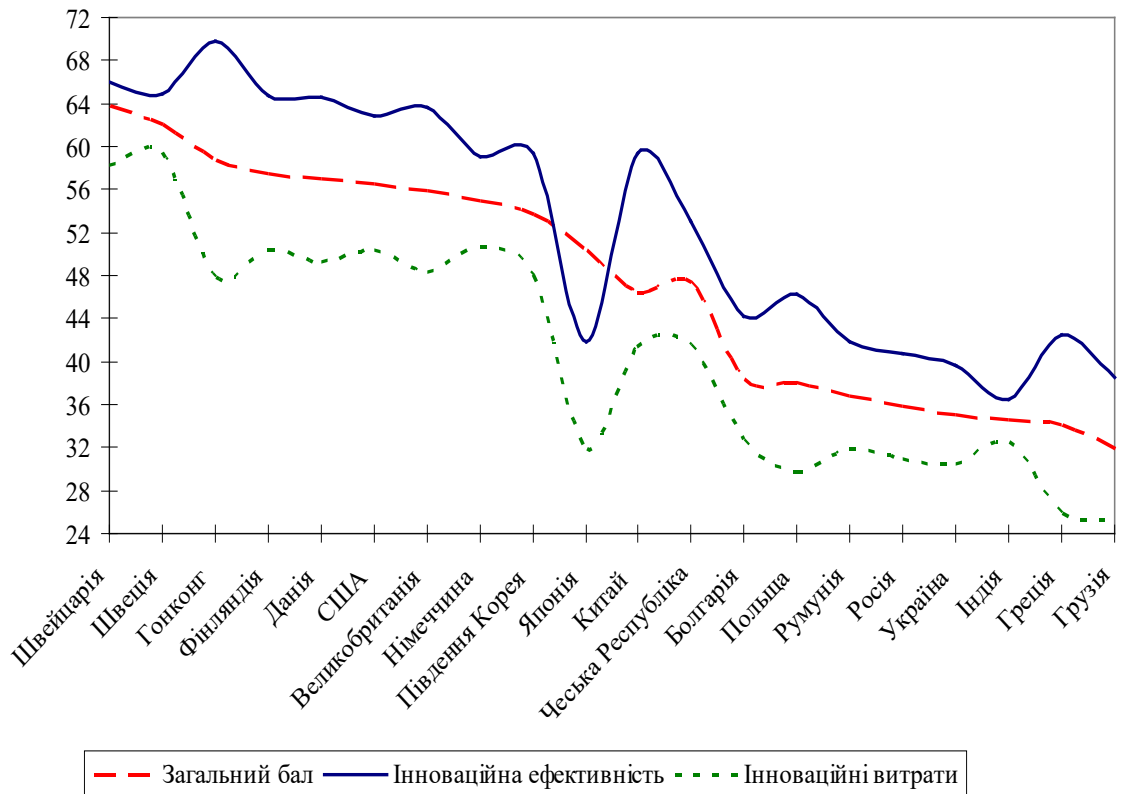

Рис.4.9. Рейтинг інноваційного розвитку країн відповідно до глобального інноваційного індексу, 2011 р.

Джерело: розроблено автором згідно з даними Global Innovation Index report 2011.

Внутрішні витрати на дослідження й розробки протягом останніх років (2009-2011) у середньому по країнах - членах ЄС становлять біля 2%. Із країн -членів ЄС цей показник найвищий у Швеції і Фінляндії [183]³⁴⁵. Україна розташовується в рейтинговій таблиці після Угорщини (країною - членом ЄС) та Туреччиною (країною - кандидатом) (рис.4.10).

³⁴⁵ Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. / підгот. І.В. Калачова та ін. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2011. – 282 с.

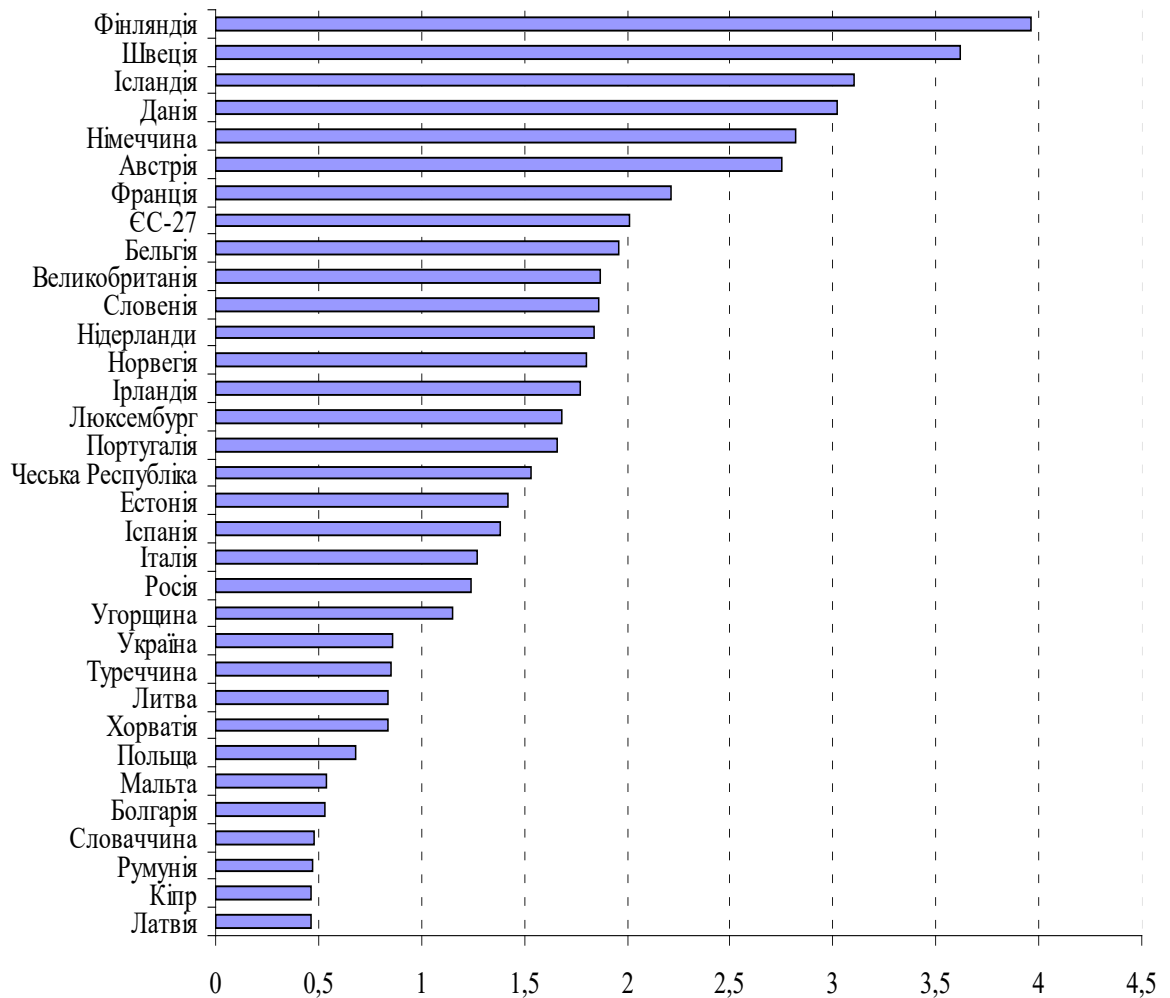

Рис.4.10. Частка витрат на виконання досліджень і розробок у ВВП європейських країн у 2009 р., % [320; 444]³⁴⁶

Протягом 2008–2010 рр. інноваційною діяльністю в промисловості України займалися 1973 підприємства (або 18,6% обстежених Державним комітетом статистики України), 76,0% яких придбали машини, обладнання та програмне забезпечення; 23,0% підприємств займалися навчанням та підготовкою персоналу; 19,1% – здійснювали внутрішні НДР; 11,6% придбали зовнішні НДР; 10,4% – безпосередньо впроваджували інновації

³⁴⁶ Рамкова програма Європейського Союзу / Національний університет «Львівська політехніка» (науково-дослідна частина), Галузева лабораторія міжнародного науково-технічного співробітництва. Бюлетень. – Львів. – 2007. – Ч. 8 – 34 с. ; Eurostat – statistical office of the European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database.

на ринок та 10,2% – здійснювали придбання інших зовнішніх знань [183]³⁴⁷.

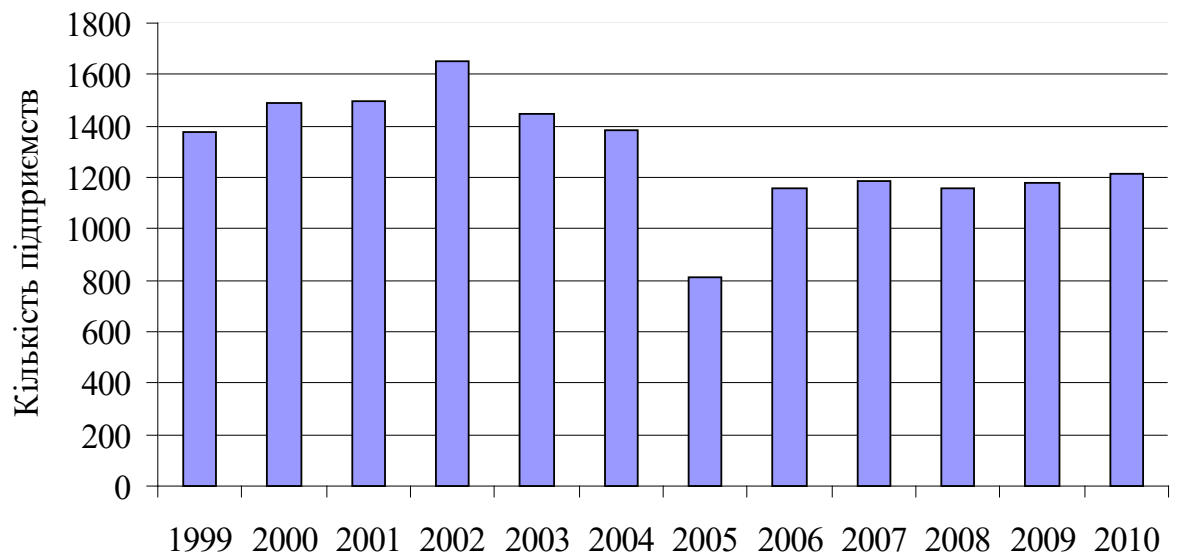

Рис.4.11. Динаміка кількості підприємств, що займалися інноваційною діяльністю (1999-2010) [354]³⁴⁸

Порівнявши розподіл витрат на розвиток інноваційної діяльності у 2007 р. та 2010 р., можна зробити висновок, що у 2007 р. частка фінансування інноваційної діяльності за рахунок коштів Держбюджету є дуже малою (1,3%) (рис.4.12)

³⁴⁷ Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. / підгот. І.В. Калачова та ін. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2011. – 282 с.

³⁴⁸ Статистичний щорічник України за 2010 рік /Державний комітет статистики України. – К. : Фенікс, 2011. – 600 с.

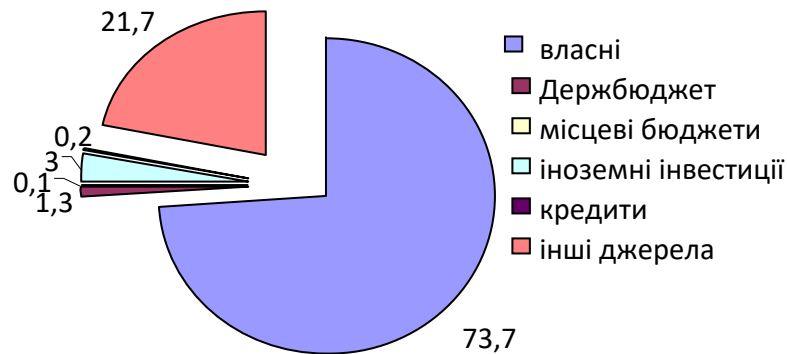

Рис.4.12. Структура фінансування інноваційної діяльності в Україні, у %
(2007 р.) [329]³⁴⁹

Серед джерел фінансування інноваційної діяльності в Україні переважають власні кошти промислових підприємств, до того ж їх частка постійно зростає. Понад 70% інноваційно активних підприємств, які здійснювали нововведення за рахунок власних коштів, вклали близько 4775,2 млн грн у інноваційний розвиток [183]³⁵⁰.

У 2010 р. частка фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств за рахунок коштів Держбюджету становила 1,1 % (рис.4.13). Державну підтримку в розмірі 92,7 млн грн отримали 35 підприємств. Важливу роль для інноваційної діяльності 19 підприємств відігравали кошти інвесторів (2442,4 млн грн), у т.ч. кошти іноземних інвесторів – 11 (2411,4 млн грн), українських інвесторів 12 (31,0 млн грн). Кредитами в обсязі 626,1 млн грн скористалися 36 підприємств [183]³⁵¹.

³⁴⁹ Розраховано за виданням: Статистичний щорічник України за 2008 рік /Державний комітет статистики України. – К. : Фенікс, 2009. – 600 с.

³⁵⁰ Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. / підгот. І.В. Калачова та ін. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2011. – 282 с.

³⁵¹ Там само.

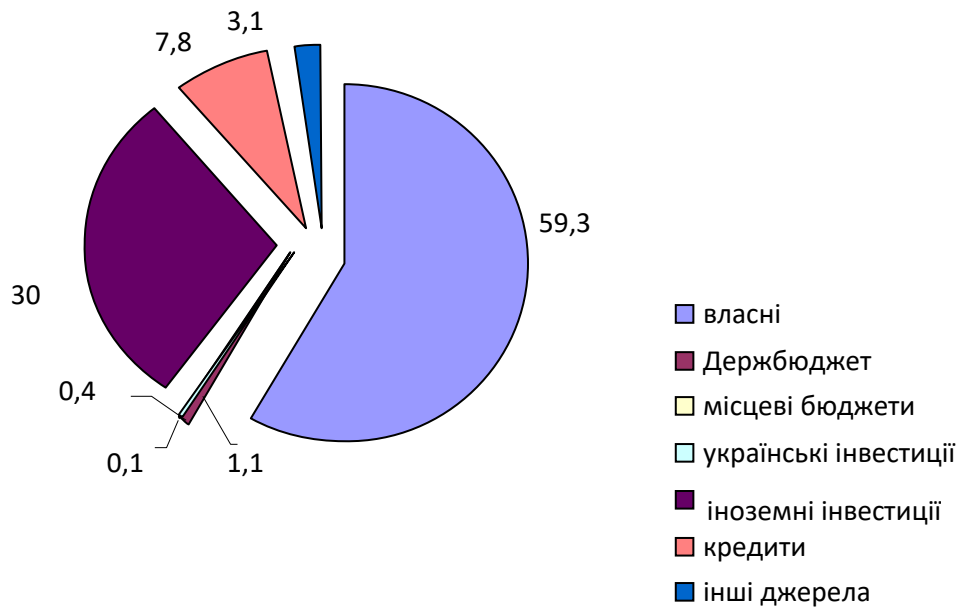

Рис. 4.13. Структура фінансування інноваційної діяльності в Україні, у %, 2010 р. [354]³⁵²

Отже, в Україні протягом 2005-2010 рр. основним джерелом фінансування інноваційної діяльності промисловості були і залишаються власні кошти підприємств (рис.4.13). У 2010 р. загальний обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій, порівняно з 2009 р. збільшився на 1,2% (становив 9867,1 млн грн), у т.ч. обсяг виконаних фундаментальних досліджень – на 1,3% (2188,4 млн грн), прикладних досліджень – на 1,6% (1617,1 млн грн), науково-технічних розробок – на 6,0% (5037,0 млн грн). При цьому обсяг науково-технічних послуг зменшився на 18,0% і становив 1024,5 млн грн. Частка загального обсягу наукових та науково-технічних робіт у ВВП становила 0,90% [183]³⁵³.

³⁵² Статистичний щорічник України за 2010 рік /Державний комітет статистики України. – К. : Фенікс, 2011. – 600 с.

³⁵³ Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. / підгот. І.В. Калачова та ін. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2011. – 282 с.

За останнє десятиліття питома вага підприємств, що впроваджували інновації постійно скорочувалася, хоча частка реалізованої інноваційної продукції частково зростала (табл.4.15).

Таблиця 4.15

Особливості впровадження інновацій на промислових підприємствах
України, 2000-2010 рр.

Роки	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	Впроваджено нових технологічних процесів, од.	у т.ч. маловідходні, ресурсозберігаючі, од.	Освоєно виробництво нових видів продукції, найменувань, од.	з них нові види техніки, од.	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі реалізації промислової, %
2000	14,8	1403	430	15323	631	-
2001	14,3	1421	469	19484	610	6,8
2002	14,6	1142	430	22847	520	7,0
2003	11,5	1482	606	7416	710	5,6
2004	10,0	1727	645	3978	769	5,8
2005	8,2	1808	690	3152	657	6,5
2006	10,0	1145	424	2408	786	6,7
2007	11,5	1419	634	2526	881	6,7
2008	10,8	1647	680	2446	758	6,9
2009	10,7	1893	753	2685	641	-
2010	11,5	2043	479	2408	663	-

Джерело: Статистичний щорічник України за 2010 рік: стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К. : Консультант, 2011. – 560 с..

Якщо проаналізувати перелік позитивних тенденцій (покращення якості науково-дослідних установ, зростання видатків компаній на дослідження та розвиток тощо), то вони з'явилися не завдяки виваженій державній політиці щодо підтримки і розвитку інноваційних процесів, а завдяки саморегулюючим ринковим механізмам. Держава в цьому процесі не займає провідних позицій. Саме відсутність тісної ефективної кооперації державних органів з наукою, бізнес-освітою та ринковими

структурами не лише не дозволяє вирішувати існуючі проблеми, а й сприяє породженню нових, що ще більше ускладнює ситуацію з забезпеченням розвитку інноваційних процесів в Україні [100]³⁵⁴.

Як видно з таблиці 4.16, з року в рік інноваційне середовище в країні покращується, що дає підстави стверджувати, що в Україні формується надійне середовище забезпечення конкурентоспроможності економіки та реалізуються поставлені стратегічні цілі.

Таблиця 4.16

Індикатори якості інноваційного середовища в Україні, 2008-2011 рр.

Показники	Роки					
	2008-2009		2009-2010		2010-2011	
	рейтинг з 134 країн	Бали 1-7	рейтинг з 133 країн	Бали 1-7	рейтинг з 142 країн	Бали 1-7
Інноваційні фактори	52	3,4	62	3,2	74	3,1
Інноваційна спроможність	31	-	32	-	42	3,4
Якість науково-дослідних установ	49	-	56	-	72	3,6
Видатки компаній на дослідження та розвиток	52	-	68	-	75	3,0
Взаємозв'язки університетів з промисловістю у сфері досліджень та розвитку	49	-	64	-	70	3,6
Державні закупівлі новітніх технологій та продукції	54	-	85	-	112	3,1
Наявність вчених та інженерів	54	-	50	-	51	4,3
Кількість патентів на 1 млн населення, отриманих у США за 2007 рік	65	-	64	-	71	0,3

Джерело: розроблено автором на підставі даних The Global Competitiveness Report.

Основою інноваційної інфраструктури є технопарки, високотехнологічні бізнес-інкубатори, інноваційні центри, бізнес-мережі тощо.

³⁵⁴ Канафоцька Г. Стан, перспективи розвитку інноваційних процесів в Україні та можливості їх впливу на формування ВВП [Електронний ресурс] / Г. Канафоцька. – Режим доступу: <http://www.vlasnasprava.info/ua/information.html? m=publications& t=rec&id=9361>.

У 2010 р. спостерігається зростання кількості бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів, технопарків тощо, що підтверджує позитивні зміни у інноваційному розвитку України і створює передумови для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки (табл.4.17)

Таблиця 4.17

Інноваційна інфраструктура в Україні, 2010 р.

Об'єкти інноваційної інфраструктури	Кількість
Бізнес-центри	44
Бізнес-інкубатори	30
Технопарки	41
Центри лізингу	27
Центри інвестицій та інновацій	31
Інформаційні та консультаційні організації	20
Фонди підтримки підприємництва	12

Джерело: розроблено автором на підставі даних Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва.

Україна має певний досвід створення та співробітництва в рамках декількох відомих транскордонних кластерів, а саме: «Буг» (Україна, Польща, Білорусь), Карпатський єврорегіон (Україна, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія), «Нижній Дунай» (Україна, Молдова, Румунія), «Верхній Прут» (Україна, Молдова, Румунія), «Дніпро» (Україна, Росія, Білорусь), «Ярославна» (Україна, Росія) та «Слобожанщина» (Україна, Росія)]107, с. 53]³⁵⁵.

Отже, на сучасному етапі в Україні спостерігається помітне покращення інноваційного клімату та створення передумов для виходу на новий рівень конкурентоспроможності національних підприємств. Бажання України стати активним учасником європейської інтеграції передбачає формування ефективної інноваційної стратегії, що спрямована на забезпечення всебічного інноваційного розвитку на світовому ринку. На сьогодні пріоритетність вибору напрямів інноваційного розвитку,

³⁵⁵ Кластери в системі підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування: довідник / В.В. Толкованов, М.В. Канавець, Р.Ю. Савонюк, В.М. Сидоров / під ред. В.В. Толкованова. – Київ ; Сімферополь, 2012. – 248 с.

підтримки інноваційної діяльності, розвиток науково-дослідних проектів стають дедалі актуальнішими. Це зумовлено, насамперед, усвідомленням позитивної ролі впровадження інновацій, активізації інноваційних та інтеграційних процесів для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

4.3. Сучасні тенденції розвитку зовнішньоекономічних міжрегіональних зв'язків України

Досліджені тенденції, які простежуються в економіці держави, безпосередньо впливають на формування потенціалу міжрегіональної співпраці України і, відповідно, знаходять своє відображення в зовнішньоекономічних зв'язках держави. У табл. 4.19 наведені основні показники розвитку зовнішньої торгівлі України з країнами ЦСЄ. Їх аналіз дає підстави для висновків щодо економічної ситуації, в якій розвивається міжрегіональна співпраця держави.

Протягом останнього десятиліття зовнішня торгівля України розвивалася за принципово нових умов господарювання, які характеризувалися лібералізацією державного регулювання, поживленням підприємницької активності суб'єктів зовнішньоекономічних відносин різних форм власності. Аналізуючи наслідки становлення економіки та інтеграції незалежної України, слід враховувати, що ці процеси відбувалися паралельно з формуванням системи управління зовнішньоекономічною сферою економіки, включаючи такі її складові, як організаційна структура, правове та кадрове забезпечення, інформаційна база.

Позитивним явищем слід вважати збільшення за останні роки частка експорту в зовнішньоторговельному обороті України. Одночасно зі зростанням експорту з 14572,5 млн дол. у 2000 р. до 66954,4 млн дол. у

2008 р. зріс і імпорт, відповідно з 13956,0 млн дол. 2000 р. до 85535,3 млн дол. 2008 р. Зокрема експорт в країни Центральної-Східної Європи зріс з 1329,6 млн дол. у 2000 р. до 5966,2 млн дол. у 2008 р., а імпорт відповідно з 813,8 млн дол. у 2000 р. до 8852,6 млн дол. у 2008 р.

Як видно з табл. 4.18, найбільшою у зовнішній торгівлі серед країн ЦСЄ частка республіки Польща: експорт зріс від 417,9 млн дол. у 2000 р. до 2338,8 млн дол. у 2008 р., відповідно імпорт з 312,5 млн дол. у 2000 р. до 4280,3 млн дол. у 2008 р.

Як видно з табл. 4.19,4.20, протягом 2000-2008 років експорт – імпорт давальницької сировини з країнами, та зовнішня торгівля послугами щорічно зростали. Зовнішній експорт за вісім років з Польщею виріс у 4,5 разу, з Румунією – в 3,1, зі Словаччиною – в 8,7, з Угорщиною – в 4, з Чеською Республікою – в 5,5 разу.

Таблиця 4.18.

Основні показники розвитку зовнішньої торгівлі товарами,
млн дол. США

	Експорт				Імпорт			
	2000	2006	2007	2008	2000	2006	2007	2008
Усього	14572,5	38368,0	49296,1	66954,4	13956,0	45038,6	60618,0	85535,3
Європа	4680,2	12625,5	14773,8	19732,8	4311,5	16804,2	23048,9	30477,0
Польща	417,9	1344,5	1636,9	2338,3	312,5	2109,2	2920,5	4280,3
Румунія	164,6	625,8	628,6	670,8	48,2	446,1	778,9	1171,1
Словаччина	230,9	549,6	645,2	910,2	124,4	382,8	523,5	742,5
Угорщина	327,3	946,1	1235,1	1376,1	165,4	802,2	1240,9	1282,7
Чеська Республіка	188,9	341,6	429,0	670,8	162,9	825,1	1154,6	1376,0
Разом у країнах ЦСЄ	1329,6	3807,9	4574,8	5966,2	813,8	4565,4	6618,8	8852,6

Таблиця 4.19.

Експорт-імпорт давальницької сировини, тис.дол. США

	Експорт			Імпорт		
	2000	2007	2008	2000	2007	2008
Усього	242008,5	83509,0	70694,6	920129,3	2506748,4	2502363,9
Європа	206976,3	75404,6	64718,7	622608,9	1657112,3	1703163,2
Польща	6231,7	239,2	238,2	8438,4	109980,3	123621,3
Румунія	124,9	—	—	3124,5	26081,7	35894,1
Словаччина	1317,2	—	1345,2	2966,6	20827,8	30132,5
Угорщина	2201,0	4,1	1,3	37702,8	562148,7	420378,4
Чеська Республіка	1945,8	—	—	9562,7	35858,2	40824,7
Разом у країнах ЦСЄ	11820,6	243,3	1584,7	61795	754896,7	650851,0

Таблиця 4.20.

Зовнішня торгівля послугами, млн дол. США

	Експорт				Імпорт			
	2000	2006	2007	2008	2000	2006	2007	2008
Усього	3486,8	7505,5	9038,9	11741,3	1150,9	3719,4	4980,6	6468,0
Разом у країнах ЦСЄ	87,5	284,1	315,8	408,9	50,2	214,9	361,2	466,0
Польща	34,1	80,8	104,5	152,7	17,7	97,0	146,3	230,6
Румунія	9,6	18,3	19,7	29,8	4,4	5,2	11,2	30,5
Словаччина	8,1	29,5	50,2	71,1	6,2	25,1	28,0	39,2
Угорщина	28,1	125,8	102,5	113,8	14,9	59,3	127,1	96,2
Чеська Республіка	7,6	29,7	38,9	41,5	7,0	28,3	48,5	69,5

Джерело: Статистичного щорічник України за 2010 р. 560 с. Розраховано за даними

Найбільшими торговими партнерами України серед країн Центрально-Східної Європи є Угорщина та Польща.

З метою комплексної оцінки визначення ефективності міжрегіональної співпраці далі розглянемо динаміку та структуру зовнішньоторговельних операцій України, зосереджуючись на економічних зв'язках із країнами Центрально-Східної Європи.

На кінець 2008 року зовнішньоторговельний оборот України мав позитивне сальдо. За результатами обміну товарами та послугами із усіма країнами досліджуваної групи, крім Словаччини та Угорщини, сальдо було позитивним (див. табл. 4.21). Хоча в першому кварталі 2009 року між Польщею, Румунією та Чехією сальдо було негативним – відповідно – 4297,3, –540,1, 6080,7 тис. дол. США. На динаміку зовнішньої торгівлі послугами з країнами ЦСЄ вплинула світова криза, про що свідчать дані табл. 7.8. У першому кварталі 2009 р. порівняно з першим кварталом 2008 року динаміка експорту зовнішньої торгівлі становила: з Польщею – 62,6%, Румунією – 48,1%, Словаччиною – 79,3%, Угорщиною – 77,8%, Чехією – 51,9%. Ці показники, на нашу думку, свідчать про значні резерви торгівлі з даними державами і перспективи розширення міжрегіональної співпраці та прискорення включення України в європейські мезоінтеграційні процеси.

У зовнішній торгівлі за умов жорсткої конкурентної боротьби на світових ринках українські товари дедалі частіше стають об'єктами антидемпінгових розслідувань, що призводить до закриття для вітчизняних виробників найбільш привабливих ринків збуту. Особливо це стосується продукції металургійної та хімічної промисловості. Водночас вітчизняний ринок потребує захисту від недобросовісного імпорту. У розвитку зовнішньоекономічних відносин на цивілізованих і взаємовигідних засадах важливого значення набув вступ України до Світової Організації Торгівлі.

Як видно з табл. 4.21, за I квартал 2009 року зовнішньоторговельний баланс з країнами ЦСЄ змінився не на користь України (сальдо –14420 тис. дол. США).

Динаміка товарної структури експорту (табл. 4.22, 4.23), порівняно з попереднім роком, суттєво знизилася і становить від 40,7% з Угорщиною до 70,3% зі Словаччиною. Навіть Польща як найбільший стратегічний партнер спромоглася на 46,7% порівнянні з попереднім роком. Імпорт також знизився, найнижчим був показник з Румунією 24,3%, а найвищим з Польщею 48,6%. Як видно з табл. 4.22, показники Польщі максимально наближені до середнього показника для країн ЄС, де він становить 49%.

Таблиця 4.21.

Зовнішньоторговельний баланс товарами з країнами ЦСЄ
за I квартал 2009 р., тис. дол. США

	Експорт	Імпорт	Сальдо
Усього з країнами ЄС	2056892,4	2950457,3	-893564,9
Польща	214468,6	428345,7	-213877,1
Румунія	69114,2	66104,7	3009,6
Словаччина	138401,5	61511,7	76889,8
Угорщина	131158,9	105372,5	25786,5
Чеська Республіка	60986,1	92005,1	-31019,0
Разом з країнами ЦСЄ	614129,3	753339,7	-139210,4
Всього по Україні	8337458,4	9779542,1	-14420

Джерело: Статистичного щорічник України за 2010 р. 560 с. Розраховано за даними

4.4 Зовнішня торгівля України з країнами ЦСЄ

Важливими елементами міжрегіональної економічної співпраці є зовнішня торгівля.

Таблиця 4.22.

Динаміка товарної структури за країнами ЦСЄ,
тис. дол. США

	Експорт			Імпорт		
	І квартал 2008	І квартал 2009	% до I кварталу 2008	І квартал 2008	І квартал 2009	% до I кварталу 2008
Всього у країнах ЄС	3743043,6	2056892,4	55,0	6026554,4	2950457,3	49,0
Польща	459130,2	214468,6	46,7	881864,9	428345,7	48,6
Румунія	132774,8	69114,2	52,1	271975,7	66104,7	24,3
Словаччина	196735,9	138401,5	70,3	196749,5	61511,7	31,3
Угорщина	322298,9	131158,9	40,7	306949,3	105372,5	34,3
Чеська Республіка	124540,5	60986,1	49,0	261509,2	92005,1	35,2
Разом у країнах ЦСЄ	1235480,3	614129,3	49,7	1919048,6	753339,7	39,3

Таблиця 4.23.

Товарна структура зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС
за I квартал 2009 року, тис. дол. США

	Експорт			Імпорт		
	тис. дол. США	% до I кварталу 2008	% до загального обсягу	тис. дол. США	% до I кварталу 2008	% до загального обсягу
Усього по країнах ЄС	3743043,6	2056892,4	55,0	6026554,4	2950457,3	49,0
Польща	214 468,6	46,7	100,0	428 345,7	48,6	100,0
Румунія	69 114,2	52,1	100,0	66 104,7	24,3	100,0
Словаччина	138 401,5	70,3	100,0	61 511,7	31,3	100,0
Угорщина	131 158,9	40,7	100,0	105 372,5	34,3	100,0
Чеська Республіка	60 986,1	49,0	100,0	92 005,1	35,2	100,0
Разом у країнах ЦСЄ	614129,3	51,8	100	753339,7	34,7	100

Джерело: Статистичного щорічник України за 2010 р. 560 с. Розраховано за даними

Як бачимо, зовнішньоторговельний баланс і динаміка зовнішньої торгівлі послугами порівняно з попереднім роком знизилася. Так, з Польщею експорт знизився до 62,6%, а імпорт – до 45,8%, з Румунією,

відповідно, 48,1% та 28,2%, Словаччиною – 79,3% і 38,6%, Угорщиною – 77,8% та 56,9% (табл. 4.24, 4.25). Таке зниження показників зовнішньої торгівлі пояснюється світовою кризою.

Таблиця 4.25.

Зовнішньоторговельний баланс України послугами з країнами ЄС
за I квартал 2009 року, тис. дол. США

	Експорт	Імпорт	Сальдо
Усього у країнах ЄС	691757,9	625846,9	65911,0
Польща	21537,7	25835,0	-4297,3
Румунія	3204,6	3744,7	-540,1
Словаччина	14191,9	3445,8	10746,1
Угорщина	16293,5	10374,3	5919,2
Чеська Республіка	5625,9	11706,6	-6080,7
Всього по Україні	2074469,5	1052057,3	1022412,2

Таблиця 4.26.

Динаміка зовнішньої торгівлі послугами з країнами ЄС, тис. дол. США

	Експорт			Імпорт		
	I квартал 2008	I квартал 2009	% до I кварталу 2008	I квартал 2008	I квартал 2009	% до I кварталу 2008
Всього у країнах ЄС	873526,5	691757,9	79,2	816741,6	625846,9	76,6
Польща	34395,6	21537,7	62,6	56389,3	25835,0	45,8
Румунія	6664,0	3204,6	48,1	13295,6	3744,7	28,2
Словаччина	17900,5	14191,9	79,3	8923,4	3445,8	38,6
Угорщина	20945,6	16293,5	77,8	18247,3	10374,3	56,9
Чеська Республіка	10850,3	5625,9	51,9	14734,5	11706,6	79,5
Разом у країнах ЦСЄ	90756,0	60853,6	67,1	111590,1	55106,4	49,4
Всього по Україні	2604186,8	2074469,5	79,7	1365457,1	1052057,3	77,1

Таблиця 4.26.

Динаміка експорту-імпорту послуг з країнами ЦСЄ (2005-2008)
млн дол. США

	Експорт				Імпорт			
	2005	2006	2007	2008	2005	2006	2007	2008
Польща	62,2	80,8	104,5	152,7	77,0	96,0	146,3	230,6
Румунія	8,0	18,4	19,7	29,8	4,0	5,2	11,2	30,6
Словаччина	49,2	29,6	50,2	71,1	17,5	25,1	28,0	39,2
Угорщина	128,2	125,9	102,5	113,8	49,8	59,3	127,1	96,2
Чеська Республіка	21,2	29,7	38,9	41,6	17,6	28,3	48,5	69,5
Разом у країнах ЦСЄ	268,8	284,4	295,8	409,0	165,9	213,9	361,1	466,1

Джерело: Статистичного щорічник України за 2010 р. 560 с.

Таблиця 4.27.

Динаміка структури експорту-імпорту послуг (2005-2008)
тис. дол. США

	Експорт				Імпорт			
	2005	2006	2007	2008	2005	2006	2007	2008
Всього	6134742,6	7505520,8	9038866,2	11741292,9	2934996,0	3719398,2	4980621,9	6467956,7
Транспортні послуги	4480303,4	5354754,9	6111729,8	7636544,5	627061,2	788967,5	1118368,9	1657596,6
Морський транспорт	779839,0	806080,7	915928,9	1304369,4	89072,0	96595,6	136223,0	247105,4
Пасажирський	4897,4	3501,2	2686,3	1879,1	1491,1	680,7	4054,5	5999,7
Вантажний	59182,5	59537,9	65880,0	57669,0	39227,2	27645,0	19476,6	73528,3
Інше	715759,1	743041,6	847362,6	1244821,3	48353,7	68270,0	112691,8	167577,4
Повітряний транспорт	561952,9	722742,3	919605,8	1231067,6	189861,8	248694,8	334309,0	542372,5
Пасажирський	268603,4	355632,3	466486,2	636992,0	47869,0	63914,2	84432,4	169413,6
Вантажний	92741,8	126187,7	159773,2	238595,5	4954,6	9394,3	7581,6	13638,2
Інше	200607,7	240922,3	293346,4	355480,1	137038,3	175386,3	242295,0	359320,7
Залізничний транспорт	799818,4	860248,9	1268194,4	1641129,8	274775,4	337982,5	502901,8	655994,3
Пасажирський	129425,9	160034,4	238806,4	295155,4	99472,5	125736,8	168037,2	209127,1
Вантажний	309955,2	327778,0	431334,1	585809,5	32679,5	63079,8	97527,5	108262,7
Інше	360437,3	372436,5	598053,9	760164,9	142623,4	149165,9	237337,1	338604,5
Трубопровідний транспорт	1959757,0	2500628,0	2411603,4	2560369,3	5943,6	5203,5	2941,3	4475,7
Інший транспорт	378936,2	465055,0	596397,4	899608,4	67408,4	100491,1	141993,8	207648,7
Пасажирський	15212,6	14772,7	15278,5	18416,5	1457,4	1873,6	3062,1	3303,0
Вантажний	213354,4	250301,0	305477,8	382796,9	27868,2	37229,2	43700,3	56193,2
Інше	150369,2	199981,3	275641,1	498395,0	38082,8	61388,3	95231,5	148152,5
Подорожі	207031,1	248341,3	342227,1	492876,4	153212,8	230090,8	326701,6	426004,0
Послуги зв'язку	202769,3	258121,1	237058,6	330918,4	91134,8	90917,8	89314,7	143583,5
Будівельні послуги	158149,9	164262,2	98534,8	131162,0	158467,4	181745,6	109123,9	106410,9
Страхові послуги	24866,0	70496,2	86167,0	191509,1	60308,4	103635,3	138780,7	186058,7
Фінансові послуги	35638,1	80095,7	322245,3	486437,1	255675,4	406999,9	887317,0	1465040,0
Комп'ютерні послуги	34530,3	86770,7	158021,1	270383,2	126022,1	111628,5	159789,2	237064,3
Роялті та ліцензійні послуги	9751,3	13403,8	18334,1	39533,1	209609,6	227714,4	232623,0	287159,3
Інші ділові послуги	48612,0	77972,2	97488,3	139503,1	106246,2	146399,5	126137,8	160997,7
Перепродаж товарів за кордоном та інші послуги	5981,0	19028,2	32897,4	61440,0	35428,8	38998,7	46567,7	67553,4
Операційний лізинг	42631,1	58944,1	64590,9	78063,1	70817,5	107400,9	79570,1	93444,3
Різні ділові, професійні та технічні послуги	583977,8	846920,0	1167066,1	1541508,1	466544,6	700651,9	808571,6	1122479,6
Юридичні, бухгалтерські та інші послуги	31871,0	70039,1	141470,0	223060,8	95508,9	174468,3	237819,1	284123,2
Реклама, вивчення ринку, опитування громадської думки	63508,0	138611,2	223825,6	297662,2	169743,8	199441,3	211907,3	249523,4

Закінчення таблиці 4.27.

Науково-дослідні та дослідно-конструкторські послуги	98302,0	113192,8	146614,5	203028,2	32742,3	64271,3	46152,5	123839,3
Послуги в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях	142651,4	155147,8	204819,8	298913,5	73645,0	95758,2	171486,6	252957,1
Послуги в галузі сільського господарства, видобутку корисних копалин, переробки продукції на місцях	218672,5	329756,0	384001,8	419687,6	77275,1	134018,0	93165,9	124588,1
Інші	28972,9	40173,1	66334,4	99155,8	17629,6	32694,9	48040,2	87448,5
Послуги приватним особам та послуги в галузі культури та відпочинку	15559,9	22176,0	69888,4	50561,7	67166,8	114388,8	251962,3	183824,4
Аудіо-візуальні послуги та пов'язані з ними послуги	11573,6	17398,8	30498,6	39838,3	63837,3	104882,0	170785,4	162852,8
Інші послуги приватним особам та послуги в галузі культури та відпочинку	3986,4	4777,2	39389,8	10723,4	3329,4	9506,8	81176,9	20971,6
Державні послуги, які не віднесені до інших категорій	1974,4	3173,4	3564,7	4448,6	592375,5	584088,8	695115,3	456804,0
Послуги з ремонту	331579,1	279033,3	326541,0	425907,6	21171,2	32169,4	36815,8	34933,7

Джерело: Статистичного щорічник України за 2010 р. 560 с.

Показник динаміки експорту-імпорту послуг України і країн ЦСЄ становлять відповідно 1,5 та 2,8 разу за період 2005-2008 років. Це свідчить про необхідність подальшого розвитку зовнішньоекономічного потенціалу України та її включення в міжрегіональну співпрацю (табл. 4.26).

Аналізуючи обсяги експорту-імпорту України, слід зазначити, що експортні операції переважають над імпортними, внаслідок чого позитивне

сальдо зовнішньоторговельного балансу 2009 року становило 1,02 млрд дол. США. (табл. 4.27) Найбільшим імпортером товарів є Польща. Обсяги імпорту 2009 року становили 25,8 млн дол. США, що майже в 1,1 разу перевищило обсяги експорту.

Результатом євроінтеграційних процесів стала географічна переорієнтація зовнішньої торгівлі із країнами колишніми республіками СРСР на країни Центрально–Східної Європи. При цьому простежується підсилення експортної, а не лише імпоротної, орієнтації в напрямі країн Європи. Однак ступінь концентрації зовнішньої торгівлі з країнами СНД все ще залишається надмірно високим – особливо у 2009 році з Росією частка цієї групи країн у зовнішньоторговому обороті становила 4,2 млрд дол. США.

Розглядаючи регіони країн Центрально–Східної Європи як їхні частини, вважаємо за можливе поширити висновки про тенденції економічних зв'язків між Україною і цими країнами на міжрегіональну співпрацю. Через брак необхідної для аналізу статистичної інформації про економічні зв'язки між регіонами країн Центрально–Східної Європи та України, методом перенесення знань про ціле на його частини.

Ефективність міжрегіональних зовнішньоторговельних зв'язків значною мірою визначається структурою експортно-імпортних поставок, яка опосередковано свідчить про ефективність всієї економіки, її спеціалізацію, ступінь технічного розвитку виробництва та експортні можливості. Зовнішньоторгові зв'язки України суттєво впливають на формування територіальних пропорцій і внутрішньої збалансованості економіки досліджуваного регіону. Завдяки розвитку зовнішньоторговельних зв'язків формуються спеціалізація регіону, зростає ефективність його ресурсного потенціалу.

У структурі експорту-імпорту послуг України в країни Центрально-Східної Європи в 2005-2008 роках зберігається високою частка транспортних послуг (від 4,5 до 7,6 млрд дол. США). За досліджуваний період, як видно з табл. 4.27, зростають всі види експорту-імпорту послуг.

У структурі імпортних поставок із країн Центрально-Східної Європи переважають високотехнологічна продукція, текстиль і вироби з нього, алкогольні та безалкогольні напої, пластмаси та вироби з них, папір, картон, меблі, продукція фармацевтичної галузі.

Товарна структура експортно-імпортних операцій свідчить про недостатню ефективність використання власних виробничих потужностей. Так, у структурі експорту переважають сировина та напівфабрикати, а в структурі імпорту, як правило, – готова продукція. Аналіз деяких товарних груп експорту та імпорту дає підстави стверджувати, що процес товарообміну відбувається за схемою “експорт з України сировини та напівфабрикатів – переробка на території сусідньої держави та імпорт в Україну готової продукції”.

З точки зору галузевої спрямованості міжрегіональної співпраці інтерес становить аналіз експорту (імпорту) послуг. За досліджуваний період чітко окреслилася тенденція до зростання експорту послуг України. В структурі експорту послуг переважають транспортні послуги (65% в 2008 році) [329]³⁵⁶ експлуатаційний лізинг, послуги в галузі охорони здоров'я та соціальні послуги. Постійно зростає частка таких послуг, як монтаж і ремонт, дослідження та розробки, організація відпочинку, культурних і спортивних заходів. У структурі експорту послуг в країни Центрально-Східної Європи значною є частка транспортних послуг.

³⁵⁶ Розраховано за виданням: Статистичний щорічник України за 2008 рік /Державний комітет статистики України. – К. : Фенікс, 2009. – 600 с.

4.5. Інвестиційна міжрегіональна взаємодія економіки України з економіками країн ЦСЄ

Україна стала на шлях поступового скорочення відставання своїх регіонів, визначивши його ознаки, пріоритетів регіональної політики. Прискорити просування цим шляхом до помагають кредитно-інвестиційні міжрегіональні зв'язки. На жаль доводиться визнати, що, попри вигідне геополітичне розташування, значні природні ресурси, наявність досить кваліфікованої робочої сили та значну ємність внутрішнього ринку, обсяги іноземних інвестицій, які надходять в економіку України, значно нижчі порівняно з аналогічними показниками країн Центрально–Східної Європи. За обсягом залучених інвестицій Україна посідає лише 111-те місце в світі. Відповідно країни Центрально–Східної Європи у списку рейтингу розмістилися так: Угорщина – 48-ме, Словаччина – 59-те, Румунія – 71-ше місце.

Дослідження мотивів інвестування в Україну 21 компанії із загальним обсягом інвестицій 540 млн дол. США (близько однієї четвертої всього обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну), проведене Німецькою консультативною групою [180]³⁵⁷, показує, що основними мотивами інвестування (перші 5 позицій із 12) визнані такі: забезпечення потенційних ринків – 3,65 бала з максимальних 4,0; вихід на нові ринки – 3,5; подолання імпортних бар'єрів – 2,5; збереження та розвиток ринків – 1,7; підвищення конкурентоспроможності шляхом організації виробництва в країні збуту – 1,58. Показово, що нижча вартість робочої сили як сприятливий фактор посідає лише 6-ту позицію (1,4 бала), на відміну від країн Центрально–Східної Європи – Словаччини (2,76 бала) чи Чехії – 3,34

³⁵⁷ Мьоллерс Ф. Прямі іноземні інвестиції в Україну – реальний життєвий досвід / Ф. Мьоллерс // Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / за ред. А.Зінденберга і Л. Хоффманна – К. : Фенікс, 2008. –

бала. Останнє може видатись дещо сумнівним, враховуючи середню заробітну плату в Україні та інших державах. Правомірно припустити, що це пояснюється співвідношенням вартості та якості робочої сили. Також слід відзначити недостатній рівень менеджменту та маркетингу, технологічної озброєності виробництва, застосування ефективного фінансового менеджменту як причин погіршення якості робочої сили, а отже, її вартості.

Таблиця 4.28.

Прямі іноземні інвестиції в Україну, млн дол. США

	01.01. 2004	01.01. 2005	01.01. 2006	01.01. 2007	01.01. 2008	01.01. 2009	01.07. 2009
Всього по Україні	6 794,4	9047,0	16685,3	21607,3	29542,7	35607,1	37965,7
Польща	152,7	194,7	225,0	394,6	672,1	692,5	851,8
Румунія	-	-	-	7,0	12,0	17,4	19,0
Словаччина	46,0	93,3	94,2	100,1	102,9	106,2	106,7
Угорщина	128,7	177,3	191,0	370,9	411,2	595,4	615,6
Чеська Республіка	42,7	46,4	46,8	65,0	78,2	80,4	79,0

Джерело: Статистичного щорічник України за 2010 р. 560 с. Розраховано за даними

Таблиця 4.29.

Прямі іноземні інвестиції в Україну за видами економічної діяльності у 2008 році, млн дол. США

	Капітал на кінець року, млн. дол. США	Частка в загальному обсязі інвестицій, відсотків
Усього	35723,4	100,0
Сільське господарство	803,2	2,2
Промисловість	8056,5	22,6
добувна	1001,8	2,8
переробна	6928,0	19,4
інші галузі	232,1	0,6
Будівництво	2052,9	5,7
Фінансова діяльність	7154,8	20,0
Освіта	13,3	0,0
Охорона здоров'я	123,8	0,4

Таблиця 4. 30

Прямі іноземні інвестиції в Україну на початок року; млн дол. США

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Усього	3875,0	5471,8	6794,4	9047,0	16890,0	21607,3	29542,7	35723,4
Польща	62,8	98,1	152,7	194,7	225,5	394,6	672,1	694,7
Угорщина	51,9	79,8	128,7	177,3	191,0	370,9	411,2	595,5

Джерело: Статистичного щорічник України за 2010 р. 560 с. Розраховано за даними

Як показано у таблиці 4.30., питома вага інвестицій в Україну із країн Центрально-Східної Європи має тенденцію до зростання протягом останніх восьми років, хоча інвестували в основному економіку України лише дві країни – Польща і Угорщина. Якщо у 2001 р. інвестиції склали 3875,0 млн дол. США, то у 2008 зростання було майже у десятеро більше і складало 35723,4 млн дол. США. Очевидно кількість інвестицій була б ще вагомішою і частка підприємств за участю капіталу із Польщі, Словаччини, Чехословаччини, Угорщини (найближчих сусідів України) була б більшою як би не було ліквідації податкових пільг для підприємств із іноземними інвестиціями, які спричинили процес активного створення спільних підприємств протягом 1992-1995 років. Крім цього, вказані держави хоча й досягли певних успіхів у здійсненні економічних реформ, все ж не є потужними експортерами капіталу, а навпаки – їх можна вважати конкурентами України у залученні іноземних інвестицій.

Таблиця 4.31.

Прямі інвестиції з України в економіку інших країн за видами економічної діяльності у 2008 році

	Капітал на кінець року, млн дол. США	Частка в загальному обсязі інвестицій, %
Усього	6198,6	100,0
Сільське господарство	0,3	0,0
Промисловість	46,6	0,8
добувна	0,2	0,0
переробна	46,4	0,8
інші галузі	232,1	0,6
Будівництво	2,0	0,0
Фінансова діяльність	171,5	2,8
Освіта	0,0	0,0
Охорона здоров'я	0,0	0,0

Джерело: Статистичного щорічник України за 2010 р. 560 с. Розраховано за даними

Таблиця 4.32.

Прямі інвестиції з України на початок року; млн дол. США

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Усього	170,3	144,3	166,0	198,6	219,5	243,3	6196,6	6198,6
Польща	0,3	0,3	0,4	21,1	21,3	24,2	30,1	46,9

Джерело: Статистичного щорічник України за 2010 р. 560 с

Таблиця 4.33.

Прямі інвестиції зарубіжних країн в економіку України за видами економічної діяльності³⁵⁸ млн дол. США

Країни	Обсяги інвестицій на	
	01.01.2009(2008)	01.01.2010(2009)
Усього	35616,4	40026,8

Джерело: Статистичного щорічник України за 2010 р. 560 с.

Таблиця 4.34.

Прямі інвестиції за видами економічної діяльності підприємств України в економіку країн ЦСЄ³⁵⁹ млн дол. США

Країни	Обсяги інвестицій на	
	01.01.2009(2008)	01.01.2010(2009)
Польща	46,9	49,4
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	45,0	45,4
Усього	6203,1	6223,3

Таблиця 4.35.

Прямі іноземні інвестиції в Україну тис. дол. США

	Прямі іноземні інвестиції на			
	01.01.2008	01.04.2008	01.01.2009	01.04.2009
Усього у країнах ЄС	22906792,0	25674182,7	28200917,0	28624647,7
Польща	672172,1	702609,0	692465,1	684112,5
Румунія	12041,6	15507,1	17414,6	16833,1
Словаччина	102931,0	105696,2	106220,3	106274,9
Угорщина	411167,3	486083,5	595379,9	574298,9
Чеська Республіка	78165,8	79219,4	80310,3	73372,0
Всього по Україні	29530850,2	32895667,7	35707060,5	36526561,7

* Обсяги прямих інвестицій в Україну та за окремими країнами-інвесторами наведено з урахуванням даних Національного банку України та Фонду державного майна України (щодо різниці між ринковою та номінальною вартістю акцій, майна тощо, не облікованої у статистичній звітності окремих підприємств).

³⁵⁸ Перелік країн визначено, виходячи з найбільших обсягів інвестицій, що здійснені в економіку України. Обсяги прямих інвестицій наведено з урахуванням даних НБУ та ФДМУ для країн-інвесторів без їх розподілу за видами економічної діяльності.

³⁵⁹ Інформація підготовлена щодо країн, до яких здійснені найбільші інвестиції з України. Обсяги прямих інвестицій за країнами наведено з урахуванням даних НБУ без розподілу за видами економічної діяльності.

Таблиця 4.36.

Прямі інвестиції з України в країни ЄС *тис. дол. США*

	Прямі іноземні інвестиції на			
	01.01.2008	01.04.2008	01.01.2009	01.04.2009
Усього у країнах ЄС	5926509,2	5930996,8	5948973,1	5940838,1
Польща	30123,8	31853,5	46895,6	45540,6
Румунія				
Словаччина				
Угорщина	93,1	95,6		
Чеська Республіка				
Усього по Україні	6196579,5	6163640,7	6203124,1	6224985,3

* Обсяги прямих інвестицій з України та за окремими країнами наведено з урахуванням даних Національного банку України (щодо різниці між ринковою та номінальною вартістю акцій, майна тощо, не облікованої у статистичній звітності окремих підприємств).

Таблиця 4.37.

Прямі іноземні інвестиції в Україну за країнами ЦСЄ та за видами економічної діяльності підприємств, *тис. дол. США*

	Іноземні інвестиції на			
	01.01.2009	% загального обсягу	01.04.2009	% загального обсягу
Всього у країнах ЄС	5926509,2	5930996,8	5948973,1	5940838,1
Польща	692465,1	100,0	684112,5	100,0
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	32048,2	4,6	28308,9	4,1
Промисловість	216169,1	31,2	213615,9	31,2
Будівництво	7534,3	1,1	7291,1	1,1
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	38612,7	5,6	38312,1	5,6
Діяльність готелів і ресторанів	943,6	0,1	949,2	0,1
Діяльність транспорту та зв'язку	6309,7	0,9	7899,4	1,2
Фінансова діяльність	328090,0	47,4	325319,2	47,6
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям	41729,9	6,0	41188,9	6,0
Освіта	11,3	0,0	11,1	0,0
Діяльність у сфері культури та спорту	1100,4	0,2	1307,2	0,2
Румунія	17414,6	100,0	16833,1	100,0
Промисловість	12899,0	74,1	12454,1	74,0
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	3592,4	20,6	3355,2	19,9
Діяльність транспорту та зв'язку	211,0	1,2	199,2	1,2
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям	651,2	3,7	765,9	4,5

Закінчення таблиці 4.38

Словаччина	106220,3	100,0	106274,9	100,0
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	1487,2	1,4	3876,2	3,6
Промисловість	38751,6	36,5	37882,2	35,6
<i>добувна</i>	21677,1	20,4	21677,1	20,4
<i>переробна</i>	17060,5	16,1	16191,1	15,2
Будівництво	1782,1	1,7	1722,4	1,6
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	6455,4	6,1	5495,6	5,2
Діяльність транспорту та зв'язку	8762,5	8,2	8315,2	7,8
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям	792,2	0,7	799,8	0,8
Охорона здоров'я та соціальної допомоги	138,1	0,1	132,3	0,1
Діяльність у сфері культури та спорту	9,8	0,0	9,8	0,0
Угорщина	595379,9	100,0	574298,9	100,0
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	3083,6	0,5	2572,0	0,4
Промисловість	96993,5	16,3	94496,9	16,5
<i>добувна</i>	8126,3	1,4	8126,2	1,4
<i>переробна</i>	83119,7	14,0	80617,4	14,0
Будівництво	15557,5	2,6	15710,9	2,7
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	32792,0	5,5	30741,0	5,4
Діяльність готелів і ресторанів	2766,1	0,5	2707,9	0,5
Діяльність транспорту та зв'язку	31857,5	5,4	30175,7	5,3
Фінансова діяльність	362518,0	60,9	350836,8	61,1
Операції з нерухомим майном, ренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям	48509,8	8,1	45820,0	8,0
Діяльність у сфері культури та спорту	1294,3	0,2	1190,2	0,2
Чеська Республіка	80310,3	100,0	73372,0	100,0
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	1397,1	1,7	1354,9	1,8
Промисловість	38545,4	48,0	39925,3	54,4
<i>добувна</i>	3225,6	4,0	3208,6	4,4
<i>переробна</i>	34527,8	43,0	35420,1	48,3
Будівництво	358,7	0,4	340,1	0,5
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	16732,2	20,8	16720,8	22,8
Діяльність готелів і ресторанів	1268,1	1,6	1268,1	1,7
Діяльність транспорту та зв'язку	3853,0	4,8	3685,5	5,0
Фінансова діяльність	7579,5	9,4	7,8	0,0
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям	5341,5	6,7	5066,7	6,9
Діяльність у сфері культури та спорту	1325,3	1,7	1309,6	1,8

Джерело: Статистичного щорічник України за 2010 р. 560 с. Розраховано за даними

Таблиця 4.38.

Прямі інвестиції з України в країни ЦСЄ
за видами економічної діяльності підприємств

	Інвестиції			
	01.01.2009	% загального обсягу	01.04.2009	% загального обсягу
Усього у країнах ЦСЄ				
Польща	46895,6	100,0	45540,6	100,0
Промисловість <i>переробна</i>	1109,8	2,4	1093,0	2,4
	1109,8	2,4	1093,0	2,4
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку	45006,6	96,0	43796,9	96,2

Джерело: Статистичного щорічник України за 2010 р. 560 с. Розраховано за даними

Орієнтація іноземних інвесторів на розширення ринків збуту продукції власного виробництва достатньо чітко простежується в галузевій структурі інвестицій.

Орієнтація на односторонні переваги значною мірою зумовлена послідовністю поступністю в реалізації політики щодо іноземних інвестицій. За результатами дослідження дослідження інвестиційної привабливості регіонів України, проведеного різними експертними групами [177]³⁶⁰, інвестиційно привабливою в західному регіоні України можна визнати лише Львівську область. Всі інші області регіону увійшли до групи з найнижчим показником інвестиційної привабливості.

Критеріями групування були обрані за 20 соціально-економічних показників, що охоплюють основні фактори привабливості інвестиційного

³⁶⁰ Мокій А. Регіонально-секторальна модель зовнішньоекономічної інтеграції: передумови та стратегія реалізації / А. Мокій. – Львів : КООПОСВІТА, 1999. – 345 с.

клімату. За цими принципами області були поділено на чотири підгрупи. Як свідчать реальні статистичні відомості регіонального інвестування, між цими показниками існує прямий зв'язок.

На 2008 рік загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в основний капітал України склав близько 233081 млн. грн. (табл. 4.39)

Для регіональної політики стимулювання інвестицій ще важливішим, ніж для інших видів міжрегіонального співробітництва є аспект, пов'язаний з геополітичними інтересами різних держав чи міждержавних угруповань, які ефективно реалізуються ними через різні форми експорту капіталів. Цей аспект має винятково важливе значення для нашої країни, враховуючи її масштаби, економічні та соціальні зв'язки, які склались історично у різних регіонах України з сусідніми країнами. Саме тому географія імпорту капіталів може бути значущим фактором географічної орієнтації процесу зовнішньоекономічної інтеграції держави загалом. Так, в сумі прямих іноземних інвестицій в області Західного регіону України значна частка прикордонних або близько розташованих країн – Угорщини, Польщі, Словаччини, Чехії. В 2008 році найвагомійші іноземні інвестиції вносились із Польщі, Словаччини, Чехії, Румунії, Угорщини. Найактивнішими партнерами у сфері іноземного інвестування були юридичні та фізичні особи Польщі (11,7% загального обсягу іноземних інвестицій, що надійшли з ЄС),

Отже, загальнодержавна політика формування сприятливого інвестиційного клімату повинна забезпечити узгодження інтересів держави та інвесторів з урахуванням реального співвідношення пропозиції та попиту на ринку капіталів, можливостей нашої країни створити привабливіші умови для господарської діяльності, ніж інші країни - потенційні імпортери капіталів.

Не повною мірою використовуються і переваги прикордоння, налагоджені раніше зв'язки з партнерами із країн Центрально–Східної Європи, для створення експортної платформи товарного експорту через вивезення капіталів. За останні роки інвестиції з прикордонного західного регіону зменшуються щорічно, хоча за кількістю створених за кордоном підприємств західний регіон займає перше місце в Україні. Подібна тенденція заслуговує на підтримку держави, враховуючи розширення меж ЄС і вірогідне посилення протекціоністських бар'єрів щодо українського експорту в країни Центрально–Східної Європи.

Таблиця 4.39.

Інвестиції в основний капітал

	Освоєно інвестицій в основний капітал			Індекси інвестицій в основний капітал, відсотків до попереднього року
	за рахунок усіх джерел фінансування, у фактичних цінах, млн.грн.	у тому числі коштів Державного бюджету		
		у фактичних цінах, млн.грн.	відсотків до загального обсягу	
2000	23629	1210	5,1	114,4
2001	32573	1749	5,4	120,8
2002	37178	1863	5,0	108,9
2003	51011	3570	7,0	131,3
2004	75714	7945	10,5	128,0
2005	93096	5077	5,5	101,9
2006	125254	6846	5,5	119,0
2007	188486	10458	5,6	129,8
2008	233081	11576	5,0	97,4

Джерело: Статистичного щорічник України за 2010 р. 560 с.

Як уже зазначалося, можливості створення особливих умов господарювання, які б стимулювали інвестиційний процес на регіональному рівні, обмежені. Тому регіональна складова загальнодержавної політики формування сприятливого інвестиційного клімату повинна, на нашу думку орієнтуватися переважно на виконання таких завдань:

- усунення перешкод для впровадження інвестиційної діяльності. При цьому, враховуючи нижчий рівень інвестиційної привабливості української економіки загалом і західного регіону зокрема, порівняно з іншими країнами Центрально–Східної Європи принципово важливим є забезпечення абсолютно рівних умов для здійснення інвестицій вітчизняними суб'єктами господарювання;

- формування сприятливого інвестиційного іміджу регіону через організацію та участь у міжнародних виставках, ярмарках, інвестиційних проектах, публікації в міжнародних друкованих виданнях;

- сприяння розвитку інвестиційної інфраструктури в регіоні (інвестиційних фондів, аудиторських і страхових компаній);

- удосконалення інформаційного забезпечення іноземних інвесторів, сприяння іншого доступу до інформації про потенційні можливості інвестування в регіоні;

- розробка та подання у вищі органи державної влади України пропозицій щодо вдосконалення державного регулювання сфери іноземного інвестування;

- підтримка малого підприємництва, оскільки малий і середній бізнес дають змогу використовувати інвестиційний потенціал територій, створювати конкурентне ринкове середовище, швидко реагувати на споживчі потреби і кон'юнктуру ринку, розширюють мережу видів діяльності, орієнтуються на регіональну та місцеву специфіку;

- сприяння розвитку фондового ринку з метою активізації участі іноземних інвесторів у процесах приватизації, зокрема шляхом здійснення портфельних інвестицій.

Висновки до розділу 4

Важливим для вирішення завдання визначення місця України у системі міжрегіональної співпраці є вивчення її потенціалу. Чинниками формування такого потенціалу визначено наступні: геополітичний, природно-ресурсний, трудовий, промисловий, сільськогосподарський, науково-технічний, рекреаційний, інфраструктурний.

Стратегічним завданням залучення України до міжрегіональної структурної взаємодії економіки України з національними економіками країн ЦСЄ визначено необхідність використання геополітичного та гео економічного потенціалу, а також ефективної реалізації експортного потенціалу в пріоритетних галузях економіки.

Геополітичні зміни 90-х років обумовили трансформацію зовнішньоекономічних зв'язків України. Дослідження показують, що зовнішньоекономічна діяльність України здійснюється під впливом загальної ситуації, що склалась в економіці. Позитивними тенденціями розвитку торговельних відносин України є відносно стабільне зростання товарообороту із країнами Центрально-Східної Європи, позитивне сальдо торговельного обороту товарами та послугами із досліджуваною групою країн, зниження частки бартерних операцій.

Нераціональна структура експортно-імпортних операцій (у експорті – домінування товарів з низьким ступенем обробки, у імпорті – низька частка інвестиційних товарів) створює умови для переходу України у ранг країн “периферійного типу” відносно країн Центрально-Східної Європи. Необхідно виокремити негативну рису торговельних відносин – високий рівень нелегальної торгівлі, причому з асиметричним характером. Основною причиною такої ситуації – низька конкурентоспроможність української продукції, асиметрія зовнішньоторговельних режимів,

поглиблена членством країн Центрально-Східної Європи в ЄС, незріла (хоча й різною мірою) інституційно-інфраструктурна основа зовнішньоекономічної діяльності всіх досліджуваних країн.

Аналіз ефективності торговельної взаємодії України з країнами ЦСЄ дозволяє провести ранжування товарних груп експорту за показниками відносної та абсолютної ефективності, що своєю чергою, дає змогу визначити напрями оптимізації структури експортно- імпортних операцій України.

Запропоновано систему якісного оновлення міжрегіональної торговельної взаємодії. Згідно даної системи трансформація торгівлі між Україною та країнами ЦСЄ повинна здійснюватись на основі критеріїв оптимізації експорту/імпорту, які опиратимуться на міжнародні правила торгівлі, враховуватимуть реалії економіки України і сприятимуть покращенню її позиції на міжнародних, в тому числі європейських, ринках та напрямів вдосконалення умов регіональної торговельної взаємодії. Якісне оновлення міжрегіональної торговельної взаємодії відбувається через вдосконалення організаційно-економічного механізму.

Перші ознаки міжрегіональної інвестиційно-виробничої взаємодії супроводжуються низкою негативних явищ: невисокими обсягами надходження капіталу із країн Центрально-Східної Європи, в тому числі в конкретні проекти, недосконалою галузевою структурою і формами залучення інвестицій, низьким обсягом інвестування, незадовільною участю інвесторів із країн Центрально-Східної Європи в інноваційних проектах. Основними перешкодами залучення капіталу із країн ЦСЄ в економіку України є негативний інвестиційний клімат і нераціональне використання інструментів стимулювання інвестицій, тоді як брак ресурсів у вітчизняних підприємств, недооцінювання економічного потенціалу країн Центрально-Східної Європи і обмеження на трансфер капіталу з

України є основними причинами, які стримують розвиток інвестування у дані країни.

Порівняння потенціалу і результатів міжрегіональної взаємодії в межах територіально-просторових форм управління міжрегіональною співпрацею (єврорегіонів, ВЕЗ, міжнародних транспортних коридорів), показало недостатню їх ефективність. Причинами цього є недосконала нормативно-правова база країн учасниць, нечітка стратегія розвитку організаційних форм міжрегіональної співпраці, недосконале фінансування, обмежений доступ до коштів програми технічного сприяння міжнародного співробітництва ЄС (PHARE, TACIS, INTEREG), складність координування інвестиційних потоків.

Встановлено, що забезпечити швидке та найбільш результативне залучення України до міжрегіональної співпраці зможе лише вдосконалений організаційно-економічний механізм, який повинен сприяти трансформації міжрегіональної взаємодії економіки України із національними економіками країн Центрально-Східної Європи від неефективних економічних відносин із домінуванням зовнішньої торгівлі як найпростішої форми зовнішньоекономічних зв'язків, що має місце на сучасному етапі, до інвестиційно-виробничого співробітництва, що найбільше відповідатиме ідеї стратегічного партнерства.

Основними напрямками покращення організаційної системи механізму є вдосконалення нормативно-правової бази, структури управління (створення органу для координації міжрегіональної співпраці на загальнодержавному рівні та структури за участю представників суб'єктів міжрегіональної співпраці України), покращення обліку і контролю через впровадження системи моніторингу міжрегіональної співпраці, впровадження стратегічного планування та прогнозування, підвищення значення інституцій ринкової інфраструктури (створення

спільних комерційних банків, аудиторських, консалтингових, маркетингових компаній).

Вдосконалення економічної складової механізму регулювання міжрегіональної співпраці повинно відбуватись через підвищення реалізації функцій, які покладені на нього: фінансове забезпечення розвитку; заохочення суб'єктів господарської системи України до участі у організаційних та економічних формах.

Особлива увага повинна приділятися методам та інструментам, дія яких спрямована на заохочення експортної діяльності суб'єктів господарської системи України. Дослідження вказує на доцільність стимулювання і експорту капіталу в країни Центральної-Східної Європи. Однак стимулюванню підлягає лише експорт капіталу реально направлений на створення об'єктів виробництва, торгівлі, сервісу тощо, контролю та гальмування вимагає витік капіталу на невиробничі цілі.

РОЗДІЛ 5

НАЦІОНАЛЬНІ ГОСПОДАРСЬКІ СИСТЕМИ КРАЇН ЦСЄ В УМОВАХ ЧЛЕНСТВА В ЄС

5.1. Модель зростання взаємодії виробничого сектора економіки в країнах ЦСЄ

У групі чотирьох найбільших країн, які вступили недавно до ЄС, Польща виразно першенствує з точки зору економічного зростання в 1998-2008 роках. Середній річний темп зростання реального валового внутрішнього продукту (ВВП в Польщі в цьому періоді 4,4% і була на 0,8% вища ніж в Угорщині також на 2,3 % вища ніж в Чехії.) Ці дані показують що в зазначений період, Польща була лідером господарського зростання в регіоні. Виникає питання, наскільки відмінності в динаміці ВВП відображаються на динаміці реального доходу між аналізованими країнами.

У данній розробці ми займемося врахуванням змін terms of trade з погляду економічного зростання. Застосовуваний переважно для вимірювання ВВП індекс Laspeyresa, подібно як індекс Törnqvista, трактує terms of trade як цінове явище. Згідно з працями (Diewerta і Morrisona 1989 також (Kohliego 1990, 1991) можна зробити висновок, що в умовах поліпшень terms of trade країна досягає кращих господарських результатів. Отже зміни terms i trade, подібно як зростання продуктивності, перекладаються на реальні ефекти.

У рамках даної розробки зміна terms of trade, що трактується, чинник зростання ВВП в реальних категоріях, а не цінових. Разом з чотирма

іншими реальними чинниками – технологічними змінами зростанням трудових внесків і капіталу також ефектом сальдо торгового балансу зміни terms of trade складаються зміни реального державного доходу

Тоді як реальний державний дохід вирішує рівень споживання, що своєю чергою впливає на користь, традиційно визначеного реального ВВП, який зумовлений, радше, з виробничими можливостями. Реальний державний дохід є кращим показником добробуту ніж реальний ВВП.

Підставою представлених підрахунків буде метод індексової (index number decomposition) декомпозиції, розроблений Diewerta і Morrisona 1986 і розрахований Kohliego 2002, 2004. Він уможлиблює безпосереднє врахування впливу змін terms of trade і ефекту сальдо торгового балансу на ВВП. Цей метод має солідні теоретичні підстави і використовує функцію ВВП в моделюванні виробничого сектора відкритої економіки. У цьому підході функція ВВП трактується як функція з погляду цінності вектора - його елементами є індивідуальне споживання і збір, акумуляція а також експорт та імпорт(два останні компоненти уможлиблюють моделювання впливу terms of trade на рівень ВВП). Функцію ВВП описує логарифмічна модель, яка є не лише дуже гнучкою функцією, але також, має вигідним властності з точки зору використання методів індексово декомпозиції, уможливаючи обчислення докладної величини кожного індексу безпосередньо із статистичних даних, тобто без необхідності оцінювання параметрів функції ВВП.

Обговорювана модель відрізняється від стандартного методу розрахунку зростання ініційованої через (Сольна 1957), те, що ґрунтується на функції Коба- Дугласа, де враховує тільки один результат функції ВВП, у зв'язку з чим не здатний побачити вплив зміни terms of trade.

Модель зростання з використанням методу індексової декомпозиції.

Як відправну точку приймімо відкриту економіку, де ВВП можна описати за допомогою чинників продукції (input) і результатів (output).

Фактори виробництва мають вигляд двовимірного кількісного вектора x а результати п'ятивимірного кількісного вектора y . Елементи вектора x це праця L і капітал K , а у вектора y - приватне споживання C , державне споживання і накопичення G , експорт X та імпорту M , імпорт розглядається як негативний результат.

Запишемо це таким чином: $N_x = \{L, K\}$; $N_y = \{C, I, G, X, M\}$. Спостерігати кількісну реалізацію зазначених векторів в часі, можна відповідними виразами $x_t = x_{t,j}, j \in N_x$ а також $y_t = y_{t,j}, j \in N_y$. Кількісним векторам відповідають цінові вектори $P^x_t = P^x_{t,j}$ oraz $P^y_t = P^y_{t,j}$.

Ми фіксуємо сталі масштаби, найменші коливання, максимізацію зиску, досконалу конкуренцію також існування змін технологій, що впливають на ВВП у часі. Функцію ВВП π можна представити наступним чином:

$$\pi(p_t^y, x_{t,t}) = p_t^y y_t^* \quad (1)$$

де y_t^* максимілізує вираз $\sum_{j \in N_y} p_{t,j}^y y_{t,j}$ для всіх можливих комбінацій чинників продукції і результатів, натомість символ ' позначає операцію транспозиції. Для спрощення в подальшій частині функцію ВВП записувати ми будемо у вигляді $\pi \{p_t^y, x_t, t\}$.

Стандартний спосіб моделювання функції ВВП π , базується на функції Cobba-Douglasa. (Arrow, Chenery, Minhas і Solow 1961) звернули однак увагу на істотну рестриктивність цієї моделі, в якій всі цінності гнучкості субституції рівні 1. З робіт (Diewerta 1974), вибраний аналіз є у межах, більш загальних функційних форм. Вони уможливають моделювання власностей другого ряду, таких як гнучкість субституції. Найпопулярнішою функційною формою, використовуваною в цій сфері, є

транслогарифмічна (Лог Трансу) (Translog) модель. Нижче ми покажемо, що ця модель функції ВВП володіє також властивостями, полегшуючими застосування техніки індексової декомпозиції.

У нашому випадку модель Translog має наступну вигляд:

$$\ln \pi_t = \mathcal{F}(\ln p_t^y, \ln x_t, t) \quad (2)$$

Після застосування другого наближення ряду Taylora ми отримуємо:

$$\begin{aligned} \ln \pi_t = & a_0 + \sum_{j \in N_y} a_j \ln p_{t,j}^y + \sum_{j \in N_y} \beta_j \ln x_{t,j} + 1/2 \sum_{j \in N_y} \sum_{h \in N_y} \gamma_{jh} \ln p_{t,j}^y \ln p_{t,h}^y + 1/2 \sum_{j \in N_y} \sum_{k \in N_y} \varphi_{jk} \ln x_{t,j} \ln x_{t,jk} \\ & + \sum_{j \in N_y} \sum_{i \in N_y} \delta_{ij} \ln p_{t,i}^y \ln x_{t,j} + 1/2 \sum_{j \in N_y} \delta_{t,i} \ln p_{t,i}^y t + \sum_{j \in N_y} \varphi_{jtk} \ln x_{t,j} t + \beta_t + 1/2 \varphi_u t^2 \end{aligned} \quad (3)$$

де накладено рестрикції симетрії $\gamma_{ih} = \gamma_{hi}$ також $\varphi_{jk} = \varphi_{kj}$. Із заснування постійних ефектів масштабу виникає:

$$\sum_j \beta_j = 1, \sum_j \varphi_{jk} = \sum_k \varphi_{jk} = 0, \sum_j \delta_{y,j} = 0 \text{ і } \sum_j \varphi_{t,j} = 0..$$

Якщо функція ВВП однорідна першого ступеня, а також в разі цін, то тоді: $\sum_i \alpha_i = 1, \sum_i \gamma_{ih} = \sum_h \gamma_{ih} = 0, \sum_i \delta_{y,i} = 0$ і $\sum_i \delta_{t,i} = 0$

Диференціація функції ВВП (3) відносно цін компонентів ВВП генерує функції попиту на імпорт і пропозиції в разі інших компонентів, натомість через диференціацію функції ВВП відносно чинників продукції ми отримуємо відвернуті функції попиту на чинники продукції.

Результати можна представити у вигляді внесків:

$$S_{t,i} = \frac{\partial \ln \pi_t}{\partial \ln p_{t,i}^y} = \alpha_i + \sum_{h \in N_y} \gamma_{ih} \ln p_{t,h}^y + \sum_{h \in N_x} \delta_{i,j} \ln x_{t,j} + \delta_{t,i} t, i \in \{N_y\} \quad (4)$$

$$S_{t,ij} = \frac{\partial \ln \pi_t}{\partial \ln x_{t,i}^y} = \beta_j + \sum_{i \in N_y} \delta_{ij} \ln p_{t,j}^y + \sum_{i \in N_x} \varphi_{j,k} \ln x_{t,k} + \varphi_{t,i}, j \in \{N_x\} \quad (5)$$

де $s_{t,i}$ — $p_{t,i}^y y_{t,i} / \pi_t$ oraz $s_{t,j} = p_{t,j}^x x_{t,j} / \pi_t$, позначають внески у ВВП відповідно результатів і також заробітна плата чинників продукції j .

На підставі такого опису відкритої економіки (Diewert і Morrison 1986) розробили метод індексової декомпозиції ВВП.

Розроблений ними індекс продуктивності, схожий на індекс Laspeyresa, вимірює вплив змін технології на ВВП під час від $t-1$ до t :

$$R_{t,t-1}^L = \frac{\pi(p_{t-1}^y, x_{t-1}, t)}{\pi(p_{t-1}^y, x_{t-1}, t-1)} \quad (6)$$

Інтуїтивна інтерпретація виразу $R_{t,t-1}^L$ є наступною.

ВВП був підрахований для обох періодів, т.ж. $t-1$ і t , при таких самих цінах продуктів і накладі державних чинників продукції. Різниця між так взятим ВВП в обох періодах є зумовлений технологічними змінами. Оскільки показник є індексом Laspeyresa, ціни фінальних продуктів і наклад чинників продукції в державі є на постійному рівні з періоду $t-1$. Звичайно їх можна встановити на рівні з періоду t . Тоді показник продуктивності типу індексу Paascheго представляється наступним чином:

$$R_{t,t-1}^P = \frac{\pi(p_t^y, x_t, t)}{\pi(p_t^y, x_t, t-1)} \quad (7)$$

Обчислення середньої геометричної величини (6) і(7) уможливорює обчислення індексу продуктивності за зразком індексу Fishera :

$$R_{t,t-1} = \sqrt{R_{t,t-1}^L R_{t,t-1}^P} = \sqrt{\frac{\pi(p_{t-1}^y, x_{t-1}, t)}{\pi(p_{t-1}^y, x_{t-1}, t-1)} \cdot \frac{\pi(p_t^y, x_t, t)}{\pi(p_t^y, x_t, t-1)}} \quad (8)$$

Окремі параметри функцій ВВП $\pi(\bullet)$ невідомі, отже не можна розрахувати $R_{t,t-1}$ на підставі (8). Однак оскільки та функція має форму моделі логотипів (згідно з (3)) Translog докладну цінність $R_{t,t-1}$ можна розрахувати безпосередньо із статистичних даних (див. Diewert і Morrison 1986):

$$R_{t,t-1} = \frac{\Gamma_{t,t-1}}{P_{t,t-1} X_{t,t-1}} \quad (9)$$

$$\Gamma_{t,t-1} = \frac{\sum_{i \in N_y} p_{t,i}^y y_{t,i}}{\sum_{i \in N_y} p_{t-1,i}^y y_{t-1,i}} \quad (10)$$

$$P_{t,t-1} = \exp \left\{ \sum_{i \in N_y} \left[1/2 (S_{t,i} + S_{t-1,i}) \ln \frac{p_{t,i}^y}{p_{t-1,i}^y} \right] \right\} \quad (11)$$

$$X_{t,t-1} = \exp \left\{ \sum_{j \in N_y} \left[1/2 (S_{t,j} + S_{t-1,j}) \ln \frac{p_{t,j}^y}{p_{t-1,j}^y} \right] \right\} \quad (12)$$

$\Gamma_{t,t-1}$ позначає індекс зростання номінального ВВП (рівний один плюс темп зростання) під час від $t-1$ до t ; $P_{t,t-1}$ позначає індекс цін п'яти компонентів ВВП, натомість $X_{t,t-1}$ позначає індекс Törnqvista, що міститься в собі, накладі чинників продукції. Індекс Törnqvista чинників накладів продукції (12) вимірює спільний вплив змін трудового внеску і капіталу позмінно ВВП. Вплив кожного з цих чинників окремо можна розрахувати наступним чином:

$$X_{t,t-1,j} = \exp \left\{ 1/2 (S_{t,j} - S_{t-1,j}) \ln \frac{X_{t,j}}{O_{t-1,j}} \right\}. \quad (13)$$

$X_{t,t-1,j}$ можна інтерпретувати як міру впливу чинника j на ВВП в періоді від $t-1$ до t (див. Kohli (1990) або (1991)):

$$X_{t,t-1,j} = \sqrt{\frac{\pi(p_{t-1}^y, x_{t,j}, x_{t-1,k}, t-1)}{\pi(p_{t-1}^y, x_{t-1,j}, x_{t-1,k}, t-1)} \cdot \frac{\pi(p_t^y, x_{t,j}, x_{t,k}, t)}{\pi(p_t^y, x_{t-1,j}, x_{t,k}, t)}} \quad (14)$$

$j, k \in N_x, j \neq k.$

Концепція вищезгаданого індексу аналогічна до способу трактування технологічних змін. Наприклад, щоб розрахувати вплив змін трудового внеску на ВВП припустимо, що чинник j у рівнянні $X_{t,t-1,j}$ позначає роботу. Показник типу Laspeyresa за пункт віднесення приймає період $t - 1$. Щоб визначити вплив змін трудового внеску на зростання ВВП між $t - 1$ а t , слід направити трудовий внесок на обидва періоди. Аналогічно, показник типу Paascheго за пункт віднесення приймає період t . Також в цьому випадку слід направити трудовий внесок в періодах t і $t - 1$, що уможливить визначення зміни його впливу на зростання ВВП між $t - 1$ а t .

Отже зростання номінального ВВП $\Gamma_{t,t-1}$ (9) можна здекомпонувати таким чином:

$$\Gamma_{t,t-1} = R_{t,t-1} \cdot X_{t,t-1,L} \cdot X_{t,t-1,K} \cdot P_{t,t-1} \quad (15)$$

Індекс продуктивності також накладу двох чинників продукції описують реальні ефекти, і їх добуток являє індекс Törnqvista реального ВВП.

$$\Gamma_{t,t-1} = \frac{\Gamma_{t,t-1}}{P_{t,t-1}} = R_{t,t-1} \cdot X_{t,t-1,L} \cdot X_{t,t-1,K} \quad (16)$$

Так підрахований індекс Törnqvista є показником вищого ряду (superlative) і визнається як кращий від загальноживаного індексу Laspeyresa. Проте, як ми виявимо нижче, аналогічний індекс цін Törnqvista,

грунтований на цінах п'яти компонентів ВВП, $P_{t,t-1}$, враховує не тільки цінові ефекти, але також реальні. Щоб цілком розділити реальні ефекти від цінових ефектів, той індекс слід розкласти. З цією метою ми відокремимо ціни державного майна також майна, що є предметом торгового обміну закордоном. Нехай p_d буде вектором цін акумуляції також й індивідуального споживання збору, $p_d = (p_i, p_g, p_c)'$, натомість p_F - вектором цін імпорту і експорту $p_F = (p_M, p_x)'$.

Передусім ми зважимо вплив державних видатків на зростання ВВП

$$P_{t,t-1,D} = \sqrt{\frac{\pi(p_{t,D}, p_{t-1,F}, x_{t-1}, t-1)}{\pi(p_{t-1,D}, p_{t-1,F}, x_{t-1}, t-1)} \cdot \frac{\pi(p_{t,D}, p_{t,F}, x_t, t)}{\pi(p_{t-1,D}, p_{t,F}, x_t, t)}} \quad (17)$$

Міра $P_{t,t-1,D}$, якою можна вирахувати безпосередньо із статистичних даних, представляється наступним чином:

$$P_{t,t-1,D} = \exp \left\{ 1/2(S_{t,I} + S_{t-1,I}) \ln \frac{p_{t,I}}{p_{t-1,I}} + 1/2(S_{t,G} + S_{t-1,G}) \ln \frac{p_{t,G}}{p_{t-1,G}} + 1/2(S_{t,C} + S_{t-1,C}) \ln \frac{p_{t,C}}{p_{t-1,C}} \right\} \quad (18)$$

де $S_{t,I}$, $S_{t,G}$ також $S_{t,C}$ позначають відповідно участь акумуляції, споживання збору та індивідуального споживання в державних видатках. Далі приймаємо до уваги ціни імпортованих речей, речей що експортується, в зростанні номінального ВВП. У цій галузії (Kohli 2002, 2004b) опрацював дві міри, які мають бути враховані у функції ВВП (1), – вплив terms of trade і вплив торгового сальдо (trade-balance effect) балансу на зростання ВВП. Сформульовані вини є відповідно як протилежність terms of trade:

$$O_t = \frac{P_{t,M}}{P_{t,x}} \quad (19)$$

також відносні ціни експорту, де індекс цін державних видатків служить як *numeraire*:

$$h_t = \frac{P_{t,X}}{P_{t,D}} \quad (20)$$

Водночас функції ВВП $x(p_{t,D}, p_{t,X}, p_{t,M}, x_t, t)$ можна записати як:

$$\pi(p_{t,D}, h_t p_{t,D}, h_t o_t p_{t,D}, x_t, t) = \psi(p_{t,D}, h_t o_t x_t, t) \quad (21)$$

На підставі так визначеної функції ВВП ψ (Kohli 2004b) сформулював ефект змін *terms of trade*:

$$O_{t,t-1} = \sqrt{\frac{\psi(p_{t-1,D}, h_{t-1} o_t, x_{t-1}, t-1)}{\psi(p_{t-1,D}, h_{t-1}, o_{t-1}, x_{t-1}, t-1)} \cdot \frac{\psi(p_{t,D}, h_t o_t, x_t, t)}{\psi(p_{t,D}, h_t, o_{t-1}, x_t, t)}} \quad (22)$$

який можна розрахувати безпосередньо з статистичних даних в наступний спосіб:

$$O_{t,t-1} = \exp\left\{1/2(-S_{t,M} - S_{t-1,M}) \ln \frac{O_t}{O_{t-1}}\right\}. \quad (23)$$

$O_{t,t-1}$ вимірює вплив змін *terms of trade* на зростання номінального ВВП.

Вони можуть виникати із зростання цін експорту або спаду цін імпорту. Означає це те, що при даному вихідному сальдо торгового балансу країна може або імпортувати більше ніж експортує або експортувати менше ніж імпортує. Інакше кажучи, уможливорює “отримання більше в обмін на менше”. Тому поліпшення *terms of trade*, подібно як технічний прогрес, генерує реальні ефекти. В разі обчислення

реального ВВП, в національних рахунках, тільки технічний прогрес трактується як реальний ефект. Зміни terms of trade вважаються за цінове явище і включені до дефлятора ВВП. У результаті, в умовах поліпшення terms of trade, традиційно вимірюване зростання реального ВВП знижує зростання реального державного доходу і добробуту. Тож саме стосується ефекту торгового балансу, підрахованого наступним чином:

$$H_{t,t-1} = \sqrt{\frac{\psi(p_{t-1,D}, h_t, o_{t-1}, x_{t-1}, t-1)}{\psi(p_{t-1,D}, h_{t-1}, o_{t-1}, x_{t-1}, t-1)} \cdot \frac{\psi(p_{t,D}, h_t, o_t, x_t, t)}{\psi(p_{t,D}, h_{t-1}, o_t, x_t, t)}} \quad (24)$$

$H_{t,t-1}$ віддзеркалює ефект важелю, який виникає в разі неурівноваженого торгового балансу. Допустимо, що ціни імпорту і експорту змінюються в однакових пропорціях, так не змінюється terms of trade. Такий рух цін викликає однак явище, яке можна прирівняти до ефекту важеля, оскільки сальдо торгового балансу не нульове (у такому випадку додаткові доходи з експорту точно вирівнюють додаткові кошти імпорту). В разі торгового надлишку вищі ціни імпортованих товарів, що експортуються, принесуть країні більші вигоди, натомість в разі дефіциту буде навпаки. Ефект важеля зазвичай потаємний в дефляторі ВВП. Навіть якщо той ефект має невеликі розміри, він має характер реальної зміни і має бути відособлений.

Калькуляція цього індексу на підставі даних представляється наступним чином:

$$H_{t,t-1} = \exp\left\{1/2(s_{t,B} + s_{t-1,B}) \ln \frac{h_t}{h_{t-1}}\right\} \quad (25)$$

де $s_B = s_x - s_M = 1 - s_I - s_G - s_c$.

В цей спосіб за допомогою шести індексів(9),(13),(23),(25) і(18) можна зробити повну декомпозицію показника зростання номінального ВВП : за допомогою

$$\Gamma_{t,t-1} = R_{t,t-1} \cdot X_{t,t-1,L} \cdot X_{t,t-1,K} \cdot O_{t,t-1} \cdot H_{t,t-1} \cdot P_{t,t-1,D} \quad (26)$$

За винятком індексу, що вимірює зміну цін державних видатків, всі показники описують реальні зміни, а їх добуток можна інтерпретувати як зміну реального державного доходу:

$$Y_{t,t-1} = \frac{\Gamma_{t,t-1}}{P_{t,t-1,D}} = R_{t,t-1} \cdot X_{t,t-1,L} \cdot X_{t,t-1,K} \cdot O_{t,t-1} \cdot H_{t,t-1} \quad (27)$$

Так сформульований індекс реального державного доходу, $Y_{t,t-1}$, заключаючий виключно реальні явища, кращий від реального індексу Törnqvista заданого ВВП через(16). $Y_{t,t-1}$ можна також в простий спосіб розрахувати дефілюючи зміни номінального ВВП індексом, що вимірює зміни цін державних видатків.

Врешті, ділячи індекс реального національного доходу через індекс Törnqvista реального ВВП, $\Gamma_{t,t-1}$, ми отримуємо індекс Tornqvista, зв'язаних зі зміною цін торгового майна, охоплюючий індекс впливу змін terms of trade також ефект сальдо торгового балансу.

$$Q_{t,t-1} = \frac{Y_{t,t-1}}{\Gamma_{t,t-1}} = O_{t,t-1} \cdot H_{t,t-1} \quad (28)$$

Цей індекс Törnqvista, що стосується вигод, пов'язаних зі зміною цін на товар, можна також розрахувати безпосередньо, розділивши індекс Törnqvista і компонентів ВВП через ціновий індекс державних видатків.

Щоб проаналізувати економічне зростання згідно моделі, ми потребуємо даних, що стосуються :

- компонентів ВВП (індивідуальне споживання, споживання збору, акумуляція, експорт і імпорт) – в кількісному і ціновому трактуванні;
- накладу чинників продукції (робота і капітал)
- заробітні плати і капіталу.

Головним джерелом даних про ВВП і його компоненти були національні рахунки, публіковані через головні статистичні установи Польщі, Чехії, Угорщини і Словаччини. Методологія національних рахунків в сфері обчислення реальних змін не є однак ідентична у всіх чотирьох країнах. У Польщі застосовано ланцюговий індекс Laspeyresa, натомість в Чехії, Словаччині і Угорщині – індекс Laspeyrsa про постійну підставу.

Трудовий внесок сформульований є як число працюючих, згідно з національними рахунками кожної з країн. З огляду на брак зв'язних і порівнянних даних, що стосуються середнього числа годин, що працюють додатково, для окремих країн, зміни трудового робочого часу не були враховані.

Прийнято стандартне твердження, що потік послуг капіталу пропорційний до середнього річного запасу капіталу, підрахованого на підставі основних ресурсів економіки. Дані, що стосуються основних ресурсів в окремих країнах, взято з Статистичних довідників Польщі, Міністерства Фінансів Чехії а також виконаних оцінок через (Євростат 2010).

У Таблиці 5.1 подано порівняння результатів для Польщі.

Аналізуючи середні геометричні величини для періоду 2000-2010 можна констатувати, що головними чинниками реального економічного зростання в Польщі є зростання продуктивності праці, нагромадження капіталу, а їх середній річний вклад до зростання реального державного доходу відповідно 1,4 - 2,9 %. Як підкреслює багато авторів, зростання, ґрунтоване виключно на фактично реалізованому ВВП без врахування змін у використанні виробничих сил, веде до отримання наближених результатів в сфері впливу технологічних змін. Беручи до уваги досить довгі періоди можна зосередитися на середніх даних зростання, що значно обмежує можливі обтяження. Крім того у час кризи у всіх країнах Центрально-Східної Європи мало місце сильне зниження попиту, наслідком чого став низький ступінь використання виробничих сил. Обчислення середніх індексів за цілий період 2000-2010 може виключити циклічність.

Ми не розпоряджаємося даними про ступінь використання виробничих сил в Польщі на рівні всієї економіки. Вплив початкового спаду попиту можна однак приблизно оцінити на підставі даних з обробної промисловості. Згідно даним ЦСУ, ступінь використання виробничих сил в польській обробній промисловості сильно зріс в 2000-2010 роках. Аналогічна ситуація мала місце в інших країнах регіону. На підставі представленої вище аргументації можна вважати, що отримані результати, точно описують вплив технологічних і організаційних змін на зростання ВВП.

Аналіз середніх індексів, 2000-2010 років представлених в таблиці 1, вказує, що середній річний вклад нагромадження капіталу до зростання ВВП був 1,6 %, натомість вклад змін продуктивності 2,7 %. Середній річний відсоток вкладу змін в трудовому внеску був близький нулю. З

приводу не вигідних змін terms of trade реальний державний дохід Польщі меншав в середньому на 0,4 %. щороку, натомість ефект сальдо торгового балансу був незначний.

Таблиця 5.1.

Зростання для Польщі (річні показники: 2000-2010р.

	$R_{t,t-1}$	$X_{t,t-1,L}$	$X_{t,t-1,K}$	$O_{t,t-1}$	$H_{t,t-1}$	$P_{t,t-1,D}$	$\Gamma_{t,t-1}$	$Q_{t,t-1}$
2000	1.025	0.990	1.006	1.013	0.999	1.366	1.412 i	1.012
2001	1.044	0.988	1.009	1.014	1.000	1.284	1.356	1.014
2002	1.036	1.005	1.012	0.997	0.999	1.289	1.353	0.996
2003	1.028	0.990	1.020	0.981	1.005	1.088	1.113	0.985
2004	1.028	1.009	1.023	0.994	1.000	1.194	1.259	0.993
2005	1.036	1.014	1.017	0.996	1.000	1.145	1.218	0.996
2006	1.020	1.009	1.018	1.007	0.999	1.111	1.172	1.006
2007	1.036	0.985	1.018	0.996	1.001	1.072	1.112	0.997
2008	0.999	0.997	1.013	1.000	1.002	1.040	1.052	1.002
2009	1.050	1.009	1.010	0.995	0.997	1.286	1.365	0.992
2010	1.015	0.990	1.009	0.996	1.001	1.013	1.025	0.998

$R_{t,t-1}$: індекс продуктивності

$X_{t,t-1,L}$: ефект трудового внеску

$X_{t,t-1,K}$: ефект зміни накладу капіталу

$O_{t,t-1}$: ефект змін terms-of-trade

$H_{t,t-1}$: ефект сальдо торгового балансу

$P_{t,t-1,D}$: індекс зміни цін державних видатків

$\Gamma_{t,t-1}$: індекс номінального ВВП

$Q_{t,t-1}$: індекс вигод, зв'язаних зі змінами цін торговельних товарів

Можливість інтерпретації індексів в окремих роках обмежена, можна однак зазначити про декілька спостережень. У цілому досліджуваному

періоді однаково зміни продуктивності, як і нагромадження капіталу впливали додатньо на реальне зростання. Єдиним винятком є спад продуктивності в 2008 р. Слід однак пам'ятати, що це періоді кризи, так індекс змін продуктивності за 2008 р. віддзеркалює скоріше спад використання виробничих сил. Вплив змін в трудовому внеску був позитивний тільки в 2004-2005 роках, збільшуючи тоді ВВП в середньому на 0,9 пункт. відс. щороку. Пізніше однак той чинник знижував темп зростання в середньому на 1 %. щороку. Вплив вигод, зв'язаних зі зміною цін торгових товарів, хоч в середньому трактуванні близький нулю, досягав в деяких роках істотних розмірів. У 2004 і 2005 роках цей ефект був позитивний, виразно збільшуючи зростання ВВП.

Вагання індексу, що описує вигоди, зв'язані зі зміною цін торгового майна, можна значною мірою приписати змінам terms of trade. Вплив ефекту сальдо торгового балансу був вищий від 0,1 пункту. відс. або нижчий від - 0,1 пункту. відс. тільки в 2003 і 2005.

Результати, отримані для Польщі, варто порівняти з результатами, отриманими для трьох інших нових країн-членів ЄС, тобто Угорщини, Чехії і Словаччини. Всі чотири країни, як перші в Центральній і Східній Європі, реалізували ринкові реформи після падіння комуністичного режиму, а після декількох років вдалої трансформації були визнані лідерами регіону і кандидатами на членство в ЄС.

Результати для Польщі, Угорщини, Чехії і Словаччини за період 2000-2010 представлено в Таблиці 2.

У 2000-2010 роках темп економічного зростання в Польщі на тлі країн регіону був високий. Середня річна шкала зростання реального ВВП підрахована згідно індексу Törnqvista була на 0,9 %. вища ніж в Угорщині і на 2 %. вища ніж в Чехії. В разі показників реального доходу розбіжності виявилися значно меншими. Середня річна шкала зростання реального

державного доходу в Польщі була тільки на 0,3 %. вища ніж в Угорщині, на 0,8 %. вища ніж в Чехії і на %. вища ніж в Словаччині.

Таблиця 5.2

Зростання ВВП для Польщі, Угорщини, Чехії і Словаччини
(середні геометричні величини: 2000-2010)

	Польща	Угорщина	Чехія	Словаччина
$R_{t,t-1}$	1.027	1.019	1.008	1.006
$X_{t,t-1,L}$	1.000	1.002	0.996	0.993
$X_{t,t-1,K}$	1.016	1.014	1.019	1.013
$O_{t,t-1}$	0.996	1.003	1.007	1.004
$H_{t,t-1}$	1.001	0.999	1.001	1.000
$\Gamma_{t,t-1}$	1.044	1.035	1.024	1.018
$Q_{t,t-1}$	0.996	1.002	1.008	1.006
$Y_{t,t-1}$	1.040	1.037	1.032	1.029

$R_{t,t-1}$: індекс продуктивності

$X_{t,t-1,L}$: ефект трудового внеску

$X_{t,t-1,K}$: ефект зміни накладу капіталу

$O_{t,t-1}$: ефект змін terms-of-trade

$H_{t,t-1}$: ефект сальдо торгового балансу

$\Gamma_{t,t-1}$: індекс Törnqvista реального ВВП

$Q_{t,t-1}$: індекс вигод, зв'язаних зі змінами цін торговельних товарів

$Y_{t,t-1}$: індекс реального державного доходу

У всіх чотирьох країнах, головними чинниками зростання реального державного доходу було зростання продуктивності і накопичення капіталу. Зміни продуктивності були особливо істотні в Польщі, де ВВП збільшувалося в середньому на 2,7 %. щороку. В Угорщині цей показник був нижчий, але також відносно високий (1,9 %.), натомість в Чехії він

виніс тільки 0,8 %, в Словаччині він виніс тільки 0,6 %. Вплив накопичення капіталу був наближений у всіх чотирьох країнах, і досяг відмітки від 1,4 % в Угорщині до 1,9 % в Чехії, в Словаччині він виніс тільки 1,3 %.

Виразно видно, що вплив зростання трудового внеску на економічне зростання був значно менший. Всього лише в Угорщині зростання працевлаштування спричиняло збільшення середньої шкали зростання ВВП. У Польщі той ефект був незначний, а в Чехії і в Словаччині посприяв до зменшення реальної шкали зростання ВВП в середньому на 0,4 % щороку.

Згідно нашим обчисленням, реальний державний дохід Польщі меншав щороку в середньому на 0,4% з приводу невігідних змін terms of trade. В інших країнах регіону не зазначено схожу тенденцію. У Чехії зміни terms of trade збільшили річну шкалу зростання ВВП на 0,7 %, натомість в Угорщині – на 0,3 %. В Словаччині на 0,4 . У всіх чотирьох країнах вплив змін terms of trade був значно більший ніж вплив ефекту сальдо торгового балансу

Використовуючи логарифмічну для трансу функцію ВВП ми отримуємо результати, які відрізняються від офіційної шкали зростання реального ВВП. Як згадано в розділі 2, індекс, підрахований як добуток індексів впливу змін продуктивності і накладу чинників продукції, можна трактувати як індекс Törnqvista реального ВВП. Відрізняється він алгебрично від застосовуваного зазвичай індексу Laspeyresa, оскільки є індексом вищого ряду. Зважаючи на додатково вплив змін terms of trade і сальдо торгового балансу на економічне зростання ми отримуємо індекс реального державного доходу, який зазвичай ще більш відрізняється від офіційної шкали зростання.

З теоретичної точки зору ті індекси можуть краще описувати реальне економічне зростання. З практичної точки зору варто натомість перевірити, як дуже відрізняються вони від офіційних даних.

У таблиці 5.3 ми порівняли індекс Tornqvista реального ВВП а також індекс державного доходу з офіційними шкалами зростання реального ВВП для Польщі, Угорщини і Чехії.

Аналізуючи середні геометричні величини, найбільші відмінності можна констатувати між шкалами зростання реального державного доходу а індексами ВВП(офіційними або Törnqvista). Ті відмінності можна пояснити впливом змін terms of trade також ефекту сальдо торгового балансу. Розбіжності між індексом Tornqvista і офіційними показниками зростання ВВП є відносно невеликими, хоч також видимими, особливо в разі Чехії .

Таблиця 5.3.

Офіційний індекс ВВП, індекс Törnqvista реального ВВП також індекс реального державного(річні індекси і середні геометричні величини : (2000-2010) доходу

	Польща			Угорщина			Чехія			Словаччина		
	Офіційні ВВП	$\Gamma_{t,t-1}$	$Y_{t,t-1}$	Офіційні ВВП	$\Gamma_{t,t-1}$	$Y_{t,t-1}$	Офіційні ВВП	$\Gamma_{t,t-1}$	$Y_{t,t-1}$	Офіційні ВВП	$\Gamma_{t,t-1}$	$Y_{t,t-1}$
2000	1.026	1.021	1.034	0.969	0.993	0.994	0.995	-0.967	0.985	0.995	-0.967	0.985
2001	1.038	1.041	1.056	0.994	0.974	0.987	1.001	0.987	1.021	1.001	0.987	1.021
2002	1.052	1.054	1.050	1.029	1.017	1.028	1.022	1.018	1.048	1.022	1.018	1.048
2003	1.070	1.071	1.062	1.015	0.993	1.013	1.059	1.059	1.064	1.059	1.059	1.064
2004	1.060	1.061	1.054	1.013	1.017	1.010	1.043	1.044	1.057	1.043	1.044	1.057
2005	1.068	1.068	1.064	1.046	1.048	1.056	0.992	0.994	0.998	0.992	0.994	0.998
2006	1.048	1.048	1.055	1.049	1.050	1.056	0.990	0.990	1.021	0.990	0.990	1.021
2007	1.041	1.040	1.037	1.042	1.043	1.037	1.005	1.008	1.004	1.005	1.008	1.004
2008	1.040	1.038	1.023	1.052	1.053	1.036	1.033	1.035	1.016	1.033	1.035	1.016
2009	1.010	1.010	1.012	1.038	1.038	1.043	1.031	1.036	1.056	1.031	1.036	1.056
2010	1.014	1.014	1.012	1.033	1.036	1.045	1.020	1.025	1.040	1.020	1.025	1.040

$\Gamma_{t,t-1}$: індекс Törnqvista реального ВВП

$Y_{t,t-1}$: індекс реального державного доходу

В разі Польщі середня річна шкала зростання в 2000-2010 роках що підрахована за допомогою всіх трьох індексів майже ідентична. Має зв'язок з тим фактом, що середній вплив вигод, пов'язаних зі зміною цін торгового майна на ВВП, був в цьому періоді близький нулю. Вплив вигод, зв'язаних зі зміною цін торгового майна, особливо сильний в Чехії, звідси розбіжності між офіційною шкалою зростання ВВП а індексом реального доходу в цій країні.

В випадку індексів з окремих років розбіжності часом набагато більші, навіть в Польщі. Щоправда від 2000 р. різниця між індексом Törnqvista і офіційним індексом ВВП ні разу не переступила 0,2 %, з іншого боку пропозиції, що випливають з аналізу змін реального державного доходу, можуть бути суттєво різнитися від тих, що виникають на підставі офіційних шкал зростання, що особливо очевидне в 2010 р. отже ми вважаємо, що аналіз, виконаний за допомогою представленої моделі, може бути корисний в оцінці процесу економічного розвитку.

Отже, після шоку, зв'язаного зі зміною устрою в 1991 р. Польща досягала великих господарських результатів, випереджаючи інші центральноєвропейські країни з точки зору середньої шкали зростання ВВП. Наш аналіз виявив, що це було викликане головним чином високим зростанням продуктивності. Недивно, що коли візьметься до уваги вихідні умови, з скритим безробіттям, застарілими технологіями і низькою якістю продуктів, а також відносно великий наплив нових технологій, в т.ч. через зарубіжні безпосередні інвестиції в дев'яностих роках.

Другим важливим чинником зростання ВВП в Польщі було накопичення капіталу, хоч мало воно менше значення ніж зростання продуктивності. Інвестиційний бум з 2000-2010 років справді спричинив швидше зростання виробництва і збільшення виробничих сил. Польща не була однак у цьому відношенні винятком, про що свідчать показники впливу накопичення

капіталу на ВВП в інших країнах регіону, таких як Угорщина, Чехія і Словаччина.

З точки зору добробуту країни, від зростання ВВП істотніше є зростання реального державного доходу. Являє він собою підставу споживання, яке у свою чергу впливає на корисність, тоді як реальний ВВП стосується скоріше виробничих можливостей. Важливе є врахування змін цін експортного і імпортованих товарів а також ефект сальдо торгового балансу. Модель, застосована в даній розробці, на відміну від стандартного рахунку зростання, уможливує врахування саме того чинника. Крім того, застосований підхід полегшує уникання пасток, виникаючих із застосування індексу реального ВВП як показника реального державного доходу в разі змін *terms of trade*.

Врахування впливу вигод, пов'язаних зі зміною цін торговельних товарів як реального чинника зростання продукту, дозволяє поглянути на польський господарський успіх з іншої перспективи. У цей самий час Чехія, як і Угорщина відзначилися значним зростанням вигод, зв'язаних зі зміною цін торговельних товарів. На противагу офіційних даних про зростання ВВП, середня шкала зростання реального державного доходу в 2000–2010 роках була в Польщі дуже схожа як в Угорщині і щоправда значно вища ніж в Чехії, проте відмінності були в цьому випадку суттєво менше ніж в разі темпу зростання ВВП.

Представлена модель, є з теоретичної точки зору кращим знаряддям виміру технологічних змін ніж стандартна модель. Проте з практичної точки зору відмінності між індексами зростання продуктивності отриманими за допомогою обох альтернативних моделей занадто не великі, беручи до уваги наближений характер всіляких показників технічного прогресу.

Отже порівняльний аналіз зростання Польщі та чотирьох інших членів ЄС, Чехії, Словаччини і Угорщини зроблено користуючись розширеною структурою бухгалтерського обліку зростання. Головні результати показують, що темп приросту середнього валового внутрішнього продукту в Польщі за період 2000-2010 був найвищим серед чотирьох країн. Головні чинники-засади зростання в реальному внутрішньому доході були високий ріст продуктивності і накопичення капіталу.

5.2. Передумови сучасних міграційних процесів у країнах ЦСЄ

Внаслідок двох світових війн, утворення нових держав і зміни кордонів, майже чверть населення Центрально-Східної Європи опинилася поза межами «своїх» етнічних держав, набувши статусу національних меншин. Після руйнації так званого соціалістичного табору заборони на міждержавні переселення було скасовано, що сприяло пожвавленню етнічних міграцій: наприкінці 80-х років німці з Польщі, Румунії, СРСР масово переїжджали до Німеччини, фіни з країн Балтії та Росії до – Фінляндії, турки – з Болгарії до Туреччини [78]³⁶¹. Майже 300 тис. громадян Польщі легально і не менш як 500 тис. нелегально залишили країну упродовж 80-х років минулого століття. Це були переважно етнічні німці, що прямували до Німеччини – 60% та США – 10%. З Румунії виїхало 300 тис. осіб. Основними країнами призначення були Німеччина та США, Ізраїль, Канада, Австралія [83]³⁶².

Переселенський рух національних меншин пожвавився після відкриття кордонів: угорці з Румунії, Словаччини, Югославії переїжджали до

³⁶¹ Ентін Л.М. Інституційна структура та механізм прийняття рішень у Європейському Союзі (російською мовою) : навч. посіб. / Л.М. Ентін. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – 425 с.

³⁶² Європейський Союз : словник-довідник. – К. : К.І.С., 2001. – 152 с.

Угорщини, поляки – з України, Казахстану, Сибіру до Польщі, болгари – з СРСР до Болгарії. Пік міграції етнічних угорців з Румунії до Угорщини припадав на 1992 р. (37 тис. осіб). Жвавим був також обмін населення між окремими регіонами колишньої Чехословаччини: на по-чатку 90-х років щорічно у Чеську Республіку переїжджало 12 тис. осіб. Загалом Чехія та Угорщина приваблювали іммігрантів як країни з найвищим у ЦСЄ рівнем життя.

Показники офіційно зареєстрованої еміграції, досягши максимальної позначки 1992 р., почали поступово зменшуватися. Люди, які не знали іноземних мов та не мали навичок у професіях, що користувалися попитом за кордоном, зважувалися на еміграцію дедалі рідше. Не сприяло переміщенню людських потоків і запровадження імміграційних обмежень більшістю країн Заходу. Однак найвагомішими аргументами на користь рішення центральноєвропейців залишитися вдома були, звичайно, поступ їхніх країн шляхом політичних і економічних реформ, перспективи приєднання до об'єднаної Європи.

Натомість почастишали і набули систематичних тимчасові (2-3 місяці) поїздки. Наприкінці 90-х років у пошуках заробітку на Захід щороку вирушало 600-700 тис. працівників-мігрантів, як правило, без жодних необхідних дозволів. Ще близько 300 тис. осіб виїжджали за кордон за тимчасовими контрактами. Загалом кількість перетинів кордонів з метою заробітку сягала 20-25 млн на рік [78, с. 29–30]³⁶³. Між державами укладались угоди про сезонне працевлаштування. Такі угоди уклали Франція з Марокко, Тунісом і Польщею, Швейцарія – з Іспанією, Італією,

³⁶³ Ентін Л.М. Інституційна структура та механізм прийняття рішень у Європейському Союзі (російською мовою) : навч. посіб. / Л.М. Ентін. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – 425 с.

Португалією, Німеччина – з Хорватією, Польщею, Румунією, Словаччиною, Чехією, Угорщиною та Болгарією [78, с. 38]³⁶⁴.

Більшої інтенсивності трудова міграція всередині регіону набула, після створення у Центральній Європі 1992 р. зони вільної торгівлі, до якої увійшли Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія, 1999 р. приєдналися Болгарія, Румунія та Словенія.

Приплив іноземної робочої сили дає змогу збалансувати вплив власних робітників на Захід [114, с. 13]³⁶⁵. Працівники-мігранти чітко поділялися на дві групи: висококваліфіковані працівники із Заходу і працівники, переважно з Румунії, Болгарії, країн СНД, Китаю, В'єтнаму, що виконували малокваліфіковану, фізично важку роботу. До першої, нечисленної групи належали працівники міжнародних організацій, зокрема програм ЄС, які надавали країнам ЦСЄ допомогу з підготовки до вступу до ЄС, працівники спільних підприємств, представництв міжнародних корпорацій, консультанти та викладачі. Наприклад, 1994 р. такі особи отримали лише 1232 дозволи на працевлаштування [78, с. 30–31]³⁶⁶. Вагома частка трудових мігрантів другої групи працює без оформлення належних документів, тобто нелегально, і тому здебільшого зайнята у «тіньовій економіці», у сфері обслуговування, будівництві, сільському господарстві.

Серед емігрантів було багато тих, хто шукав притулку. Лише за 1989–1998 рр. у Німеччині, Франції та Іспанії румунські громадяни подали відповідно 272, 32 та 10 тис. клопотань про надання статусу біженця, 81 тис. вихідців з Болгарії звернулися з проханням про надання притулку у

³⁶⁴ Ентін Л.М. Інституційна структура та механізм прийняття рішень у Європейському Союзі (російською мовою) : навч. посіб. / Л.М. Ентін. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – 425 с.

³⁶⁵ Конституційні акти Європейського Союзу. Ч. I / упор. Г.Друзенко ; за заг. ред. Т.Качки. – К. : Юстиніан, 2005. – 511 с.

³⁶⁶ Ентін Л.М. Інституційна структура та механізм прийняття рішень у Європейському Союзі (російською мовою) : навч. посіб. / Л.М. Ентін. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – 425 с.

Німеччині. Найбільше серед біженців було жертв війни в Югославії, вагомою була частка вихідців з СРСР [78, с. 29]³⁶⁷.

Шукачів притулку у центральноевропейських країнах стає дедалі більше, серед них переважають вихідці з Афганістану, Іраку, Індії, Російської Федерації та Ірану. Однак офіційно визнаних біженців все ще небагато. Найбільше іноземців клопочуться про притулок у Чехії та Угорщині, де вже проживає 5 тис. біженців. Уже сьогодні ці країни надають притулок більшій кількості осіб, ніж такі члени ЄС, як Португалія чи Фінляндія.

У країнах ЦСЄ ситуація ускладнилася після лібералізації візового режиму, підписання Женевської конвенції (1951) і Протоколу (1967) – вони стали країнами «приймання» й експортування перееленців з Азії та Африки, що прагнули дістатися Заходу.

Зростання потоків транзитних і нелегальних мігрантів і біженців змушувало уряди країн ЦСЄ вдаватися до запобіжних заходів. Наприклад, після того як близько 70% шукачів притулку та біженців досягли Німеччини, її уряд 1993 р. прийняв поправку до ст. 16 Основного закону, яка передбачала значне зменшення (на 60%) річної кількості звернень про надання притулку. Осіб, звернення яких не були задоволені, переміщали до «безпечних» країн. Як наслідок навколо Німеччини та ЄС утворилася широка буферна зона - кілька країн ЦСЄ, країни Балтії, Росія, Білорусь, Україна, Молдова [118]³⁶⁸.

³⁶⁷ Ентін Л.М. Інституційна структура та механізм прийняття рішень у Європейському Союзі (російською мовою) : навч. посіб. / Л.М. Ентін. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – 425 с.

³⁶⁸ Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу: теорія і практика інтеграційного процесу / В.В. Копійка. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2002. – 253 с.

5.3. Проблеми нелегальної міграції у країнах ЦСЄ

З розширенням ЄС можливості проникнення нелегальних мігрантів до країн цього регіонального об'єднання зросли. А оскільки втрати внаслідок перебування нелегалів у ЄС істотно перевищують надбання від використання їх трудового потенціалу, країни ЦСЄ змушені були вдатися до заходів безпеки [218]³⁶⁹.

Зумовлені нелегальною міграцією загрози однаково небезпечні як для країн призначення мігрантів, так і для країн їх походження та транзиту. Особливо небезпечними є перемитництво та контрабанда людьми. Їх негативні наслідки не вимірюються обсягами переміщень. Перемитники підривають системи управління міграційними процесами, створюючи таким чином загрозу суверенному праву держави допускати чи не допускати іноземців на свою територію, ставлять під сумнів здатність властей контролювати кордони. Оперуючи значними фінансовими ресурсами, отриманими внаслідок корупційних дій, перемитники інколи фактично підмінюють державні структури, які регулюють міграції.

Вагому частку нелегального міграційного потоку через територію східноєвропейських країн на Захід становить транзитна міграція. Від неї найбільше потерпають Польща та Чехія, які межують із Німеччиною, що є метою більшості з мігрантів-нелегалів. Гостро вона стоїть також в Угорщині, Словаччині, Болгарії, через які нелегали намагаються дістатися відповідно до Австрії та Греції [78, с. 31]³⁷⁰.

Ефективною формою протидії нерегульованим переміщенням населення є допомога транзитним країнам у зміцненні їх національних систем захисту біженців і боротьби з нелегальною міграцією. Країни призначення

³⁶⁹ Полян П. Опыт иммиграционной политики государства и положение иностранцев в Германии / П. Полян ; под ред. Г.Витковской. – М. : Гендальф, 2002. – 404 с.

³⁷⁰ Ентін Л.М. Інституційна структура та механізм прийняття рішень у Європейському Союзі (російською мовою) : навч. посіб. / Л.М. Ентін. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – 425 с.

нелегальних мігрантів повинні контактувати з країнами – постачальниками мігрантів, зокрема, шляхом надання допомоги у контролі за міграцією, розвитку її легальних форм, а також у реінтеграції громадян, які добровільно повертаються на батьківщину [78, с. 78]³⁷¹.

Дієвими у боротьбі з неконтрольованою міграцією є також санкції проти працівників, які наймають іноземців без належних дозволів. Однак такі заходи часто наражаються на опір громадськості, зокрема представників дрібного бізнесу, які найчастіше використовують нелегалів, щоб залишитися конкурентоспроможними.

Регулювання міграції слід узгоджувати з політикою працевлаштування з тим, щоб, з одного боку, забезпечити попит на робочу силу з легальних джерел, а з іншого – надати мігрантам можливість знайти роботу легально. Водночас слід зміцнити контроль за працедавцями [78, с. 78]³⁷².

Важливого значення у цій справі набув зовнішній імміграційний контроль, тобто заходи, спрямовані, на недопущення нелегальних мігрантів на територію держави: перевірки, які провадять служби безпеки аеропортів та авіакомпаній ще до прибуття пасажирів, впровадження передових технічних засобів для виявлення осіб, які намагаються перетнути кордон у схованках, використання нового обладнання для перевірки документів, контролю біометричних даних людини.

У внутрішньому контролі, який здійснюється на території держави, особливо важливою є співпраця між органами у справах міграції та місцевою поліцією, обмін необхідною інформацією між ними. Добре зарекомендували себе міжвідомчі робочі групи, які забезпечують основу співпраці створенням доступної для всіх відомств інформаційної бази, яка

³⁷¹ Ентін Л.М. Інституційна структура та механізм прийняття рішень у Європейському Союзі (російською мовою) : навч. посіб. / Л.М. Ентін. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – 425 с.

³⁷² Там само.

містить відомості про виявлених незаконних мігрантів, передусім осіб, щодо яких було прийнято рішення про депортацію [78, с. 77–78]³⁷³.

Підвищують ефективність перелічених заходів жорсткі санкції проти працедавців, які використовують іноземних робітників без належних дозволів. У Чехії запроваджено планові зміни, які передбачають що перебування і працевлаштування без необхідних документів вважатиметься не правопорушенням, а кримінальним злочином, що тягне за собою негайну депортацію. В Угорщині запроваджено порядок, відповідно до якого працедавець, який нелегально найняв іммігранта, повинен заплатити штраф, що у п'ять разів перевищує виплачену робітникові заробітну плату. У Румунії уряд докладає зусиль щодо обмеження нелегального виїзду громадян на роботу за кордон. Запроваджено ліцензування фірм-посередників у працевлаштуванні, здійснюються перевірки їх діяльності [78, с. 69]³⁷⁴.

Оскільки основним споживачем праці нелегалів є тіньова економіка санкції проти працівників, хоча й потрібні, проте не можуть бути головними. Каральні заходи доцільніше спрямовувати проти організаторів нелегальної міграції, посередників у працевлаштуванні нелегалів. У країнах походження потенційних мігрантів важливо поширювати інформацію про можливі наслідки нелегальної міграції, розширювати співпрацю влади та спілок підприємців [228]³⁷⁵. Щоб знизити привабливість використання праці нелегалів, пропонується, а у деяких країнах уже застосовується, звільнення від податків та обов'язкових соціальних платежів тих сфер, в яких вони працюють найчастіше, наприклад, у домашньому господарстві, догляді за хворими та старими.

³⁷³ Ентін Л.М. Інституційна структура та механізм прийняття рішень у Європейському Союзі (російською мовою) : навч. посіб. / Л.М. Ентін. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – 425 с.

³⁷⁴ Там само.

³⁷⁵ Потемкина О.Ю. Сотрудничество в сфере внутренних дел и правосудия: Европейский Союз на пороге XXI века / О.Ю. Потемкина. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 246 с.

Для розробки ефективного організаційно-економічного механізму регулювання міграційних процесів у їх взаємодії та управлінні територіальною мобільністю населення на макрорівні необхідною умовою є співставлення працересурсного потенціалу країни з потребами господарської системи. Варто зазначити, що вагоме місце в дослідженні міграції належить аналізу загальноісторичних закономірностей світової цивілізації і системної ролі міграції в цьому процесі. У вивченні міграційних процесів застосовано багато моделей та методів моделювання. Одним з таких є інтегральний аналіз міграційних процесів в контексті загальнолюдської історії і сучасної політичної ситуації.

Індекс міграційної привабливості (I) запропоновано і вивчено В.А.Моденовим та А.Г.Носовим, за допомогою якого визначено відношення частки ВВП держави (V_i) в світовому ВВП (V_w) до частки його населення (P_i) в загальній чисельності населення Землі (P_c):

$$I_i = \frac{V_i/V_w}{P_i/P_w}, \quad i = \overline{1, n}. \quad (5.1)$$

Використавши запропонований науковий підхід, визначимо індекси міграційної привабливості для країн ЦСЄ. Визначення оцінки міграційної привабливості здійснюємо так:

1. Оцінюємо міграційну привабливість країн ЦСЄ у світовому масштабі. Тобто дослідимо привабливість країн ЦСЄ щодо міграції населення з усіх інших держав світу.
2. Проаналізуємо динаміку привабливості країн ЦСЄ загалом щодо мігрантів в світовому масштабі.
3. Розглянемо країни ЦСЄ як замкнену соціально–економічну систему, визначимо привабливість міграційних переміщень населення в її межах.

Оцінюємо міграційну привабливість країн ЦСЄ у світовому масштабі. Оскільки, в процесі створення ВВП бере участь, населення працездатного віку, тому пропонуємо у попередньо розглянутому підході брати до уваги тільки чисельність працездатного, а не все населення. З урахуванням цього формула (5.1) матиме такий вигляд:

$$I_i = \frac{V_i/V_w}{LP_i/LP_w}, \quad i = \overline{1, n}, \quad (5.2)$$

де I_i – індекс міграційної привабливості i -ої країни

V_i – обсяг ВВП i -ої країни;

V_w – світовий ВВП;

LP_i – чисельність населення працездатного віку i -ої країни;

LP_w – чисельність населення працездатного віку світу;

n – кількість країн світу.

Скориставшись формулою (5.2), ми побудували індекси міграційної привабливості країн ЦСЄ за 2000–2010 роки у світовому аспекті. Результати розрахунків подано в табл. 5.4.

Таблиця 5.4

Розрахунок індексу міграційної привабливості країн ЦСЄ
в світовому масштабі

Країна	Рік										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Болгарія	0,14	0,15	0,18	0,21	0,23	0,25	0,27	0,31	0,35	0,36	0,33
Польща	0,38	0,44	0,45	0,45	0,47	0,53	0,56	0,63	0,72	0,63	0,64
Румунія	0,14	0,16	0,18	0,21	0,25	0,31	0,35	0,45	0,49	0,42	0,39
Словаччина	0,33	0,35	0,40	0,49	0,56	0,59	0,65	0,79	0,91	0,90	0,84
Угорщина	0,40	0,47	0,57	0,65	0,72	0,73	0,70	0,77	0,81	0,72	0,67
Чеська Республіка	0,48	0,53	0,64	0,70	0,76	0,81	0,87	0,95	1,08	1,01	0,95

Джерело: розраховано за даними Євростату, ЮНКТАД та МВФ.

За отриманими результатами за період 2000–2010 років відбулись суттєві зміни у міграційному кліматі країн ЦСЄ. Зокрема, протягом

досліджуваного періоду значення показника міграційної привабливості менше одиниці спостерігалось у таких країнах, як Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина та Угорщина, що свідчить про те, що ці країни забезпечені необхідним працересурсним потенціалом та не потребують притоку людського капіталу, тобто для них характерний його надлишок. Варто зазначити, що серед досліджуваних країн виділяються Болгарія. Зокрема, Болгарія характеризується найменшими значеннями побудованого показника у досліджуваному періоді та найнижчими темпами його зростання.

Особливої уваги заслуговує Чеська Республіка, оскільки в її міграційному кліматі за досліджуваний період відбулись найвагоміші зміни. У 2000 році для неї характерне найменше значення індексу міграційної привабливості серед усіх країн ЦСЄ, проте вже у 2008 році значення цього показника перевищувало одиницю, що спричинене як зростанням ВВП, так і скороченням чисельності працездатного населення. Однак в 2010 році ситуація знову змінилась.

Наступним етап це – розрахунок індексу міграційної привабливості країн ЦСЄ за період 2000–2010 років. Інтерпретуємо формулу (5.2) в такий вигляд:

$$I_{\text{ої}} = \frac{V_{\text{ої}} / V_{\text{ї}}}{NP_{\text{ої}} / NP_{\text{ї}}}, \quad (5.3)$$

де $I_{\text{ої}}$ – індекс міграційної привабливості країн ЦСЄ

$V_{\text{ої}}$ – ВВП усіх країн ЦСЄ;

$NP_{\text{ої}}$ – чисельність населення працездатного віку в усіх країнах ЦСЄ.

Розглянемо країни ЦСЄ. як замкнену соціально–економічну систему. Для розрахунку привабливості міграційних переміщень населення в межах країн ЦСЄ модифікуємо формулу (5.2) та отримаємо:

$$I_i = \frac{\frac{V_i}{\sum_{i=1}^{27} V_i}}{\frac{NP_i}{\sum_{i=1}^{27} NP_i}}, \quad i = \overline{1, 27}. \quad (5.4)$$

Результати розрахунку індексу міграційної привабливості країн ЦСЄ з використанням формули (5.4) подано у табл. 5.5.

Таблиця 5.5

Розрахунок індексу міграційної привабливості країн–членів ЄС

Країна	Рік										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Болгарія	0,07	0,08	0,09	0,10	0,10	0,12	0,13	0,14	0,17	0,17	0,17
Польща	0,20	0,23	0,22	0,21	0,21	0,25	0,26	0,29	0,34	0,31	0,34
Румунія	0,08	0,08	0,09	0,10	0,11	0,14	0,17	0,21	0,23	0,21	0,21
Словаччина	0,17	0,18	0,19	0,22	0,25	0,28	0,31	0,36	0,43	0,44	0,44
Угорщина	0,21	0,24	0,28	0,30	0,33	0,34	0,33	0,36	0,38	0,35	0,35
Чеська Республіка	0,25	0,28	0,31	0,32	0,34	0,38	0,41	0,44	0,51	0,49	0,50

Джерело: розраховано за даними Євростату, ЮНКТАД та МВФ.

Аналізуючи дані табл. 5.5, можна зробити висновок, що у 2000-2010 роках найпривабливішим для міграції була Чеська Республіка її індекс міграційної привабливості істотно вирізнявся серед інших ЦСЄ. Статистична інформація про міграційний приріст населення підтверджує отримані результати. Для Болгарії, з найнижчим рейтингом у таблиці, міграційний приріст населення впродовж 2000–2010 років був від’ємним або рівним нулю. Така ж ситуація спостерігалась і в Польщі та Румунії.

До найпривабливіших щодо міграції країн ЦСЄ, належать Чеська Республіка. В аналізованому періоді міграційний приріст завжди був додатнім.

Отримані результати з використанням формул (5.1) та (5.4) дають змогу оцінити привабливість міграції населення як в межах ЦСЄ, так і в ЄС загалом. Порівняння цих результатів свідчать, що на початку досліджуваного періоду розподіл територій на міграційно привабливі та

непривабливі свідчить про те, що країни ЦСЄ розташовані в межах другого кластеру – “Більш непривабливі”. Тобто якщо розглядати привабливість територіальних переміщень працездатного населення країн ЦСЄ з іншими країнами ЄС, то країни ЦСЄ не є привабливі для мігрантів з ЄС. В межах же ЄС ці країни є донорами робочої сили. Отже, в структурі мігрантів цих країн домінують громадяни країн, що не є членами ЄС.

Слід зазначити, що динаміка зміни індексів міграційної привабливості країн ЦСЄ в ЄС характеризувалась більшими темпами зростання, особливо яскраво такі тенденції проявляються в Чеська Республіка та Словаччині.

Отримані результати свідчать, що основними мотивами, які зумовлюють міграцію населення, є перш за все, економічні причини. Серед них найвагомим при оцінці привабливості країн є регіональні ринки праці. Саме вони формують напрями міграційних потоків та є своєрідними регуляторами інтенсивності територіальних переміщень. Також варто зазначити, що розраховані нами показники привабливості окремої країни для мігранта є лише першим етапом для виявлення держав з найкращим рівнем життя. Адже процес вибору мігрантами країни для поселення зумовлений ще й дією різних суб’єктивних чинників.

Це зумовлює необхідність у дослідженні міграційних переміщень населення вивчати такі чинники, як якість життя населення та привабливість регіональних ринків праці. Однак для вирішення поставленого завдання цих чинників недостатньо. Водночас на обсяги міграції населення країни впливає ринок житла, а також низка інших чинників, що характеризують соціальний клімат, екологічні умови та рівень свобод. Тому для оцінки міграційної привабливості країн ЦСЄ можна скористатися методикою побудови інтегрального показника, який би враховував дію всієї системи чинників.

У світовій практиці при розробці підходів до оцінювання міграційного клімату країн використовують різні методики побудови інтегрального показника. Під інтегральною оцінкою стану міграційного клімату країни варто розуміти розрахунок єдиного показника, який надавав би узагальнюючу, сумарну характеристику рівня привабливості соціально–економічних умов цієї країни для мігрантів. При формуванні системи одиничних показників потрібно врахувати показники, що характеризують макроекономічну ситуацію в країні, ринок праці та показники, що відображають соціальні та екологічні умови життя.

Проаналізуємо стан взаємодії міграційного клімату країн ЦСЄ за період 2000–2010 років. До системи одиничних показників, що характеризують соціально–економічні умови, ми обрали такі: 1) валова заробітна плата, млн євро; 2) заощадження, євро; 3) рівень безробіття; 4) рівень зайнятості; 5) інвестиції, % ВВП; 6) Індекс економічної свободи; 7) Індекс фіскальної свободи; 8) середня тривалість життя, роки; 9) видатки на соціальний захист, % ВВП; 10) забруднення повітря, тонн; 11) витрати на дослідження, євро на особу; 12) витрати на освіту, млн євро.

Найбільш зручним способом стандартизації є заміна індивідуальних значень множини показників i -го елемента сукупності x_{ij} відносними величинами s_{ij} . Ці величини розраховуються як співвідношення індивідуальних значень одиничного показника до певного базового значення одиничного показника j . Таким базовим значенням можуть використовуватися, наприклад, середні значення показника за сукупністю, мінімальне або максимальне значення показника, або еталонне (нормативне) значення.

Ми виконали стандартизацію системи показників, беручи до уваги максимальне значення як базове. Для показників стимуляторів формула стандартизації має такий вигляд:

$$s_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{j \max}}, \quad (5.5)$$

де x_{ij} – значення одиничного показника j для міграційного клімату i -ої країни;

$x_{j \max}$ – максимальне значення одиничного показника j для міграційного клімату i -ої країни.

Для дестимуляторів формула стандартизації (5.5) набуває такого вигляду:

$$s_{ij} = \frac{1}{\frac{x_{ij}}{x_{j \max}}} = \frac{x_{j \max}}{x_{ij}}. \quad (5.6)$$

Стандартизовані значення показників за період 2000-2010 років подано в додатку Ф.

Очевидно, що окремі одиничні показники не однаковою мірою впливають на привабливість країн щодо міграції. Як наслідок при побудові інтегрального показника оцінювання міграційного клімату є потреба визначити значимість (вагу) кожного з виділених одиничних показників. В наукових дослідженнях вагові коефіцієнти визначаються експертним шляхом. При цьому що вищий вплив одиничного параметру j на узагальнюючу оцінку, то більше значення вагового коефіцієнту α_j . Сума коефіцієнтів вагомості α_j повинна дорівнювати одиниці. Інтегральний показник міграційного клімату країни визначатиметься як середня арифметична зважена:

$$V_i = \frac{\sum_{j=1}^n s_{ij} \cdot \alpha_j}{\sum_{j=1}^n \alpha_j}, \quad (5.7)$$

де s_{ij} – відносна стандартизована величина показника j для міграційного клімату i -ої країни;

α_j – ваговий коефіцієнт j -го показника.

Оскільки сума вагових коефіцієнтів дорівнює нулю, тобто $\sum_{j=1}^n \alpha_j = 1$,

то формула (2.7) матиме такий вигляд:

$$V_i = \sum_{j=1}^n s_{ij} \cdot \alpha_j. \quad (5.8)$$

Аналіз наукових публікацій свідчить, що найвагомим з індикаторів територіальних переміщень населення є дохід населення певної країни, що якісно відображає регіональні соціально–економічні розбіжності.

В нашому дослідженні для відображення доходів населення обрано такі показники як валова заробітна плата та заощадження населення. Таким індикатором можуть бути й інші показники доходів та соціальної забезпеченості. Населення дуже відчуває різницю в доходах і це є одним з найвагомимих рушійних чинників впливу на міграцію населення як на малі, так і на великі відстані. Саме гроші змушують людей залишати свої сім'ї та виїжджати за кордон у пошуках роботи. За таких умов, експертним чином визначено такі вагові коефіцієнти для двох розглянутих показників відповідно 0,3 та 0,2.

Експертна оцінка вагових коефіцієнтів усіх показників, що характеризують міграційний клімат країни, відображена у табл. 5.6.

Таблиця 5.6

Вагові коефіцієнти показників міграційного клімату країни

Показник	Значення вагового коефіцієнта, α_j
Валова заробітна плата	0,3
Заощадження	0,2
Рівень безробіття	0,08
Рівень зайнятості	0,06
Інвестиції	0,07
Індекс економічної свободи	0,06
Індекс фіскальної свободи	0,05
Середня тривалість життя	0,05
Видатки на соціальний захист	0,05
Забруднення повітря	0,01
Витрати на дослідження	0,04
Витрати на освіту	0,03

Примітка: Експертна інформація

Джерело: складено автором.

Побудовані з використанням формули (5.8) інтегральні показники міграційного клімату країн ЦСЄ подано в табл. 2.7. Оцінку міграційного клімату цих країн здійснено за період 2000–2010 років.

Таблиця 5.7

Інтегральна оцінка міграційного клімату країн–членів ЄС

Країна	Рік									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Болгарія	0,38	0,54	0,56	0,40	0,42	0,45	0,43	0,45	0,49	0,55
Польща	0,44	0,40	0,38	0,40	0,40	0,40	0,40	0,42	0,47	0,52
Румунія	0,52	0,52	0,47	0,52	0,48	0,49	0,46	0,46	0,49	0,55
Словаччина	0,49	0,48	0,49	0,51	0,50	0,52	0,52	0,53	0,55	0,57
Угорщина	0,61	0,62	0,62	0,64	0,63	0,59	0,53	0,51	0,51	0,54
Чеська Республіка	0,55	0,56	0,58	0,58	0,56	0,57	0,54	0,55	0,60	0,61

Джерело: Євростату, Світового Банку, МВФ, ОЕСР, ЮНКТАД, ЮНЕСКО, Європейського агентства з охорони довкілля, Бази даних МОП.

Отримані результати свідчать, що найкращий міграційний клімат характерний для Чеської Республіки і Словаччини. Отримані результати

підтверджені статистичною інформацією. Зокрема, Чеська Республіка має впродовж 2000–2010 рр. найбільші значення показника міграційного приросту населення. До країн з “гіршим” міграційним кліматом (малі значення побудованого інтегрального показника) Болгарія, Румунія та Польща. В цих країнах також спостерігається і найменший міграційний приріст населення.

Отже, здійснимо ранжування країн ЦСЄ за інтегральною оцінкою міграційного клімату у 2010 році. Отримана рейтингова система оцінки міграційного клімату країн ЦСЄ на основі побудованого інтегрального показника подана у табл. 5.8.

Таблиця 5.8

Ранжування країн ЦСЄ за значенням інтегрального показника
міграційного клімату в 2010 році

Країна	Значення показника	Ранг
Чеська Республіка	0,63	1
Румунія	0,57	2
Польща	0,53	3
Угорщина	0,53	4
Словаччина	0,52	5
Болгарія	0,49	6

Джерело: за даними Євростату, Світового Банку, МВФ, ОЕСР, ЮНКТАД, ЮНЕСКО, Європейського агентства з охорони довкілля, Бази даних МОП.

Аналіз міграційних процесів, та явища міграції, у всій його взаємодії, сприяє активному регулюванню міграційних потоків та, особливо, ефективній реалізації міграційної політики країн. Оцінка міграційної привабливості країн ЦСЄ є першим етапом на шляху визначення основних механізмів регулювання міграційних процесів.

Міграційний капітал відіграє пріоритетну роль в економіці країн–учасниць міграційного процесу, оскільки даний капітал стає усе більше альтернативою іншим видам міжнародного капіталу та сприяє підвищенню

конкурентоспроможності ринку праці та стабільності економіки країн в умовах глобалізаційних процесів та інноваційного виробництва.

5.4. Інституційні механізми забезпечення міграційної політики ЄС

В основу міграційної політики ЄС покладена політична співпраця між національними органами з питань охорони кордонів, імміграції, надання політичного притулку та правових наслідків поживлення інтенсивності транс кордонного руху. Така співпраця передбачає вироблення спільних позицій, застосування спільних заходів, їх пропаганду та проведення переговорів між державами-членами.

Пошуки шляхів вирішення суперечок зумовили появу низки застережень з боку держав-членів і вироблення у сфері міграції негласних правил і делікатних компромісів.

Згідно з виробленим та укладеним внаслідок співпраці Маастрихтським договором (далі – ДЄС), зокрема його «Положенням про співпрацю правоохоронних і судових органів у кримінальних справах», до сфер спільного інтересу держав-членів віднесені питання надання політичного притулку, правила та засоби контролю при перетині внутрішніх кордонів, імміграційна політика (у тому числі умови в'їзду та про-живання на території ЄС громадян «третіх країн»), боротьба із несанкціонованою міграцією. Держави-члени зобов'язалися інформувати одна одну і консультуватися стосовно координації дій на рівні співпрацю між відповідними відділами власних адміністрацій [515]³⁷⁶.

Договором окресленні повноваження Ради міністрів ЄС (далі - Рада), до яких віднесено право за ініціативою будь-якої держави-члена, у сферах, що регулюються ДЄС, закріплювати спільні позиції і підтримувати згідно з

³⁷⁶ The Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tsoshop.co.uk/bookstore.asp>.

процедурою будь-яку співпрацю, яка сприятиме цілям співтовариства; вдаватися до спільних дій, якщо цілей співтовариства можна досягти ефективніше спільними зусиллями, ніж самою державою-членом індивідуально [515]³⁷⁷.

Передбачалося створення допоміжного органу – Координатційного комітету, або Комітету до повноважень якого, окрім координації, входило завдання готувати висновки для Ради на її запит або з власної ініціативи та заохочувати до обговорення в межах Ради низки питань, які впливають зі ст. К.1. Комітет, до якого повинні були увійти вищі посадовці національних рівнів, включав три підкомітети; в тому числі Керівну групу з питань імміграції та надання політичного притулку, яка займалася питаннями міграційної політики, притулку, віз, фальшивих документів та охорони зовнішніх кордонів [515]³⁷⁸.

Відповідно до ДЄС, усі адміністративні витрати, які стосувалися розділу VI і були пов'язані з міграційними питаннями, фінансувалися за рахунок бюджету ЄС, а операційні витрати – з бюджетів держав-членів, окрім випадків, коли ухвалювалося одностайно рішення про фінансування з фондів ЄС. Крім того, дозволялося передавати справи, які розглядалися в межах розділу VI, на розгляд згідно з процедурою консенсусу (так звана *Passerelle Clause*³⁷⁹) на основі ст. 100С ДЄС [486]³⁸⁰.

³⁷⁷ The Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tsoshop.co.uk/bookstore.asp>.

³⁷⁸ Там само.

³⁷⁹ *Passerelle Clause* (відома також як *Escalator Clause*) – спеціальна процедура, яка дає змогу Європейській Раді на основі одностайного рішення перейти від принципу одностайності в Раді Міністрів до голосування за принципом кваліфікованої більшості голосів з певних питань (в установчих договорах про Європейський Союз закріплено, що Рада Міністрів може ухвалювати деякі питання одностайним голосуванням, а деякі – кваліфікованою більшістю). Рішення Європейської Ради про перехід до голосування кваліфікованою більшістю, згідно з *Passerelle Clause*, не може згодом бути скасоване без внесення зміни до установчого договору.

За відсутності консенсусу процедура *passerelle* застосовується на основі виконання таких двох умов:

- пропозиції повинні бути підтримані більшістю держав-членів (або двома третинами в деяких випадках);
- пропозиції повинні бути підтримані 255 голосами із загальної кількості 345 – близько 73,9% голосів.

Можливості інституцій ЄС суттєво обмежувало те, що усі заходи у сфері охорони кордонів, міграційної політики, надання політичного притулку, згідно з ДЄС, належали до третьої опори, а їх прогрес залежав від зусиль держав-членів. Саме тому рішення інституцій ЄС мали переважно форму необов'язкових рекомендацій і набували чинності лише за умови повної одностайності. Розширювати і конкретизувати повноваження інституцій ЄС і способи ухвалення рішень давав можливість Амстердамський договір. Питання візової політики, імміграції, перетину кордонів ЄС і їх контролю та інші питання, пов'язані з вільним пересуванням осіб, були перенесені до «першої опори» і винесено в окремий Розділ IV (ст. 61-69) [114]³⁸¹. На відміну від Маастрихтського договору, в якому зазначені питання розглядалися в розділі про юстицію та внутрішні справи. Згідно з Шенгенським протоколом до Амстердамського договору, відбулося юридичне включення «Шенгена» в ЄС, а його органи інтегровані в інституційні структури ЄС. Рада Міністрів перейняла на себе обов'язки і повноваження Шенгенського виконавчого комітету, а Генеральний секретаріат Ради – обов'язки та повноваження Шенгенського секретаріату.

Протягом п'яти років після набуття чинності Амстердамським договором Рада повинна була ухвалити заходи, спрямовані на забезпечення вільного пересування осіб, заходи з контролю на зовнішніх кордонах, притулку та імміграції, заходи з охорони прав громадян третіх країн на території держав – членів ЄС. Тільки в такий спосіб можна було створити простір свободи, безпеки та справедливості. Для запобігання злочинності, як одного з наслідків збільшення міграційних потоків в ЄС ззовні, треба було зміцнювати судову та адміністративну співпрацю в

³⁸⁰ Passerelle Clause [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/wiki/Passerelle_Clause>.

³⁸¹ Конституційні акти Європейського Союзу. Ч. I / упор. Г.Друзенко ; за заг. ред. Т.Качки. – К. : Юстиніан, 2005. – 511 с.

цивільних і кримінальних справах (ст. 61) [114]³⁸². Було поставлено завдання упродовж п'яти років треба було усунути на внутрішніх кордонах митний контроль для громадян ЄС і третіх країн (ст. 62.1), а на зовнішніх – запроваджувати єдині процедури й стандарти перевірки осіб для всіх держав-членів, кордони яких слугують зовнішніми кордонами ЄС (ст. 62.2.(a)) [114]³⁸³.

Спеціальні правила перебування осіб на термін не більше трьох місяців включали перелік третіх країн, громадяни яких повинні мати візу, щоб перетнути зовнішні кордони, а також тих країн, громадяни яких звільнені від цієї вимоги. Закріплювалися процедури та умови видачі віз, єдиний формат віз і правила щодо єдиної візи (ст. 62.2.(b)) [114]³⁸⁴.

На Раду покладалося завдання створення умов, за яких громадяни третіх держав змогли б користуватися свободою пересування територією держав-членів на період не більше трьох місяців (ст. 62.3) [114]³⁸⁵; вироблення остаточних правил і норм щодо умов в'їзду та перебування, на основі яких держави-члени могли б видавати довгострокові візи та дозволи на перебування, зокрема дозволи, які сприяють об'єднанню сімей; урегулювання питань нелегальної міграції та недозволеного перебування, зокрема відсилення та репатріації осіб, які нелегально перебувають на території держав-членів (ст. 63.3). Додатково визначались умови для громадяни третіх країн, які на законних підставах перебувають на території однієї з держав-членів, за яких вони можуть перебувати і в інших державах-членах (ст. 63.4) [112]³⁸⁶.

З набуттям чинності Амстердамським договором Рада протягом перехідного п'ятирічного періоду повинна була діяти одностайно, на

³⁸² Конституційні акти Європейського Союзу. Ч. I / упор. Г.Друзенко ; за заг. ред. Т.Качки. – К. : Юстиніан, 2005. – 511 с.

³⁸³ Там само.

³⁸⁴ Там само.

³⁸⁵ Там само.

³⁸⁶ Там само.

пропозицію Комісії або з ініціативи держави-члена та після консультацій з Європейським Парламентом. Після завершення цього терміну Рада діє за пропозицією Комісії, яка, своєю чергою, вивчає будь-який запит держави-члена про надання пропозиції Раді, а Рада, після консультацій з Європейським Парламентом, ухвалює одностайні рішення (ст. 67.2) [114]³⁸⁷, що обумовлюють застосування законодавчої процедури ухвалення рішень, передбаченої ст. 251 Амстердамського договору, згідно з якою Комісія подає пропозицію Європейському Парламенту та Раді.

Після отримання висновків від Європейського Парламенту, діє кваліфікованою більшістю:

а) якщо схвалює всі поправки, що містяться у висновках Європейського Парламенту, може прийняти пропонований акт;

б) якщо Європейський Парламент не пропонує жодних поправок, може прийняти пропонований акт;

в) в інших випадках схвалює спільну позицію та інформує про неї Європейський Парламент. Комісія, своєю чергою, також ознайомлює парламент зі своєю позицією.

Якщо впродовж трьох місяців Європейський Парламент:

а) схвалює спільну позицію або не ухвалює жодного рішення, такий акт визнається прийнятим відповідно до цієї спільної позиції;

б) відхиляє абсолютною більшістю свого складу спільну позицію, пропонований акт визнається неприйнятим;

в) пропонує абсолютною більшістю свого складу поправки до спільної позиції і текст з поправками спрямовується до Ради і Комісії для надання висновків щодо цих поправок [82]³⁸⁸.

Якщо протягом трьох місяців після отримання матеріалів Рада, діючи кваліфікованою більшістю, приймає всі поправки Європейського

³⁸⁷ Конституційні акти Європейського Союзу. Ч. I / упор. Г.Друзенко ; за заг. ред. Т.Качки. – К. : Юстиніан, 2005. – 511 с.

³⁸⁸ Європейський Союз: політика, економіка, право : навч. посіб. / за ред. Н.В. Антонюк, М.М.Микієвича. – Львів, 2005. – 532 с.

Парламенту, акт визнається прийнятим. Проте Рада повинна прийняти одностайне рішення про всі поправки, щодо яких Комісія подала негативні висновки. Якщо Рада не схвалює всіх поправок, то голова Ради за згодою голови Європейського Парламенту протягом шести місяців організовує зустріч Узгоджувального комітету, з метою досягти згоди щодо спільного тексту акта, прийнятого кваліфікованою більшістю голосів членів Ради або їхніх представників, та більшістю представників Європейського Парламенту, які разом формують його склад. Комісія бере участь у діяльності Узгоджувального комітету і підтримує всі необхідні ініціативи з метою узгодження позицій Європейського Парламенту і Ради.

Якщо протягом шести місяців від часу свого скликання Узгоджувальний комітет затверджує спільно узгоджений текст, то Європейський Парламент на підставі рішення, прийнятого абсолютною більшістю загальної кількості тих, хто брав участь у голосуванні, та Рада на підставі рішення, прийнятого кваліфікованою більшістю, протягом шести тижнів повинні прийняти цей акт на основі спільного тексту.

Якщо протягом цього періоду пропонуваній акт не схвалить хоча б один з цих інститутів, то він вважатиметься неприйнятим. Якщо Узгоджувальний комітет не схвалює спільний текст, то пропонуваній акт вважається неприйнятим.

Терміни «шість місяців» і «трьох тижнів» з ініціативи Ради або Європейського Парламенту можуть бути подовжені, відповідно, на один місяць і на два тижні (ст. 251) [82]³⁸⁹.

Згідно з IV розділом Амстердамського договору, як допоміжний орган для провадження спільної міграційної політики, було створено Стратегічний комітет з питань міграції, охорони кордонів і надання політичного притулку, який опікувався питаннями міграції, депортації,

³⁸⁹ Європейський Союз: політика, економіка, право : навч. посіб. / за ред. Н.В. Антонюк, М.М.Микієвича. – Львів, 2005. – 532 с.

візового режиму, політичного притулку, охорони кордонів, CIREA, CIREFI (додаток Д) [63]³⁹⁰.

Ніщський договір містить розділ IV «Візи, притулок, імміграції та інші політики, пов'язані з вільним рухом людей», який майже повністю відтворює відповідні положення розділу IV Амстердамського договору. Лише ст. 67, доповнена параграфом 5, згідно з яким Рада має схвалити, відповідно до процедури, зазначеної у ст. 251:

- заходи, передбачені ст. 63 (1) та (2) (а) за умови, що Рада вже прийняла, відповідно до п. 1 цієї статті, законодавство Спільноти, яке визначає загальні правила й основні принципи, що регулюють ці питання;
- заходи, передбачені в ст. 65, за винятком аспектів, що належать до сімейного права [516]³⁹¹.

Згідно з Ніщким договором, держави – члени отримали можливість використовувати процедуру *Passerelle Clause* з питань притулку та імміграції (за винятком питань легальної міграції), яка дає змогу відійти від принципу одностайності і перейти до голосування кваліфікованою більшістю голосів [486]³⁹². Уперше Європейська Рада використала на практиці процедуру *Passerelle Clause* у сфері надання притулку та імміграції 2004р.

Згідно з Лісабонським договором (від 12 грудня 2007 р.), підписаним усіма державами – членами ЄС, рішення щодо притулку, імміграції та інтеграції після 2009 р. ухвалюються кваліфікованою більшістю [515]³⁹³. Положення цього договору передбачають поєднання спільної міграційної політики та політики щодо надання притулку.

³⁹⁰ Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції : пер. з англ. / Д. Дайнен. – К. : К.І.С, 2006. – 696 с.

³⁹¹ The Treaty of Nice [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eurlex.europa.eu/en/treaties/dat/12002E/htm/C_2002325EN.003301.html.

³⁹² Passerelle Clause [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Passerelle_Clause.

³⁹³ The Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tsoshop.co.uk/bookstore.asp>.

На Європейський Парламент і Європейську Раду, покладенні завдання проваджувати загальної політики щодо віз та інших дозволів на короткотермінове перебування; перевірка осіб, які перетинають зовнішні кордони; умов, за яких громадянам третіх країн надається свобода подорожувати в межах ЄС протягом короткого періоду; заходи для поступового впровадження інтегрованої адміністративної системи для моніторингу зовнішніх кордонів (ст. 62.2) [515]³⁹⁴.

За умови ефективного впровадження перелічених свобод Рада, згідно з процедурою і після консультацій з Європейським Парламентом, на підставі принципу одностейності може ухвалювати рішення про паспорти, посвідчення особи, дозволи на право проживання або будь-який інший подібний документ (ст.62.3) [114]³⁹⁵.

Запровадження спільної системи європейського притулку допоможе вирішити такі питання: загальноприйнятий статус притулку для громадян третіх країн, дійсний на всій території Союзу; загальноприйнятий статус субсидіарної допомоги для громадян третіх країн, які потребують міжнародного захисту; загальна система тимчасового захисту біженців під час масового їх припливу; загальні процедури надання і позбавлення притулку або статусу субсидіарної допомоги; критерії і механізми визначення держави-члена, відповідальної за розгляд заявки про надання притулку або субсидіарної допомоги; стандарти з приводу необхідних умов для прийому претендентів на притулок або субсидіарну допомогу; співпраця з третіми країнами з метою контролю за потоком осіб, що звертаються за притулком або субсидіарним, чи тимчасовим захистом [114]³⁹⁶.

³⁹⁴ The Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tsoshop.co.uk/bookstore.asp>.

³⁹⁵ Конституційні акти Європейського Союзу. Ч. I / упор. Г.Друзенко ; за заг. ред. Т.Качки. – К. : Юстиніан, 2005. – 511 с.

³⁹⁶ Там само.

Якщо в одній або більше державах–членах спостерігається раптовий приплив громадян третіх країн, Рада, за пропозицією Європейської Комісії та після консультацій з Європейським Парламентом, може вдаватися до тимчасових заходів для блага відповідної держави-члена (держав-членів).

Європейська Комісія має право укладати з третіми країнами походження мігрантів угоди про реадмісію їх громадян або тих осіб, перебування яких в ЄС не відповідає правилам перетину кордонів, умовам перебування або проживання на території держав – членів ЄС. Європейський Парламент і Рада можуть надавати підтримку державам–членам, сприяючи інтеграції громадян третіх країн, які легально проживають на їхніх територіях, без будь-якої імплементації законів і норм держав–членів [515]³⁹⁷.

Вирішуючи питання надання притулку та міграції підкреслено, що держави – члени Європейського Союзу повинні керуватися принципом солідарності і чесного розподілу обов'язків, у тому числі їх фінансової частини [515]³⁹⁸.

5.5. Вплив розширення ЄС на напрями міжнародної трудової міграції (на прикладі Республіки Польщі)

Для трудової міграції вступ Польщі до ЄС має як позитивні, так і негативні наслідки. Попри поживавлення кон'юктури, в Республіці Польщі дуже високого рівня досягло безробіття – 20% працездатного населення. Ще 20%, серед яких більшість фермери, опинилася під загрозою. А податися в пошуках заробітків до країн ЄС безробітним полякам виявилось не так просто: жодна з підписаних ЄС угод не передбачала вільного пересування людей між сторонами. Ці угоди не передбачали

³⁹⁷ The Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tsoshop.co.uk/bookstore.asp>.

³⁹⁸ Там само.

чітких гарантій прав на перебування та працевлаштування тих громадян ЦСЄ, які на момент їх підписання уже проживали і працювали у Західній Європі. Зі всіх “старожилів” європейського дому лише Великобританія, Ірландія та Нідерланди виявили готовність приймати на роботу громадян Польщі [181, с. 41]³⁹⁹.

Згідно з прогнозом, який британський уряд опублікував на початку 2004 р., приплив до країни трудових мігрантів із країн – нових членів ЄС до кінця десятиліття очікувався на рівні 13 тис. осіб на рік. На підставі цих оцінок Великобританія і прийняла рішення, на відміну від більшості інших єєсівських “старожилів”, не закривати свій ринок перед “польськими заробітчанами”. Проте реальність, як завжди, виявилася дуже далекою від прогнозу.

Ринок Великобританії – один із найсильніших і найгнучкіших у Європі: за масштабом він порівнянний з ринками Фінляндії і Норвегії і є базовим для економіки, яка посідає п’яте місце у світі. Попит на товари і послуги високий: середня зарплата становить 21 тис. фунтів стерлінгів на рік (198 тис. грн). Існує мінімальна погодинна оплата праці для найбільш низькооплачуваних робітників. Безробіття утримується на рівні 5% за середнього показника в ЄС у 7,8, у Польщі – 15,7 і Україні – орієнтовно 10%.

Поєднання сильної економіки і ліберального ринку праці робить Великобританію привабливою для заробітчан. З травня 2004 р. по червень 2007 р. в країні зареєструвалися 427 тис. трудових мігрантів зі Східної Європи, переважно з Польщі. Міністр внутрішніх справ Великобританії вважає, що правильніше говорити про 600 тис. східноєвропейців (за даними Бі-Бі-Сі), які поповнили британську армію праці. Якщо ж до цього

³⁹⁹ Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу : пер. з англ. / Н. Мусис. – К. : К.І.С., 2005. – 466 с.

додати нелегальних мігрантів, то вже перевалило далеко за мільйон [203]⁴⁰⁰.

Деякі сучасні оцінки дають можливість припустити, що за наступні 25 років населення Великобританії збільшиться на 7 млн осіб, і 83% цього приросту дасть імміграція. Більшість нових робітників прибудуть зі Східної Європи, прагнучи потрапити на південній схід Англії, насамперед у Лондон, економіка якого процвітає.

Жодних достовірних відомостей про негативний вплив такого масового напливу дешевої робочої сили на британську економіку немає, однак у суспільстві наростають протестні настрої, які підживлюють політики і журналісти. Чотири п'ятих офіційно зареєстрованих трудових мігрантів заробляють за годину від 4,5 (8,5 дол.) до 6 фунтів стерлінгів. Серед британських робітників частка тих, хто отримує менше 6 фунтів за годину, не перевищує 20% [222, с. 72]⁴⁰¹. Як повідомляє журнал *The Economist*, ці дані можуть змусити британський уряд переглянути свою політику “відчинених дверей”.

Британські журналісти зауважують, що вичерпав себе один із головних аргументів на користь необхідності ділитися зі східноєвропейцями місцем на західному ринку праці. Адже ще зовсім недавно перед Великобританією стояло завдання завоювання собі нових союзників у битві за майбутнє Європи, яка втратила свою актуальність після негативних результатів референдуму з приводу прийняття Конституції ЄС. Крім того, різко скоротилися надії уряду працевлаштувати тих британців, котрі зараз одержують різні допомоги: складно уявити собі роботодавця, який надасть перевагу не молодому енергійному поляку, готовому працювати за мінімальну плату, а літньому британцю.

⁴⁰⁰ Панасюк В.В. Право европейское и внутригосударственное: практические аспекты функционирования двух правовых порядков. – М.: Юрист, 1998.

⁴⁰¹ Посельський В. Конституційний устрій Європейського Союзу : навч. посібник / В. Посельський. – К. : Таксон, 2005. – 280 с.

З 2004 р. Великобританія, разом з Ірландією та Швецією, дещо послабила режим трудових обмежень у Шенгенській зоні для робітників із восьми східноєвропейських країн, які приєдналися до ЄС. Це супроводжується ліберальною імміграційною політикою, а також окремими інституціональними прогалинами: держструктури не зберігають відомостей про тих, хто в'їжджає в країну або залишає її, та й від ринку праці вимагають не надто багато офіційної інформації.

Завдяки усім цим чинникам масштаби міграції з 2004 р. помітно зросли. Найактивнішими виявилися поляки. Часто вони приїжджають цілими сім'ями, маючи намір залишитися тут надовго, працюють у будівництві, громадському харчуванні, організації дозвілля і сільського господарства. В англійській столиці за поляками закріпилася репутація працьовитих робітників, готових узятися за ту роботу, від якої відмовляються лондонці. Крім того, загально визнані їхні підприємницькі здібності. Присутність польських робітників йде на користь британській економіці, сприяючи зниженню зростання заробітної плати й утримуючи інфляцію на рівні 2,5%.

Зараз у Великобританії мешкає понад мільйон поляків, що становить 61% усіх вихідців зі Східної Європи. 97% із них працевлаштовані [203]⁴⁰².

Висновки до розділу 5

Сьогодні ринок праці країн-членів Центрально-Східної Європи і Європейського Союзу загалом залишається на етапі розробок систем ефективного поєднання ринкових потреб та наявної пропозиції робочої сили, стимулювання програм інтеграції мігрантів, формування

⁴⁰² Панасюк В.В. Право европейское и внутригосударственное: практические аспекты функционирования двух правовых порядков. – М.: Юрист, 1998.

сприятливого міграційного клімату, що не лише покращить загальну атмосферу в суспільстві, але створить передумови для подолання багатьох конфліктів, що виникають між національним та іноземним населенням країни.

Сучасна соціально-демографічна ситуація в країнах-членах ЦСЄ, що передбачає перш за все старіння економічно активного населення, структурні зміни в країнах в результаті економічної кризи, економічна нерівність між країнами, особливості ринків працевлаштування та необхідність підвищення конкурентних позицій ЦСЄ на світовому ринку свідчать про пріоритетну роль міграції у вирішенні зазначених проблемних питань та забезпечення сталого економічного розвитку країн. Робоча сила стала невід'ємною складовою формування політики розвитку країни, оскільки, як наймобільніший фактор виробництва, вона активно реагує на ринкові зміни, а особливо коли це стосується рівня заробітної плати, умов працевлаштування та соціально-економічної ситуації в країні загалом.

ЦСЄ продовжує зберігати позиції одного із основних центрів тяжіння мігрантів з України. В результаті здійсненого аналізу було виявлено, що міграційний потенціал країни залежить від соціально-демографічних та економічних показників, що визначають характер та напрям міграційних потоків. Визначення міграційного клімату країн-членів ЦСЄ дає нам підстави сформувати рейтинг країн за рівнем їхньої міграційної привабливості та визначення перспектив майбутніх міграційних потоків.

На сьогодні, в умовах посилення масштабів міграційних процесів, перед урядами постає питання більш глибокого дослідження соціально-економічних факторів впливу, перегляду основних засад і практики управління цим явищем. Активний підхід до міграції відіграє вирішальну роль у боротьбі із дефіцитом робочої сили на ринках праці, враховуючи

кваліфікаційні та освітні характеристики трудових мігрантів. Основне завдання полягає у збереженні позицій, які надають можливості країнам–членам ЦСЄ ефективно залучати та наймати мігрантів відповідно до потреб ринку для підтримки конкурентоспроможності та забезпечення економічного зростання, а також для підтримки системи соціального (особливо пенсійного) забезпечення. Інтегральне оцінювання міграційного клімату країн–членів ЦСЄ створює передумови для формування надійного організаційно–економічного механізму управління міграційним процесом.

РОЗДІЛ 6

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ З ГОСПОДАРСЬКИМИ СИСТЕМАМИ КРАЇН ЦСЄ

6.1. Співпраці між Україною та ЄС у сфері міграційної політики

Здобувши незалежність, Україна взяла курс на “повернення до Європи”. Євроінтеграція стала стратегічною метою України як найкращий спосіб реалізації національних інтересів та зміцнення позицій на міжнародній арені. У стосунках України та ЄС сталося чимало змін у напрямі поглиблення та розширення співпраці в різних сферах. У процесі зближення України з ЄС надзвичайно важливим є зміцнення атмосфери взаємної довіри та виконання раніше ухвалених рішень, зобов’язань і домовленостей. Принципово важливими, з точки зору громадянського суспільства, є рішення про забезпечення свободи пересування та контактів між людьми, тобто тих складових політики, що безпосередньо стосуються кожного активного громадянина.

Сучасні досягнення у розвитку відносин між Україною та ЄС спираються на міцний історичний фундамент. Першим кроком на шляху налагодження партнерства стала Декларація щодо України від 2 грудня 1991 р., в якій Євросоюз закликав Україну до відкритого і конструктивного діалогу. На шляху поглиблення таких відносин визначальним став 1994 р., коли між Україною та ЄС було підписано Угоду про партнерство та співробітництво (УПС), яка досить детально регламентувала відносини між ними і визначала 28 сфер, в яких Україна та ЄС виявили бажання

пожвавити і розширити співпрацю. До сфер, що мають відношення до міграційних питань, УПС включала митну справу [82]⁴⁰³.

Співпраця між Україною та ЄС стосовно міграційних питань, що розвивається в сфері юстиції та внутрішніх справ, формально бере свій початок з кінця 2000 р. В рамках пропозицій Секретаріату Ради Міністрів ЄС було передбачено опрацювання Плану дій ЄС в галузі юстиції та внутрішніх справ в Україні, з питань підготовки якого відбулось сім етапів консультативно-переговорного процесу в інституціях ЄС у березні 2001 р. Міністерство юстиції України підготувало і передало на розгляд Єврокомісії пропозиції до цього плану, а 12 грудня 2001 р. на четвертому спільному засіданні Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС план було схвалено [215]⁴⁰⁴.

Згідно з цим планом, насамперед передбачалось впровадити ефективне управління міграційними процесами та відповідні заходи в галузі прикордонного контролю, реадмісії та візової політики з метою запобігання використанню території України для нелегальної міграції та транзиту нелегальних мігрантів на терени Європейського Союзу; спільно боротися з транскордонною організованою злочинністю, зокрема, торгівлею людьми, незаконним обігом наркотиків, торгівлею краденим автотранспортом, підакцизними товарами та ядерними матеріалами, а також “відмиванням” грошей; відтворювати механізми відвернення загрози міжнародного тероризму [215]⁴⁰⁵.

Для реалізації окреслених завдань у міграційній сфері передбачалися такі заходи:

⁴⁰³ Європейський Союз: політика, економіка, право : навч. посіб. / за ред. Н.В. Антонюк, М.М.Микієвича. – Львів, 2005. – 532 с.

⁴⁰⁴ План дій ЄС в галузі юстиції та внутрішніх справ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/ua/publication/content/29162.htm>.

⁴⁰⁵ Там само.

- наближення законодавства України у сфері надання притулку та біженців до норм і стандартів ЄС, зокрема, до Конвенції ООН про статус біженців 1951 р. та Протоколу, що стосується статусу біженців 1967 р., включаючи право на притулок та повагу принципу невислання. Наближення системи органів державної влади, відповідальних за імплементацію та реалізацію положень законодавства про притулок та біженців, до норм і стандартів ЄС;

- надання консультативної, фінансової та експертної допомоги для створення Державної міграційної служби України та сприяння її діяльності, зокрема, шляхом підвищення професійного рівня відповідних співробітників за допомогою вивчення досвіду інших країн та проходження практики у відповідних службах країн ЄС, що займаються проблемами сучасної міграційної політики, а також надання експертної правової допомоги в процесі розроблення та внесення змін до чинного законодавства з питань іноземців, притулку, міграції та біженців;

- визначення обсягу нелегальної міграції через територію України, здійснення моніторингу міграційних процесів і вивчення можливості участі України в системі запобігання нелегальній міграції;

- удосконалення співпраці у сфері реадмісії власних громадян, осіб без громадянства та громадян третіх країн з метою укладання Угоди про реадмісію між Україною та Європейським Союзом [215]⁴⁰⁶.

У сфері прикордонної співпраці та візової політики окреслені такі завдання:

- розвиток системи ефективного та всебічного управління кордоном (наприклад, прикордонний контроль та охорона кордону) на всіх кордонах України та вивчення можливості участі Державного комітету України у

⁴⁰⁶ План дій ЄС в галузі юстиції та внутрішніх справ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/ua/publication/content/29162.htm>.

справах охорони державного кордону в системі запобігання нелегальній міграції;

- підтримка зусиль України у процесі реформування прикордонних військ з метою створення відповідного правоохоронного органу;
- підтримка ефективного управління кордоном шляхом надання консультативної, фінансової та експертної допомоги Державному комітету України у справах охорони державного кордону та сприяння його діяльності, зокрема, шляхом підвищення професійного рівня відповідних співробітників за допомогою вивчення досвіду інших країн і проходження стажування у відповідних службах країн ЄС, що займаються проблемами сучасної міграційної політики;
- продовження діалогу щодо візових питань і щодо запобігання потокам нелегальних мігрантів до ЄС та в Україну;
- вивчення можливості підтримувати зусилля України видавати закордонні паспорти відповідно до міжнародних стандартів та виявляти фальшиві закордонні паспорти та документи, що посвідчують особу [205]⁴⁰⁷.

Новелізованою версією Плану дій ЄС в галузі юстиції та внутрішніх справ в Україні є схвалений 18 червня 2007 р. на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС План дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки. З метою практичного виконання Плану дій ЮСБ експерти України та ЄС розробили План-графік імплементації положень Плану дій ЮСБ, затверджений 10 квітня 2008 р. під час засідання Підкомітету № 6 у сфері юстиції, свободи та безпеки [205]⁴⁰⁸.

Новим етапом співпраці між Україною та ЄС в цьому напрямі стало врегулювання візових питань на користь громадян Євросоюзу. Згідно з

⁴⁰⁷ План дій ЄС в галузі юстиції та внутрішніх справ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/ua/publication/content/29162.htm>.

⁴⁰⁸ Там само.

Указом Президента України “Про тимчасове запровадження безвізового режиму для громадян держав – членів ЄС та Швейцарської Конфедерації” (від 31.03.2005 р. № 569/2005), на час проведення в Україні міжнародного пісенного конкурсу “Євробачення 2005” з 1 травня по 1 вересня 2005 р. громадяни згаданих вище країн в’їжджали в Україну без віз у всіх міжнародних пунктах перетину кордону на період перебування до 90 діб. Цей захід, що мав характер експерименту в межах планомірної та системної роботи з лібералізації формальностей, пов’язаних з міжнародними туристичними обмінами України, у тому числі візових, прикордонних і митних, проводився спільно з МЗС та іншими зацікавленими міністерствами та відомствами України і був спрямований на запровадження на постійній основі безвізового режиму для громадян держав ЄС [293]⁴⁰⁹.

Експеримент завершився успішно, і за його підсумками Указом Президента В. Ющенка від 26 липня 2005 р. в Україні було запроваджено безвізовий режим в’їзду та транзиту [293]⁴¹⁰ на постійній основі для громадян перелічених країн, якщо термін їх перебування в Україні не перевищує 90 днів [293]⁴¹¹.

У відповідь на обґрунтований Планом дій ЄС в галузі юстиції та внутрішніх справ в Україні (2001 р.) та загальним Планом дій “Україна – ЄС” (2005)⁴¹² конструктивний діалог зі спрощення візового режиму між Україною та ЄС наступним кроком у розвитку співпраці з міграційних питань стало підписання в Люксембурзі Угоди про спрощення візового режиму та Угоди про реадмісію від 18 червня 2007 р. Ці домовленості

⁴⁰⁹ Про встановлення безвізового режиму для громадян держав-членів Європейського Союзу, Швейцарської Конфедерації та Князівства Ліхтенштейн : Указ Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1131%2F2005>.

⁴¹⁰ Там само.

⁴¹¹ Там само.

⁴¹² Схвалений Кабінетом Міністрів України 12.02.2005 р.; Радою з питань співробітництва між Україною і Європейським Союзом – 21.02.2005 р.

парафовані під час саміту “Україна – ЄС” у Гельсінкі 27 жовтня 2006 р. [376]⁴¹³.

Політична декларація до Угоди про спрощення оформлення віз передбачає укладання двосторонніх угод між Україною та Польщею, Угорщиною, Словаччиною і Румунією про правила місцевого прикордонного руху для мешканців прикордонних районів. У вересні 2007 р. Україна уклала відповідну угоду з Угорською Республікою (чинна з 15 грудня 2007 р.) та Словацькою Республікою. 28 березня 2008 р. підписана відповідна угода з Польщею, яка передбачала ратифікації угоди внаслідок висловлених Європейською Комісією зауважень, які стосуються необхідності скорочення 50-кілометрової прикордонної зони до 30 кілометрів, та, відповідно, перегляду переліку населених пунктів, що до неї входять. Щодо українсько-румунської угоди про правила місцевого прикордонного руху, то 3-4 липня 2008 р. в м. Бухарест (Румунія) було проведено перший раунд переговорів [376]⁴¹⁴.

Метою Угоди про спрощення візового режиму є полегшення процедури видачі віз громадянам України для запланованого перебування терміном не більше 90 днів. Угода не застосовується до громадян Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, Ірландії, Королівства Данії, Республіки Ісландії та Королівства Норвегії [376]⁴¹⁵.

До питань, на які не поширюються положення цієї Угоди застосовуються шенгенські правила та національне законодавство. Це, зокрема, визнання проїзних документів, проїзна медична страховка, гарантії повернення та достатні засоби для існування. Загальна вимога щодо особистого подання заяви на оформлення візи та супровідних документів залишатиметься без змін. В окремих випадках, коли існують

⁴¹³ Угода між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icps.com.ua/do_c/nl_ukr_20060911_0332.pdf.

⁴¹⁴ Там само.

⁴¹⁵ Там само.

сумніви щодо мети поїздки, наміру заявника повернутися до своєї країни або для підтвердження наявності достатніх засобів існування пропорційно до тривалості та мети перебування, відповідні органи можуть викликати заявника до посольства (консульства) для додаткової, більш ґрунтовної співбесіди [376]⁴¹⁶.

Мету поїздки заявник повинен обґрунтувати відповідними документами (додаток В) та вказати в заяві прізвище запрошеної особи, дату народження, стать, громадянство, номер ідентифікаційного документа, час та мета поїздки, кількість в'їздів та імена неповнолітніх дітей, які здійснюють поїздку у супроводі запрошеної особи. Особа, яка запрошує, повинна вказати свої ім'я, прізвище, адресу та контактну інформацію, а юридична особа подає повну назву та адресу, ім'я та посаду особи, яка підписує заяву, та реєстраційний номер компанії, розташованої в країні – члені ЄС [376]⁴¹⁷.

Подаючи документи, заявник водночас сплачує збір за оброблення заяви на оформлення візи у розмірі 35 євро, який у разі відмови у видачі візи не відшкодовується. Цей збір поширюється на усіх громадян Україна і застосовується до усіх видів шенгенських віз, як транзитних, так і короткострокових, незалежно від кількості в'їздів. За оброблення термінових заяв на оформлення візи (за 3 дні до відправлення) може стягуватись додатковий збір у розмірі 70 євро [376]⁴¹⁸. Крім того, звичайний збір 35 євро стягується у разі подання термінової заяви на оформлення візи (за 3 дні до відправлення) з осіб, що належать до таких категорій: близьких родичів, школярів, студентів викладачів, які їх

⁴¹⁶ Угода між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icps.com.ua/do_c/nl_ukr_20060911_0332.pdf.

⁴¹⁷ Там само.

⁴¹⁸ Там само. Цей збір не стягується з членів офіційних делегацій, членів національних і регіональних урядів і парламентів, конституційних судів та вищих судів, а також у випадках, пов'язаних з гуманітарними причинами чи станом здоров'я осіб (інвалідів чи осіб, яким надається термінова медична допомога), журналістів і пенсіонерів.

супроводжують, учасників наукових, культурних, творчих, спортивних заходів і програм обміну, водіїв, проїздних бригад, дітей віком молодше 18 років та дітей на утриманні віком до 21 року [376]⁴¹⁹.

Рішення стосовно заяви на оформлення візи приймається протягом 10 календарних днів від дати одержання заповненої заяви на оформлення візи та пакета підтверджувальних документів. У разі необхідності детальнішої перевірки цей термін може бути подовжено до 30 днів. У термінових випадках термін ухвалення рішення може бути скорочено до 2 днів і менше [376]⁴²⁰.

Власники дипломатичних паспортів з України звільняються від візових вимог на термін до 90 днів. Якщо особа загубила або іншим чином втратила документи, то вона може покинути територію держав – членів ЄС без візи на підставі дійсних ідентифікаційних документів, виданих дипломатичними місіями чи консульськими установами. За форс-мажорних обставин термін чинності віз може бути подовжений безкоштовно на період, потрібний для повернення громадянина України на батьківщину.

Надзвичайно важливим для української сторони залишається питання запровадження безвізового режиму для поїздок громадян України до країн ЄС. МЗС України докладає зусиль для досягнення відповідної політичної домовленості щодо позитивного вирішення цієї ситуації, яка надасть нової динаміки відносинам України та ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки, посилить відповідальність сторін при виконанні спільних заходів у сфері міграції, притулку, прикордонної співпраці, боротьби з організованою злочинністю, тероризмом, співпраці у питаннях забезпечення верховенства права, судової реформи та у правоохоронній сфері.

⁴¹⁹ Угода між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icps.com.ua/do_c/nl_ukr_20060911_0332.pdf.

⁴²⁰ Там само.

Оскільки з вирішенням цих питань ЄС зволікає, представники політичного бомонду України на початку 2009 р. висунули пропозицію про можливість скасування подібних поступок з боку української сторони для громадян ЄС. Як наслідок, між Україною та ЄС відбулося кілька раундів переговорів для врегулювання питання, яке загрожувало відкинути всі попередні напрацювання на шляху задоволення євроінтеграційних прагнень України на кілька кроків назад.

Офіційне засідання спільного візового комітету Україна – ЄС відбулося 6 травня 2009 р. в Києві, проте питання безвізового режиму між Україною та ЄС на ньому не порушувалося. Основними питаннями порядку денного стали удосконалення виконання європейською стороною угоди про спрощений порядок видачі віз та розширення категорії осіб, які мають право на полегшені процедури оформлення віз для в'їзду в ЄС. Українська сторона запропонувала включити до переліку цих категорій представників неурядових організацій, релігійних громад, профспілок, а також організованого туризму. Перші три категорії були сприйняті⁴²¹. На засіданні також обговорювалося скасування візових зборів для громадян України, стосовно якого Європейська Комісія загалом не висловила жодних заперечень, розглядаючи можливість підписання Україною двосторонніх угод про скасування оплати за національні візи [376]⁴²².

Боротьба з нелегальною міграцією, спрямованою в європейський простір з третіх країн, в тому числі з України, є одним із важливих завдань співпраці між Україною та ЄС. Правову базу для міграційної політики України становлять: міжнародні договори України (Конвенція про захист прав людини та основних свобод, Конвенція про статус біженця 1951 року та Протоколу 1967 року (2002); Закон України “Про імміграцію” (2001), Закон України “Про біженців” (2001), Закон України “Про громадянство

⁴²¹ Засідання спільного візового комітету Україна-ЄС. – Доступний з <www.ПРАВДА.com.ua>.

⁴²² Там само

України” (2001) та Закон України “Про правовий статус іноземця і осіб без громадянства”, Закони України “Про Державну прикордонну службу України” (2003) та “Про внесення змін в деякі законодавчі акти в зв’язку з прийняттям Закону “Про державну прикордонну службу України” (2003), які набули чинності з 1 серпня 2003 року, “Про свободу пересування і свободу вибору місця проживання в Україні”, “Про основи національної безпеки України”. Угода про реадмісію передбачає, що Україна та країни – члени ЄС прийматимуть назад громадян, які незаконно потрапили або незаконно перебувають на території однієї зі сторін, а також незаконних мігрантів – громадян третіх країн та осіб без громадянства, які потрапили на територію однієї сторони через територію іншої сторони. Угода укладена на невизначений термін і, за своєю суттю, є зобов’язанням України ділити з ЄС відповідальність за безпеку спільного європейського дому, частиною якого Україна прагне стати, в обмін на відкриття кордонів та усунення перешкод у вільному русі людей, що є довгостроковою метою України та ЄС. У короткостроковій перспективі підписання Угоди про реадмісію з ЄС було передумовою спрощення візового режиму ЄС для громадян України [376]⁴²³.

Аналіз політики України у сфері контролю над нелегальною міграцією свідчить, що Україна не готова до виконання Угоди про реадмісію стосовно громадян третіх країн насамперед через недосконалість своєї системи управління міграцією. Аналіз чинного українського законодавства та практики його застосування дає змогу дійти висновку про наявність системних проблем у міграційній сфері. Чинна законодавча база з питань міграції не може служити основою міграційної політики України, оскільки в них не окреслено цілі, завдання, механізми, інструменти реалізації та засоби її фінансового забезпечення.

⁴²³ Засідання спільного візового комітету Україна-ЄС. – Доступний з <www.ПРАВДА.com.ua>.

У роботі з нелегальними мігрантами та особами, які претендують на отримання статусу біженця, починаючи з фільтраційних заходів, встановлення особи та обставин порушення законодавства України, утримання в місцях тимчасового перебування та їхнього повернення до країн походження чинні законодавчі та інституційні механізми застосовуються хаотично. Потребує удосконалення і законодавство України про біженців. Існує неузгодженість у діях на міжвідомчому рівні, а це, своєю чергою, суперечить загальноприйнятим європейським підходам.

Дотепер в країні не створено єдиної міграційної служби, яка б зосередилася на вирішенні основних питань міграційної політики. Натомість питаннями міграційного контролю, відповідно до своїх повноважень, займаються три самостійні відомства: Державна прикордонна служба; Державний департамент у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб у складі Міністерства внутрішніх справ; Державний комітет у справах національностей та релігій (питання біженців) [168]⁴²⁴. Це призвело до розпорошення та дублювання міграційних функцій між органами влади, насамперед, між Міністерством внутрішніх справ і Державним комітетом у справах національностей та релігій. Не сприяє ефективності міграційного контролю розмежування між Державною прикордонною службою України та МВС України відповідальності за вислання за межі держави нелегальних мігрантів, які незаконно потрапили в державу (компетенція Державної прикордонної служби), і тих, які потрапили в державу законно, проте після закінчення встановленого терміну перебування ухилилися від виїзду та перейшли на нелегальне становище (компетенція МВС).

⁴²⁴ Міграція і міграційна політика в Україні. – Доступний з <<http://www.niisp.gov.ua/articles/80/>>.

Запропонований у 2006 р. постановою Кабінету Міністрів України варіант реформування системи державного управління у сфері міграції остаточно не вирішує завдання закріплення за єдиним центральним органом виконавчої влади виконання всіх функцій у сфері міграції – вони залишаються розпорощеними між декількома центральними органами виконавчої влади, зокрема, Міністерством праці та соціальної політики, Міністерством закордонних справ, Адміністрацією Державної прикордонної служби України тощо [168]⁴²⁵. Крім того, немає єдиної служби, яка б вела підрахунок мігрантів, та ефективної системи збору, обробки та аналізу статистичної та іншої інформації про міграції.

Нескоординованість дій різних відомств перешкоджає виробленню єдиного підходу державних установ щодо обміну інформацією про міграцію [168]⁴²⁶. Відомості, які надходять з різних джерел, часто суттєво різняться, а то й суперечать одні одним.

Суттєвого поліпшення вимагає також рівень охорони державного кордону України. Створити ж інтегровану системи захисту кордону неможливо без технічного оснащення прикордонної служби сучасними засобами спостереження, транспорту та комунікацій. У сфері управління кордонами і міграційними процесами чинна підписана 11 червня 2007 р. в Люксембурзі робоча домовленість “Про встановлення оперативного співробітництва між Державною прикордонною службою України та Європейським агентством з менеджменту оперативного співробітництва на зовнішніх кордонах держав – членів ЄС (FRONTEX)”, яка визначила пріоритетні напрями практичної реалізації прикордонної співпраці між Україною та ЄС [161]⁴²⁷.

⁴²⁵ Міграція і міграційна політика в Україні. – Доступний з <<http://www.niisp.gov.ua/articles/80/>>.

⁴²⁶ Там само

⁴²⁷ Мартинюк В. Погляди ЄС на напрямки співробітництва з Україною [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2007/8/7/62407.htm>.

Попри недосконалість українського національного законодавства та проблеми у сфері міграції, співпраця між Україною та ЄС розвивається досить динамічно. Про актуальність та інтенсивність відносин України з ЄС у міграційній сфері свідчать численні спільні заходи, передусім засідання спільних комітетів з імплементації угод про реадмісію та про спрощення візового режиму. Важливою подією стало засідання Україна – ЄС за участі міністрів юстиції та внутрішніх справ, яке відбулося 28-29 травня 2008 р. Питання розвитку співпраці у цій сфері також обговорювали учасники дванадцятого саміту “Україна – ЄС” в Парижі у вересні 2008 р.

Як уже зазначалось причиною пошкваллення міграції населення України, зокрема трудової, є безпосереднє сусідство нашої країни із Європейським Союзом. Низький рівень оплати праці в Україні та недостатній рівень соціального забезпечення, штовхають людей на пошуки кращих умов за кордонами.

Серед українських трудових мігрантів в країні Євросоюзу найбільшою є частка мешканців прикордонних регіонів України. Західні області України, зокрема Закарпатська, Львівська, Тернопільська, Волинська, Рівненська, перетворились на “донора” робочої сили для країн Європейського Союзу, що загрожує економічній безпеці цих регіонів та держави загалом втратою великої частки економічно активного населення.

Українці найчастіше мігрують до таких країн ЄС: Італія, Іспанія, Португалія, Греція, Чехія, Польща, рідше – Німеччина, Франція, Великобританія. Згідно зі звітом МОП за 2005 р., кількість українських трудових мігрантів в Євросоюзі становила 2,1 млн, тоді як експертні дані Інституту народознавства за 2008 р. свідчать про 4,5 млн. Найбільше українських заробітчан зосереджено в Італії – 500 тис., Польщі, Чехії,

Іспанії – 400 тис., Греції, Португалії – 200 тис., в ФРН – 100 тис., в Франції – 40 тис.

Міграція в межах Європи, як і будь-яка міграція, має і позитивні, і негативні наслідки. Насамперед вона є взаємно вигідною як для держави, що приймає, так і для заробітчан: з одного боку, існує потреба європейських країн у дешевій і водночас кваліфікованій робочій силі; з іншого – громадян України приваблює вищий рівень життя населення в цих країнах (ВВП на душу населення в Україні 2006 р. становив 7,5 тис. дол. США, тоді як в Італії цей показник становив 29,8, в Іспанії – 28,4, в Португалії – 20,8, в Чехії – 21,2, в Польщі – 14,5) [81]⁴²⁸.

Переваги міжнародної трудової міграції проявляються у щорічних потужних фінансових надходженнях в Україну та окремі її регіони. Накопичені заробітчанами кошти сприяють прискоренню формування середнього класу і розвитку малого бізнесу в Україні. Приватні трансфери трудових мігрантів спрямовуються на забезпечення широкого спектру особистих потреб. Крім того, набувши досвіду за кордоном, трудові мігранти нерідко започатковують приватний бізнес, залучаючи до нього частину працездатного населення, чим зменшують напругу на вітчизняному ринку праці. Для українців зовнішня трудова міграція є школою бізнесу та ринкової поведінки, джерелом знань і вдосконалення професійних навичок [81]⁴²⁹.

За умов глобальної економічної кризи спостерігається зворотний процес: повернення назад великої кількості українських трудових мігрантів. Водночас загальні обсяги трудової еміграції з України в країни ЄС упродовж останніх кількох років не переставали зменшуватися, а

⁴²⁸ Європейський ринок праці і міграційна політика в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jobmarket.com.ua/news/Jobmarket_trends/384182.html>.

⁴²⁹ Там само.

навіть, навпаки, зростали, що призвело до таких негативних соціально-економічних наслідків для держави:

1. Погіршення демографічної ситуації в Україні через високу частку втрат населення. При цьому жителі сільських місцевостей і малих міст України їдуть працювати за кордон частіше, ніж жителі великих міст, через що села та периферійні райони поступово деградують.

2. Погіршення статево-вікової структури населення України. Більшість українських заробітчан – це люди працездатного віку 20–49 років. Як наслідок, у структурі населення зростає частка дітей, осіб пенсійного віку.

3. Еміграція економічно активної частки працездатного населення веде до значних втрат економічного потенціалу країни. За даними Державного комітету статистики, міграційними процесами охоплено близько 1,2 млн працівників. За оцінками Міністерства закордонних справ, ця цифра становить 2 млн осіб, за даними Міністерства праці – близько 3 млн осіб, за оцінками Інституту демографії НАН України – 2,7 млн осіб, а оцінки політиків перевищують офіційні дані і коливаються у розмірі 5–7 млн осіб.

4. Нестача на вітчизняному ринку праці висококваліфікованих фахівців. Попит на фахівців, зокрема лікарів, менеджерів, технічного персоналу, програмістів та інших, залишається незадоволений у багатьох європейських країнах. За останні 2-3 роки ця тенденція набула особливої виразності в нових державах – членах ЄС (Польщі, Чехії, Словаччини та ін.), для яких характерні великі втрати власних фахівців внаслідок зростання внутрішніх міграцій. Для країни, яка приймає, цілком економічно обґрунтованою є перевага одноразової та відносно недорогої інвестиції у готового фахівця порівняно з недешевим і тривалим процесом його підготовки. Цим пояснюється зацікавленість саме в освічених, кваліфікованих і перспективних працівниках з України.

5. Еміграція робочої сили за межі країни як наслідок існування неконкурентних робочих місць. Багато трудових мігрантів – це талановиті та перспективні молоді люди, які вдома не можуть отримати гідної оплати за свою працю та достойного робочого місця, що і стає причиною виїзду за кордон у пошуку кращих пропозицій [81]⁴³⁰.

Реальні потреби Європейського Союзу в іноземній робочій силі значно більші за офіційно встановлені квоти. Це і є основною причиною зростання кількості мігрантів із неврегульованим статусом. З усіх українських заробітчан легалізовано лише близько 500 тис., тобто це ті люди, які працюють в країнах Євросоюзу на легальних підставах, решту ж становлять нелегали.

Показовою є ситуація в Чехії, де на заробітках перебуває понад 400 тис. легальних і нелегальних українських трудових мігрантів, і ця цифра продовжує зростати. За останні п'ять років загальна кількість українців, які перебувають у цій державі тимчасово, зросла удвічі, а чисельність мігрантів, що постійно там проживають, зросла у чотири рази. Переважна більшість українців в Чехії працює в промисловості, на будівництві та на роботах, які не вимагають високої кваліфікації [380]⁴³¹. Чимало українців спочатку працює легально, а після закінчення трудових угод залишається в Чехії нелегально. А нелегальні заробітчани, як відомо, позбавлені права на соціальне забезпечення, часто не отримують гідної винагороди за працю, стають об'єктами дискримінації чи інших форм експлуатації.

З проблемою напливу українських робітників і втягування їх у нелегальні форми заробітку Чехія зіштовхнулася ще 2000 р. Одним із поширених методів незаконної міграції в Чехію є так звана клієнтська система, до нього вдалися половина українських мігрантів. Клієнтом

⁴³⁰ Європейський ринок праці і міграційна політика в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jobmarket.com.ua/news/Jobmarket_trends/384182.html>.

⁴³¹ Українська міграція до Чеської Республіки та Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrslovo.net/feed/25/4043.txt>>.

називають посередника між фірмою і мафією. Він забезпечує мігранта не лише робочим місцем, а й житлом. Роботодавець виплачує зарплату не працівникові-мігранту, а посередникові – “клієнту”, який залишає у себе приблизно половину плати. Здебільшого посередники змушені підкорятися системі через сплату частини суми мафії. Мафія захищає від посягань конкурентів, від контролю з боку чеської поліції, допомагає в оформленні документів і виконує роль “держави”, у тому числі в міграційних процесах [380]⁴³².

Водночас на підставі національного міграційного законодавства в Чехії запроваджена програма легального працевлаштування “Green Card”, проте жорсткі вимоги щодо оформлення документів створюють додаткові бар’єри, через що українцям “клієнтська система”, попри усі її недоліки, видається доступнішою. Зараз, аби легально працевлаштуватися в Чехії, українські мігранти можуть також скористатися проектом “Вибір кваліфікованих закордонних працівників” [380]⁴³³.

Європейські країни, що, як уже зазначалося, виграють від припливу легальної кваліфікованої робочої сили, не завжди готові поділитися можливостями своєї системи соціального забезпечення з трудовими мігрантами. Особливо болючою ця проблема є для людей старшого віку.

Попри те що ті з них, кому вдалося офіційно працевлаштуватися в країнах Євросоюзу, сплачують внески в зарубіжні страхові фонди, на практиці вони позбавлені відповідної допомоги у разі травми чи професійного захворювання. Роки, які вони працювали за кордоном, не враховуються в їх трудовий стаж, тому люди не можуть повною мірою розраховувати на належні виплати з фондів соціального страхування та соціального забезпечення.

⁴³² Українська міграція до Чеської Республіки та Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrslovo.net/feed/25/4043.txt>.

⁴³³. Там само.

Першою серед держав – членів ЄС назустріч Україні в розв’язанні проблеми нелегальної трудової міграції пішла Португалія. Підписана у Києві 14 лютого 2003 р. Угода про тимчасову міграцію громадян з України для роботи в Португалії (ратифікована Верховною Радою України в листопаді 2003 р.), виводить співпрацю двох країн в сфері міграції на цивілізований рівень і допоможе в майбутньому заблокувати нелегальні схеми постачання робочої сили. Державні органи обох країн працюють над узгодженням своїх законів щодо соціального забезпечення громадян. За офіційними даними, на території Португальської Республіки легально перебувають та працюють близько 70 тис. українських громадян. Вони достатньо добре там адаптувалися і загалом позитивно сприймаються суспільством. Це підтверджується як заявами високих посадовців, так і пересічних португальців, які відзначають високий освітній рівень і працелюбність українських робітників [224]⁴³⁴.

У підписанні міждержавної угоди з Україною щодо врегулювання ринку праці зацікавлена також Польща. Однак попередньо необхідно опрацювати багато питань, зумовлених сусідством наших держав і масштабами присутності українських трудових мігрантів у Польщі. На сьогодні у Польщі перебуває від 200 до 400 тис. українських працівників. Серед них переважають нелегали і лише 10% працюють легально [215]⁴³⁵.

Щоб поліпшити становище українців, які вже тепер працюють за кордоном, Україна укладає двосторонні міжнародні договори про працевлаштування та соціальне забезпечення своїх громадян і з іншими державами Євросоюзу, в яких зосередилася найбільша кількість українських заробітчан. Тривають переговори з Грецією, Іспанією Італією. Переговорний процес з Італійською Республікою розпочався ще в червні

⁴³⁴ Посольство України в Португальській Республіці. Публікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/portugal/>.

⁴³⁵ Посольство України в Республіці Польща. Публікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/poland>.

2001 р., коли міграція з України в Італію набула масового характеру. На розгляд італійської сторони було передано підготовлений проект міжурядової угоди про взаємне працевлаштування громадян та їх соціальний захист, проте Італія відразу обумовила підписання цієї угоди укладанням угоди про реадмісію та перенесла цю проблематику у формат переговорів України з Євросоюзом. Це, відповідно, ускладнило переговорний процес. Після підписання у червні 2007 р. угоди про реадмісію переговорний процес з Італією вдалося розблокувати. Італійська сторона підготувала новий проект угоди про співробітництво у галузі працевлаштування, в якому відображено останні зміни у міграційному законодавстві Італії від 2002 р. [223]⁴³⁶.

Досягти подібної домовленості з Німеччиною можна лише на підставі компромісу щодо працевлаштування кваліфікованої робочої сили з України. Водночас досягти домовленості з Францією про легалізацію українських трудових мігрантів наразі не вдалося [226]⁴³⁷.

Враховуючи недосконалість українського міграційного законодавства, масштаби української трудової міграції в держави – члени ЄС і її тенденцію до зростання після 2000 р., Європейський Союз запровадив низку заходів правового характеру для стримування потоку трудових мігрантів, зокрема, з України. До таких заходів належить Угода про реадмісію і Угода про спрощення візового режиму. Скажімо, Угодою про спрощення візового режиму визначено чіткий перелік загальних і велику кількість додаткових документів, необхідних для оформлення візи. Такий крок з боку ЄС є виправданим, бо сприяє, якщо не легалізації, то, принаймні, стримуванню міграційного потоку з нашої країни. Хоча теза про те, що чим суворіший в країні візовий режим, тим менше в ній

⁴³⁶ Посольство України в Італійській Республіці. Публікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/italy/>.

⁴³⁷ Посольство України в Французькій Республіці. Публікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/france/>.

нелегальних мігрантів і навпаки, не завжди справджується. За рівнем складності отримання візи традиційно перші місця в Європі посідає Італія (у консульстві з аплікантами проводять жорстку співбесіду, вимагають довідки про наявність нерухомості, про обіг грошових коштів на банківському рахунку тощо) [229]⁴³⁸. Найліберальнішою за візовими вимогами була Польща до вступу в Шенгенську зону [225]⁴³⁹: у консульстві можна було протягом одного дня оформити багаторазову візу на 6 місяців безкоштовно. Як бачимо, дві країни, які провадили зовсім різну візову політику, одержали майже однакову кількість українських заробітчан.

Тепер усі країни Шенгенської зони в межах спільної міграційної політики ЄС мають однакові візові вимоги, але водночас запроваджують власні оригінальні правила. Це можна продемонструвати на прикладі одноразової візи до 90 днів типу С (дає можливість на одноразовий в'їзд та перебування з метою приватних, туристичних, ділових поїздок та з іншою метою на термін до 90 днів), які висувають Чехія і Франція.

В обох випадках для отримання візи слід подавати такі документи загального характеру: заповнену візову анкету з кольоровими фотокартками; дійсний закордонний і національний паспорти; довідку з місця роботи про доходи або стан банківського рахунку; страховий поліс, який би покривав витрати на лікування у разі нещасного випадку [376]⁴⁴⁰.

Спираючись на внутрішньонаціональне законодавство, консульство Франції, на відміну від чеської сторони, вимагає низку додаткових документів: свідоцтво про шлюб, розлучення чи про смерть дружини/чоловіка та його ксерокопії. До основного переліку документів

⁴³⁸ Посольство України в Італійській Республіці. Публікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/italy/>.

⁴³⁹ Посольство України в Республіці Польща. Публікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/poland>.

⁴⁴⁰ Угода між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icps.com.ua/do_c/nl_ukr_20060911_0332.pdf.

французьке консульство включило квиток на літак чи автобус в обидва кінці або підтвердження його бронювання, підтвердження бронювання готелю на весь період перебування, а також резервації готелю в інших країнах, запланованих для відвідання [115]⁴⁴¹.

Щоб отримати одноразову візу в Францію, необхідно подати оригінал запрошення та його ксерокопію [115]⁴⁴². Для поїздок у Чехію оригіналу запрошення та копії недостатньо, необхідно подати документ про забезпечення житлом та про фінансове забезпечення заявника на території Чеської Республіки на весь період перебування, або довідку від курортної установи в Чеській Республіці про придбання курортної путівки, чи туристичний ваучер, або запрошення від чеського суб'єкта підприємницької діяльності з підтвердженням забезпечення житлом та фінансової спроможності заявника [116]⁴⁴³.

Французьке консульство при цьому зазначає, що наведений перелік документів є інформативним, і не виключає вимогу додаткових документів або проходження співбесіди. Не приймаються документи, надіслані поштою або факсом. Заявники повинні з'являтися особисто до візового відділу французького консульства з повним пакетом документів. Усі документи українською мовою повинні бути перекладені також французькою або англійською мовами [115]⁴⁴⁴.

Чеське консульство, відповідно до чинного закону ЧР "Про перебування іноземців на території Чеської Республіки", теж висуває низку застережень: віза короткострокового характеру не надає права на трудову або підприємницьку діяльність; робітники консульського відділу мають

⁴⁴¹ Консульський відділ Посольства Франції в Україні. – Доступний з < http://ambafrance-ua.org/france_ukraine/spip.php?article1088 >.

⁴⁴² Консульський відділ Посольства Франції в Україні. – Доступний з < http://ambafrance-ua.org/france_ukraine/spip.php?article1088 >.

⁴⁴³ Консульський відділ Посольства Чеської Республіки в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zagran.kiev.ua/article.php?new=183&idart=1833>.

⁴⁴⁴ Консульський відділ Посольства Франції в Україні. – Доступний з < http://ambafrance-ua.org/france_ukraine/spip.php?article1088 >.

право вимагати у заявників додаткові документи; прийняті заявки на візи розглядаються протягом 30 днів; закордонний паспорт має бути чинним протягом наступних 3 місяців з дати повернення заявника з шенгенської зони (відповідно до вказаних у заяві строків); адміністративні збори за вже оформлені візи, у випадку, якщо віза не буде використана в майбутньому з будь-якої причини, повертатись не будуть; усі документи, складені українською мовою, повинні бути перекладені чеською мовою офіційним перекладачем [116]⁴⁴⁵.

Цей порівняльний аналіз дає підстави для висновку про те, що українському громадянину потрапити в Шенгенську зону однаково важко як через французьке консульство, так і через чеське. Різниця полягає лише в тому, що, відповідно до французького законодавства, крім основних документів слід подати ще додаткові, в той час як Чеська Республіка наголошує на підтвердженні засобів для проживання на її теренах з метою уникнення можливості нелегального перебування трудових мігрантів після закінчення терміну дії короткострокової візи.

Не знаходить підтвердження на практиці і теза про скорочення терміну на розгляд клопотання про візу. У тексті Угоди про спрощення візового режиму йдеться про те, що рішення про видачу візи ухвалюється в загальному порядку протягом 10 календарних днів. У виняткових випадках термін ухвалення рішення може бути продовжений до 30 днів. Проте місяць на розгляд візової анкети не можна назвати “прогресом”.

Згідно з угодою. від сплати візового збору у розмірі 35 євро звільняються судді, члени офіційних делегацій, спортсмени, вчені і культурні діячі, журналісти, водії-далекобійники, члени поїздних і локомотивних бригад. На перший погляд, список некороткий. Однак для всіх цих категорій громадян поїздки в Європу є виконанням їх службових

⁴⁴⁵ Консульський відділ Посольства Чеської Республіки в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zagran.kiev.ua/article.php?new=183&idart=1833>.

обов'язків, а витрати на відрядження – проживання, дорогу, в тому числі, на візу, зазвичай оплачує роботодавець. А де ж “звичайні” громадяни? Заради справедливості варто зауважити, що деякі категорії громадян, які самостійно сплачують консульський збір, все ж потрапили до списку звільнених від сплати збору. Це школярі, студенти та аспіранти, які їдуть на навчання, а також пенсіонери. Однак не так уже багато українських пенсіонерів їздять відпочивати в країни Євросоюзу. А решта майже 90% українських громадян не можуть скористатися подібним “спрощенням візового режиму з ЄС” [173]⁴⁴⁶.

То ж чи стала Угода про спрощення візового режиму “проривом” України у відносинах з ЄС? На відміну від українських політиків і дипломатів, звичайні українські громадяни оцінюють ситуацію не так оптимістично. Разом з ратифікацією угоди її учасниками одночасно стали країни Східної Європи, які вступили в Шенгенську зону і долучилися до правового доробку ЄС та візової політики ЄС на правах членства, і, як наслідок, – українці навпаки відчули кардинальне посилення (а не спрощення) візового режиму. Саме через це позитивний ефект правових переваг від полегшення візових процедур з державами ЄС послабився. Це призвело до формування величезних черг на українсько-польському кордоні і стало своєрідним гальмівним фактором не тільки для трудових мігрантів з України в Польщу та в інші привабливі для українських заробітчаків країни, з якими Польщу тепер розділяли лише внутрішні кордони, а й для інших категорій український громадян.

З кожним роком країн, які українці можуть відвідувати без візи, стає усе менше. Сьогодні Європа розділена на дві частини – велику західну, населення якої має можливість вільно пересуватися, і маленьку східну, для мешканців якої поїздки за кордон стають з кожним роком дедалі

⁴⁴⁶ Міфи про Шенгенську зону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2008/1/29/70630.htm>.

складнішими. Українці опинилися у цій другій частині, яка віддалена від Європи візовою “стіною” [173]⁴⁴⁷.

Угоди про спрощення візового режиму були укладені з усіма країнами – сусідами Європейського Союзу, окрім Білорусі: з Російською Федерацією, Албанією, Молдовою, Чорногорією, Македонією, Боснією і Герцеговиною, Сербією. Угода про спрощення візового режиму ЄС з Російською Федерацією набула чинності у червні 2007 р., і це при тому, що РФ зберегла паритетний візовий режим з Європою [173]⁴⁴⁸. Це ще раз свідчить про те, що Угода про спрощення візового режиму з Європейським Союзом має досить асиметричний характер по відношенню до України.

Вільно подорожувати Європою можуть громадяни практично всіх латиноамериканських країн, рівень життя в яких такий самий, як в Україні, а то й нижчий, а легальних і нелегальних трудових мігрантів в Євросоюз вони постачають стільки ж, що й Україна. Постачальниками серед країн Латинської Америки, для яких діє безвізовий режим в Європу, опинилися Гондурас, Аргентина, Бразилія, Чилі, Гватемала, Коста-Рика, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Сальвадор, Уругвай, Венесуела.

Одним із пріоритетних для Європейського Союзу є питання протидії нелегальній міграції, воно розглядається у світлі Угоди про реадмісію. Європейські країни зацікавлені в розвитку співпраці з Україною у сфері імміграційної політики та створенні своєїрідної “буферної зони” на кордонах ЄС. Попри те що Україна теж є джерелом трудових мігрантів у Центральну і Західну Європу, переважно нелегальних, вона чудово підходить на роль гальмівного фактора для нелегальної міграції.

Наша держава знаходиться фактично на рубежі Європи з Азією, і завдяки прозорим російсько-українським кордонам потоки нелегалів

⁴⁴⁷ Міфи про Шенгенську зону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2008/1/29/70630.htm>.

⁴⁴⁸ Там само.

спрямовуються через українську територію з країн Азії до Західної Європи.

Проблему припливу нелегальних мігрантів з країн Азії можна вирішити шляхом запровадження візового режиму з країнами СНД. Проте побороти нелегальну міграцію через запровадження віз з країнами СНД, передусім з Росією, не вдасться, оскільки громадяни цих країн не належать до категорії нелегальних мігрантів у ЄС. Більшість нелегалів з Азії – це громадяни Індії, Пакистану, Бангладешу, Китаю. І хоч з усіма цими державами в Україні існує візовий режим, для нелегального перетину кордону візи чи взагалі будь-яких документів не потрібно.

Дехто дотримується думки, що запровадженню до безвізового режиму між Україною та ЄС перешкоджає неузгодженість візових списків України та ЄС. Тобто в Україні не повинно бути безвізового режиму з країнами, для яких передбачено візи в ЄС. Водночас Україна має безвізовий режим з усіма країнами СНД, окрім Туркменістану.

Вимога ЄС “відповідності візового списку України і списку ЄС” є безумовно дискримінаційною. Для порівняння візьмемо хоча б Хорватію, громадяни якої їздять всією Європою без віз, що не заважає Хорватії мати безвізовий режим поїздок з Росією, Сербією, Боснією, Македонією, для громадян яких ЄС є візовим [173]⁴⁴⁹.

Отже, міграційна політика ЄС стосовно України не є однозначною. Зокрема, позитивним моментом є те, що Євросоюз в ході діалогів з Україною докладає зусилля для того, щоб виробити прозору схему, за якою громадяни України, які вже перебувають на території ЄС, могли б легально працевлаштовуватися на теренах ЄС та в майбутньому суспільно

⁴⁴⁹ Міфи про Шенгенську зону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2008/1/29/70630.htm>.

інтегруватися, згідно з національними стратегіями розвитку держав – членів ЄС.

Водночас міграційна політика ЄС спрямована на недопущення збільшення розмірів міграційних потоків з третіх країн. Угода про спрощення візового режиму лише ускладнила процедуру отримання віз для українських громадян, в той час як громадяни Європейського Союзу звільнені від необхідності вироблення віз для поїздки в Україну на термін не більше 90 днів. Такий підхід має відверто асиметричний характер і діє не на користь Україні. Однак враховуючи те, що Україна взяла курс на євроінтеграцію, подібні поступки з її боку відіграють роль своєрідних бонусів, особливо в очах єврооптимістів, які підтримують можливість вступу України в ЄС. Тому будь-які дії в напрямі скасування подібного рішення внесли б дисгармонію у стосунки між Україною та Євросоюзом, а то й взагалі зняли б з порядку денного питання про запровадження безвізового режиму.

Об'єктивною перешкодою на шляху запровадження безвізового режиму між Україною та ЄС залишається нелегальна міграція. А угода про реадмісію, ставить Україну у ще більш не вигідне становище, оскільки нашій державі доводиться брати на себе витрати, пов'язані з реадмісією нелегальних мігрантів, які потрапляють через східний українсько-російський кордон.

6.2. Перспективи співпраці Україною та країн ЦСЄ в інноваційній сфері

Європейська інтеграція залишається головним і незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України. Правовою основою відносин між Україною та ЄС є Угода про партнерство та співпрацю (УПС) від 16

червня 1994 р., яка набула чинності 1 березня 1998 р. і започаткувала співпрацю з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань. 5 березня 2007 р. Україна та ЄС розпочали переговорний процес щодо укладення між ними нового рамкового договору. На період до його укладення чинність УПС щороку автоматично продовжується за взаємною згодою сторін.

У межах УПС визначено сім пріоритетних напрямів співпраці між Україною та ЄС: енергетика, торгівля та інвестиції, юстиція та внутрішні справи, наближення законодавства України до законодавства Євросоюзу, охорона навколишнього середовища, транспортна сфера, транскордонне співробітництво, співпраця у сфері науки, технологій та космосу [378]⁴⁵⁰.

В інноваційному аспекті співпраці з ЄС слід окреслити позитивні тенденції у діяльності українських установ і підприємств, що брали участь у рамкових програмах ЄС за пріоритетом ІКТ та отримали таку підтримку :

- Шоста рамкова програма (РП6) – подано 75 проектів, підтримано ЄК – 9 проектів (200 тис. євро);
- Сьома рамкова програма (РП7) – подано 28 проектів, підтримано ЄК – 4 проекти (4 млн. євро).

Європейський Союз є найбільшим донором України. Починаючи з 1991 р., загальний обсяг допомоги, наданої Україні в межах програми ТАСІС, макрофінансової та гуманітарної допомоги, перевищив 1 млрд. євро.

Обсяг прямих іноземних інвестицій в економіку України з країн ЄС станом на 1 січня 2010 р. становив 31,4 млрд дол. США, тобто 78,3% загального обсягу інвестицій. Головними країнами-інвесторами, на які припадає понад 77% загального обсягу інвестицій з ЄС, є Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Австрія та Сполучене Королівство. Важливим у сфері торгівлі послугами з ЄС залишається ІТ-сектор та outsourcing (закупівля із

⁴⁵⁰ Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством, 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_012.

зовнішніх джерел; позаштатні працівники; зовнішні закупівлі; доручення певних функцій підряднику; виконання завдання або частини діяльності підрядником), обсяги яких, попри світову фінансову кризу, зросли на 2,9% порівнянно з 2008 р. [43]⁴⁵¹.

Основні завдання України в інноваційній сфері окреслені у таких стратегічних проектах:

— Національна стратегія розвитку “Україна-2015”. (Розробник – громадсько-політичне об'єднання “Український форум”);

— Стратегія економічного розвитку України до 2020 р. (Розробник – Міністерство економіки України);

— Стратегія інноваційного розвитку України на 2009-2018 рр. та на період до 2039 р. (Розробник – Державне агентство України з інвестицій та інновацій);

— Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів. (Розробник – Комітет з питань науки і освіти Верховної Ради України) [114]⁴⁵².

Стратегія розвитку економіки України на період до 2020 р. обґрунтовує два варіанти сценарію і два етапи їх реалізації. На першому етапі – 2009–2012 роки – передбачено подолати наслідки фінансової кризи та досягти макроекономічної стабілізації і відновлення економічного зростання. Другий етап – 2013–2020 роки – період формування фундаментальних основ сталого розвитку, активізації реформ з подальшим закріпленням стабільно стійких темпів розвитку. Відповідно до цих етапів розраховано сценарні варіанти змін основних макроіндикаторів економіки України, зокрема, приріст ВВП (табл. 6.1).

⁴⁵¹ Відносини між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dik.gov.ua/node/27>.

⁴⁵² Лиськова Л.М. Інноваційна політика України в системі пріоритетів економічного співробітництва з Євросоюзом // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2005. - №5-6(22-23). – С. – 117. – С.112-115.

Таблиця 6.1.

Можливі варіанти приросту ВВП у період до 2020 р. (%)	
2013–2020 (у середньому за період)	
за інерційним сценарієм	за інвестиційно-активним
5,2	6,5

Джерело: Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів // Матеріали Парламентських слухань у Верховній Раді України від 17 червня 2009р. / за ред. проф. В. І. Полохала. – К. : Парламентське видавництво, 2009. – С. – 73. – 630 с. - ISBN 978-966-611-724-6.

Прогнозні оцінки інноваційного розвитку України засвідчують, що за умови провадження цілеспрямованої інноваційної політики, її узгодження з підприємницькою діяльністю, здійснення реальних кроків у напрямі реалізації структурних змін в економіці та технологічної модернізації виробництва прогнозні показники ВВП, наведені в табл. 6.4, навіть прийняті у другому, більш оптимістичному, сценарії, можна перевищити.

Основною проблемою для України є те, що не всі показники ЄІТ можна визначити за допомогою статистики, а інтерпретація деяких з них і методика їх розрахунків не завжди збігаються з міжнародними. Статистичної інформації, представленої Державним комітетом статистики України у розділі “Наука та інновації” недостатньо, комплексних показників науково-технічного та інноваційного розвитку нема. Ускладнень при розрахунках ІКТ можна уникнути, якщо використовувати практику світових розрахунків, базу даних Міжнародного телекомунікаційного союзу (International Telecommunication Union) та індексу розвитку ІКТ (ICT Developing Index).

Україна має можливість брати участь у багатьох міжнародних відкритих програмах. Частка України в міжнародній співпраці у сфері інноваційного розвитку дотепер залишається незначно. Однак, скориставшись своїми перевагами і виконавши перспективні завдання: Короткострокові – макроекономічна стабілізація та подолання наслідків

світової фінансової кризи, відновлення економічного зростання; Середньострокові – забезпечення умов для внутрішнього розвитку інноваційних потужностей, формування сталого розвитку на національному рівні; Довгострокові – міжнародна співпраця, утворення транскордонних кластерів із залученням громадського сектору, науки та бізнесу, вона зможе досягти успіху.

Для цього насамперед необхідно провести аналіз чинних програм, заручитись фінансовою підтримкою держави щодо їх часткового фінансування, зокрема, шляхом включення коштів до “захищених” статей бюджету, а відповідні трансфери не повинні обкладатися податками, як у виробничій діяльності.

Упорядкування потребують нормативно-правова база, перелік наукових об’єктів, що можуть бути використані у міжнародних проектах.

Удосконалювати нормативно-правову та нормативно-технічну базу розвитку інформаційного суспільства слід через кодифікацію чинного інформаційного законодавства та його гармонізацію із міжнародним правом.

Зовнішньоекономічну діяльність України слід переорієнтувати на високотехнологічний експорт і скоротити частку продажу за кордон сировинних ресурсів. Політика держави щодо стимулювання експорту високотехнологічної продукції має бути більш активною та цілеспрямованою.

Вирішення проблем захисту інтелектуальної власності повинно відбуватися за суворого дотримання міжнародних угод у цій галузі. Основним напрямом удосконалення має стати підтримка державою

патентування та впровадження механізмів захисту інтелектуальної власності [96]⁴⁵³.

Національна інноваційна стратегія, насамперед передбачає структурні реформи на шляху розвитку інформаційного суспільства. Не можна розривати структурний зв'язок у сфері соціально-економічного життя країни: державне управління та мікроекономіка мають корелюватись з розвитком освіти, культури, демократичних цінностей у суспільстві, охорони здоров'я.

Суттєвих змін потребує податкова та митна політика, зокрема, зниження тарифів, послаблення нетарифних бар'єрів для продукції у сфері ІКТ, що не виробляється в Україні. Доцільно запропонувати тимчасовий режим податкових пільг і канікул для індустрії ІКТ.

Змін макроекономічного управління на рівні також потребують форми і методи державного регулювання та управління індустрією ІКТ.

6.3. Міжрегіональна економічна співпраця як чинник інтеграції України до ЄС

Інтеграція в ЄС проголошена пріоритетом зовнішньої політики нашої держави. Ще 1998 р. затверджено “Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу”, якою передбачено формування і здійснення регіональних програм співпраці з ЄС, як невід’ємних складових Національної програми інтеграції України до Європейського Союзу [357]⁴⁵⁴.

⁴⁵³ Інноваційний розвиток економіки та напрямки його прискорення: Наук. доп. / Ю. М. Бажал, І. В. Оdotюк, М. С. Данько, О. О. Лапко, В. П. Александрова. – К. : Ін-т екон. прогнозування, 2002. – 80 с.

⁴⁵⁴ Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, затвердженої Указом Президента України № 615/98 від 11.06.98р. та змінами № 587/2000 від 12.04.2000р. // Політика і час. – 2000. – №3–4. – С.40–52.

У розділі 7 стратегії, який називається “Регіональна інтеграція України”, зазначено, що “практичне здійснення інтеграційного процесу можливе лише за умови доповнення загальноєвропейського виміру співпраці регіональною інтеграцією... Враховуючи важливу для ЄС тенденцію, висловлену в гаслі “ЄС: від Союзу країн до Союзу регіонів”, даний напрям набуває особливого значення” [357]⁴⁵⁵. І далі “Регіональна інтеграція передбачає встановлення і поглиблення прямих контактів між окремими регіонами України та державами членами і кандидатами у члени ЄС”. Стратегія передбачає “поступове перенесення основної ваги інтеграційного процесу з центральних органів виконавчої влади на регіони, до органів місцевого самоврядування, територіальних громад і, зрештою, якнайширшого залучення громадян України” [357]⁴⁵⁶.

Однак, терміни “співпраця регіонів”, “інтеграція регіонів” не є синонімами. Інтеграція є складнішою формою взаємодії, наслідком якої є синергічний ефект [53, с. 6]⁴⁵⁷. Отже, міжрегіональну співпрацю слід вважати етапом, що передує зародженню інтеграційних процесів у регіоні.

Міжрегіональна співпраця – це відносини, які налагоджують між регіонами в сферах економіки, політики, культури, освіти, охорони природи тощо. Учасниками міжрегіональної співпраці в зовнішньоекономічній діяльності є регіони, як частини різних країн.

Отже, регіон, як функціональна одиниця зовнішньоекономічної діяльності держави чи світової економічної системи загалом – це конкретна територія з ознаками регіонального управління, яка фактично інтегрує зовнішньоекономічний потенціал своїх структурних елементів.

⁴⁵⁵ Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, затвердженої Указом Президента України № 615/98 від 11.06.98р. та змінами № 587/2000 від 12.04.2000р. // Політика і час. – 2000. – №3–4. – С.40–52.

⁴⁵⁶ Там само.

⁴⁵⁷ Гонта О.І. Організаційно–економічні аспекти інтеграції прикордонних регіонів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" / О.І. Гонти. – К., 2000. – 20 с.

Він характеризується ознаками самоуправління та відносною економічною самостійністю, хоча, як складова держави, підпорядковується їй у своїх діях.

В управлінні міжрегіональною співпрацею виокремлюється чотири рівні:

- міжнародний (реалізується політика загальноєвропейських інтересів);
- міждержавний (національні інтереси узгоджуються з загальноєвропейськими);
- регіональний (реалізується національна політика співпраці з урахуванням інтересів регіону);
- локальний (конкретні відносини між суб'єктами регіонів [172, с. 547]⁴⁵⁸).

Основними суб'єктами міжрегіональної співпраці є органи самоврядування і місцевої державної адміністрації двох чи більше сусідніх держав. Укладаючи між собою регіональні угоди, вони намагаються створити сприятливі умови для використання всіх потенційних можливостей прискорення соціально-економічного розвитку своїх територій .

Правове поле передбачає такі умови укладання міжрегіональних угод:

- 1) локальні об'єднання можуть укладати угоди про співпрацю виключно в межах повноважень, які закріплені за ними внутрішнім правовим законодавством;
- 2) повага до демократичних процедур локального об'єднання;
- 3) угода про співпрацю не може порушувати норм державного законодавства;
- 4) повага до міжнародних зобов'язань держави.

⁴⁵⁸ Мікула Н. Організаційно-економічне забезпечення транскордонної співпраці / Н. Мікула // Матеріали міжнародного конгресу українських економістів "Україна в XXI столітті: концепції та моделі економічного розвитку" (Львів, 4 лютого, 2000). – Львів, 2000. – С. 546–549.

Роль і значення окремих населених пунктів чи окремих підприємств регіону у цих процесах залежать від їх зовнішньоекономічного потенціалу. Як свідчать статистичні відомості про експортно-імпорتنі операції окремих підприємств і населених пунктів, за рівномірного розподілу експортних ресурсів територією регіону найбільша кількість зовнішньоторговельних угод здійснюється за участю підприємств найбільших поселень, імпорту товарів і послуг розподіляється так само. Отже, доходи від зовнішньоекономічних операцій надходять, здебільшого, на відтворення виробництва, в тому числі експортного, переважно великих міст. Ієрархічність проявляється у "відтягуванні" зовнішньоекспортного потенціалу певними пунктами завдяки позитивному впливу низки чинників (вигідності економіко-географічного розташування, демографічних особливостей території).

Зовнішньоекономічна система регіону включає в себе всі зовнішні функціональні пункти і їхні зовнішньоекономічні зв'язки. Ця система є сукупністю пов'язаних елементів, до яких належать передусім суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності (незалежні або підпорядковані підприємства та організації, інші юридичні та фізичні особи), які представляють різні галузі регіональної господарської системи і безпосередньо здійснюють торговельні та інші зовнішньоекономічні зв'язки. Реалізацію цих зв'язків забезпечують так звані функціональні підрозділи зовнішньоекономічної системи регіону: органи митного, правового, екологічного контролю, інформаційного забезпечення тощо. Загальну координацію функціонального процесу забезпечує інформаційно-координаційний центр зовнішньоекономічної системи регіону, ядром якого є відповідний відділ обласної держадміністрації. Концептуально спрямова-

ність зовнішньоекономічної системи визначається на національному рівні [162, с. 182–194]⁴⁵⁹.

Особливу роль у міжрегіональній співпраці відіграє кордон, який водночас виступає і як розмежувальна лінія (регіони, що співпрацюють, є частинами різних держав, і розділених кордоном), і як контактна зона (саме наявність кордону визначає необхідність спільних дій, спрямованих на його облаштування).

Кордон як розмежувальна демаркаційна лінія між різними політико-інституційними системами виконує такі функції:

- 1) юридичну – лінія кордону чітко делімітує територіальні суб'єкти до юридичних контактів і до державного законодавства;
- 2) контрольну – кожний перетин кордону пов'язаний з контролем держави;
- 3) монетарну – контрольна функція супроводжується з прийняттям митних правил, що забезпечують адаптацію чинних монетарних правил у країні в'їзду [148, с. 196]⁴⁶⁰.

Кордон як контактна зона як фактор взаємодії є не лінією, а функціональним простором, посередницьким елементом між різними суспільними групами, що впливає на організацію простору і глобального управління, враховуючи соціокультурні та інші фактори

Властивості кордону як лінії розмежування і як контактної смуги реально дуже часто переплітаються, а їх значення змінюється залежно від конкретних історичних обставин.

Традиційно кордон сприймається як розмежувальна лінія. Це тісно пов'язано із історичним розвитком історії. Наприклад, властивість кордону як бар'єра була історично зумовлена у XVIII ст. утворенням національних

⁴⁵⁹ Медведев А. Внешнеэкономическая система региона / А. Медведев. – СПб. : Изд-во СПБИЭИ, 1999. – 334 с.

⁴⁶⁰ Луцишин Н. Економічні аспекти бар'єрного ефекту кордону – теоретичний підхід / Н. Луцишин // Регіональна економіка. – 2001. – №1. – С. 194–203.

держав. З часом кордон почав сприйматися як фільтр, що є посередником між багатьма політичними та економічними системами. У сучасному світі кордон дедалі більше набуває ознак відкритості з характерним функціональним домінуванням зв'язків, а не розмежуванням між численними політичними та інституційними системами. Саме ця модель втілена у проекті Європи без кордонів. Відкритий кордон змінює ставлення до міжрегіональної співпраці. З такої ситуації починає формуватися стратегія, спрямована на подолання кордонних бар'єрів і пожевлення відносин між регіонами різних держав.

Концепція кордону як контактної смуги слугує підґрунтям для теоретичних гіпотез, спрямованих на подолання кордонів через систему контактних ареалів (Ratti and Reichman, 1993) [494]⁴⁶¹. Існує два підходи до подолання існуючих бар'єрів та кордонних ефектів, які ґрунтуються на теорії міжнародної мікро- та макроінтеграції. Перший, мікроекономічний підхід, вивчає кордон через аналіз стратегічної поведінки суб'єктів господарювання і базується на теорії промислової організації (Ratti, 1992) [493]⁴⁶²; другий має мезоекономічний характер і визначає роль кордону через специфічний підтримувальний простір, чи середовище.

Інтерпретуючи функції кордону через просторовий аналіз, тобто на мезорівні, Р.Ратті стратегію "життєвого" простору підприємства визначає у двох функціональних вимірах;

1) "простір для виробництва" фірми визначається територіальним поділом праці (на основі теорії сегментації). Підприємство, що бере участь у виробничій кооперації, організовує своє виробництво, зберігаючи технологічні, економічні та соціокультурні характеристики, які є специфічними для даної галузі та регіону.

⁴⁶¹ Ratti R. Theory and Strategy of Border Areas Development / Ratti R., Reichman S. (Eds.) // IRE. – Bellinzona, 1981. – P. 347–376.

⁴⁶² Ratti R. The Study of Spatial Effects of the Border: an Overview of Different Approaches / R. Ratti // NETCOM. – 1990. – P. 42–50.

2)"ринковий простір" визначається місцем підприємства на різних ринках (кількість, інтенсивність та структура поставок на ці ринки) [493]⁴⁶³.

Інтерпретуючи функції кордону через просторовий аналіз, тобто на мезорівні, Р.Ратті стратегію "життєвого" простору підприємства визначає у двох функціональних вимірах;

3)"простір для виробництва" фірми визначається територіальним поділом праці (на основі теорії сегментації). Підприємство, що бере участь у виробничій кооперації, організовує своє виробництво, зберігаючи технологічні, економічні та соціокультурні характеристики, які є специфічними для даної галузі та регіону.

4)"ринковий простір" визначається місцем підприємства на різних ринках (кількість, інтенсивність та структура поставок на ці ринки) [493]⁴⁶⁴.

Однак Н. Луцишин вважає, що недостатньо мати справу лише із внутрішніми чи зовнішніми стратегічними аспектами розвитку підприємства. Тому пропонує третій функціональний простір – "сприятливе середовище" яке охоплює три етапи доконкурентних відносин: привілейовані відносини на організаційному рівні факторів виробництва (капіталу, інформації, технології, трудових ресурсів тощо); стратегічні відносини підприємства з його партнерами, постачальниками чи клієнтами (привілейований обмін інформацією, співпраця, партнерство, альянс, часткова інтеграція); стратегічні відносини з громадськими організаціями, політичними партіями, іншими товариствами [148, с. 201–203]⁴⁶⁵.

⁴⁶³ Ratti R. The Study of Spatial Effects of the Border: an Overview of Different Approaches / R.Ratti // NETCOM. – 1990. – P. 42–50.

⁴⁶⁴ Там само.

⁴⁶⁵ Луцишин Н. Економічні аспекти бар'єрного ефекту кордону – теоретичний підхід / Н. Луцишин // Регіональна економіка. – 2001. – №1. – С. 194–203.

На рис. 4.2. схематично зображені просторово-функціональні відносини підприємства, що визначається стратегічним простором [148]⁴⁶⁶. Своєю чергою, стратегічний простір підприємства залежить від впливу багатьох факторів:

- дві характеристики кордону (бар'єр чи контакт) впливають у визначальний спосіб на стратегічний простір підприємства, особливо його сприятливе середовище;

- переважання сепараційного фактора обмежує можливість формування реального сприятливого середовища у регіоні. Часто існування цього типу середовища сильно залежить від політики національних держав;

- при домінування факторів економічної, соціальної чи культурної близькості кордон може служити корисним фактором формування сприятливого середовища.

Із створенням реального простору ЄС, стратегія відкритого кордону є найбільш ефективним шляхом подолання перешкод і невизначеності у відносинах між державами та їхніми регіонами.

Одним із видів міжрегіональної співпраці є транскордонна співпраця. Необхідними передумовами для налагодження транскордонної співпраці є наявність державного кордону в регіоні та прагнення держав-сусідів до співпраці на регіональному рівні, адже транскордонне співробітництво – це спільні дії територіальних органів влади держав-сусідів, спрямовані на посилення та розвиток добросусідських відносин між ними, які реалізуються шляхом укладення міжрегіональних угод та домовленостей [24]⁴⁶⁷. Внаслідок таких спільних дій налагоджуються транскордонні зв'язки в галузях політики, економіки, охорони навколишнього середовища, освіти,

⁴⁶⁶ Луцишин Н. Економічні аспекти бар'єрного ефекту кордону – теоретичний підхід / Н. Луцишин // Регіональна економіка. – 2001. – №1. – С. 194–203.

⁴⁶⁷ Беленький П.Ю. Підходи до формування концепції транскордонного співробітництва області / П.Ю. Беленький, Н.А. Мікула // Проблеми транскордонного співробітництва. – Львів : ІРД НАЛІУ, 1995. – С. 4–13.

культури, демографічного регулювання, інших сферах в межах визначеного транскордонного простору – території, яка охоплює два або більше регіони прикордонних держав і об'єднує їх за певними економіко-географічними або соціально-історичними ознаками.

Прикордонні регіони відкритих демократичних країн виконують особливу роль у міжрегіональній співпраці. Пов'язано це з тим, що вони характеризуються вищою за внутрішні регіони активністю у міжнародному поділі праці яка детермінується багатьма чинниками: геополітичним, транспортно-географічним, економічним, соціальним та етнокультурним, природно-рекреаційним, екологічним.

Дія цих чинників визначає специфічні особливості та функції, які притаманні прикордонним регіонам. Основними із них є такі:

1. Функція забезпечення національної безпеки. Мається на увазі не лише військово-політичний аспект національної безпеки, а й економічний, екологічний, санітарний та інші. Реалізація цієї функції в прикордонному регіоні здійснюється через діяльність військової, прикордонної, митної, карантинної та інших державних служб.
2. Транзитна функція пов'язана із особливим економіко-географічним положенням прикордонного регіону. Вона реалізується, як правило, в транспортних вузлах і полягає в управлінні та технічному обслуговуванні транзитних пасажиро- та вантажопотоків, що перетинають кордон, а також у наданні послуг зі зберігання та переробки експортно-імпортних вантажів, їх обробки, сортування пакування тощо.
3. Компенсаційна функція базується на використанні різниці у структурі, напрямках і рівні розвитку природо-ресурсного і демографічного потенціалів і господарства регіону. Проявляється у переміщенні робочої сили, певних товарів і послуг між цими

регіонами. Внаслідок взаємного задоволення нереалізованих потреб і досягається компенсаційний ефект.

4. Адаптаційна функція полягає в більш активному порівняно з іншими типами регіонів запровадженні технологічних, організаційних та інших інновацій, що зумовлено безпосередніми контактами прикордонного регіону із зарубіжжям. Найбільш ефективно ця функція реалізується у регіонах які межують із більш розвиненими країнами.
5. Проблемно-реалізаційна функція полягає у суспільному, скоординованому вирішенні економічних, екологічних, Етнокультурних та інших проблем прикордонних регіонів суміжних країн [214]⁴⁶⁸.

Отже, транскордонна співпраця це – специфічна сфера реалізації міжнародних відносин на регіональному рівні, яка, охоплюючи всі загальні їхні форми, вирізняється необхідністю і можливістю більш активного їх використання, а також наявністю спільного кордону, необхідністю його облаштування і, відповідно, потребою спільного вирішення проблем екологічної безпеки, більш широкого взаємного спілкування населення сусідніх держав та значно вищим навантаженням на соціально-економічну інфраструктуру [24; 70, с. 55 – 59; 72]⁴⁶⁹.

⁴⁶⁸ Підгрушній Г. Розвиток прикордонних регіонів України в контексті транскордонного співробітництва / Г. Підгрушній, Ю. Качаєв // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Проблеми та перспективи транскордонного співробітництва в аспекті процесів європейської інтеграції. Щорічник наукових праць / під ред. М. Долішнього. – Луцьк : Вежа, 2000. – Вип. XIII. – С. 215–216.

Після вступу до ЄС нових членів в межах України як регіон транскордонної співпраці виокремлюється Західний соціально-економічний регіон. Він охоплює Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Рівненську, Тернопільську, Чернівецьку область. Процес формування регіону був підтверджений підписанням в жовтні 2001 р. Угоди про організаційні та соціально-економічні засади розвитку співпраці Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської та областей в галузях господарського комплексу Західного регіону України на засадах використання сучасних досягнень науки і техніки, взаємовигідної кооперації

Угода про організаційні та соціально-економічні засади розвитку співпраці Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської та Чернівецької областей в галузях господарського комплексу Західного регіону України на основі використання сучасних досягнень науки і техніки, взаємовигідної кооперації. – Від 26 жовтня 2001 року.

⁴⁶⁹ Беленький П.Ю. Підходи до формування концепції транскордонного співробітництва області / П.Ю. Беленький, Н.А. Мікула // Проблеми транскордонного співробітництва. – Львів : ІРД НАЛІУ, 1995. – С. 4–13 ; Долішній М. Регіональні основи транскордонного співробітництва / М. Долішній, П.

За визначенням Комісії Європейського Союзу (ЄС) з питань регіональної політики, транскордонне співробітництво – це спільні дії, спрямовані на посилення та розвиток добросусідських відносин між територіальними органами влади через укладання відповідних угод і домовленостей. Транскордонне співробітництво здійснюється в межах компетенції територіальних органів влади, які виконують свої функції в межах визначеної території та внутрішнього законодавства кожної держави. Суб'єктами транскордонного співробітництва є органи територіальної влади, галузеві департаменти, громадські організації, господарські формування та громадяни регіонів транскордонного простору [492]⁴⁷⁰.

Транскордонна співпраця є одним із пріоритетних завдань Ради Європи, виконання якого сприяло подоланню державного кордону як соціального, господарського, інфраструктурного та культурного бар'єрів. Це засіб, за допомогою якого прикордонні регіони чи органи територіального самоврядування об'єднують свої зусилля з метою розв'язання спільних проблем.

За М. Максимчуком, транскордонний регіон – це сукупність адміністративно територіальних утворень, що тяжіють до кордону між державами і мають вигідні умови для розвитку транскордонної співпраці [152]⁴⁷¹. Однак обов'язковою ознакою транскордонного регіону слід визнати системну цілісність, адже інтеграційні процеси можуть розвиватися лише в середовищі, що володіє ознаками системної цілісності. Саме факторами регіональної цілісності (просторової,

Беленький // Регіональна економіка. – 1996. – № 1–2. – С. 50–59 ; Долішній М. Транскордонне співробітництво та спеціальні економічні зони / М. Долішній, П. Беленький, Н. Мікула // Матеріали міжнародної конференції "Проблеми створення та управління в ВЕЗ". – Чернівці, 1996.

⁴⁷⁰ Praktyczny Pzewodnik Wspolpracy Transgranicnej // European Union, Regional Policy and Cohesion, PHARE, A–D. – Wyd. drugie. – 1997. – P. 2–4.

⁴⁷¹ Максимчук М.В. Особливості соціально–економічного розвитку прикордонних територій (на прикладі Львівсько–Жешувського транскордонного регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" / М.В. Максимчук. – Львів, 1998. – 16 с.

історичної та соціально-економічної) зумовлена внутрішня необхідність підтримки зв'язків між прикордонними регіонами. Соціально-економічна цілісність є лише частковою, оскільки регіони – складові все ж входять до складу різних країн.

Головними передумовами соціально-економічного розвитку транс-кордонного мезорегіону є положення його адміністративно-територіальних компонентів у системі прикордонних територій держав – учасниць транскордонної співпраці із відповідним рівнем соціально-економічного розвитку та ступенем розвиненості прикордонної інфраструктури і місця, яке посідає регіон загалом за показниками соціального та економічного розвитку. Водночас слід враховувати такі засадничі передумови:

а) історично-географічні – спільна історична спадщина часто супроводжується подібністю географічних передумов;

б) політичні – транскордонна співпраця є важливою складовою європейської політичної інтеграції;

в) господарські – необхідність економічної активізації прикордонних регіонів разом з очікуваними економічними вигодами;

г) соціальні передумови – налагодження автентичних міжособистісних стосунків разом з повагою та збереженням культурних відмінностей прикордонних регіонів, що взаємодіють у розвитку транскордонної співпраці на регіональному рівні можна виділити чотири етапи [149]⁴⁷²:

1) ознайомлення і налагодження зв'язків – партнери досліджують прикордонні регіони, зближуються з інституційними структурами в межах обох країн, визначають переваги та напрями співпраці;

2) визначення стратегії розвитку – визначають можливо переваги і недоліки співпраці та окреслюють території для діяльності;

⁴⁷² Луцишин П. Європейський вибір України та розвиток транскордонного співробітництва / Луцишин П., Клімонт Д., Луцишин Н. // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Проблеми та перспективи транскордонного співробітництва в аспекті процесів європейської інтеграції. Щорічник наукових праць / під ред. Долішнього М. – Луцьк : Вежа, 2000. – Вип. XV. – С. 25–30.

3) розробка і забезпечення програм транскордонного розвитку – вимагає створення інституційних структур, які організовуватимуть співпрацю на локальному чи регіональному рівнях своїх країн, а також в інтересах субрегіонального об'єднання. Нерідко створюються секретаріати, які виконують координаційні і виконавчі функції;

4) наставництво та оцінка.

Дослідження міжрегіональних зв'язків України із країнами Центральної та Східної Європи. Обґрунтування тим, що країни знаходяться в єдиному геоекономічному та геополітичному ареалі, а необхідність поглиблення співпраці між цими країнами визначається двома групами чинників: зовнішніх і внутрішніх.

До зовнішніх чинників належать: геополітичні (загроза виникнення лінії поділу в Європі внаслідок розширення ЄС), геоекономічні (прискорення процесів глобалізації і регіоналізації, реалізація транс'європейських проєктів).

До внутрішніх – політичні (зміна сценарію економічних реформ у напрямі наближення до членства в ЄС, демонополізація зовнішньоекономічної сфери, збільшення тиску конкурентного середовища); соціальні (зміна суспільної думки і стандартів життя населення).

Вплив цих чинників детермінує двовекторну спрямованість зовнішньоекономічної діяльності України: по-перше, орієнтація на вступ до ЄС, по-друге, поглиблення співпраці в регіоні Центрально–Східної Європи. Водночас повинен відбуватись перехід від імпортозаміщувальної до експортоорієнтованої стратегії з переважанням інвестиційної форми співпраці.

На сучасному етапі розвитку інтеграції в Європі важко переоцінити значення міжрегіональної співпраці. Із вступом Польщі, Угорщини та

Чеської Республіки до Європейського Союзу західний кордон України став зовнішнім кордоном ЄС. І саме участь в різних формах співпраці на регіональному рівні дозволить Україні бути залученою, хоча й опосередковано, до європейських інтеграційних процесів.

6.4. Аналіз взаємодії факторів підвищення інноваційного потенціалу країн Центрально–Східної Європи

Формування конкурентоспроможної моделі економіки, що базується на знаннях та новітніх технологіях, визнано стратегічною метою розвитку держав – членів ЄС на найближче десятиріччя. Основними чинниками конкурентоспроможності країни є науково-технологічний потенціал, здатність національної економіки продукувати та впроваджувати інновації, висококваліфіковані людські ресурси вважаються у сучасному світі. Емерджентні ринки ЦСЄ перебувають на стадії активного розвитку національних інноваційних систем.

Найбільш інноваційною у світі визнано економіку Швеції. Німеччина, Франція та Велика Британія залишаються найбільшими реципієнтами коштів, призначених для інноваційної діяльності: на них припадає близько двох третин усіх видатків ЄС. Проте середньорічні темпи зростання витрат у цих країнах ледь перевищує 2%, що навіть менше за аналогічний показник для ЄС-27. Водночас витрати на НДДКР у таких країнах ЦСЄ, як Польща, Словаччина, Угорщина, Болгарія, Чехія, щорічно зростають. Сукупний обсяг витрат на НДДКР у цих країнах у 2008 р. становив 7 324 млн євро, або 2,6% бюджету фінансування досліджень та розробок у країнах ЄС [483]⁴⁷³. Витрати на НДДКР Румунії у перші десятиліття ХХІ ст. зростали щорічно у середньому більш ніж на 20%.

⁴⁷³ Official data of Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat>.

Середньорічний темп зростання витрат на НДДКР у більшості країн ЦСЄ у декілька разів перевищують темпи зростання ВВП, що свідчить про пріоритетність інноваційного напрямку розвитку економік. (рис. 6.1.).

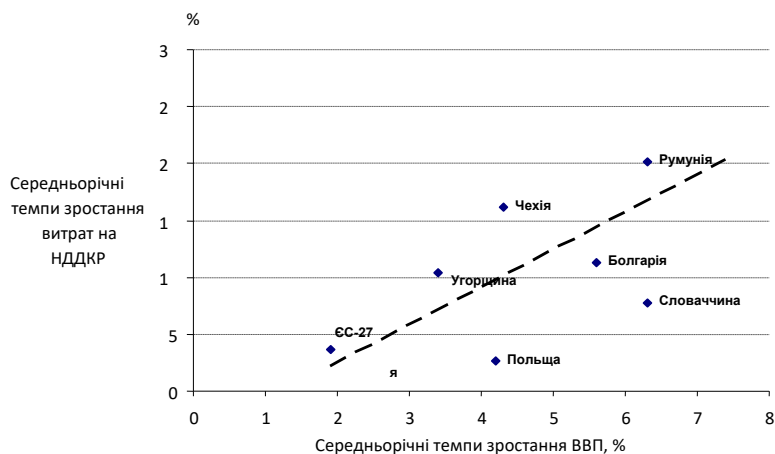

Рис. 6.1. Середньорічні темпи зростання витрат на НДДКР та ВВП у країнах ЦСЄ протягом 2001-2008 рр., % [483]⁴⁷⁴

Попри те, що частки видатків на інноваційну діяльність у сукупному обсязі ВВП поступово зростали, жодна з країн ЦСЄ 2008 р. не досягла середньоєвропейського рівня за цим показником [482]⁴⁷⁵ (рис. 6.2.).

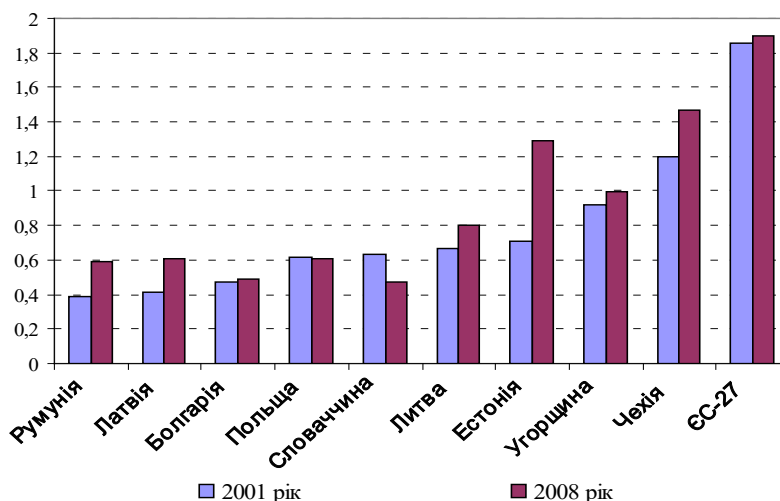

Рис. 6.2 Динаміка частки витрат на НДДКР у ВВП країн ЦСЄ протягом 2001-2008 рр., % [482]⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ Official data of Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat>.

⁴⁷⁵ OECD Statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.oecd.org/statsportal/0,3352,en_2825_293564_1_1_1_1_1,00.html.

⁴⁷⁶ Там само.

У загальному обсязі ВВП 2008 р. найвищою буда частка видатків на НДДКР Чехії, - 1,47%, середньоєвропейський індикатор становив 1,9%. Основним реципієнтом інвестицій на інноваційну діяльність в ЄС залишається підприємницький сектор: 47,9% у країнах ЦСЄ проти 63,7% загалом у співтоваристві. Близько 27% (ЦСЄ) та 13,5% (ЄС-27) сукупних витрат на інновації припадає на державні підприємства, які виготовляють продукцію не для широкого вжитку: на заклади вищої освіти та науково-дослідні інститути – 24,1% (ЦСЄ) та 21,9% (ЄС-27) відповідно [483]⁴⁷⁷.

Ефективність функціонування інноваційних систем країн ЦСЄ можна оцінити на підставі аналізу складових індексу інноваційності, який визначається для країн ЄС та інших провідних держав світу (табл. 6.2).

За індексом інноваційності національної економіки між країнами ЦСЄ та країнами – інноваційними лідерами спостерігається значний розрив. Ступінь інноваційності країн-лідерів у декілька разів перевищує аналогічний показник економік країн ЦСЄ.

Таблиця 6.2.

Динаміка ступеня інноваційності деяких країн ЦСЄ
протягом 2004-2008 рр

Країна	2004	2005	2006	2007	2008	Місце у рейтингу (2008)
Чехія	0,344	0,346	0,368	0,392	0,404	15
Болгарія	0,172	0,174	0,178	0,206	0,221	27
Угорщина	0,266	0,273	0,287	0,305	0,316	21
Польща	0,264	0,272	0,282	0,293	0,305	23
Румунія	0,209	0,205	0,223	0,249	0,277	25
Словаччина	0,257	0,273	0,298	0,299	0,314	22

Джерело: European Innovation Scoreboard [443]⁴⁷⁸

Останніми роками завдяки реалізації національних програм інноваційного розвитку та побудови інформаційного суспільства,

⁴⁷⁷ Official data of Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat>.

⁴⁷⁸ European Innovation Scoreboard 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.proinnoeurope.eu/admin/uploaded_documents/European_Innovation_Scoreboard_2008.pdf.

ефективного використання факторів науково-технологічного потенціалу, інноваційний потенціал країн ЦСЄ зміцнюється.

Вагомим чинником інноваційності країн ЦСЄ є науковий персонал. Частка наукових кадрів у загальній кількості населення країн ЦСЄ щорічно зростає (табл. 6.3). Румунія та Чехія демонструють високі темпи нарощування наукового персоналу, що в декілька раз перевищують аналогічний середньоєвропейський показник [483]⁴⁷⁹.

Майже не зазнала змін частка наукових кадрів у населенні країни Польщі, а в Словаччині працівників, які формують науковий персонал національної економіки, навіть стало менше. Це свідчить про надмірну тяглість трансформаційного періоду в цих економіках та суттєві втрати науково-технологічного потенціалу.

Таблиця 6.3.

Динаміка наукового персоналу країн ЦСЄ протягом 1998-2008 рр.

Країна	Науковий персонал ¹			Науковці та інженери ²			Випускники ³		
	2000	2008	Зміна, %	1998	2008	Зміна, %	1998	2008	Зміна, %
Болгарія	29,7	31,0	4%	-	3,6	-	5,5	8,6	56%
Чехія	31,5	37,1	18%	3,4	3,7	9%	4,6	8,2	78%
Угорщина	29,6	33,2	12%	3,4	4,0	18%	5,0	5,1	2%
Польща	25,1	33,4	33%	2,9	5,6	93%	4,9	11,1	127%
Румунія	18,4	23,8	29%	-	4,2	-	4,5	10,3	129%
Словаччина	28,6	32,0	12%	3,3	3,1	-6%	4,3	10,2	137%
ЄС-27	34,0	39,8	17%	-	5,5	-	8,8	13,2	50%

Джерело: Official data of Eurostat [Electronic resource]. – Mode of access: <http://ec.europa.eu/eurostat>

Примітки: ¹ – частка наукових кадрів у загальній кількості зайнятих, %;

² - кількість науковців та інженерів на 1000 осіб.;

³ - кількість випускників технічних та інженерних спеціальностей на 1000 осіб, у віці 20-29 років.

Усім країнам ЦСЄ не вдалося досягти середньо-європейського рівня за кількістю випускників інженерно-технічних, гуманітарних спеціальностей. (13,2 випускників на 1000 осіб.), (рис. 6.4.).

⁴⁷⁹ Official data of Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat>.

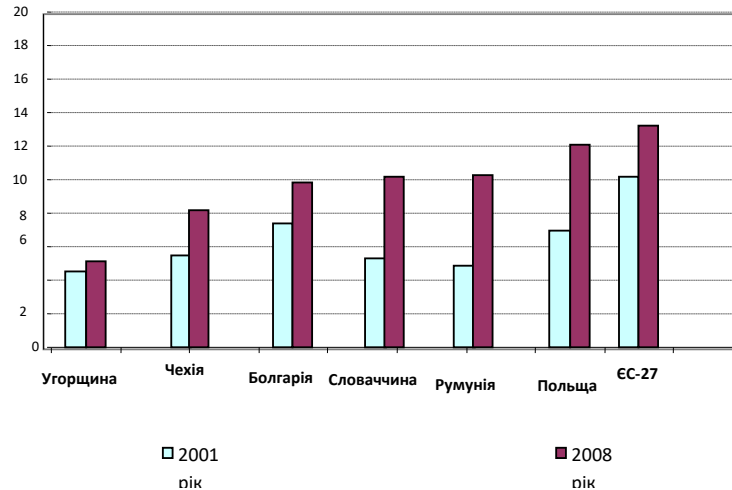

Рис. 6.4. Динаміка кількості випускників інженерно-технічних і гуманітарних спеціальностей у країнах ЦСЄ протягом 2001-2008 рр. [526]⁴⁸⁰

У структурі випускників технічних спеціальностей стабільно переважають чоловіки – 14,7 осіб на 1000 жителів, а жінок – 7,9 [482]⁴⁸¹.

Країн ЦСЄ стабільно нарощують науково-технологічний потенціал за рахунок збільшення кількості фахівців, які отримують наукові звання з інженерно-технічних і гуманітарних спеціальностей. За кількістю аспірантів на 1000 студентів лідерами серед країн ЦСЄ є Польща – 33,0 особи на 1000 студентів; Чехія – 24,9; Румунія – 22,3. Більшість досліджень молодих науковців стосуються точних наук і технічних спеціальностей (задіяно від 30 до 50% сукупної кількості аспірантів), педагогіки та творчого мистецтва (близько 20%), соціальних наук (близько 20%). Багато аспірантів досліджують проблеми фармацевтики, зокрема, в Словаччині (18,5%), Угорщині (15,7%) та Чехії (14,4) [483]⁴⁸².

Кількості наукових кадрів у країнах ЦСЄ протягом 2000-2008 рр. щороку зростала у середньому 2,1%. Найбільш інтенсивно науковий персонал нарощувала Чехія, що стимулювало інноваційну діяльність в країні та позитивно вплинуло на конкурентоспроможність національної

⁴⁸⁰ World Development Indicators 2007–2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/data-catalog>.

⁴⁸¹ Там само.

⁴⁸² Official data of Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat>.

економіки. Скорочення кількості наукових кадрів Польщі, Румунії та України пов'язано зі структурними соціально-економічними змінами в цих країнах, недостатнім фінансуванням науки та перепрофілюванням науковців, процесом „відпливу мізків” за кордон. Загалом у країнах ЦСЄ 2008 р. було 354 753 науковців, з них 254 056 – науковці з країн – членів ЄС та 100 697 – з України [526; 414]⁴⁸³. Оскільки пріоритетним завданням сучасної державної стратегії країн ЦСЄ визначено саме інноваційну модель розвитку національних економік, формування інформаційного суспільства, нарощування кількості наукових кадрів та поліпшення їх якості є необхідною передумовою виконання поставленого завдання.

Найбільше наукових кадрів у країнах ЦСЄ сконцентровано у вищих навчальних закладах (понад 40%). У підприємницькому секторі працює майже 40% всього наукового персоналу, у державних наукових інститутах та закладах – 27,5%. Частка науковців, які провадять дослідження у приватних неприбуткових організаціях, є незначною – лише 0,2% всіх наукових кадрів.

Усі країни ЦСЄ, окрім Румунії, за кількістю наукових кадрів на 1 млн жителів наближаються або відповідають середньому значенню цього показника у світі – 1 657 науковців на 1 млн осіб (рис. 6.4.).

За сферами продукування інновацій, наукові кадри у всіх країнах ЦСЄ розподілені нерівномірно. У Болгарії, наприклад, понад 60% усього наукового персоналу працює в державних інститутах та установах, що є наслідком колишньої системи господарювання. У Чехії та Румунії найбільше науковців сконцентровано у бізнес-секторі, така ситуація у країнах Західної Європи.

У середньо- та високотехнологічних сферах виробництва працює у середньому 4,8% всіх зайнятих: найбільше у Чехії – 8,8%, Словаччині –

⁴⁸³ World Development Indicators 2007–2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/data-catalog> ; Official data of Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat>.

8,0% та Угорщині – 6,0%. Водночас, у сфері послуг, які вважаються наукомісткими, задіяно значно більше працівників: Угорщина – 28,5, Чехія – 25, Словаччина – 24,9, Польща – 24,6, Болгарія – 21,7, Румунія – 14,5% [483]⁴⁸⁴. Висококваліфіковані людські ресурси є головними суб'єктами реалізації інноваційної політики, без належного рівня освіти побудувати „економіку знань” неможливо.

За показниками кількості осіб, з вищою освітою, на 100 жителів країни більшість країн ЦСЄ не відповідають рівню ЄС-27, що негативно позначається на інтенсивності нарощування науково-технологічного потенціалу країни, підвищенні її інноваційності. Отже країни ЦСЄ повинні спрямувати свої зусилля на підвищення ступеня залученості населення до отримання вищої освіти.

Проте ефективність роботи наукового персоналу в деяких країнах ЦСЄ є низькою, що засвідчує показник кількості статей, які надруковані в наукових і технічних журналах (рис. 6.5). Невідповідність кількості надрукованих статей і наукового персоналу країни можна також пояснити недостатньою кваліфікацією наукових кадрів.

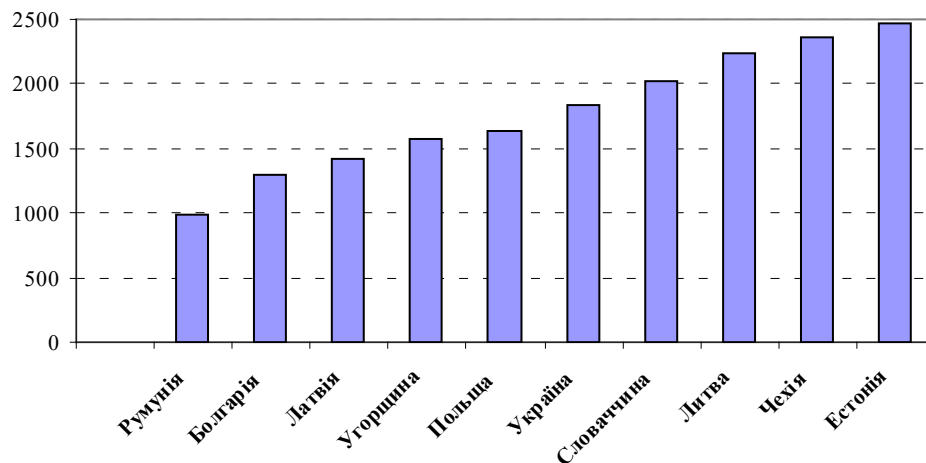

Рис. 6.4. Кількість наукових кадрів на 1 млн жителів у країнах ЦСЄ [526]⁴⁸⁵

⁴⁸⁴ Official data of Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat>.

⁴⁸⁵ World Development Indicators 2007–2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/data-catalog>.

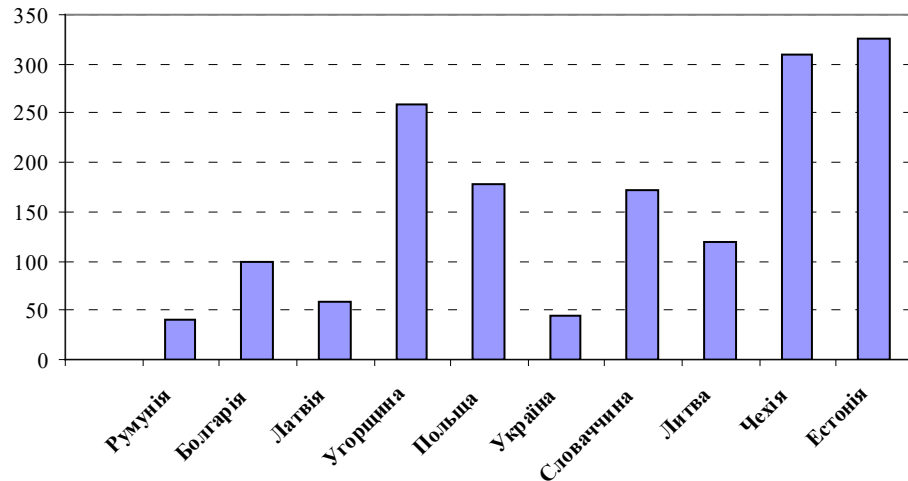

Рис. 6.5. Кількість наукових статей на 1 млн жителів у країнах ЦСЄ, 2007 р. [526]⁴⁸⁶.

Визначальною характеристикою нової економіки є постійне самовдосконалення та розвиток людини, оволодіння новими знаннями та навичками, підвищення креативності працівників.

На інтенсивність продукування інноваційної продукції, впровадження інновацій у виробництво, збільшення кількості інноваційно активних підприємств суттєво впливає обсяг фінансування науково-дослідної сфери. Частка підприємств, які отримують гранти чи дотації для реалізації інноваційних проектів, в країнах ЦСЄ становить у середньому 13,2% [503]⁴⁸⁷. Найбільше підприємств – реципієнтів фінансової допомоги в Угорщині (27,3% усіх інноваційно активних підприємств), Чехії (15,9%). Таку допомогу отримують, як правило, великі підприємства (250 і більше працівників), на яких проводиться більшість інноваційних досліджень.

Інноваційна діяльність фінансується переважно підприємствами та державою (табл. 6.4). У всіх країнах ЦСЄ, окрім Чехії та Румунії, основним

⁴⁸⁶ World Development Indicators 2007–2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/data-catalog>.

⁴⁸⁷ Science, technology and innovation in Europe. Eurostat statistical books, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat>.

донором фінансових ресурсів на продукування інновацій є держава – у середньому понад 57% всіх інвестицій. Середньоєвропейський показник державних видатків на інноваційної діяльність дорівнює 33,5% [503]⁴⁸⁸.

Близько третини фінансування інноваційної діяльності у країнах ЦСЄ забезпечує підприємницький сектор проти 55,0% загалом по ЄС. Згідно з завданням підвищення рівня фінансування за рахунок коштів бізнесу до двох третин всіх інноваційних інвестицій визначеним Лісабонською стратегією розвитку ЄС, країни ЦСЄ повинні змінити структуру джерел фінансових ресурсів на користь збільшення частки саме коштів підприємств.

Таблиця 6.4.

Розподіл видатків на НДДКР за джерелами фінансування, %

Країна	Промисловість		Держава		Іноземні інвестори		Інші джерела	
	2000	2008	2000	2008	2000	2008	2000	2008
Болгарія	24,4	34,2	69,2	56,7	5,3	7,6	1,1	1,5
Чехія	51,2	52,2	44,5	41,3	3,1	5,3	1,2	1,2
Угорщина	37,8	48,3	49,5	41,8	10,6	9,3	2,1	0,6
Польща	29,5	30,5	66,5	59,8	1,8	5,4	2,2	4,3
Румунія	49,0	23,3	40,8	70,1	4,9	4,0	5,3	2,6
Словаччина	54,4	34,7	42,6	52,3	2,3	12,3	0,7	0,7
ЕС-27	56,3	55,0	34,3	33,5	7,3	8,9	2,1	2,6

Джерело: Science, technology and innovation in Europe. Eurostat statistical books, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat>.

Перспективним напрямом розвитку науково-технологічного потенціалу країн ЦСЄ є збільшення фінансування інноваційних проектів за рахунок іноземних інвестицій.

Переважання державних коштів у фінансуванні інноваційної діяльності у країнах ЦСЄ успадковане від централізованої системи, за якої інновації

⁴⁸⁸ Science, technology and innovation in Europe. Eurostat statistical books, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat>.

вважалися беззаперечною пре рогативою держави, а зацікавленість учасників економічних відносин був низькою переходом до ринкової системи господарювання та зі зміною форм власності багатьох державних підприємств почала змінюватися і структура фінансових ресурсів, що спрямовуються на інноваційну діяльність.

Однак державне фінансування НДДКР має низку переваг:

а) зростання обсягу корисної інформації. Внаслідок наукових досліджень, які провадять державні інституції, продукуються величезні масиви інформації, розробок, процесів, які не завжди перетворюються на кінцевий продукт споживання, проте можуть бути використані іншими учасниками ринкових відносин для реалізації власних інноваційних проєктів і створення інноваційної продукції;

б) формування якісного наукового персоналу, завдяки підвищенню кваліфікації випускників;

в) розробка нового наукового інструментарію та методологічних засад;

г) стимулювання співпраці між науковими інститутами, підприємствами та окремими науковцями, формування розгалуженої системи зв'язків;

д) вирішення наукових та технологічних проблем;

е) розширення можливостей та умов для створення навколо державних науково-дослідних інститутів та центрів нових фірм.

Важливим завданням та Держави і суб'єкти господарювання не лише створюють умови для продукування інновацій, а й забезпечують високу ефективність використання новітньої продукції в реальному секторі економіки. Більшість ін новаційно активних підприємств провадять розробки щодо поліпшення якості продукції та підвищення ефективності процесу виробництва. Багато таких підприємств у Чехії, Польщі та Словаччині. Поступово зростає кількість суб'єктів господарювання, інноваційна діяльність яких спрямована на підвищення ефективності

використання ресурсів, зокрема, зменшення трудових витрат і підвищення енергоефективності (Болгарія та Румунія).

Країни ЦСЄ відстають від країн – інноваційних лідерів за показниками, що характеризують патентну діяльність. Ін новаційна спроможність країни вимірюється кількістю патентів на винаходи, зареєстрованих у патентних відомствах США, ЄС та Японії. У країнах ЦСЄ тріадичних патентів запатентованих у всіх трьох відомствах у розрахунку на 1 млн осіб нема [503]⁴⁸⁹.

За критерієм ступеня розвитку національних інноваційних систем експерти Європейського інноваційного табло поділили країни на чотири групи:

- *інноваційні лідери*: Данія, Фінляндія, Німеччина, Швеція, Швейцарія та Велика Британія;
- *інноваційні послідовники*: Люксембург, Ірландія, Австрія, Нідерланди, Франція, Бельгія;
- *помірні інноватори*: Естонія, Норвегія, Чехія, Словенія, Італія, Ірландія, Кіпр, Греція, Португалія та Іспанія;
- *інноваційні аутсайдері*: Мальта, Литва, Угорщина, Словаччина, Польща, Хорватія, Болгарія, Туреччина, Латвія та Румунія [443]⁴⁹⁰.

Як бачимо, усі країни ЦСЄ, окрім Чехії, віднесені до групи інноваційних аутсайдерів.

Отже, одним з таких важливих завдань є посилення інноваційності країни, насамперед за рахунок є використання потенціалу креативності національної економіки. Поняття креативність застосовується, як правило, для характеристики здатності окремого індивіда генерувати нові ідеї та використовувати їх для створення оригінальних витворів мистецтва та культури, наукових винаходів, впровадження технологічних інновацій тощо. Економічна креативність – це динамічний процес, спрямований на

⁴⁸⁹ Science, technology and innovation in Europe. Eurostat statistical books, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat>.

⁴⁹⁰ European Innovation Scoreboard 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.proinnoeurope.eu/admin/uploaded_documents/European_Innovation_Scoreboard_2008.pdf.

продукування та впровадження інновацій у різних сферах підприємницької діяльності та збільшення конкурентних переваг окремого суб'єкта господарювання, галузі чи національної економіки загалом. Залежність між рівнями креативності та інноваційності країни є високою (рис. 6.6.). Сутність креативної економіки, на думку фахівців ООН, полягає в активному процесі генерування ідей, які використовуються для забезпечення економічного зростання та розвитку країни. Креативні здібності людини та її здатність генерувати нові ідеї слугують основними джерелами інноваційної діяльності в національній економіці. Креативність лежить в основі побудови креативної економіки.

Ідеї поширюються і реалізуються через креативні галузі економіки та соціальні сфери, зокрема такі як засоби масової інформації, книговидання, різноманітні фестивалі та культурно-мистецькі заходи, виставки, туризм, науково-технічні обміни та програми, продаж витворів мистецтва, прикрас, музикальної продукції, продукції кінематографу, надання рекламних послуг тощо [437]⁴⁹¹.

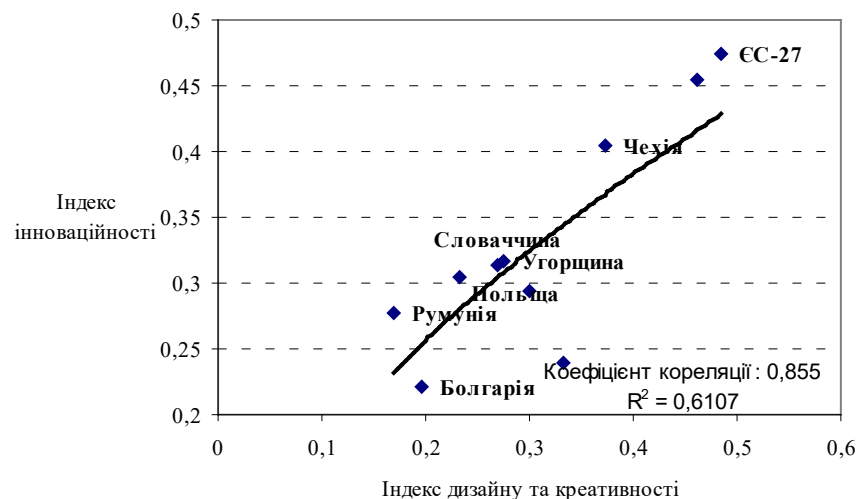

Рис. 6.6. Залежність рівнів креативності та інноваційності країн

[437; 375]⁴⁹²

⁴⁹¹ Creative Economy Report 2008
http://www.unctad.org/en/docs/ditc20082cer_en.pdf.

⁴⁹² Там само.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу:

Сприяння розвитку цих галузей і сфер дає змогу поліпшити соціально-економічне становище в країні. Згідно зі Звітом ООН про креативну економіку, темпи зростання обсягів виробництва та торгівлі креативною продукцією у світі становили у середньому 8,7% на рік, у країнах Європи – більше 10%. Частка креативної продукції в сукупному обсязі експорту та імпорту країн ЦСЄ становить 2,3%, у креативних галузях економіки працює від 2 до 8% усіх зайнятих, що позитивно впливає на вирішення проблеми безробіття. Отже розвиток креативних галузей економіки слугує додатковим фактором підвищення рівня інноваційності економік ЦСЄ [437]⁴⁹³, який на жаль, залишається низьким, Водночас протягом останніх років стабільно нарощують науково-технологічний потенціал, підвищують інноваційність та активно використовують творчі здібності людей в усіх сферах господарського життя. Якщо сучасні тенденції вдасться зберегти, країни ЦСЄ зможуть сформувати потужну інноваційну систему, зміцнити конкурентоспроможність національної економіки та поліпшити якість життя населення.

Висновок до розділу 6

Міжрегіональну співпрацю слід вважати етапом, що передує зародженню інтеграційних процесів у регіоні.

Міжрегіональна співпраця – це відносини, які налагоджують між регіонами в сферах економіки, політики, культури, освіти, охорони природи тощо. Учасниками міжрегіональної співпраці в зовнішньоекономічній діяльності є регіони, як частини різних країн.

⁴⁹³ Creative Economy Report 2008
http://www.unctad.org/en/docs/ditc20082cer_en.pdf.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу:

В управлінні міжрегіональною співпрацею виокремлюється чотири рівні:

- міжнародний (реалізується політика загальноєвропейських інтересів);
- міждержавний (національні інтереси узгоджуються з загальноєвропейськими);
- регіональний (реалізується національна політика співпраці з урахуванням інтересів регіону);
- локальний (конкретні відносини між суб'єктами регіонів).

Зовнішньоекономічна система регіону включає в себе всі зовнішні функціональні пункти і їхні зовнішньоекономічні зв'язки. Ця система є сукупністю пов'язаних елементів, до яких належать передусім суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності (незалежні або підпорядковані підприємства та організації, інші юридичні та фізичні особи), які представляють різні галузі регіональної господарської системи і безпосередньо здійснюють торговельні та інші зовнішньоекономічні зв'язки. Реалізацію цих зв'язків забезпечують так звані функціональні підрозділи зовнішньоекономічної системи регіону: органи митного, правового, екологічного контролю, інформаційного забезпечення тощо.

Із створенням реального простору ЄС, стратегія відкритого кордону є найбільш ефективним шляхом подолання перешкод і невизначеності у відносинах між державами та їхніми регіонами.

Одним із видів міжрегіональної співпраці є транскордонна співпраця. Вона є одним із пріоритетних завдань Ради Європи, виконання якого сприяло подоланню державного кордону як соціального, господарського, інфраструктурного та культурного бар'єрів. Це засіб, за допомогою якого прикордонні регіони чи органи територіального самоврядування об'єднують свої зусилля з метою розв'язання спільних проблем.

В умовах розвитку міжрегіональної співпраці, формування єдиного ринкового простору, міжнародна міграція постала як невід’ємна частина майбутнього розвитку України як країни призначення міграційних потоків, походження та транзиту або місця призначення. Характерні ознаки зовнішнього ринку праці стимулюють міграцію робочої сили в умовах зростання попиту на низькокваліфіковану працю в будівництві, сільському господарстві, сфері послуг в більшості країн Європи, вищих рівнів оплати праці ніж в Україні, наявність достатніх умов для нелегальних форм трудової міграції, можливість легалізації з метою подальшої зміни місця постійного проживання.

Мета спільної міграційної політики – це покращення солідарності між державами та досягнення партнерства з питань міграції. Національні міграційні політики повинні доповнювати спільну міграційну політику. Політичні заходи країн, які виключають мігрантів з життєво важливих механізмів відновлення та розвитку економіки, можуть призвести до ще більш серйозних наслідків як в умовах економічної кризи, так і в майбутньому загалом, позбавляючи економіку можливостей підвищення конкурентоспроможності та подальшого розвитку.

Ефективна міграційна політика вимагає будівництва надійного каналу обміну інформацією, проведення країнами призначення та походження спільних досліджень і розвитку спільної міграційної політики загалом.

Формування інноваційної системи у країнах ЦСЄ відбувається динамічно: темпи зростання видатків на НДДКР стабільно перевищують у декілька разів темпи зростання ВВП. Незважаючи на існуючий значний розрив між країнами-інноваційними лідерами та емерджентними країнами ЦСЄ за рівнем інноваційності, останні продовжують нарощувати кількість наукових кадрів, особливо Чехія, Естонія та Латвія, найбільша кількість

фахівців зосереджена у вищих навчальних закладах та бізнес-секторі – 41,4% та 30,9% відповідно. Основним донором фінансових ресурсів на продукування інновацій у емерджентних економіках Європи, окрім Чехії та Румунії, є держава – у середньому більше 57% всіх інвестицій. На промисловість припадає близько третини всіх інвестицій на інноваційну діяльність. Така структура розподілу інноваційних коштів склалася історично за централізованої системи господарювання, проте стратегічним напрямом розвитку національних економік є зміна існуючого співвідношення: дві третини – за рахунок ресурсів бізнесу, одна третина – за рахунок державних коштів.

У роботі встановлено, що інноваційна діяльність в країнах ЦСЄ характеризується високим рівнем кооперації та співробітництва між підприємствами та науково-дослідними інститутами, вищими навчальними закладами. Ступінь кооперації у нових країнах-членах ЄС перевищує, як правило, середньоєвропейський аналогічний показник, що свідчить про динамічний процес нарощування науково-технологічного потенціалу в регіоні та високий ступінь комерціалізації інноваційних розробок.

Визначено, що перспективним напрямом розвитку інноваційної системи в країнах ЦСЄ є посилення фінансування інноваційних проектів та програм за рахунок коштів іноземних інвесторів.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні викладені методологічні основи і нове трактування проблеми теоретичних підходів до вивчення міжрегіональної взаємодії України з національними господарськими системами країн ЦСЄ за сучасних геополітичних та економічних умов, що мають практичне значення для соціально-економічного розвитку та ефективної реалізації державного зовнішньоекономічного потенціалу, зокрема у співпраці із регіонами країн ЦСЄ. На підставі наукового аналізу сформульовано такі висновки:

1. Становлення України як незалежної держави відбувається за умов посилення економічної глобалізації та регіоналізації, що зумовлює специфіку геополітичної та гео економічної спрямованості її зовнішньоекономічних відносин загалом і міжнародної міжрегіональної економічної співпраці зокрема. Підвищення ефективності міжрегіональної взаємодії національних господарських систем країн ЦСЄ та України, формування виробничих взаємовідносин між регіонами України і країн ЦСЄ забезпечить прискорення входження України в європейський економічний простір, ефективну участь її регіонів у міжрегіональній співпраці.

2. Мезорегіональна інтеграція може розвиватися за міжрегіональної взаємодії національних господарських систем країн ЦСЄ та України, гармонізації та адаптації їх законодавства до сукупності чинних правових норм та економічних стандартів ЄС, що має ознаки системної цілісної структури, та створює передумови щодо формування сприятливого середовища для міжрегіональної співпраці й розвитку двосторонніх взаємовідносин у пріоритетних галузях економіки. Оптимізація міжрегіональної економічної взаємодії вимагає формування адекватного

інституційного середовища, що відповідає сучасним тенденціям європейської інтеграції.

3. Взаємна зацікавленість регіонів України та регіонів країн ЦСЄ у розвитку торговельної взаємодії національних економік забезпечила стабільне зростання зовнішньоторговельного обороту, однак спричинила й такі негативні явища, як неефективна структура експорту-імпорту, зростання нелегальних торговельних операцій. Основними вимогами оптимізації міжрегіональної торговельної взаємодії є необхідність посилення взаємозв'язку між торгівлею та інвестиційно-виробничими структурами, удосконалення галузевої та відтворювальної структури економіки, синхронізація напрямів розвитку експорту та торгівлі зі спільною політикою ЄС.

4. Інтеграція України у світовий та європейський ринок праці виявила проблеми інституційно-правового забезпечення регулювання міжнародної трудової міграції в Україні, що потребують оптимізації, розробки та схвалення нормативно-правових документів, пріоритетним серед яких є Стратегія державної міграційної політики, двосторонні угоди з урядами країн ЦСЄ стосовно регулювання питань взаємного працевлаштування, оподаткування, соціального захисту, пенсійного забезпечення, визнання дипломів про освіту в контексті спільної міграційної політики ЄС.

5. Перехід до інноваційної моделі розвитку національної економіки стає нормою державної політики України, що ступила на шлях інтеграції до Європейського Союзу. Однак досвід України з упровадження інноваційної моделі економічного розвитку не можна вважати успішним. Погіршення показників фінансування науки протягом останніх років негативно позначилося на показниках інноваційної діяльності та конкурентоспроможності економіки. Інноваційна система у країнах ЦСЄ формується динамічно. Ступінь кооперації у країнах ЦСЄ, як правило, перевищує середньо-

європейський аналогічний показник, що свідчить про динамічний процес нарощування науково-технологічного потенціалу в регіоні та високий ступінь комерціалізації інноваційних розробок. Міжрегіональна інноваційна взаємодія з країнами ЦСЄ сприятиме наближенню України до середньоєвропейського рівня.

6. Попри високу зацікавленість у залученні іноземного капіталу в регіони України інвестиційна складова міжрегіональної економічної взаємодії із регіонами країн ЦСЄ не відповідає вимогам стратегічного партнерства. Гальмують розвиток міжрегіональної інвестиційної взаємодії недосконалість інституційних механізмів ринкової трансформації, режиму іноземного інвестування в Україні, високий рівень економічних ризиків в Україні, брак підприємствам регіонів України ресурсів для інвестування в зарубіжну економіку, обмеження трансферу капіталу з України, недооцінка економічного потенціалу країн ЦСЄ.

7. Причиною низької ефективності є недосконалість системи фінансового забезпечення міжрегіональної економічної взаємодії. У дисертації запропоновано методичний підхід до оцінки ефективності фінансового забезпечення міжрегіональної економічної співпраці, а саме: залучення недержавних джерел формування фінансових ресурсів, розвиток державно-приватного партнерства, акумуляцію коштів і цільовий розподіл фінансових ресурсів.

8. Удосконалення економічних форм міжрегіональної економічної взаємодії, перехід до інвестиційно-виробничих зв'язків як найбільш зрілої за економічним змістом форми міжрегіональної економічної співпраці можна забезпечити через використання вдосконаленого організаційно-економічного механізму регулювання міжрегіональної економічної взаємодії, вплив якого спрямовуватиметься на якнайширше залучення суб'єктів господар-

ської системи регіонів до міжрегіональної економічної співпраці та реалізації ними потенціалу регіонів.

9. Однією з основних категорій оптимізації міжрегіональної економічної взаємодії України з національними господарськими системами країн ЦСЄ є економічний порядок. Узгодження економічних порядків країн, що входять до ЄС, та країн, що знаходяться поза межами цього об'єднання, є основним аспектом оптимізації взаємозв'язків у господарській, інституційній і соціальній площинах. Інтеграції України у систему конкурентного економічного порядку країн ЦСЄ перешкоджає низка об'єктивних і суб'єктивних чинників, серед яких непослідовність у реалізації курсу України до європейської інтеграції та низькі темпи наближення вітчизняного законодавства до стандартів ЄС.

10. Основними напрямками організаційно-економічного механізму регулювання міжрегіональної економічної взаємодії є вдосконалення нормативно-правової бази, адміністративного апарату, поліпшення інституційної інфраструктури, створення макроекономічного середовища, що ґрунтується на принципах конкурентного порядку, впровадження стратегічного планування, удосконалення фінансового забезпечення, регулювання та активізації економічного стимулювання. Дієвість цих механізмів забезпечується за умови поєднання двох аспектів: чіткого функціонування системи адекватних інституційних структур, які забезпечують діяльність суб'єктів міжрегіональної економічної взаємодії та узгодженої економічної взаємодії держави і регіону для забезпечення інтересів розвитку міжрегіональної економічної співпраці і поглиблення господарської інтеграції України до ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамовіц М. The Gold Book of Venture capital firms. Kennedy Information / М.Абрамовіц, Солоу, Е. Денісон. – New Hampshire : LLC, Fitzwilliam ; New Hampshire, 2002. – 312 с.
2. Аверьянов А.Н. Категория “система” в диалектическом материализме / А.Н. Аверьянов. – М. : Мысль, 1974. – 75 с.
3. Александрова В.П. Прогнозування впливу інноваційних факторів на розвиток економіки України / Александрова В.П, Скрипниченко М.І. Фадулова Л.І. // Економіка і становлення нової системи господарювання. – К., 2007. – № 2. – С. 9–26.
4. Алексеев И.С. О связи категории структуры с категориями целого и части / И.С. Алексеев // Вест. Моск. ун-та. Сер. VIII. Экономика, философия. – 1963. – № 2. – С. 62–63.
5. Американская социологическая мысль / [Парсонс Т., Сорокин П., Шгоц А. и др.]; [под ред. В. Добренкова]. – М. : Изд-во МГУ, 1994.– 496 с.
6. Американские буржуазные теории управления (критический анализ) – М. : Политиздат, 1978 – 435 с.
7. Андрійчук В. Регіональні проблеми зовнішньоекономічної діяльності в умовах ринкової трансформації економіки України / Андрійчук В., Дацків Р., Петрова Ю. // Збірник матеріалів наук.-практ. семінару "Проблеми формування зовнішньоекономічної стратегії в умовах трансформаційних процесів в Україні". – К. : УАЗТ, 1998. – С.42–45.

8. Андрійчук В. Стратегія економічної безпеки у контексті регіоналізації зовнішньоекономічної політики України // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. науч. тр. / В. Андрійчук, Я. Антонюк, А. Мокій. – Донецк : ДонНУ, 2001. – Ч.І. – С.64– 66.
9. Антонюк Л. Л. Інновації: теорії, механізм розробки та комерціалізації : монографія / Л.Л. Антонюк, А.М. Поручник, В.С. Савчук. – К. : КНЕУ, 2003. – 394 с.
10. Антонюк Л.Л. Генезис, сутність, види та етапи розвитку інновацій / Л.Л. Антонюк // Антонюк Л.Л., Поручник А.М., Савчук В.С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : монографія. – К. : КНЕУ. – 2003. – 416 с.
11. Артеменко Л. В. Україна у міжнародних економічних відносинах [Електронний ресурс] / Л. В. Артеменко // Компас 2020: цілі, інструменти, перспективи. Побудова спільної інноваційної стратегії Україна-ЕС. – 2010. – Режим доступу : <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/07752.pdf>.
12. Асаул В. В. Самоорганизация и экономическая интеграция: общие точки / В.В. Асаул, В.И. Кришталь. – М. : Асадегша, 2004. – 186 с.
13. Афанасьев В.Г. О системном походе в социальном познании / В.Г. Афанасьев // Вопросы философии. – 1973. – № 6. – С. 99.
14. Бажал Ю. М.. Інвестиційні ресурси та пріоритетні напрями інноваційного розвитку / Бажал Ю.М. // Бажал Ю.М., Одотюк І.В. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К. : Ін-т екон. прогноз. Фенікс, 2003. С. 684–694.

15. Балабанов И. Инновационный менеджмент / И. Балабанов. – СПб. : Питер, 2000. – 208 с.
16. Балудянський М. Про національне багатство / М. Балудянський // Українська економічна думка : [хрестоматія] / [упоряд., наук. ред. пер., авт. вступ, розд. і біогр. довід. С.М.Злупко]. – К. : Знання, 1998. – С. 68–78.
17. Бальцерович Л. Свобода і розвиток: економіка вільного ринку / Лешек Бальцерович ; [пер. з польськ. А. Павлишин]. – Львів : Бібліотека журналу “Ї”, 2000. – 332 с.
18. Башнянин Г.І. Економічні системи: проблеми структуризації і типологізації / Г.І. Башнянин, І.М. Копич, Б.М. Шевчик. – Львів : Коопосвіта, 1999. – 220 с.
19. Башнянин Г.І. Метрологічні економічні системи: вступ у загальну теорію і методологію формування економічних параметрів / Г.І. Башнянин. – Львів : Новий Світ-2000, 2005. – 1083 с.
20. Башнянин Г.І. Про періодичну матрицю економічних систем / Г.І. Башнянин. – Львів : ЛКА, 2003. – 115 с.
21. Башнянин Г.І. Ринкові економічні системи: проблеми становлення функціональної структуризації і типологізації / Г.І. Башнянин, І.М. Копич, М.П.Слюсарчик. – Львів : ЛКА, 2001. – 212 с.
22. Бем-Баверк Е. Основы теории ценности хозяйственных благ / Е. Бем-Баверк // Экономическая теория : хрестоматія. — М.: Высш. шк., 1995. – С. 59
23. Бергер П. Капіталістична революція: п'ятдесят пропозицій щодо процвітання, рівності і свободи : [пер. з англ.] / Пітер Бергер. – К. : Вища школа, 1995. – 237 с.

24. Беленький П.Ю. Підходи до формування концепції транскордонного співробітництва області / П.Ю. Беленький, Н.А. Мікула // Проблеми транскордонного співробітництва. – Львів : ІРД НАЛУ, 1995. – С. 4–13.
25. Бирюков Б.В. Кибернетика и методология науки / Б.В. Бирюков. – М. : Мысль, 1974. – 414 с.
26. Блауберг И.В. Системный подход в социальных исследованиях / И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин // Вопросы философии”. – 1967. – № 9. – С. 100–126.
27. Блауберг И.В. Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности / И.В. Блауберг, В.Н. Садовський, Э.Г. Юдин. – М. : Знание, 1969. – 48 с.
28. Блауберг И.В. Становление и сущность системного подхода / И.В.Блауберг, Э.Г. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 270 с.
29. Большой экономический словарь / под ред. А.Н.Азриеляна. – М. : Фонд Правовая культура, 1994. – 528 с.
30. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст.: у 3-х т.: / Фернан Бродель; [пер. з фр. Г.Філіпчук]. – К.: Основи, 1998. – Т. 3: Час світу. – 631 с.
31. Бублій М. П. Державне регулювання зовнішньої міграції робочої сили в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управл.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». / М. П. Бублій. – Х., 2008. – 21 с.

32. Бунге М. Основи політичної економії / М. Бунге // Українська економічна думка : [хрестоматія] / [упоряд., наук. ред. пер., авт. вступ, розд. і біогр. довід. С.М.Злупко]. – К. : Знання, 1998. – С. 141–156.
33. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі / І. Бураковський. – К. : Основи, 1996. – 240 с.
34. Быков В.В. Методы науки / В.В. Быков. – М. : Наука, 1974. – 215 с.
35. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: социология XXI века / И. Валлерстайн ; пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2003. – 355 с.
36. Валюх А.М. Створення організаційної моделі управління системою регіональної інноваційної діяльності / А.М. Валюх // Вісник Українського державного університету водного господарства та природокористування. Економіка: зб. наук. пр. – Рівне : УДУВГП. – 2003. – Вип. 1(20). – С. 492–497.
37. Василенко В.О. Інноваційний менеджмент: Навчальний посібник. За редакцією ВО. Василенко / В.О. Василенко, В.Г. Шматько. – К. : ЦУЛ, Фенікс, 2003. – 440 с.
38. Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем. Синергетика и теория социальной самоорганизации / В.В. Василькова. – СПб. : Лань, 1999. – 479 с.
39. Ващишин А.М. Наукова діяльність професора Г.І.Башнянина / А.М. Ващишин. – Львів : Каменяр, 2001. – 716 с.
40. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер ; [пер. з нім. О.Погорілий]. – К. : Основи, 1994. – 261 с.

41. Вернадский И. Очерк теории потребностей / И. Вернадский // Злупко С.М. Економічна думка України : [навч. посіб.]. – Львів : ЛШУ ім. Івана Франка, 2000. – С. 179–189.
42. Вернадський І. Про обмін і торгівлю // Українська економічна думка: [хрестоматія] / [упоряд., наук. ред. пер., авт. вступ, розд. і біогр. довід. С.М.Злупко]. – К. : Знання, 1998. – С. 93–103.
43. Відносини між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dik.gov.ua/node/27>.
44. Вольт Л.О. Соотношение структуры и элементов / Л.О. Вольт // Вопросы философии. – 1963. – № 5. – С. 45–46.
45. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє: до ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові / Б.Гаврилишин ; [пер. з англ. Л.Лещенко]. – К. : Основи, 1993. – 238 с.
46. Гальчинський А. Економічна наука: проблеми методологічного оновлення / А. Гальчинський // Економіка України. – 2007. – № 3. – С. 4–13.
47. Гальчинський А.С. Основи економічних знань : [навч. посіб.] / А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко, Ю.І. Палкін. – К. : Вища школа, 1998. – 44 с.
48. Гальчинський А.С. Основи економічної теорії / А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко, Ю.І. Палкін. – К. : Вища школа, 1995. – 471 с.
49. Гладій І.Й. Регіоналізація світового ринку: євроінтеграційний аспект : монографія / І.Й. Гладій. – Тернопіль : Екон. думка, 2006. – 544 с.
50. Глобализация и судьба цивилизаций / отв. ред. Т. Тимофеев, Ю. Яковец, У. Бледсо. – М. : МФК, 2003. – 318 с.

51. Глобалистика: международный междисциплинарный энциклопедический словарь / гл. ред. И.И. Мазур, А.Н. Чумаков. – М. ; СПб. ; Нью-Йорк : ИЦ “ЕЛИМА”: ИД “Питер”, 2006. – 1160 с.
52. Голубка С. "Економічна система" М.Л.Балудянського / С. Голубка. – Львів : Світ, 1998. – 228 с.
53. Гонта О.І. Організаційно–економічні аспекти інтеграції прикордонних регіонів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" / О.І. Гонта. – К., 2000. – 20 с.
54. Горкіна Л. Михайло Іванович Туган-Барановський – мислитель, вчений, громадянин. Передмова / Л. Горкіна // Туган-Барановський М.І. Політична економія. Курс популярний. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 3–55.
55. Государственное регулирование рыночной экономики / под. ред. В. И. Кушлина. – М. : Дело, 2001. – 280 с.
56. Грабинський І.М. Сучасні економічні системи : [навч. посіб.] / І.М. Грабинський. Сучасні економічні системи. – Львів : Інтереко, 1997. – 176 с.
57. Гражевська Н.І. Регіональний вектор розвитку національних економік у глобальному середовищі / Н.І. Гражевська // Теоретичні та прикладні питання економіки : зб. наук. пр. – К. : Видавн.-поліграф. центр “Київський університет”, 2007. – Вип. 13. / за заг. ред. проф. Ю.І. Єханурова, А.В. Шегди. – С. 72–78.
58. Грееф Г. Де. Социальная экономика : [пер. с фр.] / Г. де Грееф. – М., 1904. – 176 с.

59. Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі / Б.В. Губський. – К. : Наукова думка, 1988. – 390 с.
60. Гудак В. Прикордонне співробітництво в Центральній Європі / В. Гудак // Будівництво нової Європи: прикордонне співробітництво у Центральній Європі. – Ужгород, 1997. – С. 10–24.
61. Гуменюк Д.О. Оптимізація фінансового механізму стимулювання інноваційної діяльності підприємств / Д.О. Гуменюк // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : наук. зб. / за ред. І.Г. Ткачук. – Івано-Франківськ : Плай, 2005.– С. 233–235
62. Гуржій А.М. Інноваційна діяльність в Україні : монографія / А. М. Гуржій, Ю. В. Каракай, З. О. Петренко. – К. : УкрІНТЕІ, 2007. – 144 с.
63. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції : пер. з англ. / Д. Дайнен. – К. : К.І.С, 2006. – 696 с.
64. Демиденко В.В. Інноваційний розвиток як основа економічного зростання / В.В. Демиденко // Вісник Полтавського національного технічного університету „Економіка і регіон”. – Полтава : ПНТУ. – 2005. – Вип. 8. – С. 36–42
65. Денисон Э. Исследование различий в темпах экономического роста / Э. Денисон. – М. : Прогресс, 1971. – 640 с.
66. Денисюк С. В. Напрямки розвитку міграційної політики в Україні / С.В. Денисюк // Форум права. – 2008. – № 3. – С. 111–115.
67. Денісон Е. The Gold Book of Venture capital firms. Kennedy Information / М.Абрамовіц, Солоу, Е. Денісон. – LLC, Fitzwilliam : New Hampshire, 2002. – 509 p.

68. Деякі питання державного управління у сфері міграції: Постанова КМУ № 559 від 7.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=559-2010-%EF>
69. Диалектика познания сложных систем / Тюхтин В. С. и др. : под ред. В. С. Тюхтина. – М. : Мысль, 1988. – 316 с.
70. Долішній М. Регіональні основи транскордонного співробітництва / М. Долішній, П. Беленький // Регіональна економіка. – 1996. – № 1–2. – С. 50–59.
71. Долішній М. Регіональні проблеми економічного і соціального розвитку України / М. Долішній. – К., 1991. – 60 с. – (Препр. / НАН України. Інститут регіональних досліджень).
72. Долішній М. Транскордонне співробітництво та спеціальні економічні зони / М. Долішній, П. Беленький, Н. Мікула // Матеріали міжнародної конференції "Проблеми створення та управління в ВЕЗ". – Чернівці, 1996.
73. Дэниэлс Дж. Д. Международный бизнес: внешняя среда и деловые операции : пер. с англ. / Джон Д. Дэниэлс, Ли Х. Родэба. – 6-е изд. – М. : Дело ЛТД, 1994. – 784 с.
74. Економічна енциклопедія : у 3 т. / відп. ред. С. В. Мочерний. – К. : Академія, 2001. – Т.3. – 863 с.
75. Економічна теорія: політекономія : [підручник] / [за ред. В.Д. Базилевича]. – К. : Знання-Прес, 2001. – 581 с.
76. Економічний аналіз : навч. посіб. / М. А. Болюх, В. З. Бурчевський, М. І. Горбаток та ін. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2003. – 556 с.

77. Економічні системи : монографія / за ред. Г.І. Башнянина. – Львів : Вид-во Львів, комерц. акад., 2006. – Т. 1. – 484 с.
78. Ентін Л.М. Інституційна структура та механізм прийняття рішень у Європейському Союзі (російською мовою) : навч. посіб. / Л.М. Ентін. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – 425 с.
79. Ермошенко В. Формы предпринимательства за рубежом / В. Ермошенко, Э. Барсученко. – К. : УкрНИИИНТИ Госкомэкономки Украины, 1991. – 80 с.
80. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів 1977 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 74. – 12 жовт. – С. 216. – Ст. 2788.
81. Європейський ринок праці і міграційна політика в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jobmarket.com.ua/news/Jobmarket_trends/384182.html>.
82. Європейський Союз: політика, економіка, право : навч. посіб. / за ред. Н.В. Антонюк, М.М.Микієвича. – Львів, 2005. – 532 с.
83. Європейський Союз : словник-довідник. – К. : К.І.С., 2001.– 152 с.
84. Жуков Н.И. Философские основы кибернетики / Н.И. Жуков. – Изд-во 2-е. – Минск Изд-во Белорусского ун-та, 1973. – 224 с.
85. Зелькина О.С. Диалектика элементов и структуры в неживой природе / О.С. Зелькина. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1967. – 180 с.
86. Злупко С. Іван Франко – економіст / С. Злупко. – Львів : МП “Слово”, 1992. – 208 с.

87. Злупко С. Теоретична парадигма економічної освіти в Україні на порозі ХХІ ст. / С. Злупко // Вісник Львів, ун-ту. Сер. економічна. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 1999. – Вип. 29. – С. 3–9.
88. Злупко С.М. Економічна думка України : [навч. посіб.] / С.М. Злупко. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2000. – 496 с.
89. Зовнішня трудова міграція населення України / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 120 с.
90. Инвестиции в Украине / под ред. С.И.Вакарина. – К. : Конкорд, 1996. – 97 с.
91. Ионцев В. А. Международная миграция населения: теория и история изучения / В. А. Ионцев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1999. – 370 с.
92. Исследования по общей теории систем / общ. ред. и вступит. статья В.Н. Садовского и Э.Г. Юдина. – М. : Прогресс, 1969. – 520 с.
93. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком : навч. посіб. / С. М. Ілляшенко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Суми : ВТД «Університетська книга» ; К. : Видавн. дім «Княгиня Ольга», 2005. – 324 с.
94. Інноваційна модель економіки: правові та методологічні засади проведення експертизи інноваційних проєктів / Онишко С.В., Єгоров С.О., Федчук С.І., Білецька Г.М., Черненко Ю.М. та ін. – К., 2006. – 195 с.
95. Інноваційна стратегія українських реформ / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. К. Кінах, В. П. Семиноженко. – К. : Знання України, 2002. – 336 с.
96. Інноваційний розвиток економіки та напрямки його прискорення: Наук. доп. / Ю. М. Бажал, І. В. Одотюк, М. С. Данько, О. О. Лапко, В. П. Александрова. – К. : Ін-т екон. прогнозування, 2002. – 80 с.

97. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.Федулової. – К. : “Основа”, 2005. – 552 с.
98. Інноваційно-технологічний розвиток економіки / за ред. В.М.Гейця. В.П Семиноженка, Б.Є.Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. – Т.2. – 564 с.
99. Історія економічних учень : [підручник] / [Л.Я Корнійчук, Н.О.Татаренко, А.М.Поручник та ін. ; за ред. Л.Я.Корнійчук, Н.О.Татаренко]. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с.
100. Канафоцька Г. Стан, перспективи розвитку інноваційних процесів в Україні та можливості їх впливу на формування ВВП [Електронний ресурс] / Г. Канафоцька. – Режим доступу: <http://www.vlasnasprava.info/ua/information.html? m=publications& t=rec&id=9361>.
101. Канторович Л.В. Системный анализ и некоторые проблемы научно-технического прогресса / Л.В. Канторович // Диалектика и системный анализ. – М. : Наука, 1986. – 320 с.
102. Капица С.П. Синергетика и прогнозы будущего / С.П. Капица, С.П. Курдюмов, Г.Г. Малинецкий ; РАН. – М. : Наука, 1997. – 285 с.
103. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура : пер. с англ. / под науч. ред. О.И. Шкратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 684 с.
104. Категории структуры в системе философских категорий / под ред. М.Н. Рудкевича и И.Я. Лойфмана. – Свердловск, 1973. – 218 с.
105. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс // Петти В., Смит А., Рикардо Д., Кейнс Дж., Фридмен М. Классика

экономической мысли : [сочинения]. – М. : Изд-во ЗКСМО- Пресс, 2000. – С. 480–786. – (Серия "Антология мысли").

106. Кендюхов О. Гносеологія інтелектуального капіталу / О. Кендюхов // Економіка України. – 2003. – № 4. – С. 28–33.

107. Кластери в системі підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування: довідник / В.В. Толкованов, М.В. Канавець, Р.Ю. Савонюк, В.М. Сидоров / під ред. В.В. Толкованова. – Київ ; Сімферополь, 2012. – 248 с.

108. Князева Е.Н. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. – М.: Наука, 1994. – 236 с.

109. Ковальчук В.М. Історія економіки та економічної думки : [навч. посіб.] / В.М. Ковальчук, М.В. Лазарович, М.І. Сарай. – К. : Знання, 2008. – 647 с.

110. Колганов А.И. Экономическая компаративистика : [учебник] / А.И. Колганов, Бузгалин А.В. – М. : ИПФРА-М, 2005. – 746 с. – (Учебники экономического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова).

111. Колінько Н.І. Організаційно–економічне забезпечення транс кордонного співробітництва в регіоні : дис. ... канд. екон. наук : 08.10.01 / Н.І.Колінько. – Львів, 1999. – 207 с.

112. Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.coe.kiev.ua/docs/cets/cets165.htm>.

113. Кондратьев Н.Д. Избранные сочинения / Н.Д. Кондратьев. – М. : Экономика, 1993. – 655 с.

114. Конституційні акти Європейського Союзу. Ч. I / упор. Г.Друзенко ; за заг. ред. Т.Качки. – К. : Юстиніан, 2005. – 511 с.
115. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/konst/CONST1.HTM>
116. Консульський відділ Посольства Чеської Республіки в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zagran.kiev.ua/article.php?new=183&idart=1833>.
117. Концепции самоорганизации: становление нового образа научного мышления / П. Г. Белкин и др. – М. : Наука. ИФ «Наука, философия, социология, психология, право», 1994. – 206 с.
118. Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу: теорія і практика інтеграційного процесу / В.В. Копійка. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2002. – 253 с.
119. Копнин П.В. Метод / П.В. Копнин, М.Б. Туровский // Философская энциклопедия. – М. : Советская энциклопедия, 1964. – Т. 3. – С. 409.
120. Корнай Я. Социалистическая система. Политическая экономия коммунизма : пер. с англ. / Янош Корнай. – М. : НП "Журнал "Вопросы экономики", 2000. – 672 с.
121. Коропецький І.С. Українські економісти ХІХ ст. та західна наука / І.С.Коропецький. – К. : Либідь, 1993. – 192 с.
122. Коропецький І.-С. Українські економісти ХІХ ст. та західна наука / І.-С. Коропецький. – К. : Либідь, 1993. – 192 с.
123. Косолапов Н. Глобализация: существенные и международно-политические аспекты / Н. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 3. – С. 69–73.

124. Кочетов Э.Г. Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства : учеб. для вузов / Э.Г. Кочетов. – М. : Норма, 2006. – 528 с.

125. Кравець А.С. Вероятность и системы / А.С. Кравець. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1970. – 310 с.

126. Кримський С.Б. Глобалістика та регіонально-національний чинник в ієрархії цивілізаційних процесів / С.Б. Кримський // Еволюція економічного розвитку та економічних теорій (проблеми дослідження та викладання) : матеріали міжнар. наук.-метод. конф., 26-27 квітня 2000 р. / [відп. ред. І.Й.Малий, Н.О.Татаренко]. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 38–40.

127. Крупка Л. Трудова міграція як індикатор соціального, економічного та політичного життя країни [Електронний ресурс] / Л. Крупка. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVr/2008-01/L_Krupka.pdf.

128. Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України / М.І. Крупка. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 608 с.

129. Кузьмін О. Є. Основи менеджменту : підручник. / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник. – К. : «Академвидав», 2003. – 416 с.

130. Кукурудза І.І. Інноваційна діяльність в регіоні: стан, проблеми, перспективи / І. Кукурудза // Вісник економічної науки України. – 2007. – № 1. – С. 67–70.

131. Кульчицький Б.В. Економічні системи суспільства: теорія, методологія, типологізація : [монографія] / Б.В.Кульчицький. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 352 с.

132. Кульчицький Б.В. Сучасні економічні системи : [навч. посіб.] / Б.В.Кульчицький. – Львів : Афіша, 2004. – 279 с.
133. Кульчицький Б.В. Тинологізація і порівняння економічних систем суспільства (проблеми теорії і методології) : дис. ... д-ра екон. наук : 08.01.01 / Кульчицький Богдан Володимирович. – Львів, 2004. – 425 с.
134. Кульчицький Я. Християнство у системі орієнтирів соціальної активності людини / Я. Кульчицький, Б. Кульчицький // Київська Церква. – 2000. – № 5. – С. 110–111.
135. Кульчицький Я.В. Порівняння економічних систем (проблеми методології) : [монографія] / Я.В.Кульчицький, Б.В.Кульчицький. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 318 с.
136. Куриляк В. Вільні економічні зони Болгарії та деякі уроки для України / В. Куриляк // Діло. – 1996. – №75 (493). – Верес.
137. Кушлин В.И. Траектории экономических трансформаций / В.И. Кушлин. – М. : Экономика, 2004. – 210 с.
138. Лагутін В. Д. Людина і економіка: соціоекономіка : [навч. посіб.] / В.Д. Лагутін. – К. : Просвіта, 1996. – 336 с.
139. Лапко О. Ваучерний капітал як джерело фінансування інноваційного розвитку економіки / Лапко О.О. // Технологічної революції в мікроелектроніці – К., 2006. – С. 25–42.
140. Лекторський В.А. Актуальные философско-методологические проблемы системного подхода / В.А. Лекторський, В.С. Швырев // Вопросы философии. – 1971. – № 1. – С. 148.

141. Леоненко П. М. Сучасні економічні системи : [навч. посіб.] / П. М. Леоненко, О.І. Черепніна. – К.: Знання, 2006. – 429 с. – (Вища освіта XXI століття).
142. Либанова Э. Формирование потоков трудовых миграций в приграничных регионах Украины / Э. Либанова, А. Позняк // Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия и Украина : сб. науч. тр. – К., 2002. – С.124–144.
143. Лист Ф. Национальная система политической экономии / [пер. с нем.] / Фридрих Лист. – СПб, 1891. – 374 с.
144. Лиськова Л.М. Інноваційна політика України в системі пріоритетів економічного співробітництва з Євросоюзом / Л.М. Лиськова // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2005. – № 5–6 (22–23). – С.112–115.
145. Ломакин В. Мировая экономика : учебник для вузов / В. Ломакин. – М. : Финансы, ЮНИТИ, 1999.– 727 с.
146. Лукашевич М.П. Соціологія економіки: [підручник] / М.П. Лукашевич. – К. : Каравела, 2005. – 288 с.
147. Луцишин З.О. Трансформація світової фінансової системи в умовах глобалізації / З.О. Луцишин. – К. : Видавн. центр “ДрУк”, 2002. – 320 с.
148. Луцишин Н. Економічні аспекти бар'єрного ефекту кордону – теоретичний підхід / Н. Луцишин // Регіональна економіка. – 2001. – №1. – С. 194–203.
149. Луцишин П. Європейський вибір України та розвиток транскордонного співробітництва / Луцишин П., Клімонт Д., Луцишин Н. // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Проблеми та перспективи транскордонного співробітництва в аспекті процесів

європейської інтеграції. Щорічник наукових праць / під ред. Долішнього М. – Луцьк : Вежа, 2000. – Вип. XV. – С. 25–30.

150. Макогон Ю. В. Инновационно–инвестиционная сфера Украины: состояние и перспективы развития // Вісн. Львів. комерц. акад.– Львів : ЛКА, 2005. – Вип. 18. – Ч. 1. – С. 19–27.

151. Макогон Ю. В. Предпосылки построения инновационной модели экономики Украины в условиях интеграции / Ю. В. Макогон, Т. С. Медведкин // Зб. наук. пр. міжнар. наук.-практ. конф. 20–21 січня 2005 р. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2005. – С. 141–144.

152. Максимчук М.В. Особливості соціально–економічного розвитку прикордонних територій (на прикладі Львівсько-Жешувського транскордонного регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" / М.В. Максимчук. – Львів, 1998. – 16 с.

153. Малиновська О. А. Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України: аналітична записка. [Електронний ресурс] / О. А. Малиновська. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/592/>

154. Малиновська О. А. Формування міграційної політики України / О. А. Малиновська // Актуальні проблеми державного управління : сб. наук. пр. – Одеса : ОРІДУ УАДУ, 2002. – Вип. 10. – С. 339–350.

155. Малиновська О. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС / О. Малиновська. – К. : «Бланк-Прес», 2004. – 171с.

156. Малиновська О. Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики. Аналітична записка [Електронний ресурс] / О. Малиновська. – Режим доступу: <http://niss.gov.ua/articles/357/>
157. Мамзин А.С. О форме и содержании в живой природе / А.С. Мамзин. – Л. : Наука, 1968. – 208 с.
158. Мандибура В. Вільні економічні зони в Україні / В. Мандибура // Політика та час. – 1997. – № 8. – С. 29–35.
159. Манків Г. Макроекономіка: підручник для України / Г.Манків ; [пер. з англ. С.Панчишин]. – К. : Основи, 2000. – 588 с.
160. Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року / К. Маркс // Маркс К. Енгельс Ф. Твори. – Т. 42. – С. 18–145.
161. Мартинюк В. Погляди ЄС на напрямки співробітництва з Україною [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2007/8/7/62407.htm>.
162. Медведев А. Внешнеэкономическая система региона / А. Медведев. – СПб. : Изд-во СПбИЭИ, 1999. – 334 с.
163. Международные стратегии экономического развития / Ю. Н. Пахомов, А. С. Филипенко, Д. Г. Лукьяненко, Ю. В. Макогон, С. В. Громенкова. – К. ; Донецк: КНУ–ДонНУ, 2001. – 239 с.
164. Менеджмент : навч. посіб. / П. В. Мельник, М. М. Філоленко, Л. П. Гацька, Н. Е. Кошарська. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. – 154 с.
165. Методологические аспекты материалистической диалектики / отв. ред. В.А. Штоф. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – 322 с.
166. Методология и методы изучения миграционных процессов: междисциплинарное : учеб. пособ. / под ред. Ж. Зайончковской, И.

Молодиковой, В. Мукомеля. – М. : Центр миграционных исследований, 2007. – 370 с.

167. Мешкою Н.П. Інноваційний розвиток країн світової економіки в умовах глобалізації : монографія / Н. П. Мешко ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Донецьк : Юго-Восток, 2008. – 344 с.

168. Миграция и денежные переводы: цифры и факты / под ред. Д. Рата, С. Мохapatра, А. Силвал. – М., 2011. – 265 с.

169. Миграция и денежные переводы: цифры и факты [Электронный ресурс] / под ред. Д. Рата, С. Мохapatра, А. Силвал. – М., 2011. – Режим доступа: <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/Factbook2011Russian.pdf>

170. Міграція і міграційна політика в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niisp.gov.ua/articles/80/>.

171. Міжнародні економічні відносини: сучасні міжнародні економічні відносини : підручник для студ. екон. вузів та фак-тів / А.С.Філіпенко, С.Я.Боринець, В.А.Вергун та ін. – К. : Либідь, 1992. – 255 с.

172. Мікула Н. Організаційно-економічне забезпечення транскордонної співпраці / Н. Мікула // Матеріали міжнародного конгресу українських економістів "Україна в ХХІ столітті: концепції та моделі економічного розвитку" (Львів, 4 лютого, 2000). – Львів, 2000. – С. 546–549.

173. Міфи про Шенгенську зону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2008/1/29/70630.htm>.

174. Моисеев Н.Н. Алгоритмы развития / Н.Н. Моисеев. – М. : Наука, 1987. – 302 с.

175. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера / Н.Н. Моисеев. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 351 с.

176. Мокій А. І. Міжнародна міграція людського капіталу в системі економічної безпеки України / А. І. Мокій, В. А. Пронюк, Р. Р. Енверов // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Міграційні процеси в умовах поліетнічного середовища регіону : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; ред. Є.І. Бойко. – Львів, 2009. – Вип. 6(80). – С. 12–28.

177. Мокій А. Регіонально-секторальна модель зовнішньоекономічної інтеграції: передумови та стратегія реалізації / А. Мокій. – Львів : КООПОСВІТА, 1999. – 345 с.

178. Мокій А. Спеціальні (вільні) економічні зони як форма регіонально-секторальної моделі зовнішньоекономічної інтеграції / А. Мокій // Регіональна економіка. – 1999. – № 4(14). – С. 106–112.

179. Мосьондз С. Роль міграції в розвитку українського суспільства / С. Мосьондз // Підприємництво, господарство і право. –2003. – № 5. – С. 72–76.

180. Мьоллерс Ф. Прямі іноземні інвестиції в Україну – реальний життєвий досвід / Ф. Мьоллерс // Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / за ред. А.Зінденберга і Л. Хоффманна – К. : Фенікс, 2008. –

181. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу : пер. з анг. / Н. Мусис. – К. : К.І.С., 2005. – 466 с.

182. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції / за ред. І. Маркова. – Львів, 2009. – 248 с.
183. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. / підгот. І.В. Калачова та ін. – К. : ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2011. – 282 с.
184. Некрасов Н. Региональная экономика (теория, проблемы, методы) / Н. Некрасов. – М. : Экономика, 1975. – 317 с.
185. Неоэкономика: очерки теории и методологии / под ред А.В. Бузгалина. – М. : Экон. фак. МГУ: ТЕИС, 2003. – 244 с.
186. Николис Г. Познание сложного / Г. Николис. – М. : Мир, 1990. – 342 с.
187. Николис Г. Самоорганизация в неравновесных системах: от диссипативных структур / Николис Г., Пригожин И. – М., 1979. – 512 с.
188. Новак І. Проблеми становлення та розвитку вільних економічних зон в Україні [Електронний ресурс] / І. Новак // Україна – Business. – 2000. – № 6–8. – Режим доступу : <http://www.adm.visti.net>.
189. Новая постиндустриальная волна на Западе : глтология / [под. ред. В.Л. Иноземцева]. – М. : Асасіетіа, 1999. – 640 с.
190. Новик И.Б. Вопросы стиля мышления в естествознании / И.Б. Новик. – М., Политиздат, 1975. – 144 с.
191. Новик И.Б. Философские вопросы моделирования психики / И.Б. Новик. – М. : Наука, 1969. – 174 с.
192. Норт Д. Інституції, інституційна змінна та функціонування економіки / Даглас Норт / пер. з англ. І.Дзюб. – К. : Основи, 2000. – 198 с.

193. Носаченко І. Зовнішньоекономічні аспекти ринкової економіки / І. Носаченко. – Львів : Світ, 2000. – 112 с.
194. Овчинников Г. Международная экономика : уч. пособ. / Г. Овчинников. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 1998. – 621 с.
195. Овчинников Н.Ф. Принципы сохранения / Н.Ф. Овчинников. – М. : Наука, 1966. – 332 с.
196. Овчинников Н.Ф. Структура / Н.Ф. Овчинников // Философская энциклопедия. – М. : Советская энциклопедия, 1970. – Т. 5. – С. 140.
197. ООН: вихід із фінансової групи полягає в міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~1/90/all/2008/11/02/141612>
198. Основы внешнеэкономических знаний / под ред. И. П. Фаминского. – 2-е изд. , перераб. и доп. – М. : Международные отношения, 1994. – 480 с.
199. Оуэн Р. Избранные сочинения : в 2 т. / Оуэн, Роберт. – М. ; Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1950. – 768 с
200. Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської профспілки працівників-мігрантів в Україні та за її межами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://migrant.org.ua/>
201. Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
202. П'ятковська О. Р. Динаміка обсягів та географічної трансформації зовнішньої трудової міграції українців / О. Р. П'ятковська // Економіка розвитку. – 2011. – № 2(58). – С. 24-26.

203. Панасюк В.В. Право европейское и внутригосударственное: практические аспекты функционирования двух правовых порядков / В.В. Панасюк. – М.: Юрист, 1998.
204. Панчишин С. Макроекономіка : [навч. посіб.] / С.Панчишин. – К. : Либідь, 2001. – 634 с.
205. Панчишин С.М. Макроекономічний аналіз товарної форми виробництва / С.М.Панчишин. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 452 с.
206. Панькова Н.Н. Рыночная экономика в свете теории самоорганизации / Н.Н. Панькова ; Фин. акад. при Правительстве РФ. – М. : ФА, 1994. – 42 с.
207. Пахомов Ю. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі / Ю. Пахомов. – К.,1997. – 420 с.
208. Пахомов Ю. Проблемы инвестирования в Украине: не выученные уроки и ненаказанные преступления / Ю. Пахомов // Зеркало недели. – 1999. – 14 марта. – С. 10.
209. Пembro М. Международные валютные и финансовые отношения / М. Пembro ; пер. с фр., под общ. ред. Бабинцевой Н.С. – М. : Прогресс, 1994. – 496 с.
210. Пила В. Підсумки та перспективи створення СЕЗ в Україні / В. Пила, О. Чмир // Економіка України. – 1999. – № 8. – С. 26–34.
211. Пинда Р.В. Стратегічні рішення в експортній діяльності молокопереробних підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" / Р.В. Пинда. – Львів, 2001. – 20 с.

212. Пирожков С. Украине пора бы воспользоваться своим коэффициентом транзитности / С. Пирожков // Зеркало недели. – 1998. – № 9.

213. Питання національного інформаційного центру академічної мобільності : Постанова КМУ № 924 від 31.08.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 67. – С. 72.

214. Підгрушний Г. Розвиток прикордонних регіонів України в контексті транскордонного співробітництва / Г. Підгрушний, Ю. Качасєв // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Проблеми та перспективи транскордонного співробітництва в аспекті процесів європейської інтеграції. Щорічник наукових праць / під ред. М. Долішнього. – Луцьк : Вежа, 2000. – Вип. XIII. – С. 215–216.

215. План дій ЄС в галузі юстиції та внутрішніх справ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/ua/publication/content/29162.htm>.

216. Плетнев Э.П. Международная миграция рабочей силы в капиталистической системе мирового хозяйства / Э.П. Плетнев. – М. : ИМО, 1962. – 376 с.

217. Погорелов С.Б. Особливості цивілізаційного підходу до аналізу суспільного розвитку / С.Б. Погорелов // Еволюція економічного розвитку та економічних теорій (проблеми дослідження та викладання) : матеріали міжнар. наук.-метод. конф., 26-27 квітня 2000 р. / [відп. ред. І.Й.Малий, Н.О.Татаренко]. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 60–62.

218. Полян П. Опыт иммиграционной политики государства и положение иностранцев в Германии / П. Полян ; под ред. Г.Витковской. – М. : Гендальф, 2002. – 404 с.
219. Полянська Я. Л. Державне регулювання зовнішньої трудової міграції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Я. Л. Полянська. – Донецьк, 2006. – 21 с.
220. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / Карл Поппер ; [пер. з англ. В. Лісовий]. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 416 с.
221. Портер М. Международная конкуренция : пер. с англ. / под ред. и с предисл. В.Д. Щетинина. – М. : Международ. отношения, 1993. – 528 с.
222. Посельський В. Конституційний устрій Європейського Союзу : навч. посібник / В. Посельський. – К. : Таксон, 2005. – 280 с.
223. Посольство України в Італійській Республіці. Публікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/italy/>.
224. Посольство України в Португальській Республіці. Публікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/portugal/>.
225. Посольство України в Республіці Польща. Публікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/poland>.
226. Посольство України в Французькій Республіці. Публікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/france/>.
227. Постон Т. Теория катастроф и ее приложения / Т. Постон, И. Стюарт. – М. : Мир, 1980. – 607 с.

228. Потемкина О.Ю. Сотрудничество в сфере внутренних дел и правосудия: Европейский Союз на пороге XXI века / О.Ю. Потемкина. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 246 с.

229. Правовий та соціальний виміри міграції: що отримують, втрачають і чого потребують на батьківщині українські трудові мігранти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.openukraine.org/doc/migration/Presentations/present_%20OpenUkraine.ppt

230. Пригожин И.Р. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И.Р. Пригожин. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 310 с.

231. Присяжнюк Ю. Взаємодія факторів підвищення інноваційного потенціалу країн Центрально–Східної Європи / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету: Серія Економіка. – 2012. – № 38. – С. 258-266.

232. Присяжнюк Ю. Взаємозв'язок інтеграційних процесів і міжнародної торгівлі / Присяжнюк Ю., Краєвська О. // Науково-практична конференція: Інтеграційні процеси та пріоритетні орієнтири розвитку економіки України: економіка, фінанси, право / Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, 27 квітня 2012 р. – К., 2012. – С. 360-352.

233. Присяжнюк Ю. Глобалізація міжнародного фінансового ринку у світовій банківській системі / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету: Серія Міжнародні відносини. – 2009. – № 26. – С. 257-265.

234. Присяжнюк Ю. Глобальний вимір зовнішньоекономічних зв'язків України : монографія / Ю. Присяжнюк / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2009. – 272 с.

235. Присяжнюк Ю. Глобальні проблеми євроінтеграції і Україна : монографія / Михасюк Р., Присяжнюк Ю. / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2008. – 240 с.

236. Присяжнюк Ю. Глобальні світові відносини: місце України : монографія / Михасюк Р., Присяжнюк Ю. / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2011. – 216 с.

237. Присяжнюк Ю. Господарське зростання в країнах Центрально–Східної Європи / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету: Серія Міжнародні відносини. – 2012. – № 30. – С. 158–166.

238. Присяжнюк Ю. Державно-правове регулювання охорони навколишнього середовища в країнах ЄС та Україні / Присяжнюк Ю. // “Європейське екологічне право” – Львів ; Вроцлав; Дрезден. – 2008. – Березень-квітень. – С. 70–71.

239. Присяжнюк Ю. Досвід держав Центральної і Східної Європи у розвитку телекомунікацій і залученні інвестицій у телекомунікаційну галузь / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету: Серія Міжнародні відносини. – 2000. – №2. – С.512–517.

240. Присяжнюк Ю. Досвід створення і географія євро регіонів в країнах-учасниках Карпатського єврорегіону / Присяжнюк Ю., Присяжнюк О., Уманців Б. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2005. – № 15. – С. 344–350.

241. Присяжнюк Ю. Ефективність інноваційного процесу в міжнародних економічних відносинах / Присяжнюк Ю. // Науково-практична конференція ” Сучасні моделі, концепції і стратегії інноваційного розвитку країн світу та України: економіка, фінанси, право,

системний аналіз” / Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, 23 березня 2012 року. – К., 2012. – С. 372–374.

242. Присяжнюк Ю. Європейське співтовариство і проблеми євроінтеграції України / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2010. – № 27. – С. 362–369.

243. Присяжнюк Ю. Зовнішня заборгованість як складова національної безпеки України / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2001. – №3. – С. 165–172.

244. Присяжнюк Ю. Зовнішня торгівля країн Центрально-Східної Європи за умов міжрегіональної інтеграції / Присяжнюк Ю. // Міжнародна науково-практична конференція “Добробут націй в умовах глобальної нестабільності” 27-28 квітня 2012 року. – Одеса, 2012.

245. Присяжнюк Ю. Зовнішньополітичні технології ПР в процесі формування іміджу держави / Присяжнюк Ю., Слободянюк І. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2006. – № 16. – С. 204–211.

246. Присяжнюк Ю. Зростання економічної залежності інформаційної індустрії як одна з передумов глобалізації інформаційних процесів / Присяжнюк Ю. Дячишин О. // Вісник Львівського університету: Серія Міжнародні відносини. – 2001. – №7. – С. 215-221.

247. Присяжнюк Ю. Інтеграція України в ЄС через міжрегіональне співробітництво / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету: Серія Міжнародні відносини. – 2001. – №5. – С. 222-232

248. Присяжнюк Ю. Історичний шлях співпраці України та ЄС. Основні перешкоди на шляху до євро інтеграції України / Присяжнюк Ю. // Вісник

Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2004. – №12. – С. 3-9.

249. Присяжнюк Ю. Кластери як форма міжрегіональної транскордонної співпраці / Присяжнюк Ю. // Круглий стіл на тему “Кластерні утворення в ЄС: досвід для України” / Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Інститут міжнародних відносин, Кафедра світового господарства і міжнародних економічних відносин за сприяння Всеукраїнської громадської організації “Українська асоціація економістів-міжнародників”, 29 березня 2012 р. – К., 2012. – С...

250. Присяжнюк Ю. Конкуренція у глобальному середовищі / Присяжнюк Ю. // Міжнародні відносини: теорія і практика : зб. наук. пр. Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка. – 2011. – №1. – С. 139–151.

251. Присяжнюк Ю. Концепція зовнішньої оборонної політики Великобританії в рамках ЄС / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2001. – №6. – С. 57–64.

252. Присяжнюк Ю. Країна повернулася у світ – нове бачення утворення Союзу Сербії і Чорногорії / Присяжнюк Ю., Сагай І. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2004. – № 13. – С. 38–42.

253. Присяжнюк Ю. Методичні основи дослідження економіко- і соціально-географічних проблем розвитку єврорегіонів / Присяжнюк Ю., Уманців Б. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2007. – № 22. – С. 222–227.

254. Присяжнюк Ю. Міжнародна економічна інтеграція / Писаренко С.М., Присяжнюк Ю.І. // Міжнародні відносини (Історія. Теорія.

Економіка) / за ред. М.З. Мальського, Ю.М. Мороза. – Львів, 2002. – С. 212-250.

255. Присяжнюк Ю. Міжнародна економічна інтеграція / Писаренко С.М., Присяжнюк Ю.І., Українець Л.А. // Міжнародні відносини (Історія. Теорія. Економіка. Право) / за ред. М.З. Мальського, Ю.М. Мороза. – Львів, 2010. – С 204–237.

256. Присяжнюк Ю. Міжрегіональна структурна взаємодія економіки України з національними господарськими системами країн Центрально-Східної Європи : монографія / Ю. Присяжнюк / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2012. – 536 с.

257. Присяжнюк Ю. Міжрегіональна економічна співпраця країн ЦСЄ в умовах глобалізації / Присяжнюк Ю. / Звітна наук. конф. ф-ту міжнар. відносин Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка. – Львів, 2011. – С...

258. Присяжнюк Ю. Міжрегіональне транскордонне співробітництво та інтеграційні процеси в Європі. / Присяжнюк Ю., Уманців Б // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Щорічник наукових праць. – Вип. 15. / Інституту регіональних досліджень, НАН України. – 1999. – С. 250–252.

259. Присяжнюк Ю. Молодь – запорука подолання упереджень в польсько-українських стосунках. / Присяжнюк Ю. // Українсько-польський симпозиум “Проблеми трансформації в гуманітарній, соціально-економічній та науково-освітній сферах” – Тернопіль, 1997. – С. 147.

260. Присяжнюк Ю. Науково–технічна і інноваційна діяльності в міжнародних економічних відносинах / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету. Серія: Економіка. – 2012. – № 37. – С. 258–266.

261. Присяжнюк Ю. Національна безпека України в контексті глобалізаційних процесів / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2003. – №10. – С. 21–26.

262. Присяжнюк Ю. Національні інтереси України в умовах іноземного кредитування економіки / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2001. – №4. – С. 154–161.

263. Присяжнюк Ю. Особливості європейської інформаційної політики / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2004. – № 14. – С. 264–272.

264. Присяжнюк Ю. Особливості інвестиційної діяльності в країнах Центрально-Східної Європи / Присяжнюк Ю. // Галицький економічний вісник. – 2011. – № 4(33). – С. 5–11.

265. Присяжнюк Ю. Особливості розвитку польсько-українського співробітництва за сучасних геополітичних умов / Присяжнюк Ю. // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми історії і політології. – К. – 2002. – С. 88–97.

266. Присяжнюк Ю. Особливості розвитку та перспективи торгівельних оборотів України й Польщі / Присяжнюк Ю. // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – 2011. – Вип. 99. – Ч. 2. – С.208–212.

267. Присяжнюк Ю. Південний та східний вектори української зовнішньої політики регіонального співробітництва / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету. Серія: Політичні науки. – 2001. – №1. – С. 78–87.

268. Присяжнюк Ю. Політичні засади безпеки країн Європи / Присяжнюк Ю., Вуйцик Г. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2004. – №11. – С. 35–41.

269. Присяжнюк Ю. Помаранчева революція, як поворотний пункт становлення іміджу української держави / Присяжнюк Ю., Слободянюк І. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2006. – № 17. – С. 216–222.

270. Присяжнюк Ю. Проблема трудової міграції як гаранта стабільного розвитку в українському суспільстві / Присяжнюк Ю., Киянка І. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2007. – № 18. – С. 114-118.

271. Присяжнюк Ю. Проблеми розвитку інформаційного суспільства в Україні / Присяжнюк Ю., Саврук М. // Вісник Львівського університету: Серія Міжнародні відносини. – 2007. – № 19. – С. 252-259.

272. Присяжнюк Ю. Регулювання інтеграційних процесів у сфері освітніх послуг / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету: Серія Міжнародні відносини. – 2012. – № 31. – С. 258-266.

273. Присяжнюк Ю. Розвиток транскордонного співробітництва в Україні за умов вступу до ЄС / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету: Серія Міжнародні відносини. – 2007. – № 21. – С. 250-255.

274. Присяжнюк Ю. Роль державної політики в процесі формування іміджу української держави за кордоном / Присяжнюк Ю., Слободянюк І. // Вісник Львівського університету: Серія Міжнародні відносини. – 2007. – № 20. – С. 234–241.

275.Присяжнюк Ю. Роль і місце української діаспори у суспільно-політичному житті Хорватії / Присяжнюк Ю. Уманців Б. // Вісник Інституту міжнародних відносин, Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – 2008. – № 71.

276.Присяжнюк Ю. Світовий ринок і місце України у глобальних вимірах стійкого розвитку / Присяжнюк Ю. // Міжнародна науково-практична конференція “Регіон 2010:стратегія оптимального розвитку” (м. Харків, Харківський національний університет ім. В.Каразіна, листопад 2010 р. – Х., 2010. – С. 166–169.

277.Присяжнюк Ю. Співпраця України та Європейського Союзу у сфері туризму / Краєвська О., Присяжнюк Ю./ // Вісник Львівського університету: Серія Міжнародні відносини. – 2008. – № 24 – С. 269–279.

278.Присяжнюк Ю. Співпраця України та Європейського Союзу у сфері туризму / Присяжнюк Ю. // Географія і туризм: європейський досвід. II міжнародна конференція (25-28 вересень 2008 р. – Львів : Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 2008.

279.Присяжнюк Ю. Сучасний стан та перспективи розвитку туристичної політики ЄС / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2011. – № 29. – Ч. 1. – С. 169–182.

280.Присяжнюк Ю. Сучасні тенденції зовнішніх економічних зв'язків України / Присяжнюк Ю. // звітна наукова конференція факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка. – Львів, 2009.

281. Присяжнюк Ю. Сучасні тенденції розвитку зовнішньоекономічних міжрегіональних зв'язків України // Присяжнюк Ю. / Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2011. – № 28 – С. 243–252.

282. Присяжнюк Ю. Теоретичні основи міжрегіональних інтеграційних процесів / Присяжнюк Ю. // Матеріали звітної наукової конференції факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка, 5-8 лютого, 2010 р.. – Львів, 2010. – С. 246–249.

283. Присяжнюк Ю. Товариство червоного хреста та червоного півмісяця в інформаційному просторі України / Присяжнюк Ю., Атращенко Т. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2008. – №25. – С. 365–369.

284. Присяжнюк Ю. Україна в єврорегіоналізаційних процесах / Присяжнюк Ю. // Матеріали польсько-української конференції, присвяченої 20-річчю дипломатичних відносин між Україною і Польщею. – Івано-Франківськ, 2011.

285. Присяжнюк Ю. Україна і Польща на шляху до Європи / Мальський М. Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету: Серія Міжнародні відносини. – 2002. – №8. – С. 3–8.

286. Присяжнюк Ю. Україна та Польща в європейській системі господарювання / Присяжнюк Ю. // Стратегія українсько-польського соціально-економічного партнерства : матеріали міжнар. наук.-прак. конф. – Львів, 2000. – С. 88–89.

287. Присяжнюк Ю. Українсько–польські економічні зв'язки в кінці ХХ ст. / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 1999. – №1 – С. 370–375.

288. Присяжнюк Ю. Участь України в регіональному співробітництві / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2002. – №9. – С. 31–37.

289. Присяжнюк Ю. Формування західного вектора інтеграційної політики України в контексті її регіональних та національних інтересів / Присяжнюк Ю. // Львівський національний університет імені Івана Франка, грудень 2007 р.. – Жешув ; Львів, 2007. – С...

290. Присяжнюк Ю.И. Социально-демографические параметры миграции рабочей силы в странах Европейского Союза / Присяжнюк Ю.И., Пятковская О. Р. // “Краеведение Приамурья”. Периодический сб. – Благовещенск. – 2012. – С. 76–83

291. Присяжнюк Ю. Транскордонне співробітництво в Європі: сутність і структура / Присяжнюк Ю. // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2007. – № 23 – С. 259–267.

292. Про відхилення проекту Закону України про основні засади державної міграційної політики України від 05.04.2007 № 901-V : Постанова ВРУ від 05.04.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=901-16>

293. Про встановлення безвізового режиму для громадян держав-членів Європейського Союзу, Швейцарської Конфедерації та Князівства Ліхтенштейн : Указ Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1131%2F2005>.

294. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 16.09.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=143-16>

295. Про зайнятість населення : Закон України від 01.03.1991 р. // Відомості ВР УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 170.

296. Про затвердження Програми регулювання міграційних процесів на 2003–2005 рр. : Постанова КМУ № 1296 від 30.08.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1296-2003-%D0%BF>

297. Про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей : Міжнародна Конвенція (ООН) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_203

298. Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16 квітня 1991 року : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 29. – С 377–385.

299. Про інноваційну діяльність : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – С.266.

300. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15>.

301. Про Концепцію державної міграційної політики : Указ Президента України № 622/2011 від 30.05.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13642.html>

302. Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України: Постанова Верховної Ради України від 13.07.1999 р.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=916-14>.

303. Про наукову і науково-технологічну експертизу : Закон України від 10.02.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=51%2F95-%E2%F0>.

304. Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України від 13.12.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1977-12>.

305. Про оптимізацію системи центральних органів державної виконавчої влади : Указ Президента України від 9.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12584.html>

306. Про порядок утворення територіальних органів Державної міграційної служби : Постанова КМУ № 658 від 15.06.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dmsu.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=465&Itemid=195

307. Про працівників-мігрантів (переглянута 1949 року) : Конвенція № 97 Міжнародної організації праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_bo/pg_gwgwxr.htm

308. Про прийняття за основу проекту закону України «Про засади державної міграційної політики України» 3158/П від 23.02.2009. : Проект Постанови ВРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=34564

309. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=433-15>.

310. Про ратифікацію Європейської конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів : Закон України від 20.09.2006 р. // Відомості ВРУ. – 2007. – № 21. – С. 290.

311. Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні : Закон України від 03.12.1999 р. // Відомості ВРУ. – 1999. – № 51. – Ст. 459.

312. Про рекомендації парламентських слухань на тему: «Закордонне українство: сучасний стан та перспективи співпраці» : Постанова ВРУ від 19.01.2010 р. // Відомості ВРУ. – 2010. – № 9. – Ст. 100.

313. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків : Закон України від 16.07.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=991-14>

314. Проблемы методологии системного исследования / ред. кол. И.В. Блауберг и др. – М. : Мысль, 1970. – 455 с.

315. Проект Державної програми співпраці з із закордонними українцями на період до 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/data/upload/publication/mfa/ua/55005/20300978dod3.pdf>

316. Прошак В. Еволюція поглядів на інтелектуальний потенціал суспільства у світовій економічній думці / В. Прошак // Трансформація економічної системи в Україні : наук. зб. / [за ред. З.Г.Ватамашока]. – Львів : Інтереко, 2000. – С. 23–32.

317. Пукальський Ю. Польський досвід створення СЕЗ дозволяє Україні зробити корективи щодо власних економічних зон / Ю. Пукальський // Діло. – 1996. – № 72 (490). – С.112–118.

318. Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція : навч. посіб. / О. Г. Пуригіна, С. Е. Сардак. – К. : Академія, 2007. – 311с.
319. Радаев В.В. Экономическая социология: [курс лекцій : учеб. пособие] / В.В.Радаев. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 368 с.
320. Рамкова програма Європейського Союзу / Національний університет «Львівська політехніка» (науково-дослідна частина), Галузева лабораторія міжнародного науково-технічного співробітництва. Бюлетень. – Львів. – 2007. – Ч. 8 – 34 с.
321. Реверчук С. Історія економічних вчень : [навч. посіб.] / С. Реверчук, І. Полулях. – Львів : Тріада плюс, 2007. – 352 .
322. Режабек Е.Я. Мифомышление: когнит. анализ / Е.Я. Режабек. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 302 с.
323. Речкіна К. Д. Джерела фінансування наукової та науково-технічної діяльності в Україні / К. Д.Речкіна // Зб. матер. II Міжн. наук-практ.конф., 31 січ. – 14 лют. 2011р. – Одеса : InPress, 2011. – С. 38–45.
324. Рікардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения – 1817 г. / Д. Рікардо // Афанасьев В. С. Давид Рикардо. – М. : Экономика, 1988. – 128, [2] с. – (Из истории экономической мысли).
325. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять / О. Ровенчак // Політичний менеджмент. – 2006. – №2. – С. 127–139.
326. Роговий В. Актуальні питання розвитку територій з особливим статусом в Україні / В. Роговий // Економіка України. – 2000. – № 11. – С. 5–14.

327. Розенталь М.М. О характере развития философских категорий / М.М. Розенталь // Коммунист. – 1972. – № 18. – С. 103.

328. Розенталь М.М. Теория познания и современные научные достижения / М.М. Розенталь // Коммунист. – 1965. – № 8. – С. 25.

329. Розраховано за виданням: Статистичний щорічник України за 2008 рік / Державний комітет статистики України. – К. : Фенікс, 2009. – 600 с.

330. Рошер В. Начала народного хозяйства : в 2 т. : [пер. с нем.] / Вильгельм Рошер. – М. : Грачев, 1860. – Т. 1. – Отд. 1. – 224 с.

331. Рузавин Г. И. Самоорганизация и организация в развитии общества / Г. И. Рузавин // Вопросы философии. – 1995. – № 8. – С. 63–72.

332. Садовський В.Н., Юдин Э.Г. Система, – “Философская энциклопедия”, – т. 5. – М., “Советская энциклопедия”, 1970.

333. Саката М. Государственный капитализм, или Авторитарный режим: к вопросу о сущности “социалистической рыночной экономики” в Китае / М. Саката // Вестн. С.-Петербург. ун-та. – 2003. – Сер. 5. – Вып. 3 (№ 21). – С. 77–86.

334. Сандул Я. Диаспора, как научная дефиниция: универсальность и неопределенность [Электронный ресурс] / Я. Сандул. – Режим доступа: <http://www.hs-pr.ru/projects/articles/2010/02/28/diaspora-kak-nauchnaya-efinitiya-universalnost-i-neopredelennost>

335. Санто Б. Сила инновационного саморазвития / Б.Санто. – Инновации 2004. – № 2. – С. 5–15.

336. Сахал Д. Технический прогресс: концепции, модели, оценки / Д. Сахал ; пер. с англ. Ю. А. Данилова, О. И. Соколова ; под ред. А. А. Рывкина. – М. : Финансы и статистика, 1985. – 367 с.

337. Свидерский В.И. О диалектике элемента и структуры в объективном мире и в познании / В.И. Свидерский. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 275 с.

338. Свистун В. Вільні економічні зони – засіб реалізації інтересів держави, підприємців, населення / В. Свистун // Соціально–економічні дослідження в перехідний період. Ринкова інфраструктура та зовнішньоекономічна діяльність регіонів : щорічник наук. пр. – Львів : ІРД НАНУ. – 1998.– Вип. V. – С.162–172.

339. Світова економіка : [підручник] / [А.С.Філіпенко, О.І.Рогащ, О.Л.Шнирков та ін.]. – К. : Либідь, 2000. – 582 с.

340. Семенов Г. А. Участие Украины в мировых хозяйственных процессах / Г.А. Семенов, М.А. Панков // Вісн. Акад. екон. наук України. – 2003. – № 1 (3). – С. 57–64.

341. Серегина С. Ф. Роль государства в экономике: Синергетический подход / С. Ф. Серегина. – М. : Дело и сервис, 2002. – 286 с.

342. Системные исследования. Ежегодник. 1972. – М. : Наука, 1972. – 283 с.

343. Ситковский Е.П. Проблема возникновения новых категорий в диалектической логике / Е.П. Ситковский // Вопросы философии. – 1975. – № 10. – С. 92.

344. Скоморохова О. Інвестиційний процес в регіонах України / О. Скоморохова // Моніторинг інвестиційної діяльності в Україні. – 1997. – Вип.3. – С. 17–22.

345. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – С. 112. // Петти В., Смит А., Рикардо Д., Кейнс Дж., Фридмен М. Классика

экономической мысли : [сочинения] / А. Смит. – М. : Изд-во ЗКСМО–Пресс, 2000. – С. 77–402. – (Серия “Антология мысли”).

346. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів / А.Сміт. – М. : Осць-89, 1997. – 255 с.

347. Современная западная философия: словарь / [сост.: Малахов В.С., Филатов В.Г.]. – М. : Политиздат, 1991. – 414 с.

348. Современные проблемы материалистической диалектики / отв.ред. В.И. Свидерский. – М. : Мысль, 1971. – 288 с.

349. Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України / С.І. Соколенко. – К. : Логос, 1999. – 568 с.

350. Соловйов В.П. Інноваційний потенціал України / В.П. Соловйов // Хроніка-2000. – К., 1999. – Вип. 31–32. – С. 355–364

351. Солоу Е.Д. The Gold Book of Venture capital firms. Kennedy Information / М. Абрамовіц, Солоу Е. Денісон. – LLC, Fitzwilliam : New Hampshire, 2002. – 334 с.

352. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму: відкрите суспільство під загрозою / Джордж Сорос ; [пер. з англ. Р. Ткачук, А. Фролкін]. – К. : Основи, 1999. – 346 с.

353. Стан та шляхи врегулювання проблем у сфері захисту прав трудових мігрантів – громадян України обговорено під час слухань у Комітеті з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/publish/article/>

354. Статистичний щорічник України за 2010 рік /Державний комітет статистики України. – К. : Фенікс, 2011. – 600 с.

355. Стиглиц Дж.Ю. Глобализация: тревожные тенденции / Дж.Ю. Стиглиц ; пер. с англ. и прим. Г.Г. Пирогова. – М. : Мысль, 2003. – 352 с.
356. Столбовий В. М. Регулювання зовнішньої міграції адміністративно-примусовими методами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право» / В. М. Столбовий. – К., 2007. – 20 с.
357. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, затвердженої Указом Президента України № 615/98 від 11.06.98р. та змінами № 587/2000 від 12.04.2000р. // Політика і час. – 2000. – №3–4. – С.40–52.
358. Структурна гармонізація економіки України як чинник економічного зростання / за ред. д-ра екон. Наук І.В. Крюкової. – К. Экспрес, 2007. – 520 с.
359. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями : пер. с англ. / Б. Твисс. – М. : Экономика, 1989. – 271 с
360. Тодаро М. П. Экономическое развитие : учебник для студ. вузов / М. П. Тодаро ; пер. с англ. Яковлева С. М., Зевина Л. З. – М. : Эконом, ф-т МГУ, 1997. – 667 с. : схемы, табл.
361. Тоффлер Е. Третья Хвиля / Елвін Тоффлер ; [пер. з англ. Т. Андруевич]. – К. : Вид. дім “Всесвіт”, 2000. – 516 с.
362. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / Геєць В.М. та ін. ; [за ред. акад. ПАН України В.Гейця] ; Ін-т екон. Прогнозування. – К. : Логос, 1999. – 500 с.

363. Туган-Барановский М. Борьба классов как главнейшее содержание истории / М. Туган-Барановский // Мир Божий. – 1904. – № 9. – С. 242–259.
364. Туган-Барановський М. Остання мета кооперації / М. Туган-Барановський // Українська кооперація. – 1918. – Кн. I. – С. 2–14.
365. Туган-Барановский М. Очерки из новейшей истории политической экономии и социализма / М. Туган-Барановский. – 2-е изд. – СПб. : Изд-во ред. журн. "Мир Божий", 1905. – 259 с.
366. Туган-Барановський М. Політична економія: курс популярний / відп. ред. Т. І. Дерев'янкін. – К. : Наук. думка, 1994. – 264 с.
367. Туган-Барановский М. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь / М. Туган-Барановский. – СПб. : Тип. И.Скорородова, 1894. – 512 с.
368. Туган-Барановский М. Психологические факторы общественного развития / М. Туган-Барановский // Мир Божий. – 1904. – № 8. – С. 2–28.
369. Туган-Барановский М. Русская революция и социализм / М. Туган-Барановский. – Петроград : Акц. об-во "Муравей", 1917. – 32 с.
370. Туган-Барановский М. Современный социализм в своем историческом развитии / М. Туган-Барановский. – СПб. : Будущность, 1906. – 260 с.
371. Туган-Барановский М. Социализм как положительное учение / М. Туган-Барановский. – Петроград : Кооперация, 1918. – 133 с.
372. Туган-Барановский М. Социальные основы кооперации / М. Туган-Барановский. – М. : Тип. т-ва И.Кушнерев и К, 1916. – 521 с.
373. Туган-Барановский М. Теоретические основы марксизма / М. Туган-Барановский. – СПб. : Изд-во ред. журн. "Мир Божий", 1905. – 160 с.

374. Туган-Барановський М.І. Основи політичної економії / [наук, редактор, автор передм. і вступ. статті С.М.Злупко] / М.І. Туган-Барановський. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 628 с.

375. Тюхтин В.С. Отражение, системы, кибернетика. Теория отражения в свете кибернетики и системного подхода / В.С. Тюхтин. – М. : Наука, 1972. – 256 с.

376. Угода між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icps.com.ua/doc/nl_ukr_20060911_0332.pdf.

377. Угода про партнерство між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_012.

378. Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством, 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_012.

379. Україна приєдналась до конвенції держав-учасниць СНД про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їх сімей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dmsu.gov.ua/en/home-pages/644-ukrajina-prijednalas-do-konvenciji-derzhav-uchasnic-snd-pro-pravovij-status-trudashhih-migrantiv-i-chleniv-jihnih-simej-.html>.

380. Українська міграція до Чеської Республіки та Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrslovo.net/feed/25/4043.txt>.

381. Уоллерстайн И. Общественное развитие или развитие мировой системы? / И. Уоллерстайн // Вопр. социологии. – 1992. – С. 77–88.

382. Уряд і громадськість – наміри дієвої співпраці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://usim4.eukrainians.net/ua/archive/2011/novyny183b.htm>

383. Фатхутдинов Р. А. Инновационный менеджмент / Р.А. Фатхутдинов.– СПб. : Питер, 2002. – 400 с.

384. Федулова Л. Проблеми забезпечення ефективності наукової системи України / Л. Федулова // Вісник НАН України. – 2010. – №4. – С. 21–29.

385. Філіпенко А. Структура сучасного економічного дискурсу / А. Філіпенко // Економіка України. – 1996. – № 8. – С. 26–35.

386. Філіпенко А.С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А.С. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.

387. Філіпенко А.С. Економічний розвиток сучасної цивілізації : навч. посіб. / А.С. Філіпенко. – К. : Знання України, 2006. – 316 с.

388. Філіпенко А.С. Концепції економічної еволюції // Еволюція економічного розвитку та економічних теорій (проблеми дослідження та викладання) : матеріали міжнар. наук.-метод. конф., 26-27 квітня 2000 р. / [відп. ред. І.Й.Малий, Н.О.Татаренко]. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 28–29.

389. Філіпенко А.С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій : [посібник] / А.С. Філіпенко. – К. : Академвидав, 2004. – 208 с.

390. Філіпенко А.С. Структура сучасного економічного дискурсу / А. Філіпенко // Економіка України. – 1996. – № 8. – С. 26–35.

391. Фостер Р. Обновление производства: атакующие выигрывают / Р.Фостер. – М. : Изд-во “Прогресс”. – 1987. – 197 с.
392. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 44. – Кн. 1. – 695 с.
393. Франко І.Я. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 44. – Кн. 2. – 767 с.
394. Франко І.Я. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – 574 с.
395. Хайек Ф. Дорога к рабству : [пер. с англ.] / Ф. Хайек. – М. : Экономика, 1992. – 262 с.
396. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в само организующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 419 с.
397. Хахлюк А. Україна – транзитна держава / А. Хахлюк // Економіка України. – 2000. – № 1. – С. 25–29.
398. Хефлігер К. "Регіо Базелієніс" та його регіони Верхнього Рейну / К. Хефлігер // Будівництво нової Європи: Прикордонне співробітництво у Центральній Європі. – Ужгород, 1997. – С. 85–96.
399. Хомра О. Сучасна українська трудова міграція: статус та можливості / О. Хомра // Парламентські слухання «Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції». Інформаційно-довідкові матеріали. – К., 2004. – С.11–29.
400. Хучек М. Стратегия инновации на предприятии РАУ / М. Хучек. – М., 1992. – 288 с.
401. Цивилизационная структура современного мира : в 3 т. Т. 1. Глобальные трансформации современности / под ред. Ю.Н. Пахомова,

Ю.В. Павленко. – К. : Наукова думка, 2007 – 487 с. – (Сер. "Проект "Наукова книга").

402. Чумак В. Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією / В. Чумак, Н. Шаповалова, П. Казьміркевич. – К., 2006. – 56 с.

403. Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : [підручник] / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко / [за ред. А.А. Чухна]. – К. : Знання, 2007. – 878 с.

404. Чухно А. Господарський механізм та шляхи його вдосконалення на сучасному етапі / А.Чухно // Економіка України. – 2007. – № 3. – С. 60–67.

405. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А.Чухно. – К. : Логос, 2003. – 631 с.

406. Чухно А.А. Твори : у 3 т. Т.1. Становлення і розвиток ринкової економіки / А.А.Чухно. – К. : НАН Укр. Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2006 . – 592 с

407. Чухно Л. Проблеми теорії перехідного періоду: від командної до ринкової економіки / А.Чухно // Економіка України. – 1996. – № 4. – С. 4–21.

408. Шаблій О.І. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії / О.І. Шаблій. – Львів ; Мюнхен : УВУ, 1993. – 256 с.

409. Шагалов Г.Л. Внешнеэкономическое сотрудничество СССР в условиях перестройки: механизм, прогнозирование, эффективность. – М: Экономика, 1990. – 254с.

410. Шарп У. Инвестиции : пер. с англ. / Шарп У., Александер Г., Байли Дж. – М. : ИНФРА–М, 1997. – 988 с.

411. Шептулин А.П. Система категорий диалектики / А.П. Шептулин. – М. : Наука, 1967. – 252 с.
412. Шмоллер Г. Народное хозяйство, наука о народном хозяйстве и ее методы. Хозяйство, нравы и право / Густав Шмоллер ; [пер. с нем.]. – М., 1902. – 275 с.
413. Шнирков О. Регіональні торговельні угоди: нові тенденції розвитку / О. Шнирков // Дзеркало тижня. – 2006. – № 12 (591). – 1 квіт. – С. 12.
414. Шнирков О.І. Європейський Союз у глобальному інноваційному просторі : монографія / О.І. Шнирков. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2008. – 143 с.
415. Шніцер М. Порівняння економічних систем : пер. з англ. / М. Шніцер. – К. : Основи, 1997. – 519 с.
416. Шпек Р. Інвестиційна привабливість України / Р. Шпек // Український інвестиційний журнал WELCOME. – 1998. – № 1. – С. 4–8.
417. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й.Шумпетер ; [пер. з англ. Т.Андрусевич]. – К. : Основи, 1995. – 427 с.
418. Шумпетер Й. Теория экономического развития : (исслед. предпринимат. прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) : [пер. с англ.] / Й.Шумпетер;. – М. : Прогресе, 1982. – 455 с.
419. Экономико-математические методы и прикладные модели : учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по экон. спец. / [В. В. Федосеев и др.] ; под ред. В. В. Федосеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ, 2005. – 302 с.
420. Яремко Л.А. Відкрите суспільство та відкрита економіка у контексті ринкової трансформації / Л.А. Яремко // Вісник Львів,

комерційної академії. Сер. економічна. – Львів : ЛКА, 2001. – Вип. 8. – С. 145–149.

421. Abramovitz M. Notes on international differences in productivity growth rates / M.Abramovitz / M. Abramovitz ; ed. D.C. Mueller // The political economy of growth. – New Haven : Yale University Press. – 1983. – P. 85.

422. Antecol H. Selective Immigration Policy in Australia, Canada and the United States. / H. Antecol, D. A. Cobb-Clark, S. J. Trejo // Brussels Economic Journal. – V 47. – 2004. – Iss. 1. – P 45–56.

423. Balasa B. 'A stages approach' to comparative advantage / B.Balasa // Economic growth and resources. Vol.4 : National and International Policies / ed.I.Adelman. – London : Macmillan. – 1979. – P. 141.

424. Balassa B. Trade Creation and Trade Diversion in the European Common Market: An Appraisal of the Evidence / B.Balassa // Manchester School of Economics and Social Studies. – 1974. – № 42. – P. 93–135.

425. Beine M. Brain Drain and Economic Growth: Theory and Evidence / M. Beine, F. Docquier, H. Rapoport // Journal of Development Economics. – 2001. – V. 64. – P. 275–289.

426. Berry A. Some Welfare Aspects of International Migration / A. Berry, R. Soligo // Journal of Political Economy. – 1969. – Vol. 77. – №.5. – P. 778–794.

427. Borjas G. Economics of Migration / G. Borjas // International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences. – 2000. – Sec. 3.4. – Art. 38. – 21 p.

428. Borjas G. The Economic Benefits from Immigration / G. Borjas // The Journal of Economic Perspectives. – 1995. – V. 9. – № 2. – P. 3–22.

429. Borjas G. The Economics of Immigration / G. Borjas // Journal of Economic Literature. – 1994. – V. XXXII. – P. 1667–1717.
430. Brady H. EU Migration Policy: An A-Z / H. Brady. – London : Centre for European Reform, 2008. – 32 p.
431. Chenery H. Structural Change and Development Policy / H.Chenery. – New York : Oxford University Press. – 1979. – 544 p.
432. Chenery H.B. Development patterns: Among countries and over time / H.B. Chenery and L. Taylor // The Review of Economics and Statistics. – 1968. – Vol. 50. – P. 391–416.
433. Chenery H.B. Structural transformation: A program of research / H.B. Chenery // Harvard Institute for International Development, Discussion Paper. – 1986. – № 232. – P. 44–50.
434. Chenery H.B. Typical patterns of transformation / Chenery. H., S. Robinson and M. Sirquin // Industrialization and growth. – New York : Oxford University Press, 1986. – P. 124–138.
435. Clark C. Conditions of Economic Progress / C. Clark. – 3-d ed – London : The Macmillan Co- New York : St. Martins press, 1957. – 236 p.
436. Constant A. F. Immigrant Performance and Selective Immigration Policy: A European Perspective / A. F. Constant, K. F. Zimmermann // National Institute Economic Review. – 2005. – 194 p.
437. Creative Economy Report 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.unctad.org/en/docs/ditc20082cer_en.pdf.
438. Denison E. F. Trends in American Economic Growth, 1929-82 / Edward F.Denison // Montenegrin Journal of Economics. – 2007. – Vol.3. – №5. – P.35–41.

439. Dicken P. Economic Reforms in the Other Europe and the Role of Aid / P. Dicken. – New York : Guilford Press, 1997. – 322 p.

440. Drucker P. Towards the Next Economics / P. Drucker. – N.Y. : Harper & Row Publishers, 1993. – 238 p.

441. Drysdale P. The Pacific: An Application of a General Theory of Economic Integration / P.Drysdale, R.Garnaut // Pacific Dynamism and the International Economic System / C.F. Bergsten (ed.). – Washington : Institute for International Economics, 1993. – S. 187.

442. EU Labor Migration since Enlargement: Trends, Impacts and Policies / ed. by B.Galgoczi, J. Leschke, A. Watt. – Cornwall, 2009. – 312 p.

443. European Innovation Scoreboard 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.proinnoeurope.eu/admin/uploaded_documents/European_Innovation_Scoreboard_2008.pdf

444. Eurostat – statistical office of the European Union [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

445. Fan Ch. Human Capital, Growth, and Inequality in Russia / Ch. Fan, J. Overland, M. Spagat // Journal of Comparative Economics. – 1999. – Vol. 27. – Iss. 4. – P. 618–643.

446. Fargues Ph. Circular Migration: Is It Relevant for the South and East of the Mediterranean? / Ph. Fargues ; CARIM AS, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico di Fiesole (FI). – Fiesole : European Un-ty In-te, 2008. – 13 p.

447. Feinberg R. The Impact of immigration on Host Country Wages, Employment and Growth / R. Feinberg, J. Hunt // *Journal of Economic Perspectives*. – 1995. – V. 9. – №2. – P. 23–44.

448. Fisher A.G.B. Production, primary, secondary and tertiary / A.G.B. Fisher // *Economic Record*. – 1939. – № 15. – P.24–38.

449. Fourastie J. *Le Grand Espoir du XXe Siecle*. Paris / J. Fourastie // Presses Universitaires de France. Reprinted as 'Moderne Techniek en Economische Ontwikkeling'. – Amsterdam : Het Spectrum, 1949. – 460 p.

450. Gerschenkron A. Economic backwardness in historical perspective / A.Gerschenkron. – Cambridge, MA : Belknap. – 1962. – 450 p.

451. Glaziev S. Innovation activity of industrial enterprises in Russia / S. Glaziev, I. Karimov, I. Kuznetzova // IIASA. – 1996. – P.119–132.

452. *Glossary on Migration*. – Geneva : International Organisation for Migration, 2004. – 38 p.

453. Gott C. *The Migrant Population in the UK: Fiscal Effect* / C.Gott. – Lindin : Home Office reseach, 2002. – 412 p.

454. Grubel H. The Immigration of Scientists and Engineers to the United States / H. Grubel, A. Scott // *Journal of Political Economy*. – 1966. – №74. – P. 368–378.

455. Hamilton W. Institution // *Encyclopedia of the Social Sciences*. – N.Y., 1932. – V. 8. – P. 84

456. *Handbook of Development economics* / [ed. by Hollis Chenery [i in.]. – Amsterdam : North-Holland, 1988. – T.1 – XXIV. – 848 p.

457. Harris J. Migration, Unemployment and Development: a Two-Sector Analysis / J. Harris, M. Todaro // American Economic Review. – 1970. – 60 (1) – P. 126-142.

458. Hein de Haas International Pendulum Migration to Morocco: Multi-Local Residential Strategies of Ageing Migrants in the Todra Valley [Электронный ресурс] / International Migration Institute. Oxford, 2006. – Режим доступа: http://www.heindehaas.com/Publications/F%20Paper_Hein%20de%20Haas.pdf

459. Highly-Skilled Migration [Электронный ресурс] / Department of Economic and Social Affairs UN/POP/MIG-FCM/2005/01. – Режим доступа: http://www.un.org/esa/population/meetings/fourthcoord2005/P01_ICMPD.pdf

460. Hirschman A.O. The strategy of economic development / A.O.Hirschman. – New Haven : CT Yale University Press, 1958. – P. 401–418.

461. Houthakker H.S. An international comparison of household expenditure patterns : I Commemorating the centenary of Engel's law / H.S.Houthakker // Econometrica. – 1957. – № 25. – P. 532–551.

462. Identifying International Migrants. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration/developing-migration-policy/migration-stat-data/identify-intl-migrants>.

463. Ivanenko V. Searching for the Value-Subtraction in the Russian Economy / V. Ivanenko // Journal of Comparative Economics. – 2004. – Vol. 32. – Iss. 1. – P. 88–104.

464. Kosling T. Direktvermarktung – Voraussetzungen und Wirtschaftlichkeit / T. Kosling. – Bonn, 1995.– 286 S.

465. Krugman P.R. Is Bilateralism Bad? / P.R. Krugman // *International Trade and Trade Policy* / Ed. by E. Helpman, A. Razin. – Cambridge, Mass : The MIT Press, 1991. – P.483–499.
466. Kuznets S. Economic growth of nations: Total output and production structure / S.Kuznets. – Cambridge, MA : Harvard University Press. – 1971. – 348 p.
467. Kuznets S. Modern Economic Growth : Findings and Reflactions / S. Kuznets // *American Economic Review*. – 1973–63(3). – June. – P. 247–258.
468. Kuznetz S. On comparative study of economic structure and growth of nations / S. Kuznets // *The comparative study of economic growth and structure*. – New York : NBER, 1959. – P. 162–176.
469. Kwasnicki W. Knowledge, Innovation and Economy / W. Kwasnicki. – Wrocław, 1994. – 234 s.
470. LaLonde R. Economic Impact of International Migration and the Economic Performance of Migrants / R. LaLonde, R. Topel // *Handbook of Population and Family Economics* / Ed. By M. R. Rosenzweig, O. Stark. – 1997. – P. 800–847.
471. Landes D. The unbound Prometheus: Technological change and industrial development in Western Europe from 1750 to the present / D.Landes. – Cambridge I : Cambridge University Press, 1969. – P. 77.
472. Levi-Fraud D. Friedrich List and the Political Economy of the Nation-State / D. Levi-Fraud // *Review of International Political Economy*. – London : Routledge, 1997. – Vol. 4. – Na 1. – P. 23–34.

473. Lewis W.A. Economic development with unlimited supplies of labor / W.A.Lewis. – Manchester : Manchester School of Economic and Social Studies. – 1954. – № 22. – P. 139–191.

474. Lewis W.A. Is the economic growth desirable? / W.A. Lewis // The Theory of economic growth – Irwin, Illinois, 1955. – P.420–435.

475. List of Countries by literacy rate. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_literacy_rate

476. Macroeconomic Consequences of Remittances [Электронный ресурс] / R. Chami, A. Barajas, Th. Cosimano, C. Fullenkamp, M. Gapen, P. Montiel. – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/op/259/op259.pdf>

477. Migration Theory: Talking Across Disciplines / ed. by Caroline B. Brettell, James F. Hollifield Routledge. – NY and London : Taylor & Francis Group, 2000. – 239 p.

478. Mittelman J.H. The Globalization Syndrome: Transformations and Resistance / J.H. Mittelman. – Princeton: Princeton University Press, 2000. S. 112-113.

479. Narodowy Bank Polski. Instytut Ekonomiczny. – Styczeń, 2011. – 79 s.

480. Newland K. Learning by Doing: Experiences of Circular Migration [Электронный ресурс] / K. Newland, D. Agunias, A. Terrazas // Migration Policy Institute, 2008. – Режим доступа: <http://www.migrationpolicy.org/pubs/Insight-IGC-Sept08.pdf>

481. Norman E. Cameron. Money Financial Markets and Economic Activity / E. Norman. – Addison : Wesley Publishers, 1992. – 288 s.

482. OECD Statistics [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.oecd.org/statsportal/0,3352,en_2825_293564_1_1_1_1_1,00.html.

483. Official data of Eurostat [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ec.europa.eu/eurostat>.

484. Oteiza E. The Emigration of Engineers from Argentina: A Case of Latin American «Brain Drain» / E. Oteiza // *International Labor Review*. – 1965. – № 6. – P. 445–461.

485. Oxenfeldt A. *Economic Systems in Action: The United States, The Soviet Union and France* / A. Oxenfeldt, V. Holubnychy. – 3rd ed. – N.Y. etc. : Holt, Rinehart & Winston, 1965. – 264 p.

486. Passerelle Clause [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://en.wikipedia.org/wiki/Passerelle_Clause.

487. Patran I. Analysis Austerity drives Romania firms to low tax Bulgaria [Электронный ресурс] / Ioana Patran. – Режим доступа: <http://www.reuters.com/article/idUSTRE6902UU20101001?pageNumber=1>

488. Peter M. The Effects of Immigration on Residents' Incomes in Australia: Some Issues Reconsidered / M. Peter, G. Verikios / *The Centre of Policy Studies. General Paper*. – 1995. – № G-115. – 18 p.

489. Phillips N. *The Future of the Political Economy of Latin America // Political Economy and the Changing Global Order* / R. Stubbs and G.R.D. Underhill (eds.). – Oxford : Oxford University Press, 2000. – P. 286.

490. Piore M. *Birds of Passage: Migrant Labor in Industrial Societies* / M. Piore. – UK : Cambridge University Press, 1979. – 240 p.

491. Poirine B. A Theory of Remittances as an Implicit Family Loan Arrangement / B. Poirine // *World Development*. – 1997. – Vol. 25. – №. 4. – P.589–611.

492. Praktyczny Pzewodnik Wspolpracy Transgranicnej // European Union, Regional Policy and Cohesion, PHARE, A–D. – Wyd. drugie. –1997. – P. 2–4.
493. Ratti R. The Study of Spatial Effects of the Border: an Overview of Different Approaches / R.Ratti // NETCOM. – 1990. – P. 42–50.
494. Ratti R. Theory and Strategy of Border Areas Development / Ratti R., Reichman S. (Eds.) // IRE. – Bellinzona, 1981. – P. 347–376.
495. Ravenstein E. The Laws of Migration / E. Ravenstein // Journal of the Royal Statistical Society. – 1885. – V. 48. – P. 167–227.
496. Rostow W.W. The stages of economic growth: A non-communist manifesto / W.W.Rostow. – Cambridge : Cambridge University Press, 1960. – 272 p.
497. Salt J. Migration Processes among the Highly Skilled in Europe / J. Salt // International Migration Review. – 1992. – №26(2). – P. 484–505.
498. Salvatore D. International Economics / D. Salvatore. 2nd ed. – New York, Macmillan : Publishing Company, 1987. – Ch. 10. – P. 247–265.
499. Salvatore D. Theory and Problems of International Economics / D. Salvatore – 2nd ed. – New York : McGraw Hill, 1984. – Ch.6. – P.247–265.
500. Sassen S. The mobility of labor and capital / S. Sassen. – Cambridge : New York : Cambridge Un-ty Press, 1988. – 224 p.
501. Schultz Th. Transforming Traditional Agriculture / Th. Schultz. – New Haven, CT : Yale University Press, 1964. – 212 p.
502. Schultz Th.W. Economic Value of Education / Th.W. Schultz. – N.Y : McGraw, 1967. – 384 p.

503. Science, technology and innovation in Europe. Eurostat statistical books, 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/eurostat>.

504. Seers D. Normal Growth and Distortions: some Techniques on Structural Analysis I / Dudley Seers // Economic Growth Center, Yale University. – 1964. – P. 78–103.

505. Shapira M. Understanding the Labor Market Impact of Immigration in Britain [Электронный ресурс] / M. Shapira. – Режим доступа: <http://www.ces.ed.ac.uk/research/Recent%20projects/Impact/index.htm>

506. Sirquin M. Patterns of Structural Change. Chapter 7 / M. Sirquin // Handbook of Development Economics. Vol.1 / ed. by H. Chenery and T.N. Srinivasan. – Elsevier : Elsevier Science Publishers B.V. – 1988. – P. 236.

507. Sjaastad L. The Costs and Returns of Human Migration / L. Sjaastad // The Journal of Political Economy. – 1962. – V.70. – № 5. – P. 80–93.

508. Solow R.M. Economics of Resources or the Resources of Economics / Robert Merton Solow // American Economic Review. – 1974. – Vol.64. – P. 1–14.

509. Stark O. Migration Decision Making / O. Stark // Journal of Development Economics. – 1984. – № 14. – P. 251–259.

510. Stark O. Relative Deprivation and Migration / O. Stark, E. Taylor // Demography. – 1989. – V. 26. – № 1. – P. 1–14.

511. Tapinos G. Irregular immigration: Economic and Political Issues // Combating the Illegal Employment of Foreign Workers / G. Tapinos. – Paris : OECD, 2000. – P. 13–45.

512. Taylor L. Development patterns: Among countries and over time / H.B. Chenery and L. Taylor // The Review of Economics and Statistics. – Vol. 50. – P. 391–416.

513. The Economic and Fiscal Impact of Immigration / Gross-Departmental Submission to the House of Lords Select Committee on Economic Affairs. – London : TSO, 2007. – 43 p.

514. The Heritage Foundation [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.heritage.org>.

515. The Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.tsoshop.co.uk/bookstore.asp>.

516. The Treaty of Nice [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://eurlex.europa.eu/en/treaties/dat/12002E/htm/C_2002325EN.003301.html.

517. The Treaty on European Union. Consolidated version [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.europa.eu.int/eurlex/en/treaties/index.html>.

518. The Heritage Foundation [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.heritage.org>

519. Theories of International Migration: a Review and Appraisal / D. Massey, J. Arango, G. Hugo, A. Kouaouci, A. Pellegrino, E. Taylor // Population and Development Review. – 1993. – V. 19. – № 3. – P. 431–466.

520. Twiss B. Managing Technological Innovation / B. Twiss. – 4th Ed. – London : Pitman Publishing, 1992. – 673 с.

521. Vasileva K. 6,5% of the EU population are foreigners and 9,4% are born abroad [Электронный ресурс] / K. Vasileva // Statistics in Focus 34/2010:

Eurostat. – Р.4. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-11-034/EN/KS-SF-11-034-EN.PDF

522. Who immigrates. The Chiswick Vs Borjas Debate // The Economics of Immigration: Theory and Policy / Ed. by Bodvarsson O, Van den Berg H. – London ; New York : Springer Dordrecht Heidelberg, 2009. – 440 p

523. Williamson Jeffrey G. Migration and urbanization / Jeffrey G.Williamson // Handbook of Development Economics / Hollis Chenery & T.N. Srinivasan (ed.). – 1988. – 1 ed. – Vol.1. – Ch. 11. – P. 425–465.

524. Wolowyna O. Some Consequences of the New Wave Immigration from Ukraine for the Ukrainian Diaspora in the US / O. Wolowyna // Зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті». – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2010. – С. 56–66.

525. World Trade Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wto.org/english/res_e/its2003_e/its03_byregion_e.htm.

526. World Development Indicators 2007–2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/data-catalog>.

527. World Investment Report 1999: Transnational Corporations as Engines of Growth. – New York, 2000. – 350 p.

528. World Migration 2008. Managing Labor Mobility in the Evolving Global Economy / Ed.-in-Chief G. Appave, R. Cholewinski. – Geneva : IOM, 2008. – V. 4. – 504 p.

529. Zastosowanie e-learningu w kształceniu ekonomistów / [red. Z.Kuleszynski, Z.Szczepanczyk], – Kielce : Wyd-wo WSEiA im. E.Lipńskiego w Kielcach, 2006. – 138 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

Програми ЄС, що здійснюють підтримку міжрегіональної співпраці⁴⁹⁴

Назва програми	Цілі та характеристика	Критерії підтримки
ECOS-Ouverture	Міжнародна співпраця регіонів ЄС та регіонів з Центральної та Східної Європи у різних напрямках	Проекти ініційовані локальними та регіональними органами влади (не менш як 2 регіони ЄС та 1 регіон Центральної та Східної Європи). Головні напрями співпраці - розвиток демократичних процесів, економічного розвитку, сфери послуг, енергетики, охорони природи.
PHARE-CBC	Транскордонна співпраця регіонів ЄС з регіонами держав, що межують з ЄС	Проекти, що охоплюють регіони Центральної та Східної Європи, що межують з ЄС. Основні напрями співпраці - розвиток технічної інфраструктури на кордонах ЄС.
CENTURIO	Навчальна програма для регіонів Центральної та Східної Європи	Проводиться Асоціацією європейських регіонів. Охоплює цикл теоретичних та практичних занять.
CREDO	Транскордонна співпраця регіонів країн підтримки PHARE та TACIS	Регіони підтримки PHARE, що мають кордони з регіонами країн підтримки TACIS. Основні напрями підтримки в галузі розробки спільних планів розвитку регіонів, туризму, транспортної мережі, телекомунікацій, охорони природи, створення робочих місць.

⁴⁹⁴ Джерело: EAGGE Regulation (EEC) N0.2084/93, зоб. Community Structural Funds 2002-2004. – Jffice for The Official Publications at The European Commission.

Додаток Б

Банківські кредити фізичним та юридичним особам (сума вимог за кредитами), % ВВП

Країна	2005	2006	2007	2008
Болгарія	36,1	43,4	47,2	н.д
Польща	28,1	28,9	33,4	н.д
Румунія	16,9	21,1	27,2	15,3
Словацька Республіка	29,8	35,1	38,6	н.д
Угорщина	45,8	51,1	55,4	н.д
Україна	27,3	34,4	47,4	60,2
Чеська Республіка	31,5	36,0	40,6	н.д

Додаток В

Відношення строкових депозитів, мобілізованих на внутрішньому ринку, до кредитів, наданих банками суб'єктам економіки, %

Країна	2004	2005	2006	2007
Болгарія	68,6	67,8	71,0	н.д.
Польща	80,7	75,4	63,5	н.д.
Румунія	110,9	96,3	78,6	н.д.
Словацька Республіка	102,1	73,1	69,3	н.д.
Угорщина	58,4	51,6	51,3	н.д.
Україна	61,8	62,2	53,4	47,3
Чеська Республіка	101,5	85,9	73,8	н.д.

Джерело: розрахунки Інституту економіки та прогнозування НАН України на основі бази даних МВФ

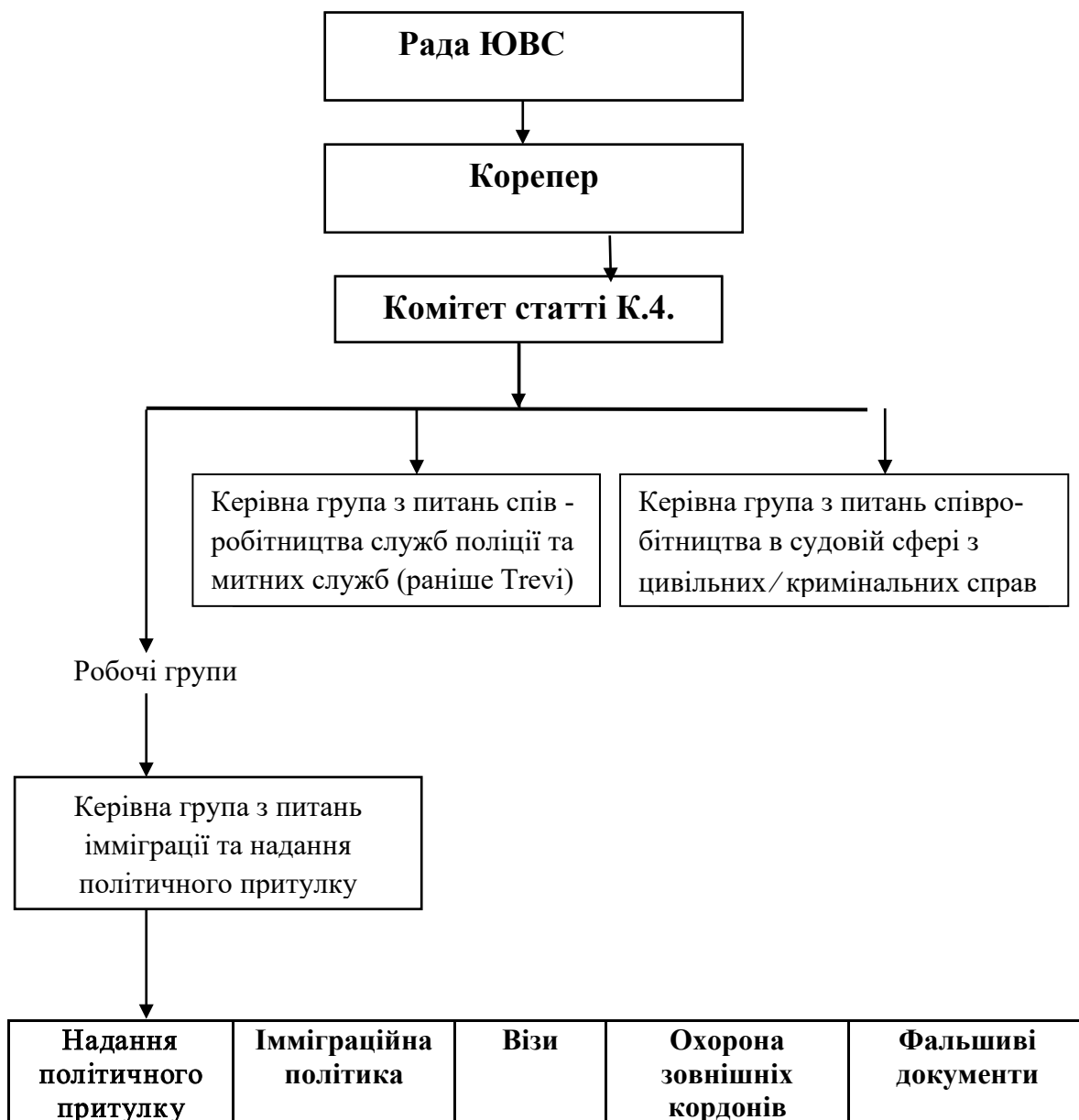
Додаток Г

Найважливіші юридичні акти, прийняті Радою Міністрів для полегшення візової політики та контролю на кордонах:

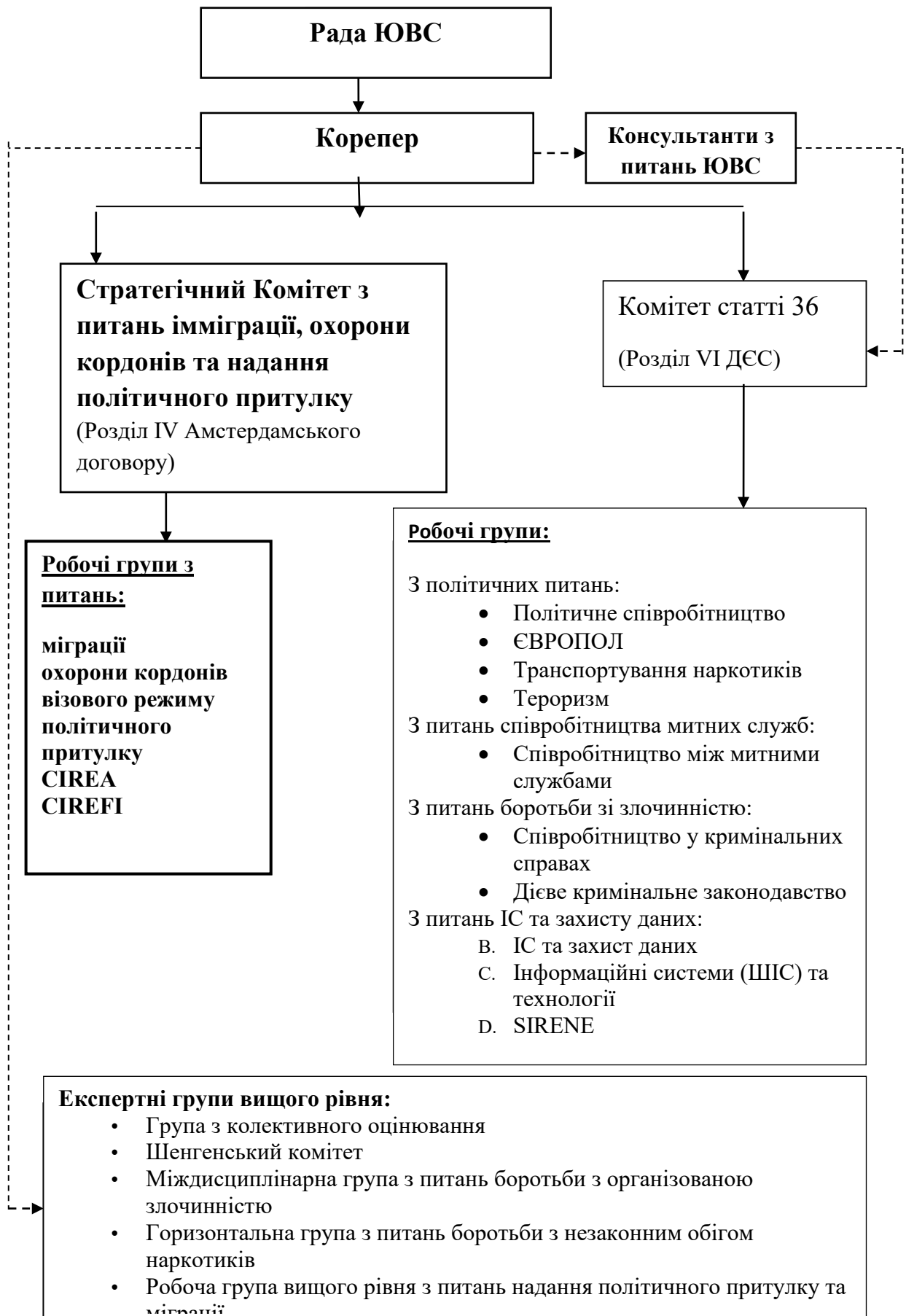
1. Рішення від 27 березня 2000 р. щодо покращання обміну інформацією з метою уникнення фальсифікації документів
2. Резолюція від 15 березня 2001 р. щодо третіх держав, громадяни яких повинні мати візи під час перетину зовнішніх кордонів, а також держав, громадяни яких звільнені від цієї вимоги,
3. Резолюція від 28 травня 2001 р. щодо свободи пересування на основі довготермінової візи
4. Резолюція від 18 лютого 2002 р. стосовно єдиного формату візи, виданої державою-членом для осіб, які мають документи про подорож, що не визнаються даною державою
5. Рішення від 13 червня 2002 р. про єдиний формат документів на перебування на території держави-члена для громадян третіх держав;
6. Резолюція від 27 лютого 2003 р. відносно видачі віз на кордоні, разом з видачею подібного типу віз матросам під час транзиту
7. Резолюція від 14 квітня 2003 р. стосовно прийняття Документа про спрощений транзит, а також Документа про спрощений транзит для залізничного транспорту,
8. Директива від 29 квітня 2004 р. щодо обов'язку перевізників повідомляти дані про пасажирів
9. Директива від 29 квітня 2004 р. стосовно права громадян ЄС і членів їх сімей на вільне пересування територією держав-членів і право на проживання на території держав-членів

- 10.Рішення від 8 червня 2004 р., яка впроваджує Систему візової інформації
- 11.Резолюція від 26 жовтня 2004 р. щодо утворення Європейської Агенції оперативної співпраці на зовнішніх кордонах держав-членів ЄС
- 12.Резолюція від 13 грудня 2004 р. у справі стандартів відносно особливостей гарантій і біометричних даних в закордонних паспортах і документах про подорож, які видаються державами-членами ЄС
- 13.Рішення від 13 грудня 2004 р. стосовно обов'язку органів відповідної держави-члена щодо систематичного штампування документів для подорожі громадян третіх держав при перетині ними зовнішніх кордонів держав-членів, а також про внесення змін на основі цього рішення до Шенгенської Конвенції та в Шенгенський доробок
- 14.Спільне рішення Європарламенту і Ради від 15 березня 2006 р. про Шенгенський прикордонний кодекс щодо регулювання руху осіб через кордони.

Додаток Д

Д.1. Допоміжні органи у сфері юстиції та внутрішніх справ згідно
Маастрихтського договору

Д.2. Допоміжні органи у сфері юстиції та внутрішніх справ згідно Амстердамського договору

Додаток Е

Угода між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз

Документи, що підтверджують мету подорожі для осіб, що належать до наведених нижче категорій:

а) для членів офіційних делегацій, які беруть участь у зустрічах, консультаціях, переговорах або програмах обміну, а також у заходах, які проводять на території країн-членів ЄС міжурядові організації, вимагається лист-підтвердження від органу влади України, що заявник є членом офіційної делегації, та копія офіційного запрошення від інституції чи країни-члена ЄС;

б) для бізнесменів та представників бізнес-організацій - письмова заява (оригінал) від сторони, що приймає: юридичної особи, компанії, органу влади чи організаційного комітету;

в) для водіїв, що здійснюють міжнародні вантажні та пасажирські перевезення на території країн-членів ЄС транспортними засобами, зареєстрованими в Україні, необхідна письмова заява (оригінал) від національної асоціації перевізників із зазначенням мети, тривалості та частоти поїздок;

г) для членів поїздних, рефрижераторних та локомотивних бригад, які здійснюють поїздки територією країн-членів ЄС, - письмова заява (оригінал) від залізничної компанії із зазначенням мети, тривалості та частоти поїздок;

д) для журналістів - свідоцтво (оригінал), видане професійною організацією, з підтвердженням, що заявник є журналістом, та документ від працедавця із зазначенням, що метою поїздки є журналістська робота;

f) для осіб, які беруть участь у наукових, культурних та творчих заходах, у тому числі в університетських чи інших програмах обміну, - письмова заява (оригінал) від;

g) для школярів, студентів, аспірантів та супроводжуючих викладачів, які здійснюють поїздку з метою навчання чи освітньої підготовки, у рамках програм обміну чи інших заходах, пов'язаних з діяльністю навчальних закладів, потрібна письмова заява (оригінал) чи свідоцтво про зарахування (оригінал) від навчального закладу, що приймає, чи студентські квитки чи свідоцтва про курси, які відвідуватиме заявник;

h) для учасників міжнародних спортивних заходів та осіб, що їх супроводжують як спеціалісти, необхідно подати письмову заяву (оригінал) від приймаючої організації;

i) для учасників офіційних програм обміну, організованих містами-побратимами необхідно надати письмову заяву (оригінал) від Голови адміністрації (мера міста);

j) для близьких родичів – дружини (чоловіка), дітей (у тому числі прийомних), батьків (у тому числі опікунів), дідусів, бабусь та онуків, які відвідують громадян України, котрі легально проживають на території країн-членів ЄС, вимагається письмова заява від особи, що приймає, з підтвердженням родинних стосунків та місця проживання (оригінал);

k) родичів, які здійснюють поїздку для участі в церемонії поховання, вимагається офіційний документ про факт смерті, а також підтвердження родинних чи інших стосунків;

l) особи, які відвідують військові та цивільні поховання зобов'язані пред'явити офіційний документ (оригінал) про факт існування та зберігання могили та родинні стосунки між заявником і похованою особою;

m) від осіб, які здійснюють поїздку з метою лікування, вимагається офіційний документ медичного закладу, який підтверджує необхідність медичного обслуговування у цьому медичному закладі, та докази наявності достатніх коштів для оплати лікування.

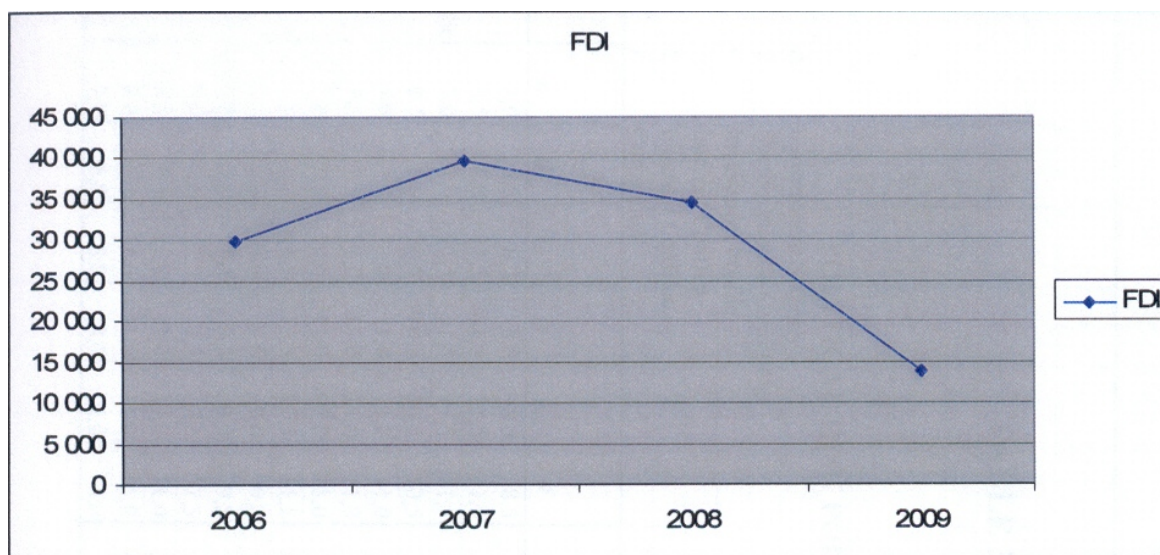
Додаток Ж

Результати спільного обстеження ЄБРР і Світового банку стану інвестиційного клімату 20 країн Центрально-Східної Європи і СНД, за допомогою методу опитування керівників 3000 підприємств (250 — українських), які характеризують деякі перешкоди на шляху залучення інвестицій в країнах ЦСЄ та ін.: (співвідношення позитивних та негативних відповідей, %)

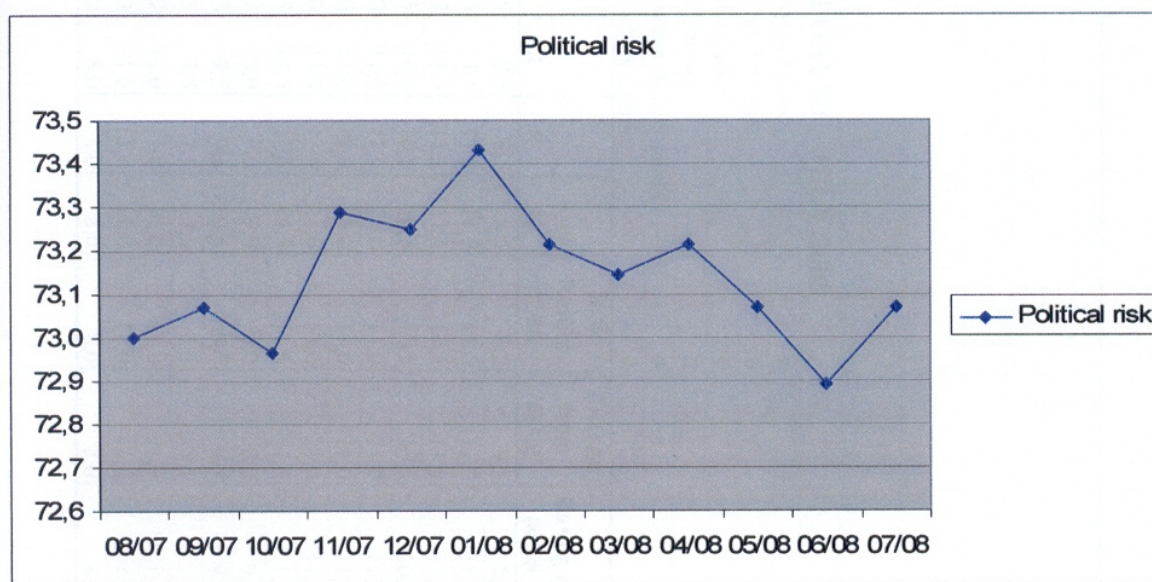
Рейтин г	Недоліки, притаманні певній країні чи регіону	Україна	ЦСЄ	Росія	Чехія
1	Законодавча нестабільність	100	37,0	70,0	-17,2
2	Незадовільний стан транспортної інфраструктури	97,5	-4,4	14,2	-31,0
3	Неспроможність уряду дотримуватися взятих на себе зобов'язань	90	-42,4	-30,0	-92,8
4	Державний контроль, залишки системи командної економіки	80	21,2	60,0	-35,8
5	Стан телекомунікаційної мережі	80	-16,6	14,2	-31,0
6	Недостатній рівень підтримки від органів державної виконавчої влади	75	1,2	33,4	-7,2
7	Корупція	75	-19,8	-8,7	-72,4
8	Отримання необхідних дозволів відбирає надто багато часу	60	-56,4	-46,6	-40,8
9	Незадовільний сценарій економічного розвитку	55	20,2	72,8	-57,2
10	Труднощі з місцевими банками	10	-26,4	-20,0	-38,0
11	Відсутність розвинутої збутової мережі	5	-20,4	22,2	-31,0
12	Ненадійність постачальників і непунктуальність партнерів	5	-6,6	42,8	-28,6
13	Труднощі у пошуку нерухомості	0	-19,6	-10,0	-31,0
14	Низька продуктивність праці	-10	7,2	60,0	7,2
15	Організована злочинність	-10	-36,4	-34,8	-85,8
16	Екологічне законодавство	-15	-74,8	-68,4	65,4
17	Низький рівень якості роботи персоналу	-15	-20,4	-4,8	-24,2
18	Безвідповідальність персоналу	-50	-54,6	-30,0	-48,2
19	Низький рівень кваліфікації персоналу	-60	-43,6	-20,0	-38,0
20	Низький рівень відданості справі	-60	-60	-40	-42,8

Додаток 3

Додаток 3.1

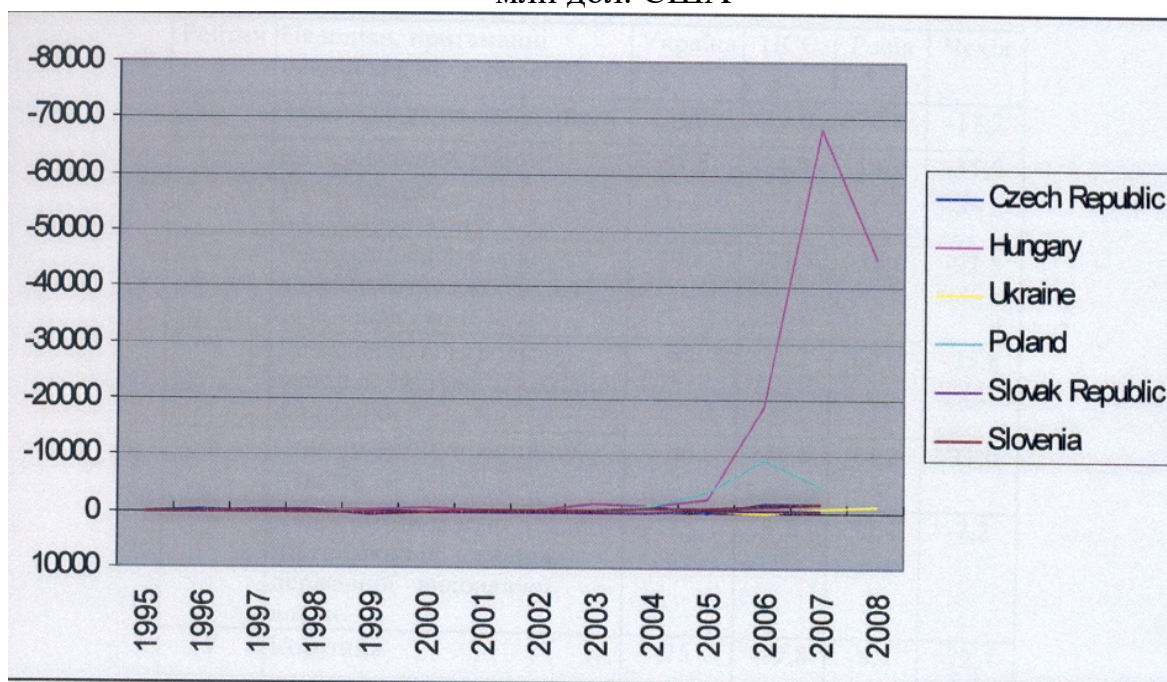
Притік прямих інвестицій в країни ЦСЄ
млн дол. США

Політичний ризик для країн ЦСЄ

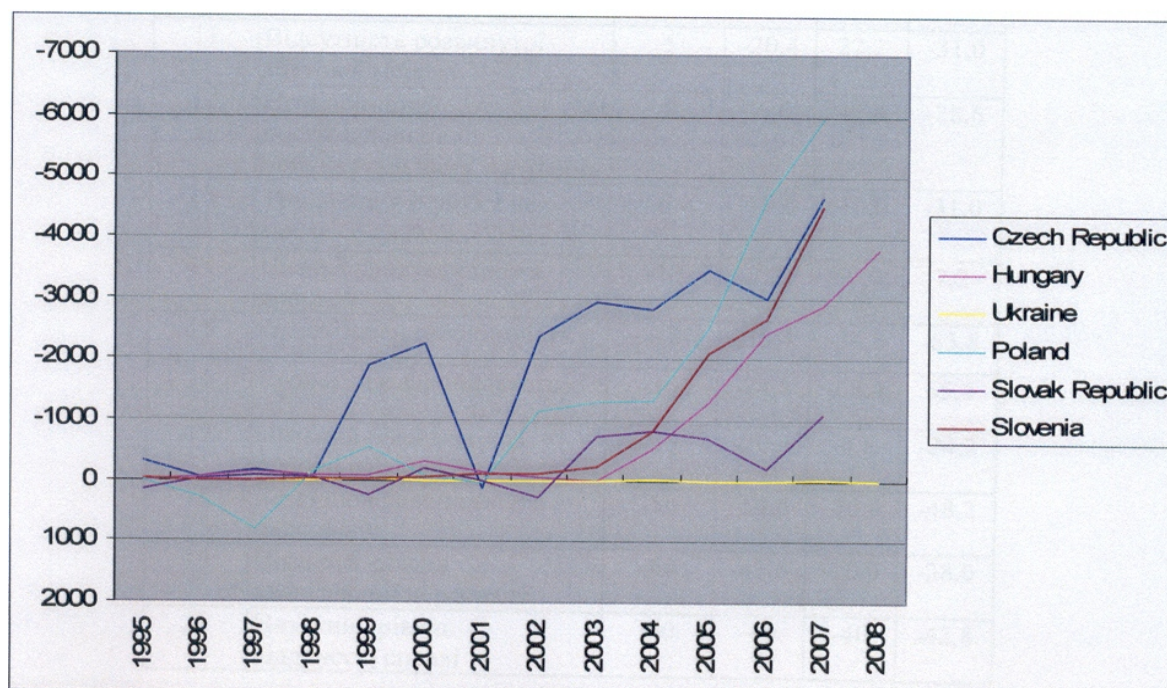
Додаток 3.2

Обсяги потоків прямих іноземних інвестицій з країн ЦСЄ,
млн дол. США

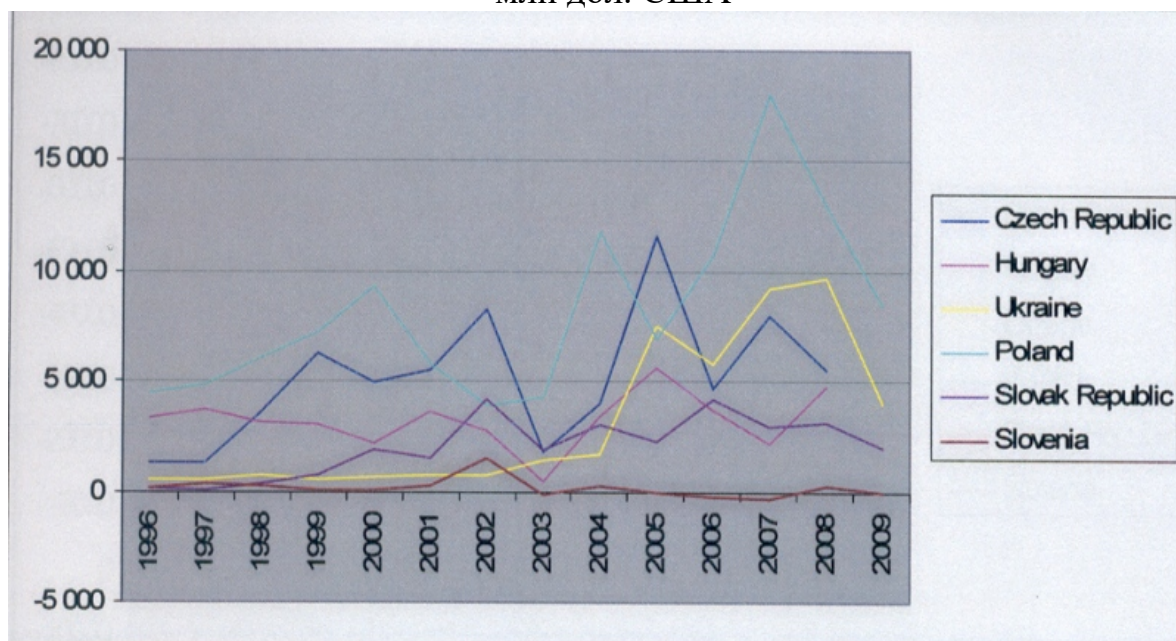
Додаток 3.3

Обсяги потоків портфельних іноземних інвестицій з країн ЦСЄ,
млн дол. США

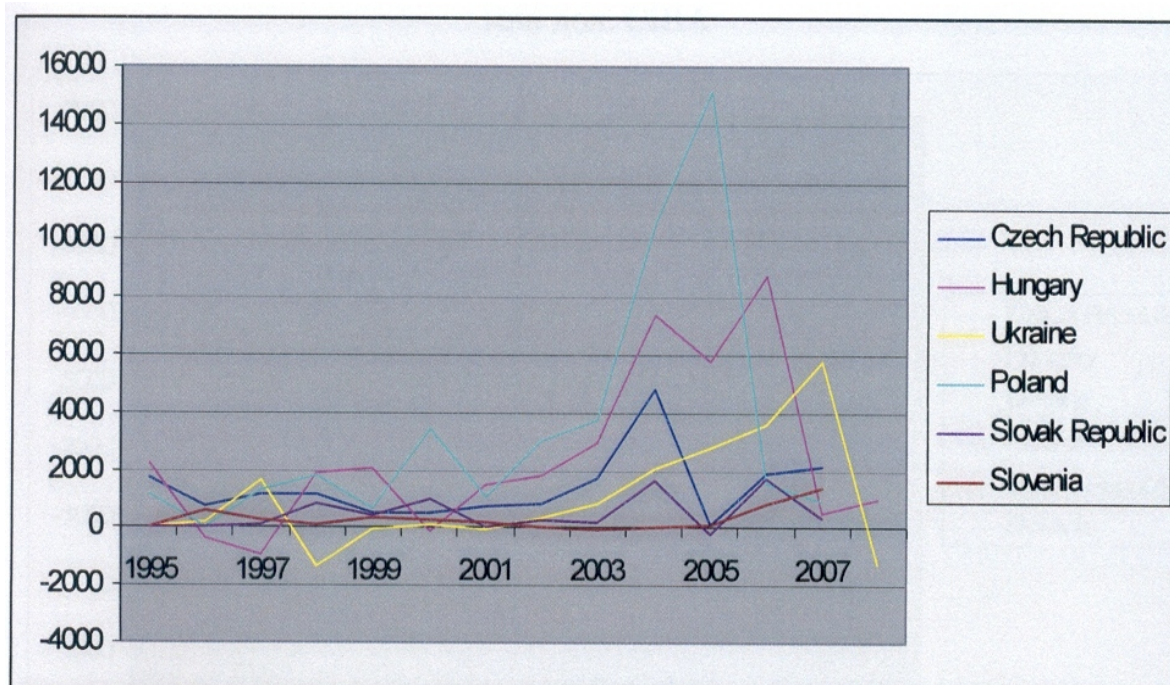
Додаток 3.4

Обсяги потоків прямих іноземних інвестицій в країна ЦСЄ,
млн дол. США

Додаток 3.5

Обсяги потоків портфельних іноземних інвестицій в країна ЦСЄ,
млн дол. США

Додаток И

Додаток К

Таблиця К1

В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули, у 2010 р.*

	Кількість іноземних громадян, які в'їхали в Україну – усього**	Із них – за метою поїздки						
		службова, ділова, дипломатична	туризм	приватна	навчання	працевлаштування	імміграція (постійне місце проживання)	культурний та спортивний обмін, релігійна, інша
	1	2	3	4	5	6	7	8
Усього	21203327	694557	1083015	19089067	67479	14760	48343	206106
Болгарія	27099	8655	2054	14934	462	178	388	428
Чеська Республіка	46461	9501	9097	26928	18	172	137	608
Угорщина	944777	24743	11402	906650	79	683	131	1089
Польща	2089647	109918	143757	1818838	5037	883	1160	10054
Румунія	910450	9090	3706	895098	33	216	216	2091
Словаччина	609994	18833	8104	580661	22	96	126	2152

* За даними Адміністрації Держприкордонслужби

** Без обслуговуючого персоналу транспортних засобів та транзиту.

Джерело: Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули, у 2009 р.*

Таблиця К 2

	Кількість іноземних громадян, які в'їхали в Україну – усього**	Із них – за метою поїздки						
		службова, ділова, дипломатична	туризм	приватна	навчання	працевлаштування	імміграція (постійне місце проживання)	культурний та спортивний обмін, релігійна, інша
	1	2	3	4	5	6	7	8
Усього	20798342	741878	1350245	18348128	103501	31812	8628	214150
Болгарія	25102	7223	1965	13975	861	307	104	667
Чеська Республіка	46646	9316	9816	26359	33	132	129	861
Угорщина	814790	20862	10694	781976	19	49	63	1127
Польща	2546132	112052	162097	2252159	5402	868	771	12783
Румунія	1077299	7712	3781	1062324	93	416	153	2820
Словаччина	537511	19125	5134	510235	53	98	68	2798

* За даними Адміністрації Держприкордонслужби

** Без обслуговуючого персоналу транспортних засобів та транзиту.

Джерело: Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця К 3

В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули, у 2008 р.*

	Кількість іноземних громадян, які в'їхали в Україну – усього**	Із них – за метою поїздки						культурний та спортивний обмін, релігійна, інша
		службова, ділова, дипломатична	туризм	приватна	навчання	працевлаштування	імміграція (постійне місце проживання)	
	1	2	3	4	5	6	7	8
Усього	25449078	1048370	1693348	22290975	65224	11987	27842	311332
Болгарія	24588	9611	2014	10697	703	641	278	644
Угорщина	1033376	30366	12367	989691	158	43	18	733
Польща	5242980	201494	310573	4714261	3921	212	604	11915
Румунія	1440466	10835	3682	1422724	171	101	292	2661
Чеська Республіка	43959	14233	6897	21710	31	134	123	831
Словаччина	644918	36337	9186	597074	294	36	102	1889

* За даними Адміністрації Держприкордонслужби

** Без обслуговуючого персоналу транспортних засобів та транзиту.

Джерело: Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця К 4

В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули, у 2006 р.

	Кількість іноземних громадян, які в'їхали в Україну – усього*	Із них – за метою поїздки:						культурний та спортивний обмін, релігійна, інша
		службова, ділова, дипломатична	туризм	приватна	навчання	працевлаштування	імміграція (постійне місце проживання)	
	1	2	3	4	5	6	7	8
Усього	18935775	1011230	1210156	16552159	45262	4623	15778	96567
Болгарія	15885	7021	1457	5430	482	51	238	1206
Чехія	45548	13053	11265	20316	26	53	42	793
Угорщина	1159711	32426	90241	1036388	49	10	41	556
Польща	3979453	156767	133906	3682069	1022	53	151	5485
Румунія	349094	19036	3273	324663	193	57	384	1488
Словаччина	506045	51210	35016	418466	78	3	25	1247

* За даними Адміністрації Держприкордонслужби

** Без обслуговуючого персоналу транспортних засобів та транзиту.

Джерело: Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Додаток Л
Динаміка обсягів середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності, 2000 – 2010 рр.

Вид діяльності	Роки										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Усього	230	311	376	462	590	806	1041	1351	1806	1906	2239
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	111	151	178	210	295	415	553	733	1076	1206	1430
Лісове господарство та пов'язані з ним послуги	175	224	271	350	498	668	851	1100	1311	1341	1787
Рибальство, рибництво	147	204	242	291	375	499	607	721	913	1028	1191
Промисловість	302	406	485	591	743	967	1212	1554	2017	2117	2580
Будівництво	260	362	427	546	709	894	1140	1486	1832	1511	1754
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	226	284	330	394	509	713	898	1145	1514	1565	1874
Діяльність готелів та ресторанів	178	235	286	340	429	566	735	944	1221	1267	1455
Діяльність транспорту та зв'язку	336	460	573	685	843	1057	1328	1670	2207	2409	2726
діяльність наземного транспорту	282	405	515	633	775	961	1227	1563	2036	2126	2355
діяльність водного транспорту	489	557	617	762	733	929	1093	1412	1924	2421	2987
діяльність авіаційного транспорту	445	593	702	857	1232	1622	2053	2704	4061	5106	6774
додаткові транспортні послуги та допоміжні операції	423	591	730	851	1016	1218	1513	1872	2457	2637	2976
діяльність пошти та зв'язку	317	402	469	547	710	967	1191	1485	1950	2240	2435
Фінансова діяльність	560	833	976	1051	1258	1553	2050	2770	3747	4038	4601
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	278	373	437	527	667	900	1193	1595	2085	2231	2436
з них дослідження і розробки	303	420	470	570	774	1048	1323	1741	2336	2556	2874
Державне управління	335	396	495	577	691	1087	1578	1852	2581	2513	2747
Освіта	156	224	267	340	429	641	806	1060	1448	1611	1889
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	138	183	223	279	351	517	658	871	1177	1307	1631
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	162	211	247	299	400	620	828	1090	1511	1783	2065
з них діяльність у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг	135	182	219	277	383	628	842	1109	1551	1870	2194

Джерело: Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Додаток М

Додаток М.1

Динаміка частки мігрантів відносно населення по країнах, у %, 1990 – 2010 рр.

№	Країна	Роки				
		1990	1995	2000	2005	2010
	1	2	3	4	5	6
1	Україна	13,4	12,1	11,3	11,5	11,6
15	Болгарія	0,2	0,6	1,3	1,3	1,4
25	Чеська Республіка	4,1	4,4	4,4	4,4	4,4
47	Польща	3	2,5	2,1	2,2	2,2
55	Румунія	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6

Джерело: Chami R. Macroeconomic Consequences of Remittances [Електронний ресурс] / R. Chami, A. Barajas, Th. Cosimano, C. Fullenkamp, M. Gapen, P. Montiel – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/op/259/op259.pdf>

Додаток М.2

Етнічна структура мігрантів у країнах ЄС (п'ятірка країн «топ-донорів»), на початок 2011 р.

Країна громадянства мігрантів	Кількість, тис. осіб	Частка відносно імігрантів, %	Країна народження мігрантів	Кількість, тис. осіб	Частка відносно імігрантів, %
1	2	3	4	5	6
Угорщина					
Румунія	72,8	36,4	*	*	*
Німеччина	18,7	9,4	*	*	*
Україна	17,2	8,6	*	*	*
Китай	11,2	5,6	*	*	*
Сербія	10,2	5,1	*	*	*
Інші країни	69,9	35	*	*	*
Польща					
Україна	10,2	22,5	Україна	124,8	27,4
Німеччина	4,4	9,8	колишній СРСР	68,3	15
РФ	4,2	9,2	Німеччина	62,9	13,8
Білорусія	3,2	7,1	Білорусія	39,7	8,7
В'єтнам	2,9	6,3	Франція	24,4	5,3
Чеська Республіка					
Україна	130,9	30,8	Україна	124,2	31,2
Словаччина	73,4	17,3	Словаччина	69,6	17,5
В'єтнам	60,8	14,3	В'єтнам	52,7	13,2
Російська Федерація	28,3	6,7	РФ	28,5	7,1
Польща	19,3	4,5	Польща	18,4	4,6
Інші країни	111,7	26,3	Інші країни	105,1	26,4
Словаччина					
Чеська Республіка	8,4	13,3	*	*	*
Україна	5,9	9,4	*	*	*
Румунія	5,4	8,6	*	*	*
Польща	5,4	8,5	*	*	*
Угорщина	4,6	7,3	*	*	*
Інші країни	33,2	52,9	*	*	*

*дані відсутні.

Джерело Vasileva K. 6,5% of the EU population are foreigners and 9,4% are born abroad / K. Vasileva // Statistics in Focus 34/2010: Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-11-034/EN/KS-SF-11-034-EN.PDF

Додаток М.3

**Розподіл українських мігрантів, які мають дозвіл на проживання в країнах ЄС, кількість осіб,
2001-2010 рр.**

Країна проживання	Роки									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Болгарія	2283	*	*	*	*	*	*	2158	2132	*
Чехія	50407	44194	49020	56390	51148	75663	86739	103405	123203	130933
Угорщина	9231	9835	9853	13096	13945	15347	15866	17298	17614	17246
Польща	*	5374	*	*	*	*	5182	6146	9168	10227
Румунія	*	784	*	784	786	781	780	781	814	*
Словаччина	*	*	*	4807	4033	3703	3925	3745	4717	5907

Джерел Офіційний сайт комітету статистики ЄС (Євростат). [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/main_tables. * – дані відсутні

Додаток М.4

**Чисельність українських мігрантів, які набули громадянство країн ЄС, кількість осіб,
2002-2009 рр.**

Країна перебування	Роки								Всього
	2002	2003	2004	2005	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	
Болгарія	256	241	219	257	262	229	186	*	1650
Чехія	251	419	446	239	425	424	397	502	3103
Угорщина	340	570	568	828	541	834	857	558	5096
Польща	198	433	538	758	433	665	587	877	4489
Румунія	2	0	2	10	1	1	32	136	184
Словаччина	120	251	549	450	377	704	181	77	2709
Всього	5480	7093	8034	8158	8729	8935	8725	8466	63614

Джерел Офіційний сайт комітету статистики ЄС (Євростат). [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/main_tables. * – дані відсутні

Додаток Н

Таблиця Н.1

Валовий внутрішній продукт України, 1990 – 2010 рр.

Роки	У фактичних цінах		Індекси фізичного обсягу	
	валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу	валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу
	млрд. крб.	тис. крб.	відсотків до попереднього року	
2000	170070	3436	105,9	106,7
2001	204190	4195	109,2	111,1
2002	225810	4685	105,2	106,3
2003	267344	5591	109,6	110,5
2004	345113	7273	112,1	113
2005	441452	9372	102,7	103,5
2006	544153	11630	107,3	108,1
2007	720731	15496	107,9	108,6
2008	948056	20495	102,3	102,9
2009	913345	19832	85,2	85,6
2010	1082569	23600	104,1	104,6

Джерел: Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця Н.2

Безробітне населення (за методологією МОП)

Роки	у віці 15-70 років		працездатного віку	
	в середньому, тис. осіб	у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до економічно активного населення відповідної вікової групи
2000	2 655,80	11,6	2 630,00	12,4
2001	2 455,00	10,9	2 440,30	11,7
2002	2 140,70	9,6	2 128,60	10,3
2003	2 008,00	9,1	1 994,00	9,7
2004	1 906,70	8,6	1 888,20	9,2
2005	1 600,80	7,2	1 595,20	7,8
2006	1 515,00	6,8	1 513,70	7,4
2007	1 417,60	6,4	1 416,70	6,9
2008	1 425,10	6,4	1 424,00	6,9
2009	1 958,80	8,8	1 956,60	9,6
2010	1 785,60	8,1	1 784,20	8,8

Джерел: Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця Н.3

Динаміка вибраних індексів в Україні, 2001 – 2010 рр.

Роки	Індекс промислової продукції	Індекс споживчих цін	Індекс людського розвитку
2001	-	106,1	0,661
2002	107	99,4	0,670
2003	115,8	108,2	0,681
2004	112,5	112,3	0,690
2005	103,1	110,3	0,696
2006	106,2	111,6	0,703
2007	107,6	116,6	0,710
2008	94,8	122,3	0,714
2009	78,1	112,3	0,706
2010	111,2	109,1	0,710

Джерел: Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця Н.4

Динаміка обсягів грошових трансфертів трудових мігрантів в Україну, млн. дол. США, 1996 – 2010 рр.

Роки	Обсяги, млн. дол. США	Роки	Обсяги, млн. дол. США	Роки	Обсяги, млн. дол. США	Роки	Обсяги, млн. дол. США	Роки	Обсяги, млн. дол. США
1996	6	1999	18	2002	209	2005	595	2008	5769
1997	12	2000	33	2003	330	2006	829	2009	5073
1998	12	2001	141	2004	411	2007	4503	2010	5950

Джерел: Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/>

Таблиця Н.5

Динаміка зовнішньої торгівлі України товарами промислового виробництва, тис. дол. США, 2000–2010 рр.

Роки	Експорт		Імпорт		Сальдо, тис. дол. США
	тис. дол. США	у % до попереднього року	тис. дол. США	у % до попереднього року	
2000	-	-	-	-	616500
2001	16264734	111,61	15775093	113,03	489641,68
2002	17957095	110,41	16976835	107,62	980260,34
2003	23080187	128,53	23020771	135,6	59416,3
2004	32672318	141,64	28996031	125,96	3676287,51
2005	34286748	104,96	36141095	124,64	-1854346,70
2006	38367704	112,1	45034491	124,6	-6666786,7
2007	49248064	128,4	60669923	134,7	-11421859,4
2008	66954430	135,8	85535356	141,1	-18580926,6
2009	39702883	59,3	45435559	53,1	-5732675,9
2010	51430522	129,6	60739969	133,7	-9309447,7

Джерел: Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця Н.6

Динаміка чисельності Вищих навчальних закладів, на початок навчального року

Навчальний рік	Кількість закладів:		Кількість студентів у закладах, тис.	
	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації
1	2	3	4	5
2000/01	664	315	528	1402,9
2001/02	665	318	561,3	1548
2002/03	667	330	582,9	1686,9
2003/04	670	339	592,9	1843,8
2004/05	619	347	548,5	2026,7
2005/06	606	345	505,3	2203,8
2006/07	570	350	468	2318,6
2007/08	553	351	441,3	2372,5
2008/09	528	353	399,3	2364,5
2009/10	511	350	354,2	2245,2

Джерел: Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця Н.7

Впровадження інновацій на промислових підприємствах

Роки	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації. %	Впроваджено нових технологічних процесів, процесів	Освоєно виробництво інноваційних видів продукції,* найменувань	з них нові види техніки
2000	14,8	1403	15323	631
2001	14,3	1421	19484	610
2002	14,6	1142	22847	520
2003	11,5	1482	7416	710
2004	10	1727	3978	769
2005	8,2	1808	3152	657
2006	10	1145	2408	786
2007	11,5	1419	2526	881
2008	10,8	1647	2446	758
2009	10,7	1893	2685	641
2010	11,5	2043	2408	663

* до 2003 року нових видів продукції

Джерел: Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Додаток П

Таблиця П.1

Конвенції універсального та регіонального характеру у сфері регулювання міжнародної трудової міграції, станом на 2012 р.

№	Назва документу	Ратифікація Україною
1	Конвенція МОП № 97 про працівників-мігрантів 1949 р.	Не ратифікована
2	Рекомендації МОП № 86 до Конвенції про працівників-мігрантів 1949 р.	(не вимагають)
3	Конвенція МОП №143 про працівників-мігрантів (додаткові положення) 1975 р	не ратифікована
4	Рекомендації МОП № 151 до Конвенції про працівників-мігрантів 1975 р.	(не вимагають)
5	Конвенція МОП № 87 про свободу асоціації та захист права на організацію 1948 р	1956 р.
6	Конвенція МОП № 98 про застосування принципів права на організацію та ведення колективних переговорів 1949 р.	1956 р.
7	Конвенція МОП № 29 про примусову чи обов'язкову працю 1930 р.	1956 р.
8	Конвенція МОП № 105 про скасування примусової праці 1957 р.	2000 р.
9	Конвенція МОП № 100 про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності 1951 р.	1956 р.
10	Конвенція МОП № 111 про дискримінацію в галузі праці та занять 1958 р.	1961 р.
11	Конвенція МОП № 138 про мінімальний вік для прийому на роботу 1973 р.	1979 р.
12	Конвенція МОП № 181 про приватні агенції зайнятості 1997 р.	Не ратифікована
13	Рекомендація МОП № 198 щодо трудових правовідносин 2006 р.	Немає даних
14	Міжнародна Конвенція ООН про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей 2003 р.	Не ратифікована
15	Конвенція МОП № 19 про рівноправність громадян країни та іноземців у галузі відшкодування працівникам під час нещасних випадків 1925 р.	Не ратифікована
16	Конвенція МОП №81 про інспекцію праці у промисловості й торгівлі 1947 р.	2004 р.
17	Конвенція МОП №94 про положення про працю в договорах, що укладаються державними органами влади 1949 р.	Не ратифікована
18	Конвенція МОП №95 про захист заробітної плати 1949 р.	1961 р.
19	Конвенція МОП №102 про мінімальні норми соціального забезпечення 1952 р.	Не ратифікована
20	Конвенція МОП №118 про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення 1962 р.	Не ратифікована
21	Конвенція МОП №122 про політику у галузі зайнятості 1964 р.	1968 р.
22	Конвенція МОП №129 про інспекцію праці в сільському господарстві 1969 р.	2004 р.

Продовження таблиці П.1		
№	Назва документу	Ратифікація Україною
23	Конвенція МОП №131 про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються 1970 р.	2005 р.
24	Конвенція МОП №144 Тресторонні консультації для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм 1976 р.	1993 р.
25	Конвенція МОП №157 про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення 1982 р.	Не ратифікована
26	Конвенція МОП №167 про безпеку та гігієну праці у будівництві 1988 р	Не ратифікована
27	Конвенція МОП №172 про умови праці в готелях, ресторанах та аналогічних закладах 1991 р.	Не ратифікована
28	Конвенція МОП №181 про приватні агентства зайнятості 1997 р.	Не ратифікована
29	Конвенція МОП №183 про перегляд Конвенції (переглянутої) 1952 року про охорону материнства 2000 р.	Не ратифікована
30	Конвенція МОП №184 2001 року про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві 2001 р.	2009 р.
31	Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів 1977 р.	2007 р.
32	Конвенція про правовий статус трудових мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав 2008 р.	2011 р.
34	Рішення СНД про Положення щодо загальної бази даних про незаконних мігрантів та осіб, в'їзд яким до держав-учасниць Угоди про співпрацю держав-учасниць СНД в боротьбі з незаконною міграцією закритий відповідно до їх діючого національного законодавства, та порядку обміну інформацією про незаконну міграцію 2000 р.	2000р.

Таблиця П.2

Дво- та багатосторонні угоди щодо питань працевлаштування, соціального захисту та пенсійного забезпечення

№	Назва угоди	Підписання
1	Угода про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів (у рамках СНД) від 1994 р.	1994 р.
2	Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємне працевлаштування працівників	1994 р.
3	Угода між Урядом України і Урядом США щодо працевлаштування утриманців службовців Уряду України та США	1994 р.
4	Угода між Урядом України та Урядом Литовської Республіки про взаємне працевлаштування громадян	1995 р.
5	Угода між Урядом України та Урядом Чеської Республіки про взаємне працевлаштування громадян України та громадян Чеської Республіки	1996 р.
6	Угода між Урядом України і Урядом Соціалістичної Республіки В'єтнам про взаємне працевлаштування громадян та їх соціальний захист	1996 р.
7	Угода між Урядом України та Урядом Словацької Республіки про взаємне працевлаштування громадян	1997 р.
8	Угода між Урядом України і Урядом Аргентинської Республіки про працевлаштування членів сімей співробітників дипломатичних представництв та працівників консульських установ	1999 р.
9	Угода (у формі обміну нотами) між Урядом України та Урядом Турецької Республіки про взаємне працевлаштування членів сімей співробітників закордонних установ	2002 р.
10	Угода між Україною та Великою Соціалістичною Народною Лівійською Арабською Джамагірією про співпрацю у сфері праці та працевлаштування	2003 р.
11	Угода про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав в галузі пенсійного забезпечення від 13.03.1992 р.	1992 р.
12	Угода про порядок пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей і державне страхування військовослужбовців держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 15.05.1992 р.	1992 р.

<i>Продовження таблиці П.2</i>		
№	Назва угоди	Підписання
13	Тимчасова Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про гарантії прав громадян, які працювали в районах Крайньої Півночі та місцевостях, які прирівняні до районів Крайньої Півночі в галузі пенсійного забезпечення	1993 р.
14	Угода про взаємне переведення пенсій особам, які мають право на пенсійне забезпечення і проживають на території України і Республіки Польща	1993 р.
15	Угода про порядок пенсійного забезпечення та державного страхування співробітників органів внутрішніх справ держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав	1993 р.
16	Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про соціальний захист сімей з дітьми громадян України, які працюють і навчаються в Російській Федерації і сімей з дітьми громадян Російської Федерації, які працюють і навчаються в Україні	1993 р.
17	Угода між Урядом України і Урядом Литовської Республіки про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення	1994 р.
18	Угода між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Молдова, які працюють за межами кордонів своїх держав	1994 р.
19	Угода між Урядом України і Урядом Республіки Грузія про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення	1995 р.
20	Угода між Урядом України і Урядом Азербайджанської Республіки про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення	1995 р.
21	Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про гарантії прав громадян в галузі пенсійного забезпечення	1995 р.
22	Угода між Міністерством соціального захисту населення України та Міністерством соціального захисту населення Республіки Казахстан про співпрацю в галузі пенсійного забезпечення	1995 р.
23	Угода між Урядом України та Урядом Білорусь про трудову діяльність та соціальний захист громадян України та Республіки Білорусь, які працюють за межами своїх держав	1995 р.
24	Угода між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про гарантії прав громадян в галузі пенсійного забезпечення	1995 р.
25	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Грузії про пенсійне забезпечення військовослужбовців і членів їх сімей	1999 р.
26	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Азербайджанської Республіки про пенсійне забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей і державне обов'язкове особисте страхування військовослужбовців	2000 р.
27	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, членів їх сімей та інші види соціального захисту таких осіб	2007 р.
28	Рішення про забезпечення воїнів-інтернаціоналістів гарантованим обсягом пільг у медичному і соціальному забезпеченні, професійному навчанні та працевлаштуванні (у рамках СНД) від 13.11.1992 р.	1992 р.
29	Угода між Міністерством соціального захисту населення України та Міністерством соціального захисту населення Республіки Казахстан про співпрацю в галузі пенсійного забезпечення	1995 р.
30	Угода між Україною і Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян	1996 р.
31	Протокольне рішення про підготовку проектів документів, що визначають зміст і порядок фінансування, всебічного забезпечення діяльності, а також соціальної захищеності персоналу Колективних сил з підтримки миру в Співдружності Незалежних Держав від 12.06.1996 р.	Немає даних
32	Угода між Пенсійним фондом України і Єдиним державним фондом соціального забезпечення і медичного страхування Республіки Грузія про взаємне переведення пенсій особам відповідно до статей 6 і 7 Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Грузія про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення	1996 р.
33	Угода між Міністерством праці України та Міністерством праці і соціальних справ Чеської Республіки про співробітництво в галузі праці та зайнятості.	1996 р.

<i>Продовження таблиці П 2</i>		
№	Назва угоди	Підписання
34	Договір між Урядом України і Урядом Естонської Республіки про співробітництво в галузі соціального забезпечення	1997 р.
35	Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством праці та соціальної політики України та Міністерством праці Китайської Народної Республіки у співробітництві у сфері праці та соціального забезпечення	1997 р.
36	Договір між Україною і Латвійською Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення	1998 р.
37	Протокол між Державною митною службою України і Державним митним комітетом Російської Федерації про співробітництво в галузі соціального забезпечення співробітників митних органів	1998 р.
38	Договір між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення	2000 р.
39	Адміністративний договір про порядок застосування Угоди між Україною та Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян	2001 р.
40	Договір між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення	2001 р.
41	Договір між Україною та Чеською Республікою про соціальне забезпечення	2001 р.
42	Договір між Україною та Республікою Болгарія про соціальне забезпечення.	2001 р.
43	Угода між Державним комітетом України у справах сім'ї та молоді і Міністерством праці та соціального розвитку Російської Федерації про співробітництво у сфері сімейної політики та забезпечення гендерної рівності	2003 р.
44	Адміністративна угода про застосування Договору між Україною та Чеською Республікою про соціальне забезпечення	2003 р.
45	Угода про забезпечення громадянам держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав доступу до загальноосвітніх закладів на умовах, що надані громадянам цих держав, а також про соціальний захист тих, хто навчається та педагогічних працівників загальноосвітніх закладів від 16.04.2004 р.	Не підписано
46	Угода між Міністерством праці та соціальної політики України та Національним інститутом страхування Республіки Болгарія про застосування Договору між Україною та Республікою Болгарія про соціальне забезпечення від 04.09.2001 р.	2004 р.
47	Адміністративна Угода про застосування Договору між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення від 21.06.2004 р.	2004 р.
48	Угода між Міністерством праці та соціальної політики України та Міністерством соціальної охорони і праці Литовської Республіки про порядок реалізації Договору між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення	2005 р.
49	Угода між Міністерством праці та соціальної політики України та Федеральною державною службою соціального забезпечення Королівства Бельгія про співробітництво у сфері соціального забезпечення	2009 р.
50	Спільний протокол намірів про співробітництво між Міністерством праці та соціальної політики України та Федеральним міністерством праці, соціального забезпечення та захисту прав споживачів Республіки Австрія у сфері праці та соціальної політики	2010 р.
51	Угода між Україною та Іспанією щодо врегулювання та упорядкування трудових міграційних потоків між двома державами	2011 р.

Таблиця П.3

Конвенції, дво- та багатосторонні угоди щодо питань науки, освіти та визнання дипломів, 2012 р.

№	Назва документу	Підписання	Ратифікація / набуття чинності
1	2	3	4
1	Європейська конвенція щодо еквівалентності дипломів, що дають доступ до університетів (ETS N 15) 1953 р.		Не ратифіковано
2	Європейська конвенція про еквівалентність періодів університетської освіти (ETS N 021) 1956 р.		Не ратифіковано
3	Європейська конвенція про академічне визнання університетських кваліфікацій (ETS 032) 1959 р.		Не ратифіковано
4	Протокол до Європейської конвенції щодо еквівалентності дипломів, що дають доступ до університетів (ETS N 49) 1964 р.		Не ратифіковано
5	Конвенція про визнання учбових курсів, дипломів про вищу освіту та учбових ступенів у державах регіону Європи 1979 р.	1982 р.	1982 р.
6	Європейська конвенція щодо загальної еквівалентності періодів університетського навчання 1990 р.		Не ратифіковано
7	Протокол між Урядом України і Урядом Республіки Польщі про тимчасове врегулювання питання взаємного визнання еквівалентності документів про закінчення середніх, середніх спеціальних і вищих учбових закладів, а також документів про присвоєння вчених ступенів	1992 р.	1992 р.
8	Угода про принципи визнання та нострифікації документів про наукові ступені, порівнювання наукових ступенів (СНД)	1993 р.	1993 р.
9	Рекомендація про визнання учбових курсів та свідоцтв про вищу освіту (ООН)	1993 р.	1993 р.
10	Угода між Кабінетом Міністрів України та урядом Румунії щодо взаємного визнання та еквівалентності документів щодо освіти та наукових ступенів, які надаються в Україні та Румунії	1995 р.	1995 р.
11	Рішення щодо реалізації Угоди про співробітництво з формування єдиного (загального) освітнього простору СНД	1997 р.	1997 р.
12	Угода про співробітництво з формування єдиного (загального) освітнього простору СНД	1997 р.	1997 р.
13	Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні	1997 р.	1999 р.
15	Угода між Урядом України і Урядом Республіки Узбекистан про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту	1997 р.	1997 р.
16	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту і наукові ступені, виданих в Україні та Угорській Республіці	1998 р.	1998 р.
17	Угода між Урядом України та Урядом Китайської Народної Республіки про взаємне визнання документів про освіту і наукові ступені	1998 р.	1998 р.
18	Угода між Кабінетом Міністрів України та урядом Білорусії щодо взаємного визнання та еквівалентності документів щодо освіти та наукових ступенів	1998 р.	1998 р.
19	Угода між Урядом Російської Федерації і Кабінетом Міністрів України про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту та наукові звання	2000 р.	2000 р.
20	Угода між Кабінетом Міністрів України та урядом Азербайджану щодо взаємного визнання та еквівалентності документів щодо освіти та наукових ступенів	2000 р.	2000 р.
21	Угода між Кабінетом Міністрів України та урядом Словаччини щодо взаємного визнання та еквівалентності документів щодо освіти та наукових ступенів, які видаються в Україні та Словаччині	2000 р.	2000 р.

<i>Продовження таблиці П.3</i>			
1	2	3	4
22	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про взаємне визнання і еквівалентність документів про освіту і вчені звання	2001 р.	2001 р.
23	Рішення про проект Рішення про Міждержавну програму реалізації Концепції формування єдиного (загального) освітнього простору СНД	2001 р.	2001 р.
24	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Болгарія про взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені і вчені звання	2001 р.	2001 р.
25	Угода між Кабінетом Міністрів України та урядом Туркменістану щодо взаємного визнання та еквівалентності документів щодо освіти та наукових ступенів	2001 р.	2001 р.
26	Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством транспорту України та Державною морською адміністрацією Республіки Азербайджан про визнання Україною дипломів (сертифікатів) моряків Республіки Азербайджан відповідно до вимог Правила I/10 Міжнародної конвенції про підготовку і дипл	2003 р.	2003 р.
27	Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про внесення змін до Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту і вчені звання	2003 р.	2003 р.
28	Угода між Кабінетом Міністрів України та Вищим Народним Комітетом Великої Соціалістичної Народної Лівійської Арабської Джамагирії про взаємне визнання документів про освіту і наукові ступені	2003 р.	2003 р.
29	Угода між Авіаційною Адміністрацією Азербайджанської Республіки та Авіаційною Адміністрацією України про визнання посвідчень авіаційного персоналу	2004 р.	2004 р.
30	Угода між Урядом України та Урядом Республіки Перу про взаємне визнання документів про освіту і вчені звання	2004 р.	2004 р.
31	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Екваторіальна Гвінея про взаємне визнання документів про освіту	2004 р.	2004 р.
32	Угода про співробітництво в галузі освіти і науки між Міністерством освіти і науки України і Міністерством освіти, науки і спорту Республіки Екваторіальна Гвінея	2004 р.	2004 р.
33	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про академічне взаємовизнання документів про освіту та рівноцінність ступенів	2005 р.	2005 р.
34	Угода між Урядом України та Урядом Французької Республіки про взаємне визнання документів про наукові ступені і вчені звання	2005 р.	2005 р.

Таблиця П.4

Конвенції, дво- та багатосторонні договори з питань фіскального регулювання

Назва документу		Підписання
1	Багатостороння конвенція про уникнення подвійного оподаткування виплат авторської винагороди (Організація Об'єднаних Націй) 1979 р.	не ратифікована
2	Угода між Урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік та Урядом Республіки Кіпр про уникнення подвійного оподаткування доходів та майна	1982 р.
3	Конвенція між Урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік та Урядом Іспанії про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна	1985 р.
4	Конвенція між Урядом СРСР та Урядом Японії про уникнення подвійного оподаткування щодо податків на прибутки	1986 р.
5	Угода між Урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік та Урядом Малайзії про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на прибутки	1987 р.
6	Протокол про уніфікації підходу та укладення угод про запобігання подвійного оподаткування доходів і майна (Республіка Білорусь, СНД, Республіка Вірменія, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Республіка Узбекистан, Україна)	1992 р.
7	Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Польща про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження податкових ухилень	1993 р.
8	Конвенція між Урядом України і Урядом Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії про усунення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доход і на приріст вартості майна	1993 р.
9	Угода між Урядом України і Урядом Республіки Білорусь про уникнення подвійного оподаткування та запобігання ухилення від сплати податків стосовно податків на доходи і майно	1993 р.
10	Конвенція між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи та капітал	1994 р.
11	Меморандум між Урядом України та Урядом Індії про погодження обговорення угод про уникнення подвійного оподаткування, морське судноплавство, захист інвестицій, Міжбанківської угоди	1994 р.
12	Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Фінляндія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно	1994 р.
13	Угода між Україною і Республікою Узбекистан про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна	1994 р.
14	Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження ухилень від сплати податків	1995 р.
15	Конвенція між Україною і Угорською Республікою про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження податкових ухилень	1995 р.
16	Угода між Україною і Федеративною Республікою Німеччина про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доход і майно	1995 р.
17	Конвенція між Урядом України і Урядом Швеції про уникнення подвійного оподаткування доходів та попередження податкових ухилень. Протокол	1995 р.
18	Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження податкових ухилень	1995 р.
19	Конвенція між Україною і Королівством Нідерландів про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно	1995 р.
20	Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Болгарія про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження податкових ухилень	1995 р.
21	Конвенція між Урядом України і Урядом Латвійської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доход і на майно	1995 р.

<i>Продовження таблиці П.4</i>		
22	Угода між Урядом України і Урядом Китайської Народної Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно. Протокол	1995 р.
23	Конвенція між Урядом України і між Урядом Словацької Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і майно	1996 р.
24	Конвенція між Урядом України і Урядом Королівства Данії про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно.	1996 р.
25	Конвенція між Урядом України і Урядом Королівства Норвегія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і на майно.	1996 р.
26	Конвенція між Урядом України і Урядом Румунії про уникнення подвійного оподаткування та попередження ухилень від сплати податків стосовно доходу і капіталу.	1996 р.
27	Угода між Урядом України і Урядом Соціалістичної Республіки В'єтнам про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і капітал.	1996 р.
28	Угода між Урядом України і Урядом Республіки Індонезія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи.	1996 р.
29	Конвенція між Урядом України і Урядом Естонської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і майно	1996 р.
30	Угода між Урядом України і Урядом Республіки Вірменія про уникнення подвійного оподаткування та попередження ухилень стосовно податків на доходи і майно	1996 р.
33	Конвенція між Урядом України і Урядом Королівства Бельгії про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно	1996 р.
34	Угода між Урядом України і Урядом Ісламської Республіки Іран про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і майно	1996 р.
35	Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Казахстан про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи	1996 р.
36	Угода між Урядом України і Урядом Республіки Хорватія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і на майно	1996 р.
37	Конвенція між Урядом України і Урядом Литовської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і на майно	1996 р.
38	Угода між Урядом України і Урядом Турецької Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і майно	1996 р.
39	Конвенція між Урядом України і Урядом Французької Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно	1997 р.
40	Конвенція між Урядом України і Урядом Грузії про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і на майно	1997 р.
41	Конвенція між Урядом України і Урядом Італійської Республіки про уникнення подвійного оподаткування доходів і капіталу та попередження податкових ухилень	1997 р.
42	Конвенція між Урядом України і Урядом Арабської Республіки Єгипет про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і на майно	1997 р.

<i>Продовження таблиці П.4</i>		
43	Конвенція між Урядом України і Урядом Чеської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно	1997 р.
44	Конвенція між Урядом України і Урядом Великого Герцогства Люксембург про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і на капітал	1997 р.
45	Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Австрія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і на майно	1997 р.
46	Угода між Урядом України і Урядом Киргизької Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження ухилень від сплати податків на доходи і капітал	1997 р.
47	Конвенція між Кабінетом Міністрів України і Урядом Туркменистану про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доходи і на майно	1998 р.
48	Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Македонія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і на капітал	1998 р.
49	Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Індія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і капітал	1999 р.
50	Конвенція між Урядом України і Урядом Азербайджанської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження ухилень від сплати податків на дохід і майно	1999 р.
51	Конвенція між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Корея про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи та капітал	1999 р.
52	Конвенція між Україною і Португальською Республікою про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і на капітал	2000 р.
53	Протокол до Конвенції між Україною і Португальською Республікою про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і на капітал	2000 р.
54	Конвенція між Урядом України і Швейцарською Федеральною Радою про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доходи і на капітал	2000 р.
55	Протокол до Конвенції між Урядом України і Швейцарською Федеральною Радою про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доходи і на капітал	2000 р.
56	Конвенція між Урядом України і Урядом Грецької Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і на майно	2000 р.
57	Конвенція між Кабінетом Міністрів України і Союзним Урядом Союзної Республіки Югославія про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доходи і капітал	2001 р.
58	Статус Багатосторонньої конвенції про уникнення подвійного оподаткування виплат авторської винагороди і додаткового Протоколу (Організація Об'єднаних Націй)	2002 р.
59	Конвенція між Урядом України і Урядом Федеративної Республіки Бразилія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи	2002 р.
60	Конвенція між Україною і Ліванською Республікою про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і на капітал	2002 р.
61	Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Монголії про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і капітал	2002 р.
62	Угода між Україною і Республікою Таджикистан про уникнення подвійного оподаткування та попередження ухилення від сплати податків на доходи і капітал	2002 р.

<i>Продовження таблиці П.4</i>		
63	Конвенція між Кабінетом Міністрів України і Урядом Алжирської Народної Демократичної Республіки про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження податкових ухилень	2002 р.
64	Угода між Урядом України і Урядом Держави Кувейт про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи та капітал	2003 р.
65	Угода між Урядом України і Урядом Об'єднаних Арабських Еміратів про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і капітал	2003 р.
66	Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Куба про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи та на майно	2003 р.
67	Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Словенія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і капітал	2003 р.
68	Угода між Урядом України і Урядом Сирійської Арабської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи	2003 р.
69	Конвенція між Кабінетом Міністрів України і Урядом Південно-Африканської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи	2003 р.
70	Конвенція між Урядом України і Урядом Держави Ізраїль про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи та капітал	2003 р.
71	Конвенція між Урядом України і Урядом Королівства Таїланд про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи	2004 р.
72	Конвенція між Урядом України і Урядом Йорданського Хашимітського Королівства про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи та капітал	2005 р.
73	Конвенція між Урядом України і Урядом Ісландської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи та капітал	2006 р.
74	Угода між Урядом України і Урядом Республіки Сінгапур про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи	2007 р.
75	Конвенція між Урядом України і Урядом Королівства Марокко про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи	2007 р.
76	Конвенція між Україною і Великою Соціалістичною Народною Лівійською Арабською Джамагірією про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи	2008 р.
77	Конвенція між Урядом України і Урядом Ісламської Республіки Пакистан про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи	2008 р.
78	Конвенція між Україною і Канадою про уникнення подвійного оподаткування та попередження ухилень від сплати податків стосовно доходів і майна	1996 р.

Додаток Р
**Основні засади спільної міграційної політики в країнах ЦСЄ
 та регулювання міграційних процесів країн-членів**

Таблиця Р.1

**Регулювання міграційних процесів країнами–членами ЄС в умовах світової економічної кризи
 2008–2009 рр.**

Країна	Адміністративні обмеження *	Політика працевлаштування (квоти)	Преференції для кваліфікованих/високо-кваліфікованих мігрантів	Програми отримання “ нових знань” чи перекваліфікації	Боротьба з нелегальною міграцією, торгівлею людьми та експлуатаційною поведінкою	Політика добровільного повернення мігрантів	Ринок праці/соціальний захист/політика інтеграції
Чеська Республіка	+					+	+
Угорщина		+		+			+
Польща	+					+	+
Румунія							+
Болгарія	+			+			+
Словаччина	+						+

Джерело: за даними МОП.

Додаток С
Соціально–економічні показники країнах ЦСЄ

Таблиця С.1

Демографічна ситуація в країнах ЦСЄ станом на 2009–2010 рр.

Країна	Чисельність населення станом на 01.01.2009 р.	Рівень народжуваності	Рівень смертності	Природний приріст	Імміграційний приріст	Загальні зміни у чисельності	Чисельність населення станом на 01.01.2010 р.
	(1000)						
Болгарія	7 606,6	79,3	108,2	-28,9	-0,9	- 29,8	7 576,8
Чеська Республіка	10 467,5	115,9	106,0	9,8	35,0	44,9	10 512,4
Угорщина	10 031,0	97,1	130,2	-33,1	15,7	-17,3	10 013,6
Польща	38 135,9	428,3	384,9	43,4	-15,4	28,0	38 163,9
Румунія	21 498,6	227,5	257,5	-29,9	-2,5	-32,4	21 466,2
Словаччина	5 412,3	61,0	53,1	7,9	3,9	11,8	5 424,1

Джерело: Eurostat. Statistics in Focus – 47/2009 – First demographic estimates for 2009/Giampaolo Lanzieri/ European Union. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009. — P.1.

Таблиця С.2.

Валовий внутрішній продукт на душу населення в країнах ЦСЄ та в Україні станом на 2009 р.

Країна	Рейтинг	За даними Міжнародного Валютного Фонду (млн.дол. США)	Рейтинг	За даними Світового Банку (млн.дол. США)	Прогноз Європейської Комісії на 2010 р. (приріст у %)	Прогноз МВФ на 2010 р. (приріст у %)
Чеська Республіка	36	17,070	30	16,271	0,3	-
Польща	49	11,041	40	11,043	0,8	-
Словаччина	42	13,857	34	13,887	0,7	-
Угорщина	43	13,762	35	13,741	- 0,3	-
Болгарія	77	5,186	65	5,175	- 0,1	-
Румунія	61	7,697	51	7,703	0,0	-
Україна	98	3,046	91	3,029	-	-

Джерело дані: [World Economic Outlook Database, April 2008/](#) International Monetary Fund; World Development Indicators database/[Total GDP 2007 & Population 2007/](#) World Bank, 1 July 2010; European Commission Spring Forecast/ European Economy - 7/2009 — Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses/European Commission. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2008. — P.27; World Economic Outlook Update, July 7, 2010/IMF.- P.2.

Таблиця С.3.

Рівень мінімальних заробітних плат в країнах ЦСЄ, у євро

Країна	Роки									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Чехія	111	144	175	199	207	235	261	288	304	306
Болгарія	38	45	51	56	61	77	82	92	112	123
Угорщина	100	151	202	212	200	232	247	258	273	270
Польща	159	196	212	201	177	205	234	246	313	281
Румунія	25	44	50	73	69	72	90	1141	141	153
Словаччина	-	-	114	133	148	167	182	217	242	296

Джерело: Eurostat. Statistics in Focus – 29/2009 – Minimum Wages in January 2009/ Beate Czech/ European Union. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009. — 8 P.

Таблиця С.5

Міжнародні валютно-фінансові потоки: обсяги грошових переказів станом на 2009 р.

	Грошові перекази			Відносна величина грошових переказів				Грошові перекази за континентом походження					
	приплив (млн. дол. США)	відтік (млн. дол. США)	відтік (млн. дол. США) (мігрантів)	на душу населення (в дол. США)	у % від чистих надходжень від офіційних дотацій у целях розвитку	у % від ВВП	Співвід- ношення грошових переказів до прямих іноземних інвестицій	Африка	Азія	Європа	Латинська Америка та Карибський басейн	Північна Америка	Океанія
Чеська Республіка	1,332	2,625	5,790	131	-	0,8	0,1	0,0	4,1	70,2	0,4	23,3	2,0
Польща	10,496	1,278	1,818	276	-	2,6	0,5	0,0	5,5	54,2	1,0	36,4	2,9
Словаччина	1,483	73	588	275	-	2,0	0,4	0,0	1,8	85,4	0,1	12,0	0,7
Угорщина	413	235	742	41	-	0,3	0,0	0,0	3,4	52,4	0,9	37,8	5,5
Болгарія	2,086	86	822	273	-	5,7	0,2	0,0	53,8	37,2	0,1	8,5	0,5
Румунія	8,533	351	2,630	398	-	5,6	0,9	0,0	15,0	61,3	0,4	22,0	1,3
Україна	4,503	42	6	97	1,111,1	3,9	0,5	0,0	9,1	77,0	0,1	13,4	0,5

Джерело: Human Development Report 2009/United Nations Programme (UNDP)/ based on data calculated from World bank (2009)/New York, 2009 – P.159-162.

Додаток Т
Загальна характеристика складу населення в країнах ЦСЄ

Таблиця Т.1.

Чисельність іноземного населення у країнах ЦСЄ станом на 2008 р.

	Загальна чисельність іноземного населення		Громадяни країн-членів ЄС		Громадяни країн, що не є членами ЄС	
	тис. осіб	% від загальної чисельності населення	тис. осіб	% від загальної чисельності населення	тис. осіб	% від загальної чисельності населення
ЄС-27	30 779	6,2	11 302	2,3	19 476	3,9
Болгарія	24	0,3	4	0,0	21	0,3
Чеська Республіка	348	3,3	132	1,3	216	2,1
Угорщина	177	1,8	101	1,0	76	0,8
Польща	58	0,2	25	0,1	33	0,1
Румунія	26	0,1	6	0,0	20	0,1
Словаччина	41	0,8	26	0,5	15	0,3

Джерело: Eurostat Newsrelease - 184/2009 - 16 December 2009 - Population of foreign citizens in the EU27 in 2008. Foreign citizens made up 6% of the EU27 population / European Commission. – Eurostat Press Office, 2009. – P.2.

Таблиця Т.2.

Найчисельніші групи мігрантів в країнах ЦСЄ, що походять з інших країн-членів ЄС, 2008 р.

№	Громадяни країни-члена ЄС	Чисельність в країнах-членах ЄС	% іноземно-го населення ЄС	Основна країна призначення та % мігрантів
1	Румунія	1,677,000	5.4%	Іспанія (44%), Італія (37%)
3	Польща	1,197,000	3.9%	Німеччина (35%), Великобританія (33%)

Джерело: Eurostat.Statistics in Focus – 94/2009 – Citizens of European countries account for the majority of the foreign population in EU-27 in 2008/ Katya Vasileva/ European Commission. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009. — P.4.

Таблиця Т.3.

Найчисельніші групи мігрантів в країнах ЦСЄ, що походять із третіх країн, 2008 р.

№	Громадяни країни, що не є членом ЄС	Чисельність в країнах-членах ЄС	% іноземного населення ЄС	Основна країна призначення та % іноземного населення в країні
1	Україна	602,000	2.0%	Німеччина (23%), Італія (22%), Чеська Республіка (17%)

Джерело: Eurostat.Statistics in Focus – 94/2009 – Citizens of European countries account for the majority of the foreign population in EU-27 in 2008/ Katya Vasileva/ European Commission. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009. — P.4.

Таблиця Т.4.

Найчисельніші групи іноземних громадян, що проживають в країнах ЦСЄ станом на 2008 р.

Болгарія		Чеська Республіка		Угорщина	
Громадяни	%	Громадяни	%	Громадяни	%
РФ	9,000	Україна	103,400	Румунія	65,900
Україна	2,200	Словаччина	67,900	Україна	17,300
Греція	1,600	В'єтнам	42,300	Німеччина	14,400
Вірменія	1,400	Польща	20,600	Китай	10,200
Македонія	1,300	Росія	20,100	Сербія	6,400
Полька		Румунія		Словаччина	
Громадяни	%	Громадяни	%	Громадяни	%
Німеччина	11,800	Молдова	5,500	Чеська Республіка	6,000
Україна	6,100	Туреччина	2,200	Польща	4,000
РФ	3,700	Китай	1,900	Україна	3,700
Швеція	2,800	Італія	1,800	Румунія	3,000
Австрія	2,700	Греці	1,600		

Джерело: Eurostat. Statistics in Focus – 94/2009 – Citizens of European countries account for the majority of the foreign population in EU-27 in 2008/ Katya Vasileva European Commission. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009. — P.4-5.

Таблиця Т 5.

Основні країни походження осіб, що отримали громадянство в країнах ЦСЄ, 2006 р.

Болгарія			Чеська Республіка			Угорщина		
Країни попереднього громадянства мігрантів		%	Країни попереднього громадянства мігрантів		%	Країни попереднього громадянства мігрантів		%
Македонія	2933	43,5	Словенія	786	33,5	Румунія	4326	70,9
Молдова	2612	38,8	Україна	425	18,1	Україна	541	8,9
Україна	262	3,9	Румунія	131	5,6	Сербія	457	7,5
РФ	244	3,6	Казахстан	129	5,5	Словаччина	206	3,4
Сербія	240	3,6	Росія	107	4,6	РФ	108	1,8
Польща			Румунія			Словаччина		
Країни попереднього громадянства мігрантів		%	Країни попереднього громадянства мігрантів		%	Країни попереднього громадянства мігрантів		%
Україна	417	42,2	Сирія	6	20,7	Україна	377	33,5
РФ	129	13,0	РФ	3	10,3	Румунія	147	13,1
Білорусія	101	10,2	Італія	2	6,9	Чеська Республіка	121	10,8
Туреччина	36	3,6	Туреччина	2	6,9	США	113	10,0
В'єтнам	29	2,9	Іран	2	6,9	Сербія	73	6,5

Джерело: Eurostat. Statistics in Focus – 108/2008 – Acquisition of citizenship in the European Union/ Katya Vasileva, Fabio Sartori/ European Commission. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2008. — P.4.

Таблиця Т.6.

**Співвідношення між кількістю наданих громадянств та кількістю вихідців із країни походження
в країнах ЦСЄ, 2008 р.**

Країна	Країна Походження мігрантів	Кількість мігрантів в країні, тис.	Кількість мігрантів, що отримали громадянство країни, тис.
Болгарія	Україна	2 200	186
Польща	Україна	6 100	587
Румунія	Молдова	5 500	4967
Словаччина	Україна	3 700	181
Угорщина	Україна	17 300	857
Чеська Республіка	Україна	103 400	397

Джерело: за даними Євростату.

Додаток У

Таблиця У.1.

Особливості основних складових міграційної політики країн ЦСЄ

Країна	Дозвіл на перебування/працевлаштування	Віза	Набуття громадянства країни
Чеська Республіка	Дозвіл на працевлаштування необхідно отримати як на виконання основних робіт, так і: на виконання додаткових (за сумісництвом) робіт; при укладенні трудових угод з роботодавцем; при короткотерміновому працевлаштуванні (сезонні роботи, працевлаштування студентів (раніше ця норма не була загальнообов'язковою для студентів); на виконання робіт для акціонерних товариств чи кооперативів (на замовлення). Дозвіл на працевлаштування іноземець може отримати у відповідному відділенні центру зайнятості особисто або за посередництва роботодавця. Дозвіл на працевлаштування не потребується для іноземців, що працюватимуть на території ЧР не більше 30-ти днів протягом календарного року, а саме: діячі науки та культури та спортсмени; викладачі, у тому числі ВУЗів, учні та студенти до 26-ти років; перевізники, особи, що здійснюються ремонтні роботами на підставі відповідних договорів; особи, що працюють на території ЧР згідно з міжнародними угодами, учасниками яких є ЧР; члени закордонних рятувальних загонів, які надають допомогу на підставі міжнародних угод про надання допомоги, у тому числі гуманітарної, у разі аварії чи стихійного лиха; члени екіпажів повітряних суден чи члени персоналу транспортних засобів, які є учасниками міжнародних автомобільних та залізничних пасажирських і вантажних перевезень; працівники ЗМІ, акредитовані на території ЧР; члени дипломатичних та консульських представництв іноземних держав; приватні підприємці на території Чехії, зареєстровані в єдиному реєстрі фірм; студенти та молоді спеціалісти, що працюють на території ЧР в рамках обміну. Дозвіл на працевлаштування не вимагається від іноземців, які направляються до ЧР роботодавцями з держав-членів ЄС для виконання певних робіт.	Загальні правила візового режиму.	Особа набуває громадянства: за народженням; усиновлення - коли хоч один із усиновителів є громадянином Чеської Республіки, від дня набуття правомочності рішення суду про усиновлення; установлення - батьківства позашлюбної дитини, якщо мати є іноземною громадянкою або особою без громадянства, а батько - громадянином Чеської Республіки; фізична особа до 15 років, що перебуває на території Чеської Республіки, якщо не виявиться, що при народженні вона не набула громадянства іншої держави. Громадянство Чеської Республіки можна надати на прохання фізичної особи, яка виконує такі умови: на день подання клопотання має постійне проживання терміном не менше 5 років і до цього терміну переважно тут перебувала; доказ, що набуттям громадянства Чеської Республіки позбудеться попереднього громадянства; відсутність за останні 5 років судимості за умисний злочин; підтвердження знання чеської мови. Клопотання про набуття громадянства Чеської Республіки подається до відповідного місцевого муніципалітету за місцем постійного проживання заявника.

Польща	Особа, яка претендує на робоче місце в польській фірмі чи установі, не має права особисто звертатися за дозволом. Це має зробити працедавець. Через те, що першість у працевлаштуванні належить полякам, фірма має повідомити відповідні органи про те, який спеціаліст їй потрібен. Якщо протягом місяця на це місце немає претендентів серед співвітчизників, тоді можна розпочинати процедуру з отримання дозволу для роботи на цій посаді іноземця на 12 місяців. Іноземець, який в'їжджає на територію Республіки Польща, повинен представити – на вимогу працівника Прикордонної Служби - фінансові засоби, необхідні для покриття коштів в'їзду, проїзду через територію Польщі, перебування та виїзду. Замість безпосереднього пред'явлення фінансових засобів можна також представити документи, які надають можливість отримання названих засобів та дозвіл на в'їзд до іншої держави або на повернення до країни походження, якщо такий дозвіл вимагається. Наявність фінансових засобів можна підтвердити, представляючи запрошення, яке можуть видати: польський громадянин, який проживає на території Республіки Польща, іноземець, який перебуває у Польщі легально принаймі 5 років чи має дозвіл на проживання. Запрошення також може видати юридична особа (фірма, організація), яка знаходиться на території Польщі. Іноземець, який в'їжджає на територію Польщі повинен мати медичну страховку.	Довгострокові візи видаються у наступних випадках: працівникам залізничного транспорту; водіям та членам екіпажів, які здійснюють міжнародні перевезення; учасникам обміну по лінії органів державної влади і місцевого самоврядування – за зверненням приймаючої сторони; особам, які беруть участь в регулярних двосторонніх контактах в області економіки, культури, науки, освіти, спорту або в інших важливих сферах співробітництва; особам, які слідуєть з метою відвідання місць поховань та могил родичів на території Республіки Польща – за умови наявності підтверджуючих документів; - для підтримки підтверджених родинних зв'язків та для відвідування місць свого походження. Вищезгадані візи можуть також видаватись особам пенсійного віку за умови пред'явлення відповідних документів.	Стаття 8 пункт 1 Закону про польське громадянство говорить: «іноземцеві можна надати польське громадянство за його клопотанням, якщо він проживає у Польщі на підставі дозволу на постійне проживання не менше 5 років». Проте, стаття 8 пункт 2 того ж Закону вказує що «іноземцеві можна надати польське громадянство в особливих випадках, навіть якщо не дотримано умова проживання на території Польщі протягом 5 років і навіть у випадку, якщо він не отримав дозволу на проживання на території Республіки Польща». 1 січня 2000 в Польщі набув чинності Закон про репатріацію. Закон визначає основи для отримання польського громадянства шляхом репатріації, права репатріанта, а також основи і процедуру надання допомоги репатріантам та їх сім'ям
Словаччина	Для отримання виду на проживання з метою працевлаштування необхідно: знайти реального роботодавця у Словаччині, який готовий взяти іноземного громадянина на роботу. Для цього роботодавцю необхідно пройти всі бюрократичні процедури і необхідно довести, що на цю посаду неможливо підібрати громадян Словаччини чи громадян інших країн, мають посвідку на проживання в Словаччині. Іноземець, що отримав тимчасове проживання з метою працевлаштування не має права займатися підприємництвом. Отримання дозволу на тимчасове місце проживання на території країни можливе лише на підставі: - легального працевлаштування; - навчання у навчальному закладі; - реєстрації підприємництва на території країни; - воз'єднання родини; - діяльності вчених, викладачів та лекторів.	Діють візи відповідно до єдиного зразка (Шенгенські візи), що дають власнику право в'їзду та перебування на території Шенгенської зони та національні візи „D”.	Отримання громадянства можливо після 5-річного проживання в країні. Законодавча система, що стосується отримання громадянства в Словаччині, передбачає обов'язкове знання словацької мови і відмова від наявного іншого громадянства.

Угорщина Іноземець в Угорщині може бути найнятий на роботу на основі дозволу. Види дозволів: - індивідуальний дозвіл; - груповий обмежений дозвіл; - індивідуальний дозвіл, заснований на груповому обмеженому дозволі. В індивідуальному дозволі необхідно визначити у якого роботодавця буде працювати іноземний громадянин, яким видом діяльності, а також у рамках якої сфери діяльності і протягом якого часу може бути зайнятий. Не треба мати дозвіл: - у разі дії міжнародної угоди; - для роботи керівника представництва економічного товариства з іноземною юридичною адресою; - для роботи особового складу дипломатичного (консульського) представництва іноземної держави або інших членів, делегованих іноземними державами; - для роботи делегованих сторонами іноземців в міжнародні організації і в загальний орган, створений міжнародною угодою; - для робіт по встановленню, гарантійному ремонту, сервісу, на основі приватної юридичної угоди, укладеної з іноземним підприємством, строком не більше 15 безперервних робочих днів; - для роботи службовця або члена контрольної комісії економічного суспільства, що володіє іноземною часткою власності; - для роботи в рамках конкурсу або стипендії; - для зайнятості іноземців, які є слухачами іноземних навчальних закладів, в рамках професійної практики, організованої міжнародною студентською організацією; - для зайнятості іноземців, які є учнями денних курсів, або слухачів спеціальних шкіл, середніх шкіл, закладів мистецького навчання, вищого навчального закладу; - для роботи в будівельному таборі, організованому відповідно до умов, визначених в окремому законі; - для діяльності іноземця в церкві, зареєстрованої в Угорщині; - для біженця, або прохача про притулок на території Угорщини; для викладацької, наукової чи художньої діяльності міжнародно-визнаних іноземців при запрошенні вищим навчальним. Обмежений груповий дозвіл може бути дозволено, якщо для виконання приватної юридичної угоди роботодавця із іноземним підприємством необхідна зайнятість кількох іноземців. Обмежений дозвіл може бути виданий на термін виконання приватної юридичної угоди

Придбання нерухомості в Угорщині надає візові пільги. А саме - право на Шенгенську мультивізу з правом перебування в країні до 90 днів в півріччі або до 180 днів на рік. Проте для в'їзду в країну для покупки нерухомості буде потрібно оформити в'їзну візу. Види віз: категорія С - короткострокова в'їзна шенгенська віза. Даний тип віз видається особам, метою візиту яких є туризм, лікування, відвідування друзів чи родичів, ділові зустрічі (якщо їх метою не є отримання доходу на території Угорщини). Наявність житла також дає право на її отримання. Короткострокова віза категорії С дає право на одноразовий, дворазовий або багаторазовий в'їзд і перебування на території Угорщини протягом 90 днів без перерви з дати в'їзду, а в разі перерви - на сумарне перебування терміном не більше 90 днів протягом шести місяців з дати першого в'їзду; категорія D - довгострокові багаторазові візи (перебування понад 90 днів). Найбільш прямий шлях отримання такої візи - відкриття власної фірми і в'їзд в країну в якості директора-власника. Витрати на відкриття фірми становлять близько € 1,5 тис. Віза дає право на одноразовий чи багаторазовий в'їзд і перебування на території Угорщини строком понад 90 днів, але не більше одного року. В кінці терміну дії вищеназваної візи є право звернутися за дозволом на тимчасове перебування.

Основний принцип отримання угорського громадянства - це принцип народження: дитина кожного угорського громадянина стає угорським громадянином за народженням (незалежно від того, є громадянином Угорщини тільки його батько або мати або ж обидва). Отримати громадянство в Угорщині можна, проживши в країні вісім років (протягом цього терміну допускається короткостроково залишати країну). При отриманні громадянства необхідно здати іспит із знання угорської мови.

Болгарія

Основними нормативно-правовими актами, що регламентують питання трудової зайнятості іноземців в Болгарії, є Закон про іноземців в Республіці Болгарії, Закон про заохочення зайнятості, розпорядження про умови і порядок надання, відмови та припинення дозволів на працю, здійснення вільної практики іноземцями в Республіці Болгарія, інші підзаконні акти.

Іноземні громадяни мають право виконувати трудову діяльність на території Республіки Болгарія лише за умови отримання дозволів на роботу, які видаються Агенцією зайнятості при Міністерстві праці та соціальної політики РБ. Такі дозволи видаються за поданням роботодавців – фізичних чи юридичних осіб, зареєстрованих згідно з болгарським законодавством на території РБ. Відповідний комплект документів на іноземця подається до бюро праці за місцезнаходженням його роботи. Дозволи на роботу видаються терміном до одного року з можливістю його подовження згодом до трьох років. Такі дозволи є підставою для отримання від компетентних органів РБ дозволів на в'їзд в Болгарію та перебування на її території на відповідний термін. Не вимагається дозвіл на роботу

для іноземців, що мають статус резидентів Болгарії (постійно проживають в РБ) та особам, яким надане право на притулок або визнано статус біженців.

Видача дозволів для працевлаштування в РБ у полегшеному порядку передбачено для певних категорій іноземців.

Іноземець, який прибуває в Болгарію як турист, має право залишитися тут на тривалий термін, якщо зареєструє фірму. Для заснування товариства з обмеженою відповідальністю необхідно мати статутний капітал розміром 5 тис. болгарських левів (2,5 тис. євро). На підставі судової реєстрації фірми іноземець отримує в МВС особисту картку на тривале перебування, яку щороку необхідно продовжувати (сплачується збір 500 лв. або 250 євро). Тобто іноземець здійснює бізнес-діяльність, сплачує податки, внески до фондів соціального забезпечення тощо. До цієї категорії треба віднести й іноземних фахівців, які відряджені в Болгарію для управління філіями іноземних компаній або як представники іноземних компаній у Болгарії. Працювати за трудовим договором в Болгарії не можуть також іноземці, які мають візу для короткострокового перебування; іноземці, які заснували в Болгарії

Типи: віза транзитна (типу „А"). Для громадян Анголи, Афганістану, Бангладешу, Гани, Іраку, Ірану, Конго, Ліберії, Нігерії, Пакистану, Сомалі, Судану, Шрі-Ланки, Ефіопії, Еритреї, які пересідають на інший літак в Болгарії; віза транзитна (типу „В"). Видається для транзитного перетину Болгарії іноземними громадянами з правом перебування не більше 24 годин; віза на тимчасове перебування (типу „С") Видається іноземним громадянам, в'їжджаючим одноразово або багаторазово на строк до 90 днів, діє 6 місяців з дня першого в'їзду. Мета в'їзду в Болгарію: - приватна: запрошення-декларація; - бізнес: запрошення-декларація; - культурний обмін: лист-запрошення від Міністерства культури або мера відповідного міста; - спорт: лист-запрошення від Міністерства спорту або відповідного спортивного клубу; - лікування: документ від лікувального заходу; - туризм: туристичний ваучер, пред'явлення коштів на весь час перебування в Болгарії, білет туди і назад; віза на тривале перебування (типу „D") Видається іноземним громадянам, бажаним залишитися на тривалий час або на постійне перебування в Р. Болгарії на підставі ст.24 і ст.25 Закону про іноземних громадян в Республіці Болгарії. Видається на перебування

Процедура отримання громадянства Болгарії досить проста і легалізуватися в країні можна в короткі терміни на законних підставах. Закон про громадянство визначає законні підстави, порядок та умови набуття громадянства. Отримати громадянство Республіки Болгарія по народженню може будь-яка особа, що народилася на її території, якщо вона не набуває громадянства іншої держави за народженням. У країні діє так зване "право крові". Проте діє воно з певними застереженнями. Громадянин Болгарії за походженням - це людина, в якій один з батьків є громадянином Болгарії. Отримати болгарське громадянство можна і шляхом натуралізації. Для цього необхідно виконати низку умов. А саме: досягти повноліття; прожити на території Республіки Болгарія 5 років з моменту отримання дозволу на постійне перебування; бути не судимим за умисний злочин болгарським судом; мати який-небудь дохід або займатися бізнесом, щоб дає можливість утримувати себе і свою сім'ю в Болгарії. володіти мовою. Існує і спрощений порядок отримання болгарського громадянства для осіб, які отримали статус біженця, осіб без громадянства, осіб, які мають особливі заслуги перед Республікою Болгарія в суспільній і економічній сферах, в галузі науки, техніки, культури і спорту. Крім усього іншого, враховується суспільне становище претендента, його моральні підвалини, суспільні погляди й інші

Румунія	свою фірму; іноземні студенти; представники іноземних компаній, що мають свої представництва в країні; фінансово забезпечені батьки іноземців, які постійно перебувають в Болгарії тощо Порядок міжнародного працевлаштування іноземців у Румунії регулюється Законом Румунії «Про надання дозволів на працевлаштування» від 28 грудня 1999 року. Зазначеним законом передбачено основні умови та правила працевлаштування іноземців у Румунії. Дозвіл на працевлаштування видається Міністерством праці та соціальної солідарності. Цей дозвіл є дійсним на період до 6 місяців з можливою пролонгацією на підставі клопотання власника терміном до 6 місяців.. На підставі конвенції або угод, підписаних Румунією, термін дії дозволу на працевлаштування може бути наданий або продовжений і на період понад 6 місяців. Без дозволу на працевлаштування можуть бути прийняті на роботу іноземці, які мають дозвіл на постійне проживання на території Румунії, мають статус біженця на території Румунії, а також члени сімей — чоловік, дружина, неповнолітні діти персоналу дипломатичних та консульських установ у Румунії за наявності чинних двосторонніх угод. При видачі дозволу на працевлаштування заявник має сплатити в леях еквівалент 200 дол. США за офіційним курсом Національного банку Румунії. За прийняття на роботу іноземця без відповідного дозволу на працевлаштування з юридичної або фізичної особи Румунії стягується штраф від 200 до 400 дол. США.	Загальні правила візового режиму.	критерії благонадійності.	Як і багато інших європейських законів про громадянство громадянство Румунії може бути отримано на підставі народження, усиновлення / удочеріння, репатріації, а також за заявою. Громадянство Румунії може бути отримано іноземцями у віці 18 років і старше, якщо вони виконують ряд умов, обумовлених законом. Зокрема, для подачі на громадянство потрібно добре володіти румунською мовою, не мати судимості за тяжкими злочинами, а також легально прожити на території Румунії 5 років. Більше того, потрібно проживати на території Румунії на момент клопотання, а також мати джерела існування. Для іноземців, які перебувають у шлюбі з громадянами Румунії, період натуралізації зменшується до 3 років. Почесне громадянство Румунії може бути надано деяким іноземцям за особливі заслуги перед країною і румунським народом, за пропозицією Уряду. Особи, які отримали почесне громадянство, отримують всі цивільні і політичні права громадян Румунії, за винятком права обирати і бути обраними, а також займати державні посади.

Джерело: за даними відповідних міністерств та відомств країн-членівЦСЄ.

Таблиця У.2.

Попит та пропозиція робочої сили на ринку праці країн ЦСЄ

Країна	Галузі працевлаштування	Ринок праці
Чеська Республіка	Лікарі, кондитери, кухарі, пекарі, плиточники і зварники та висококваліфіковані спеціалісти	Чехія офіційно не видає робочі візи некваліфікованим трудовим мігрантам. Натомість є робота для дипломованих фахівців і кваліфікованих робітників з вищою освітою - вони можуть влаштуватися на роботу за так званою зеленою картою. З січня 2009 р. Чеська Республіка впровадила програму “Зелених карт”, тим самим відкриваючи свої ринки праці для окремих категорій трудових мігрантів з таких країн як Австрія, Боснія та Герцеговина, Канада, Хорватія, Македонія, Монтенегро, Нова Зеландія, Сербія, Південна Корея, Україна та США. Зараз за Зеленою картою затребувані лікарі, кондитери, кухарі, пекарі, плиточники і зварники
Польща	Сезонні роботи, різноробочі, лікарі, хірурги, терапевти, педіатри	Дуже поширеними є програми заохочення сезонних працівників (збирання врожаю, будівництво (потрібні різні фахівці — плиточники, муляри, дорожні робітники). Найбільш високооплачуваною робочою спеціальністю є бетонники та зварники. Високий попит на лікарів.
Словаччина	Сезонні роботи, різноробочі, лікарі	
Угорщина	Будівництво, сезонні роботи в с/г, сфера обслуговування, спеціалісти з техніки та юриспруденції, менеджери	
Болгарія	Викладачі іноземної мови у спеціалізованих мовних школах та університетах; бізнес - консультанти та менеджери в болгарських компаніях; журналісти та представники інших вільних професій	
Румунія	Будівництво, інфраструктура	

Додаток Ф

Таблиця Ф.1.

Стандартизовані значення показників міграційного клімату країн ЦСЄ станом на 2010 р.

	Валова заробітна плата, млн. євро	Заощадження, євро	Рівень безробіття	Рівень зайнятості	Інвестиції (% до ВВП)	Індекс економічної свободи	Індекс фіскальної свободи	Середня тривалість життя, роки	Витатки на соціальний захист (% до ВВП)	Забруднення повітря, тонн	Витрати на дослідження євро на особу)	Витрати на освіту, млн. євро
Болгарія	0,011	0,090	1,971	0,799	0,942	0,766	1,000	0,890	0,584	2,568	0,008	0,045
Польща	0,098	0,200	2,094	0,794	0,776	0,777	0,868	0,927	0,622	1,000	0,015	0,287
Румунія	0,041	0,119	2,753	0,787	1,000	0,790	0,994	0,890	0,499	2,236	0,010	0,135
Словаччина	0,019	0,213	1,396	0,787	0,845	0,857	0,973	0,915	0,506	7,952	0,024	0,036
Угорщина	0,034	0,211	1,795	0,742	0,672	0,813	0,795	0,976	0,739	6,409	0,072	0,077
Чеська Республіка	0,046	0,282	2,753	0,870	0,845	0,859	0,928	0,939	0,599	4,243	0,120	0,077

Джерело: розраховано автором за даними Євростату, Світового Банку, МВФ, ОЕСР, ЮНКТАД, ЮНЕСКО, Європейського агентства з охорони довкілля, Бази даних МОП.

Джерело:

Таблиця Ф.2

Рейтинг мобільності ринку праці країн ЦСЄ

Країна	Рейтинг/бали (1-100)
Румунія	11/68
Чеська Республіка	15/55
Польща	21/48
Угорщина	26/41
Болгарія	27/40
Словаччина	30/21

Джерело: <http://www.mipex.eu/labour-market-mobility>

Додаток X

**Валовий внутрішній продукт на базі паритету купівельної спроможності на душу населення
основних країн призначення українських мігрантів (тис.дол.США)**

Країна	Рейтинг	2009	Рейтинг	2010
Україна	124	7400	134	6700
ЄС	38	33700	42	32900
Словаччина	55	22000	57	22200
Угорщина	63	19800	64	19000
Польща	71	17400	65	18800
Румунія	90	12200	97	11500

Джерело: за даними Фонду Кондрата Аденауера.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

імені ІВАНА ФРАНКА

79000, м. Львів, вул. Університетська, 1

Тел. (032) 2603402 Факс (032) 2616048 <http://www.franko.lviv.ua> код ЗКПО 02070987
Управління держказначейства у Львівській області, МФО 825014, р.р. 35221005000549
№ свідоцтва 17701483, ін. под. № 020709813029
Валютний рахунок № 26007006042 в Укресімбанку м. Львова МФО 325718

12.03.2012 № 994-М

На № _____

АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

Результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри міжнародних економічних відносин Присяжнюка Юрія Івановича «Міжрегіональна структурна взаємодія економіки України з національними господарськими системами країн Центрально-Східної Європи» використовується у процесі викладання економічних дисциплін курсів «Світова економіка», «Міжнародні економічні відносини» та «Сучасні моделі економічних систем», що читаються кафедрою міжнародних економічних відносин факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка для студентів напрямку підготовки 6.030203 – «міжнародні економічні відносини» та спеціальності 8.03020301 – «міжнародні економічні відносини», а також були використані виконанні держбюджетних тем Львівського національного університету імені Івана Франка: «Концепція сталого еколого-економічного розвитку України в умовах інтеграції до Європейського Союзу» № ДР 0102U003575 (2002-2004 рр., науковий керівник – д.е.н., проф. Грабинський І.М.), «Теоретичні основи виявлення порівняльної еколого-економічної переваги у зовнішній торгівлі України» № ДР 0105U002223 (2005-2007 рр., науковий керівник – д.е.н., проф. Грабинський І.М.), «Теоретичні засади виявлення та аналізу інноваційного чинника економічного зростання України в умовах лібералізації зовнішньої торгівлі» № ДР 0108U000745 (2008-2010 рр., науковий керівник – д.е.н., проф. Грабинський І.М.) та «Секторальна інтеграція в економічній системі Європейського Союзу» № ДР 0110U003148 (2010-2014 рр., науковий керівник – д.е.н., проф. Писаренко С.М.).

Проректор з наукової роботи _____

Б.Я. Котур Котур Б.Я.

**Регіональний філіал Національного
інституту стратегічних досліджень**

у місті Львові
УКРАЇНА 79005 м. Львів,
вул. Братів Тершаківців, 2а
тел/факс:(032)75-00-31,
e-mail: niss@niss.lviv.ua
www.lv.niss.gov.ua/

**Regional Branch of
National Institute for Strategic**

Studies in Lviv
UKRAINE 79005 Lviv,
Brativ Tershakivtsiv street, 2a
Tel/fax: (032) 75-00-31,
e-mail: niss@niss.lviv.ua
www.lv.niss.gov.ua/

Д О В І Д К А
про впровадження науково-прикладних розробок,
які виконані в межах дисертаційної роботи
Присяжнюка Юрія Івановича
на тему: «Міжрегіональна структурна взаємодія економіки України з
національними господарськими системами країн
Центрально-Східної Європи»

Цим підтверджуємо, що результати наукового дослідження Присяжнюка Ю.І. використані Регіональним філіалом Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові при розробці аналітичних матеріалів до Адміністрації Президента України.

Науково-прикладні розробки, що лягли в основу дисертації Присяжнюка Ю.І., виконані в межах наукових тем Національного інституту стратегічних досліджень, зокрема в межах проекту «Механізми та інструменти забезпечення збалансованого розвитку економіки регіонів України у посткризовий період» (державний реєстраційний номер 0111U001550, 2011 р.) підготовлені такі аналітичні матеріали: обґрунтовані пропозиції щодо використання міжрегіонального та транскордонного співробітництва як напряму євроінтеграції та способу розв'язання проблеми дефіциту ресурсів; здійснені аналітичні оцінки рівня конкурентоспроможності прикордонних областей та розроблені науково-методичні підходи до програмування і прогнозування міжрегіональної структурної взаємодії регіонів України та країн ЦСЄ.

Директор
РФ НІСД у м. Львові, к.е.н.

В.І. Волошин

ДЕРЖАВНЕ АГЕНТСТВО З ПИТАНЬ НАУКИ, ІННОВАЦІЙ ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЇ УКРАЇНИ
STATE AGENCY ON SCIENCE, INNOVATIONS AND INFORMATIZATION OF UKRAINE

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР НАУКИ, ІННОВАЦІЙ ТА ІНФОРМАТИЗАЦІЇ
LVIV STATE CENTRE OF SCIENCE, INNOVATIONS AND INFORMATIZATION

пр.В.Чорновола, 57, Львів-20, 79058
V.Chornovil avenue, 57, Lviv-20, 79058

tel/fax: (032) 252-34-01

e-mail: cstei@cstei.lviv.ua

Url: <http://www.cstei.lviv.ua>

p/p: 26009019406503 Регіональне відділення АКБ «Індустріалбанк» у м. Львові, МФО 313849,
p/p: 26008019406504 (Євро) Регіональне відділення АКБ «Індустріалбанк» у м. Львові, МФО 313849
ЗКПО 02736432

24/09
16. 09. 12

Львівський Національний університет
імені Івана Франка

Довідка

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження Присяжнюка Ю.І.
на тему: "Міжрегіональна структурна взаємодія економіки України з національними
господарськими системами країн Центрально-Східної Європи".

Інформаційно-аналітичні матеріали щодо формування транскордонних
промислово-інноваційних кластерів були використані в роботі Львівського
державного центру науки, інновацій та інформатизації при проведенні заходів з
обговорення актуальних питань розвитку науково-технічного співробітництва
українських організацій та організацій країн Східної Європи.

Директор

к.т.н.

М. Яворський